De Nieuwe Taalgids.
Jaargang 5

bron
De Nieuwe Taalgids. Jaargang 5. J.B. Wolters, Groningen 1911

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_taa008191101_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

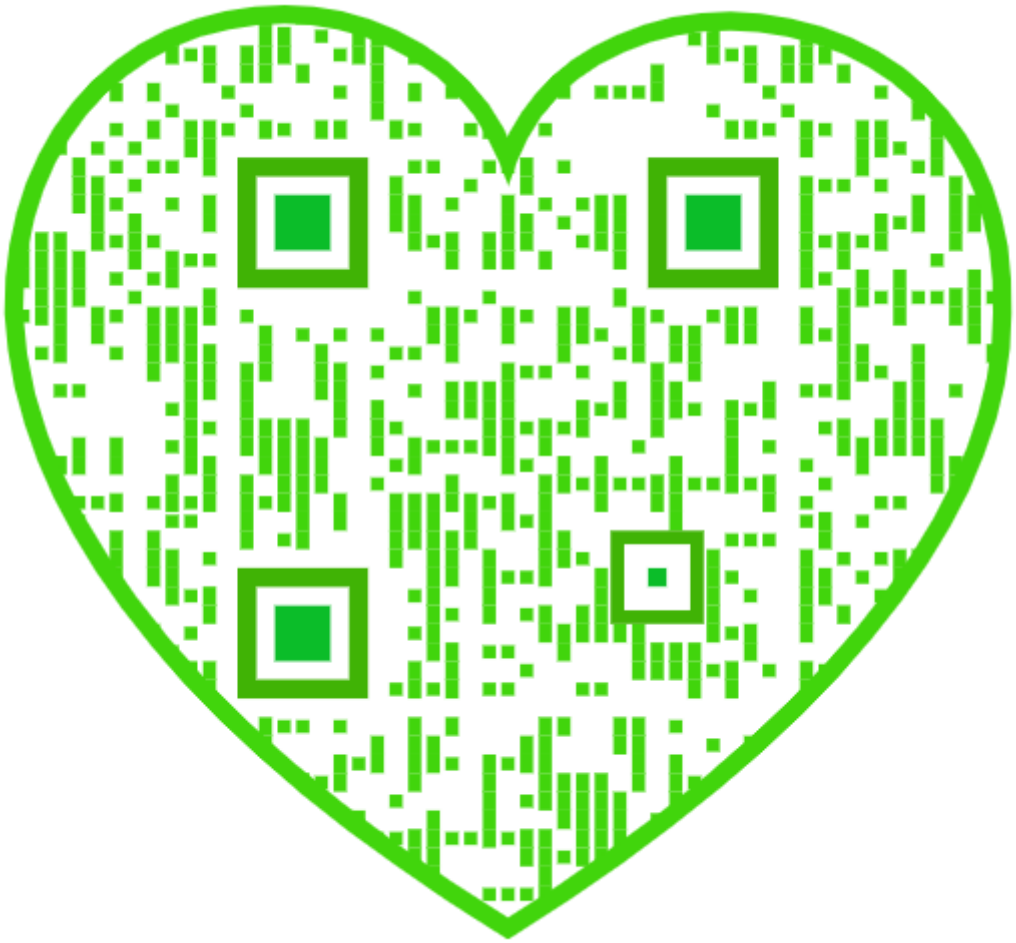

Kritiese beschouwingen over hedendaagse examenpraktijk.[1)]

‘Verstaat u 't woord *profanatie*?’

't Is te begrijpen, dat we zo'n woord op de les verklaren, uit et verband. In zoverre is et natuurlik dat we ook op et examen naar de betekenis van zo'n woord vragen. Met ‘natuurlik’ bedoel ik niet dat et *goed* is, maar dat we er als van zelf toe komen. **Onwillekeurig toch wordt et examen 'n omgekeerde les, want kennis die de opleider naar aanleiding van et gelezene door vragen tracht aan te brengen, zal ie als examinator door vragen aan C.[2)] trachten te ontlokken**.

Profanatie is 'n woord dat veel candidaten niet zullen kennen. Als ze later trouw 'n krant of 'n tijdschrift lezen, zullen ze dat woord van zelf wel leren kennen. Maar nu behoort et nog tot de kring van woorden, waar de meeste 18-jaren enigzins of geheel vreemd voor staan. We willen veronderstellen, dat er gemiddeld twee of drie van die woorden bij elk examen in lezen voorkomen, en dat er ongeveer duizend van die woorden bestaan, (we nemen maar 'n groot getal, zonder enige aanspraak op wetenschappelikheid) woorden uit de mythologie zoals *sfinx*, woorden uit de liturgie b.v. *vesper*, woorden uit de algemene geschiedenis b.v. *hegemonie*, woorden uit de kunstleer b.v. *proportie* enz. enz. enz. We veronderstellen verder, dat C. de drie woorden alle drie verstaat en zelfs kan vertalen of omschrijven, is dat dan 'n bewijs, dat ie beter dan 'n ander thuis is in de- kring van duizend en één niet alledaagse en toch aan volwassen intellectuelen zeer bekende woorden? En is omgekeerd 'n ander C. die geen enkel van de drie toevallig voorkomende woorden kent, minder algemeen ontwikkeld dan de eerste? Kan er niet louter toeval in 't spel zijn,

1) Dit artikel bevat fragmenten uit de *Inleiding* van ‘*Mondelinge examens in Ned. taal en Lezen*’, een bundel stenografiese verslagen voor kwekelingen, die binnenkort bij de firma J.B. Wolters zal verschijnen. Op verzoek van de redaktie werden ze vooraf in dit tijdschrift geplaatst.

2) C. betekent Candidaat; E. betekent Examinator.

vooral als de ene C. 't gebruikte leesboek heeft bestudeerd en de andere niet? De overwegingen van deze en dergelijke vragen doen et sommigen tegenwoordig wenselik voorkomen et onderzoek niet tot dergelijke woorden uit te strekken, omdat ze ook bij 't onderwijs de zorg er voor niet aan de taaldocent willen opgedragen zien,[1] maar deels aan de andere vakleraren, deels aan 't leven.

In de laatste tijd wordt, in sommige kringen, die Algemene Ontwikkeling niet zo hoog meer geschat, als in de tijd toen de encyclopediese kennis de mensen 't verloren geluk zou teruggeven, maar in lagere kringen moet de realistiese geest van de vorige eeuw natuurlik nog uitwerken.

In elk geval zal 't onderzoek naar 'Algemene Ontwikkeling' bij et leesexamen moeilik blijven. Ik hoorde 'n paar jaar geleden 'n C., die wel wist wie Neptunus, maar niet, wat 'n fantaziehoed was. 'n Jong mens is als 'n kortelings aangelegd postzegelalbum: Men vindt er misschien 'n zeldzame overdruk van de Kongo in, maar mist er verscheidene Nederlandse soorten. Als 't jonge mens ± dertig jaar is geworden, dan zal ie vanzelf wel geleerd hebben wat o.a. 'n fantaziehoed is. Daarom zeggen sommigen, dat de kennis van dergelijke dingen met de direkte opleiding in generlei betrekking staat en dus ook niet met 't onderzoek naar de resultaten daarvan.

Voor verdere studie van dit onderwerp kan o.a. dienen *De Nieuwe Taalgids* II blz. 92 en vlg. en vooral blz. 144 e.v.

Vraag 7 en ook vraag 8 nl. '*Kent u 'n wonderdokter uit onze dagen*'[2] dient ook in dit deel van onze besprekingen te worden opgenomen. Ook deze vraag toch zouden sommigen niet gesteld hebben. We zullen trachten de lezer tot 't kiezen van partij beter in staat te stellen door 't ontstaan van dergelijke vragen te verklaren.

In onze streek woont werkelik 'n wonderdokter. Had ik nu op m'n les 't woord *wonderdokter* ontmoet, dan was me dat feit zeker te binnen geschoten; maar daar in die examenzaal, geheel en al uit m'n dagelikse omgeving gerukt, 't hoofd vol van allerlei vreemde dingen, schoolse en onschoolse, daar stond ik voor die vraag vreemd. E. was wèl 'n bepaalde wonderdokter voor de geest gekomen en - vroeg er nu ook na. Dat is weer zeer natuurlik. **'t Examen wordt onwille**-

1) Uitgezonderd natuurlik waar dit occasioneel geschiedt naar aanleiding van 't gelezene. Maar dan alleen terloops, alleen in zover et verstaan van et geheel et eist.
2) Aanleiding tot deze vraag gaf een fragment uit *De Delftsche Wonderdokter*.

keurig 'n omgekeerde les. Want op de les, ja, daar zou ik er zeker ook over gesproken hebben. Want we zijn gewoon, uit alles aanleiding te nemen om met onze leerlingen over alles en nog wat te praten, om wille van de Algem. Ontwikk., 't zij, als voorstander, om die ontwikkeling zelf, 't zij, als tegenstander, om de waarde van die ontwikkeling voor 't examen. De gewoonte sluit daarbij onze ogen voor 't feit, dat daardoor **de harmonie van de les wordt geschaad**. Immers van de *wonderdokter* komt men op de drukke toeloop, zoodat soms de *electriese* tram vol patienten zit, van de electriese tram komt men op *'n auto* terecht, vandaar komt men op *chauffeur*, van daar op *souffleur*, van daar op 'n *drama* enz. Daarom vergelijken sommigen zo'n les bij 'n toertje in de twee-cents mallemolen, waar de meest heterogene straattafereeltjes onze ogen passeren en 'n eenheidsindruk nalaten met dezelfde malle combinaties, als tussen de elementen van 'n droom. Tegenstanders van deze soort indirekte vragen spreken typies van *carousselvragen. De Nieuwe Taalgids III*, 284 e.v. heeft daarvan voor de latere geschiedschrijver van et taalonderwijs 'n tekenend geval opgenomen en besproken.

Vraag 31 '*Wat kan men nog opslaan*'.[1)]

Als we ons niet vergissen, betreft deze vraag et gevoel voor betekenisschakering. De studie van deze soort vragen, (we zullen ze *semasiologiese* noemen) is van belang: de betekenisleer is iets aktueels en zal dat nog meer worden, naarmate de lust in dogmatiese spraakkunst afneemt. We dienen daarom van dit nieuwe element in onze taalexamens 'n ernstige studie te maken om eventuele buitensporigheden te voorkomen. Van al te ijverige proefnemingen zouden onze leerlingen de dupen zijn. Om fietsen te leeren gebruikt men liefst 'n ouwe kar, maar om 't nieuwe taalinzicht te leren toepassen op examens, kunnen we vanzelf nieuwe mensen minder goed sparen dan nieuwe fietsen. Ik herbaal dus de vraag: 'Wat kan men nog meer *opslaan*?'

Tegenstanders van dergelijke vragen menen, dat men daardoor C. voor de taak stelt, zonder 't minste materiaal voor zich, zo maar uit z'n hoofd, als medewerker op te treden van ons 'Woordenboek der Nederlandsche Taal.' Ik voor mij geloof niet, dat Dr. KLUYVER c.s. op dergelijke medewerking zal gesteld zijn, noch om de resultaten, noch om de methode. Maar aangenomen dat men 'n andere methode volgt, de wetenschappelike, en tijdens lektuur of gesprek gevallen noteert en o.a. opschrijft, dat men, behalve dat prijzen *opslaan*, ook nog tenten kan *opslaan*, dan rijst de vraag: Wat moet 'n leerling

1) Gevraagd naar aanleiding van: 'de prijzen slaan op'.

nu met die twee bij elkaar gebrachte gevallen doen? 't Doel zal wel niet zijn, dat hij er attent op wordt, dat men niet zegt: ‘kramen *maken*’, maar ‘kramen *opslaan*’, want dat hoorde hij als kind al in de kermistijd of op marktdagen. Maar zelfs dan zou et *bij elkaar brengen* van van de verschillende gevallen waarin *opslaan* gebruikt wordt, nog niet gemotiveerd zijn. We zullen daarom verder zien. De betekenissen zijn hier zeer uiteenlopend, zo zeer, dat de verwantschap niet direkt in et oog springt. Vinden de leerlingen die nu toch, dan is et gebruik van datzelfde woord voor niet dezelfde gevallen enigzins *verklaard*, en die verklaring als geesteswerkzaamheid en als vermeerdering van taalinzicht heeft ongetwijfeld z'n nut, al is dat dan in sommige gevallen heel gering.

Ook laat men de betekenis van de woorden wel *omschrijven*, waarbij dan soms vooral een of meer hoofdelementen moeten aangegeven worden.

Ik herinner me 'n geval uit Examen L. We zullen citeren:

E. Wat betekent ‘'n man van gezag’? C. *zoekt vergeefs*. E. ‘Ik zeg u dat op gezag van die of die.’ Wat betekent dat? C. *zoekt vergeefs*. E. Begrijpt u dat? C. *zegt niets. Hij had misschien ‘ja’ kunnen zeggen, want ‘begrijpen’ en ‘omschrijven’ is twee*. E. 't Woord ‘gezag’ is u wel wat vreemd. *De bijzitter, verwonderd, vraagt*: ‘Wat is et gezag? Kom jonge, 't is toch zo gemakkelik! Enfin, dan maar verder.’ C. zat verbluft te kijken. Ik had 't ronduit gezegd, ook niet geweten. Maar ik ben nooit sterk geweest in 't geven van omschrijvingen, voor de vuist weg. Ik was 's avonds zo nieuwsgierig dat ik moe van 'n lange spoorreis, toch nog 't woord in et eerste et beste woordeboek opzocht, nl. van KOENEN. Daar stond *macht, bewind over anderen*. Maar dat beviel me volstrekt niet en ik dacht ‘misschien heeft men daarginds toch nog 'n beter gehad.’ Toen ik nu langer over de equivalenten van KOENEN nadacht, ja, toen begonnen ze me enigzins te bevallen. Hoe kwam dat? In de examenzaal had ik bij dat woord *gezag* 'n vaag tafereeltje van 'n school, misschien ook ondervond ik enkel 'n gevoelsaandoening; en dat ideetje (of dat gevoel) en dat woord ‘gezag’ zaten zo aan elkaar vast, dat als ik et woord door 'n ander wilde vervangen, ook et idee wegging: met et *woord* ‘gezag’ ging kompleet et gezag zelf uit hoofd en hart. En dat wilde ik niet hebben: dus werden alle gedienstige synoniemen in de examenzaal hoffelik maar beslist, direkt uit m'n hoofd verwijderd. Maar toen ik thuis over de woorden ‘macht’ en ‘bewind over anderen’ lang had nagedacht, verbleekte et idee ‘gezag’ in m'n hoofd en er voor in de plaats kwam 'n achteraffe beschouwing, zeer vlottend, beurtelings schurend langs *macht, gezag* en allerlei andere zinverwante woorden.

Ik herinner me 'n dergelijk geval uit 'n ander examen. (Zie Exam. XXIII.) We citéren:

E. Wat is hier ‘toon van gezag’? C. *zoekt*. E. Wat is ‘die geleerde heeft veel gezag’? C. *zoekt*. E. *helpt en vraagt daarop*: Wat betekent nu ‘op 'n toon van gezag’? C. *zoekt*. E. *helpt en zegt*: op 'n toon waaruit sprak dat zij....? C. *zoekt*. E. *vult aan*: 't wist.

De volgende C. kreeg ongeveer dezelfde vragen; ik was daarom vol aandacht en noteerde zeer conscientieus: (Zie Examen XXV).

E. Wat betekent hier ‘op 'n toon van gezag’? C. *zoekt*. E. Ik geloof dat ‘gezag’ hier dezelfde betekenis heeft als....? C. *zoekt*. E. Zou u dat verstaan: ‘Dat boek heeft geen gezag’? C. *zoekt*. En dat: ‘Die geleerde heeft geen gezag’? C. *zei iets onhoorbaars*. E. U drukt u niet juist uit. Nu heeft hier 't woord 'n andere betekenis. Welke? C. *zoekt*. E. *helpt en zegt*: Ze sprak op 'n toon waaraan men horen kon, dat ze van de dingen waar 't over ging....? C. wist. E. *zei nu op enigzins verbetorende toon*: verstand had.

Mijn gedachten hadden tijdens dit onderzoek niet steeds parallel gelopen met die van E., vooral niet, waar hij z'n eigen zin liet aanvullen. Dat heb ik trouwens bij verschillende examens steeds moeilik gevonden, voor me zelf. 't Schijnt me toe, dat bij deze manier van examineren 'n soort geesteslenigheid voor C. 'n geschikte eigenschap is. Er zijn er dan ook die menen, dat hoewel er, zoals deze E., persoonlikheden zijn die voor betekenisschakering 'n fijn gevoel hebben en daar dan ook in de les zeer nuttig over zullen kunnen uitweiden, dat toch op examens dat deel van de taalkunde maar niet ter sprake moest komen. Immers, zeggen ze, **op 't examen moet de schakering niet alleen gevoeld maar ook onder woorden gebracht worden, wat zeer moeilik is**; en verder, - redeneren die tegenstanders, - **zijn de schakeringen soms zeer persoonlik** en is elk verlangend uit de mond van C. juist die schakering te horen, die hij zelf gevoeld en geformuleerd heeft.

Misschien kunnen voor de studie van dit onderwerp nog vooral de volgende gevallen dienen: (Zie Examen XVIII). E. Wat zegt u hier dat ‘tegen heuvelen aangeworpen’? C. ‘Er tegen aan gebouwd’. E. En nu maakt 't de indruk van...? Er tegen aangeworpen te zijn. E. Dat maakt de indruk van aange...? C. *zoekt*. E. aangehangen te zijn.

Omdat ik ook hier weer niet tevreden over me zelf was, noteerde ik aandachtig bij de volgende C.: (Zie Examen XIX).

E. Wat zegt u dat ‘aangeworpen’. C. *zegt iets van ‘door elkaar’*. E. Dunkt u niet, dat daar 't begrip ‘hangen’ in zit?

Alweer was ik niet in staat geweest m'n eigen voorstelling onder eigen woorden te brengen. Ik had nl. tijdens 't onderzoek 'n sterke voorstelling van Oosterbeek bij Arnhem, waar ik kort geleden van uit de trein met verwonderde ogen had tegenaan gekeken. Thuis vroeg ik aan twee klassiek gevormde personen, wat zij van dat '*tegen heuvels aangeworpen*' dachten. De eene haalde toen Vergilius aan en sprak tot m'n verrassing evenals E. van *hangen*; maar de tweede vond er iets *ordeloos* in, ongeveer dus als C., die *door elkaar* had gezegd. Toen ik daarop aan de eerste vroeg of dat idee 'hangen' in '*geworpen*' of in '*tegen aan*' zat, vond ie direkt in 't laatste. Ik, voor mij, zie in dat *tegen heuvels aan geworpen zijn*, van huizen gezegd: *niet op natuurlike wijze uit de omgeving opgegroeid.* zoals de boomgroepen en de struiken, dus de idees *plotseling* en *daar niet thuis horende*. Maar - ik geef et direkt voor beter, als de kwestie ten minste niet te persoonlik is, om ooit uitgemaakt te worden. **Misschien zelfs zou de auteur van et stuk zelf zich niet meer precies herinneren, welke idees hem op die uitdrukking gebracht hebben**.

'n Interessant geval is m.i. et volgende. '*Karel de Stoute*' uit *Oud en Nieuw I* hoorde ik op twee verschillende plaatsen telkens met twee verschillende C. behandelen. Ik kreeg toen de volgende parallellen: (Zie Examen V).

E. 'Wat is neervlijen'? C. 'neerleggen'. E. precies etzelfde? C. 'vlijen' is week. E. *helpt*. C. 't gaat zachter. E. Juist, 'vlijen' is '*lekker*' liggen.

Wat was nu hier 't geval? E. en C. hadden ten slotte beiden de meeste aandacht voor de zgn. gevoelswaarde van 't woord, maar omdat al 't zinnelike, betrekkelik goed en slecht beide kan zijn, kozen C. en E., wie weet door welke omstandigheden, ieder 'n tegengesteld element van de gevoelsinhoud van 't woord, en wel C. 't slechte en E. 't goede.

De tweede C. (Zie Examen VI) gaf direkt als equivalent *zacht leggen*. Toen vond E. dat voldoende.

En op de andere plaats (Zie Examen XXIX). E. Wat is 'neervlijen'? C. 'neerleggen'. E. Juist 't zelfde? C. 'op z'n gemak'. E. Is dat 't voornaamste dat u er in ziet? C. 'zachtjes'. E. 'zachtjes', nou ja, 'voorzichtig', niet waar?

En bij de tweede C. (zie Examen XXX).

E. Wat ziet u in *neervlijen*? C. 'zeer zacht neerleggen'. E. Goed; 'zeer zacht', 'zeer voorzichtig neerleggen'.

Wat was er nu bij deze twee examens 't geval? C. zag steeds de verhouding van 't neerleggen ten opzichte van 't object. E. ten op-

zichte van 't subject. Immers uit de voorzichtigheid van de laatste komt 't aangename, 't zachte voor de eerste voort.

Ik heb meer dan eens gezien, dat iemand uit de kommissie uit belangstelling bij 't tafeltje van ‘taal’ enige ogenblikjes plaats nam en de vragen over de woordbetekenis volgde. Dan gebeurde et weleens, dat C. iets anders dacht of voelde dan E., maar toevallig et zelfde als de belangstellende toehoorder. Deze knikte dan bemoedigend ‘ja’ tegen de weifelende C., terwijl E. et antwoord ten slotte niet goed vond. C. kon zich dan troosten dat ie op et gladde ijs van de betekenisleer niet alleen gevallen was; en de gedienstige toehoorder had 'n lesje in de voorzichtigheid gehad.

Door de bespreking van et verschil tusschen ‘neervlijen’ en ‘neerleggen’ zijn we vanzelf overgegaan tot 'n andere kategorie van vragen, nl. naar et verschil tussen twee zgn. synoniemen. In dit examen handelt er vr. 13 over, nl. Wat is et verschil tussen ‘wonderlik’ en ‘wonderbaar’.

Als we hierop ingaan, doen we dat niet om et gewicht van de zaak zelf, maar om verschillende daarbij gebruikelike methoden te bespreken. **Koenen** in z'n *Verklarend Handwoordenboek*, door onderwijzers veel gebruikt, spreekt van ‘'n wonderlik geval’ en van ‘'n wonderbaar geval’. Dat brengt dus niet veel verder. Hij spreekt verder alleen van ‘'n wonder*baar* verschijnsel’. Maar als ik daar lang over nadenk, dan klinkt me ‘wonderbaar’ en ‘wonderlik’ allebei evengoed of allebei even slecht. We zouden dus om hier door zelfzoeken tot 'n antwoord te komen, allerlei gevallen uit gesprekken en lektuur moeten noteren, om zo langzamerhand tot 'n verschil, en misschien ook tot geen verschil, te komen.

Maar in de onderwijzerswereld zijn er kortere wegen om tot 'n bevredigend antwoord te komen. Men kan nl. z'n geheugen raadplegen, hoe et ook weer in een of ander synoniemenboekje staat dat men van buiten heeft geleerd; en bij de herinnering zegt men dan, dat et zus of zo *is*. Laat et geheugen in de steek of heeft men zo'n boek niet bij de hand, dan leidt 'n tweede weg tot de overtuiging dat et wel zus of zo zijn *zal*: dat is de weg der intuïtie. Men plaatst nl. de twee woorden 'n paar keer in de geest naast elkaar en - *voelt* dan ineens et verschil.

Deze methode is wel niet wetenschappelik maar toch te verklaren: Ten eerste zijn onderwijzers op de eerste plaats geen beoefenaars van de wetenschap, maar mannen, geroepen om zo prakties en zo vlug mogelik resultaten te bewerken, etzij et de kennis van de ‘tafeltjes’ (van vermenigvuldiging) geldt op de lagere school, of de vergelijking

van 'n stel synoniemen op de kweek- of normaalschool. Daarbij, de repitities van et wetboek der grammatica werken dikwels afmattend: daartusschendoor geeft soms et onderzoek naar synoniemiek verschil, gemoedelik opgevat, 'n soort verpozing. Dat geeft dan 'n wedstrijd tussen ouderdom en jeugd, wie naar aanleiding van de gegevens die omtrent 'n paar synoniemen in et hoofd opkomen, et eerst met 'n konklusie klaar is. Daarom behoort zo'n behandeling van de synoniemen naast de zgn. carousselvragen tot dat deel van ons onderwijs dat et karakter van 'n gezelschapsspel heeft.

Dat dat laatste deel betrekkelik groot is, is ook al weer te verklaren: De meeste menschen zijn niet wetenschappelik aangelegd; de kringen waaruit onderwijzers worden gerekruteerd, zijn het ook niet. Van de besten onder de onderwijzers gaan er nog tot et middelbaar (en hoger onderwijs) over, zoodat de overblijvenden, bij gebrek aan krities en induktief vermogen, gedwongen zijn, de honderden lesuren per jaar te vullen met 'n wetenschappelik surrogaat d.i. met et memoriseren van regels uit spraakkunsten, met of zonder quasi-verklaringen, afgewisseld zoals we zagen, door oefeningen van meer ontspannenden aard. Er zijn er ook nog wel, die anders willen, maar hun getal is uiteraard te klein om de drang van de meerderheid te stuiten.

We zullen deze bespreking van et karakter der onderwijzersstudie in deel II van de inleiding voortzetten, en hier terugkeren tot de vraag Wat is et verschil tussen ‘wonderlik’ en ‘wonderbaar’. 'n Dergelijk onderzoek, luchtig begonnen, kan soms 'n treurig einde hebben; want als intuïtie en geheugen allebei in de steek laten, loopt et onderzoek bij gebrek aan materiaal dood. Voorbeelden daarvan zal men ook in deze verslagen ontmoeten, zoo b.v. in Aanhangsel II, waar et ging over *offer* en *offerande*. Soms ook wordt et onderzoek halverwege gestaakt, omdat de aandacht wordt afgetrokken door 'n zich plotseling voordoende kwestie. Vooral 'n levendige verbeelding en de begrijpelike zorg om steeds 'n nieuwe vraag klaar te hebben voor de andere geheel beantwoord is, geven tot zulke zijdelingse sprongen aanleiding; zoals b.v. in dit examen. Daar ging men van de synoniemenkwestie over tot de vraag over de betekenis van et woord *wonderbaar* in verband met de vorming van dat woord.

Voor ook wij tot die nieuwe vraag overgaan, moeten we de lezer verwijzen naar Dr. DE VOOYS z'n artiekelen in *De N. Taalgids* over de synoniemenbehandeling (Jaargang II 23, 72 en 169). Alleen willen we op twee dingen wijzen, daar niet vermeld: 1^{e} op rytmies verschil. Vgl. b.v. *stom van verbazing* maar - *sprakeloos van schrik*. Sommigen, o.a. PLUIM, zien tussen *stom* en *sprakeloos* verschil in tijdsduur. Maar

zeg eens ‘sprakeloos van verbazing’. Worden er niet meer van die kombinaties steeds vermeden, om wille van het rytme? 2e op verschil van misschien anderen aard, maar toch ook weer in kombinaties op te merken. Vgl. b.v. *openbare vergadering* en *openlike belediging* (= 'n beledigingin et *openbaar*): *openlik* en *openbaar* betekenen hier allebei ‘publiek’. 't Verschil dat men er in wil zoeken, ligt in de daarop volgende woorden. Zo ook *hout kloven* maar de *lucht klieven*, zo is 't ook met *vergaderen* en *verzamelen, zeggen* en *spreken, nalaten* en *achterlaten*: et zit 'm vooral in et vergroeid zijn met dit of met dat volgend woord. Wie op deze en dergelijke faktoren en hun mogelike samenwerking let, zal et niet gauw wagen 'n synoniemenboekje samen te stellen; en daarom zijn dergelijke werkjes bijna *per se* uit den boze.

II.

Krities onderwijs en vooral induktief, gaat gepaard met voorzichtigheid in et vormen van z'n konklusies, duiken onder de oppervlakte van de schijn, waardéren van wat òns op et eerste oog minder belangrijk scheen, royaal terugnemen van wat we eerst als bijna stellig aangaven, 'n gevoel van voldaanheid over verkregen sukses, getemperd door 'n steeds toenemend gevoel dat we maar mens zijn. Wat zal die bij de induktie en kritiek aangeleerde voorzichtigheid de onderwijzers te pas komen bij hun ingrijpen en onthouden als ze in overheid gesteld zijn, 't zij tegenover kinderen, 't zij tegenover volwassenen! Als ten minste et krities onderwijs dat ze vroeger genoten, toen nooit ontaardde in brutaal afbreken of pronkerige betweterij!

Tot nog toe is et taalonderwijs aan kwekelingen volstrekt niet vormend. 't Is alleen et aanbrengen van weetjes, van 'n reusachtige massa weetjes. De hier volgende bundel verslagen is er als 'n magazijn van.

We hebben in deel I van deze Inleiding als oorzaak van die oppervlakkigheid aangegeven dat alle mensen nu eenmaal niet wetenschappelik zijn aangelegd. Maar wat erger is: in deze verslagen ziet men de oppervlakkigheid gesanctioneerd in 'n nationaal opvoedingsysteem.

Ziebier 't ontwikkelingsproces van dit verouderd systeem: Ieder opleider heeft altijd, sinds mensenheugenis, z'n kwekelingen moeten prepareren voor 'n onderzoek door anderen, door de regering aangewezen en die ie van te voren niet kent. De mensen van inzicht onder hen kunnen zowel rationeel als oppervlakkig examineren en willen zich uit humaniteitsgevoel naar de rationele of oppervlakkige

opleiding van de candidaat die ze voor zich hebben, richten. Maar de examinatoren die oppervlakkig zijn aangelegd en et in de weetjes zoeken, kunnen maar op die éne manier onderzoeken en maken 'n anders opgeleide candidaat tot slachtoffer van hun gebrek aan inzicht, zonder opzet. Zo wordt de risico voor 'n opleider alleen vermijdbaar, als ie eenvoudig er zich ook toe bepaalt, zijn kwekelingen op alle weetjes die in de mode zijn, af te richten. En omdat alle opleiders zonder uitzondering door de ondervinding zo leep werden, heeft zich na verloop van jaren 'n toestand gevormd, volmaakt in z'n eenstemmigheid, zielloos in z'n gemis aan persoonlike schakeringen, verachtelik in z'n minne opportuniteit, beklagenswaardig in z'n wetenschappelike poverheid.

De bestuurders van kweekscholen van hun kant zijn evenzeer van de baan als de opleiders. De meeste zien niet op de eerste plaats uit naar *goede onderwijzers*, maar naar *stevige africhters*. Ze bekennen zelf dat dit niet zo hoorde te zijn; maar, zonder naam en subsidie kunnen ze niet bestaan, en naam en subsidie is afhankelik gesteld van 't aantal geslaagden.

De jacht op weetjes werd nog steeds bevorderd door de verklaarbare zucht van ook goede examinatoren en opleiders om zich vooral met die kennis van de candidaat bezig te houden die et gemakkelikst te examineren is. Daarbij, krities onderwijs vraagt veel tijd, soms zelfs zeer veel voor 'n enkele paragraaf van de spraakkunst. Maar op et examen kan de hele grammatica ter sprake komen. En wat zou er dan van die enkele brokjes krities onderwijs dikwels terecht komen? ‘Begrepen hebben’ is nog niet ‘onthouden hebben’, en dat laatste is nodig voor 'n examen. En welk examinator zou knap genoeg zijn, om op elke keus van de candidaat, gesteld dat ie die kiezen làat, in te gaan? In de oude tijd, toen de spraakkunst 'n soort catechismus was, ging dat; die goedgelovige tijd zien we in ons taalexamen als in 'n spiegel.

Eenmaal aan 't africhten, wijden de opleiders vooral hun moeite aan de *lastig te onthouden* weetjes, zoals de kwestie van allerlei soorten voornaamwoordelike bijwoorden, zoals 't van buiten opgeven van de soorten en ondersoorten van et nevenschikkend zinsverband, vooral ‘met voorbeelden!’ enz. enz. Maar de opleider die gewoon wordt steeds 't lastige voor 't wezenlik belangrijke in de plaats te schuiven, brengt z'n methode onbewust als officieel benoemd ‘deskundige’ in de examenzaal over, en is nu lastig, niet uit berekening, maar uit sleur. Ons onderwijs is nu 'n opeenstapeling geworden van bij uitstek *lastige* weetjes. Ons onderwijs heeft zich zoals 'n oude rivier die eerst

recht liep, vooral op de kromme bochten geworpen, deze krommer en krommer gemaakt, en 't zal ten leste met geweld z'n eigen banen moeten verbreken om weer 'n fatsoenlik figuur te maken.

We verwachten die evolutie van 't *jus promovendi*.

De beschreven mistoestand geldt bijna alle vakken. Toch zijn er die menen dat bv. et taalonderwijs zoals deze verslagen 't laten zien, toch tegelijk ook ontwikkelend is, omdat men zo dikwels naar de oorzaak vraagt. Bv. in Examen XV staat: 'Ik heet hem 'n lomperd'. E. vraagt: Waarom is 'lomperd' 4de naamval? C. antwoordt: Omdat et bepaling van gesteldheid is bij 'hem'. C. heeft er dus niet maar naar geraden, hij heeft 'zich rekenschap gegeven', zoals et heet en men is tevreden. Maar C. is hier eenvoudig **afgericht**, om *steeds* van de major uit te gaan: 'Een bepaling van gesteldheid staat in dezelfde naamval als 't woord waar die bij hoort.' Nu staat hier 'hem' in de 4de nv., dus 'lomperd' ook. - Maar dergelijke enkelvoudige redeneringen maken kinderen al voor ze naar de bewaarschool gaan, al is 't dan ook niet bewust. Wàt bewezen moest worden? die major! Maar dat is 'n axioma, 'n dogma in de officiële onderwijzersstudie, zoals het van a tot z dogmaties is. Nu kan dat op zich zelf geen kwaad. Godsdienstonderwijs is ook ten dele dogmaties en ik geloof niet daar in m'n jeugd door bedorven te zijn. Integendeel. Want men gaf daarbij de dogma's als zodanig en leerde ze onderscheiden van de rest. Maar de taalkundige dogma's worden als zodanig weggemoffeld en daarin schuilt et kwaad voor de ontluikende geest. Zo kan men bv. de ene dag op de kweekschool horen: 'Waarom zet u dat woord in de 4de naamv.?' Antw. 'Omdat et lijd. voorwerp is'; en de andere dag: 'Wat is et kenmerk van 'n lijd. voorw.?' Antw.: 'de 4de naamval.' Zodoende wordt 'omdat', de spil van de wetenschap, 'n speeltuig om mee te draaien.

Als 'n kwekeling op de gebruikelike wijze kan verklaren, *waarom* 'n woord als 'hierin' 'n voornaamwoordelik bijwoord is, dan meent men dat aan de eisen van 'n wetenschappelike ontwikkeling al niet beter kan voldaan worden. Maar hij heeft die verklaring eenvoudig **onthouden**. Dat moèt ie, want uit zich zelf vindt 'n mens dat nooit; want et ìs geen verklaring, 't is eenvoudig 'n afspraak. Want waarom - nu komt er 'n wetenschappelik 'waarom' - is in 'Dat kan ik' in de plaats van 'schrijven kan ik' et woord 'dat' geen werkwoordelik voornaamwoord? 't Staat toch in de plaats van 'n werkwoord. En waarom is 'dan' in 'dan kom ik' voor 'Zondag kom ik' geen zelfstandignaamwoordelik bijwoord? Ziet men nu dat et maar 'n kunstje geldt dat tot in et oneindige kan herhaald worden, als men

maar woorden verwisselt zoals men in de speeltijd ‘stuivertje verwisselt’? Dat is een van de kunstjes waaraan de verouderde taalstudie zo rijk is. Zeker, 't is wel enigzins te verklaren waarom men dat spelletje vooral met woorden als ‘waarin’ uitvoert, maar dàt ‘waarom’ heb ik nog nooit gehoord.

Neen, als de kwekelingen na 'n africhting van drie jaren vlot kunnen zeggen, om wille van et examen, waarom dit of dat woord zo heet, dan kan men ze in et vierde leerjaar ontnuchteren en in de meeste gevallen zeggen: ‘Ja, dat is goed voor et examen; maar eigenlik noem jullie dat woord zo, omdat ik je drie jaar gedwongen heb, dat te doen; je bent er nu op **afgericht**.’ Deze nederige bekentenis is om de waarheidsliefde die er uit spreekt meer waard, dan al die coquette definities waarmee men de kwekelingen leert hun oppervlakkigheid te tooien zonder dat ze d'r ijdelheid inzien.

Maar eigenlik kan het de jonge lui weinig schelen. Ze houden overeenkomstig hun aktieve aard van bezig zijn, 'tzij met voor de grap te raden wat iemand in z'n gesloten hand heeft, 'tzij met iets op te zeggen dat op blz. zoveel en zoveel in hun gesloten boek staat. En zoals wij vroeger met raadseltjes oplossen peperneuten verdienden, verdienen zij nu met hun van-buiten-leren en examenvragen oplossen de akte met den aankleve van zilveren peperneuten. Dat alles is mooi, maar et kon toch nog mooier; vooral nu daardoor juist dat deel van de spraakkunststudie dat we in het begin aangaven als iets edelers dan de voorbereiding tot de bestaansstrijd, ontaard is in 'n nutteloos geheugenwerk, dat als et de geest niet bederft, toch 'n massa tijd kost die dan nog veel beter besteed was aan wandelen of aan sport, in de frisse lucht.

Ik heb berekend dat et vierde deel van de tijd op onze kweekscholen aan tijd besteed, verloren gaat aan de door het examen vereiste voortplanting van verouderd taalinzicht[1)], **on zeker de helft van de tijd aan de repititie van de weetjes, d.i. de gemoriseerde gevallen**, waarin die merendeels verouderde taalregels te vinden zijn. Ik ken echter twee examinatoren die hebben overeengekomen voortaan geen **gevallen** te **vragen**, maar die te **geven**, en dan de candidaten de regel te vragen die men gewoon is daaruit te halen. Deze mannen verdienen lof, grote lof; want als alle examinatoren zo deden, dan wonnen we, zoals gezegd, de helft van onze leertijd voor iets beters uit en - dat weet ik zeker - voor Nederl. taal, mondeling, slaagden 30% meer. Van een van die twee heren

1) Lof verdient Examinator C 2, die al 'n betere weg inslaat.

komen hierachter enige examens voor. 't Zou me spijten als men daar aan de vruchten de boom niet zou herkennen; maar als die heer door de examens waaraan anderen zijn leerlingen zullen onderwerpen, gedwongen wordt 'n heel jaar lang als lesgever tegen z'n eigen beginsel te zondigen, dan zou et mij niet verwonderen, als ie dat eens in et jaar als examinator ook doet. In elk geval zie ik in z'n examens vragen, veel praktieser dan elders. Er wordt bv. niet gevraagd: '*geef* eens *meer van die* achtervoegsels', of 'wat *kan* dat achtervoegsel *zo al* betekenen', **maar**: 'wat betekent dat achtervoegsel *hier*, in *dit* woord, dat *ik* u hier *geef*.'

We zullen nu 'n kleine samenvatting geven en dan met 'n wens deze inleiding besluiten.

In de orde van et menselik weten kan men drie rangen onderscheiden.

In de laagste speelt men et spelletje: 'Ik zie, ik zie, wat jìj niet ziet.' - 'Wat zie je dan?' - 'Rood' - *de andere geeft nu iets op dat rood is - de eerste zegt daarop, of et goed geraden is*.

Dat is de periode van de onbezorgde jeugd, die zich later nog soms openbaart op kransjes of in de sociëteit, in de vorm van raadsels.

In de middelste rang speelt men 'n variatie op dat spelletje; maar hoewel in intellektueel opzicht één in wezen met et voorafgaande, is et toch eigenlik te ernstig geworden om nog spel te heten. 't Gaat bv. zo:

'Ik weet, ik weet, wat jij niet weet.' - 'Wat weet je dan?' - 'Welke bijvoeglike naamwoorden alleen attributief voorkomen'[1] - *de andere noemt er nu - de eerste zegt nu, of de andere het ook zo goed van buiten kent*.

Dat is de periode van de strijd om et bestaan, waarin dergelijke kennis macht is geworden. Men vindt in deze rang mensen van allerlei stand, maar vooral gestudeerden, met diploma's van lager, middelbaar en hoger onderwijs. Door die diploma's voert genoemde soort kennis tot de hoogste posities in de maatschappij. 't Ligt in de lijn van de natuur, dat tot deze meer ernstige rang van et menselik weten de bovenaangegeven eerste rang de speelse voorbereiding is,

1) De helft van de spraakkunstvragen uit deze bundel kan hier dienst doen. Ook deze: 'Noem eens 'n woord met heel veel lettergrepen'. Antw.: 'Scheepstimmermansgereedschapsbakje'. Histories! Mijn eigen leraar op de normaalschool was als kwekeling op die vraag en dàt antwoord afgericht.

zoals jonge honden en katten zich ook voor de grap oefenen in et later zo hoog nodige bijten en 'n-hoge-rug-zetten.

De hoogste rang wordt ingenomen door de mensen met *inzicht*. Die gebruiken hun kennis gedeeltelik oòk wel in de strijd om et bestaan, maar ze *zien* die verhouding van kennis tot levensonderhoud *in*. Daarom zullen ze kennis die iemand in z'n leven niet nodig heeft, ook veroordelen, tenzij die kennis tot ontspanning of tot **veredeling** diende. Deze mensen zijn dus ook geestelik harmonies aangelegd, omdat ze de dingen dezer wereld in hun juiste verhoudingen zoeken te handhaven of te herstellen.

'Ook na veel gelezen en veel kennis verzameld te hebben, zullen ze altijd op het enige beginsel terugkeren'[1], i.e. zich afvragen: 'hoe verhoudt zich die kennis tot de bestemming van m'n leerling en tot z'n persoonlike aanleg?'

Ook in deze rang vindt men mensen van allerlei stand. Een boer die z'n broek stijf staat van de koemest, kan in de opvoeding van z'n kinderen en in de juiste schatting van personen en dingen in hun verhouding tot zijn beperkte omgeving, 'n inzicht aan de dag leggen die 'n beroemd sterrekundige mist. 'Beter is voorwaar een nederig landbouwer,.... dan een trotse wijsgeer die zich zelf verwaarloost en liever de loop der hemelbollen nagaat'[2]. Hier heeft TH. à K. 'n onharmoniese specialist op et oog. Want 'de welgeregelde liefde begint' niet met 'hemelbollen', maar 'met zich zelf'. En zo min als deze geleerde z'n *eigen* waar belang in et oog houdt, zou ie misschien de juiste verhouding inzien, waarin de sterrekunde tot et levensbelang van *anderen* staat. Was ie bv. leraar, dan zou ie waarschijnlik niet rusten voor al z'n leerlingen naam en plaats van alle sterren konden opgeven; en was ie examinator, dan zou ie dergelike kennis weer zonder erg verheffen tot 'n middel in de strijd om et bestaan. Deze geleerde, ondanks de hoge positie die ie misschien na verloop van tijd aan een van onze hogescholen zou bekleden, brengen we dus thuis in de middelste rang, niet in de hoogste.

Nu zal men ook m'n wens begrijpen.

Dat op de eerste plaats uit de mensen van deze hoogste rang degenen gekozen worden, die op onderwijsgebied belangrijke betrekkingen zullen bekleden, is et niet om in te grijpen dan toch om onder hun ondergeschikten de mannen van inzicht te onderscheiden

1) *De Navolging van Christus* - uitg. R. Bouman - 1910.
2) idem.

van de oppervlakkigen, en zo te voorkomen dat 'n examensysteem bevorderd wordt, waarbij de eersten door hun klein getal et moeten afleggen tegen de tweeden en tengevolge daarvan zich niet als de beste onderwijskrachten kunnen doen gelden.

M.R. DIJKMAN.

Over een vers van Guido Gezelle.

In de dichtbundel ‘Liederen, eerdichten et reliqua’ (uitg. Ned. Boekh. Antw. - blz. 44) komt een gedicht voor waarvan de aanhef aldus luidt:

> O Maria, die daar staat,
> gij zijt goed en ik ben kwaad:
> wilt gij mijne arme ziele gedinken,
> 'k zal u een ‘Ave Maria’ schinken.

Verder volgen vijf andere vierregelige strofen, aan het slot waarvan regels drie en vier der eerste telkens terugkeren.

Op de gevel van een huisje te Gent staat dit opschrift, A^{o}. 1755:

> Ick groete u Maria
> daer gy staet.
> gy syt goedt
> en ick ben quadt
> Belieft my in myn
> uytterste te
> gedyncken
> eenen ave Maria
> sal jck u
> schyncken.
> (Land van Waas str. nr. 23.)

Dat GEZELLE bij het schrijven van zijn gedicht onder invloed stond van dit versje (een schietgebed?) is duidelik; in hoeverre dit nu onder Rooms Katolieken nog is verspreid, is mij niet bekend.

G e n t.

A. JACOB.

Is de beleefdheidsvorm *U* 'n verbastering van *UEd.*?

'Liever zie men in Nnl. *U* 'n als Nom. gebruikte Acc. dan 'n verbastering van *UEd.*' Aldus formuleerde ik enkele jaren geleden de eerste stelling achter m'n akademies proefschrift. In voorzichtige bewoordingen. Met opzet. Bewijzen had ik niet. Enkel vermoedens, en deze steunend en alleen steunend op analoge gevallen. Al dadelik wil ik zeggen dat ik ook nu de bewijzen nog niet heb, maar dat de vermoedens sterker geworden zijn. Aangezien nu de kwestie me 'n nadere studie wel waard lijkt en voor 't mogelike geval dat iemand zich opgewekt gevoelt dit punt tot 'n voorwerp van uitgebreider onderzoek te maken, worden in dit opstel die analoge gevallen eens naast elkaar gezet en enkele veronderstellingen gewaagd. Maar schuchter. Want 't terrein is nagenoeg nog geheel onontgonnen. Ook 'n psychologiese verklaring van 't feit dat dan ten slotte, geformuleerd, hierop neerkomt, dat bij de pronomina personalia de Acc. vaak voorkomt in plaats van de Nom., schijnt nog nergens beproefd te zijn[1)].

De naaste aanleiding tot 't weer opvatten van de haast vergeten, maar indertijd met belangstelling, hoewel oppervlakkig nagespeurde kwestie, was 'n plaats in 'n Engelse grammatika, die me de hele geschiedenis plotseling weer voor de geest bracht. Bij wijze van inleiding volgt hier die passus vertaald.

SWEET zegt[2)] dat 't in de plaats komen van Acc. *you* voor oorspr. Nom. *ye* gedeeltelik is toe te schrijven aan 'n algemeen voorkomende verwarring tussen subjekts- en objektsvorm in 't Middelengels, gedeeltelik aan de invloed van 't enkelvoudspronomen *thou.* Immers

1) Dr. JAC. V. GINNEKEN was zo vriendelik mij dit mee te delen. 't Spreekt wel vanzelf dat ik voor dit opstel hier en daar om hulp moest aankloppen. Behalve de bovengenoemde, dank ik menige andere aanwijzing en opmerking aan Dr. v. GINNEKEN. Dr. N.v. WIJK gaf mij inlichtingen voor 't Russies. De beide genoemden en andere ongenoemden ben ik hartelik dankbaar voor hun steun.

2) H. SWEET, *A new English grammar*, Part. I, § 1077/78.

terwijl de Nom. in 't enkelv. was *thou* (in vroeg Middeleng. uitgespr. *doe*) en de Acc. *thee*, was 't omgekeerde 't geval bij 't meervoudspronomen: Nom. *ye*, Acc. *you*. Dit had, volgens SWEET, tot natuurlik gevolg (mede omdat en toen *you* ook meer en meer pronomen van 't enkelvoud werd) dat er verwarring ontstond in 't gebruik van de subjektsvorm *thou* (*doe*) en de objektsvorm *you* (*joe*), uit welke verwarring *you* zich ten slotte voorgoed als subjektsvorm losmaakte en ontwikkelde. Even verder (§ 1083) lezen we dat verwarring tussen subjekts- en objektsvormen in elke taal voorkomen en wel ten gevolge van 'misunderstanding grammatical categories'.

Tot zover SWEET. Nu eerst m'n bedenkingen.

1°. Al is, voor 't nominatief-worden van *you* 'n vernuftige verklaring gevonden, en al zal wisselwerking tussen de vormen van 't enkel- en die van 't meervoudspronomen wellicht 'n rol hebben gespeeld, toch gaat SWEET m.i. te ver wanneer hij de door hem gegeven verklaring als enige en als afdoende verklaring wil geven, en kan hij 't verwijt niet ontgaan geen oog te hebben gehad voor 't *algemene* van 't verschijnsel in geheel West-Europa; wat trouwens, gelijk beneden zal blijken, niet hem alleen overkomen is.

2°. Verwarring tussen subjekts- en objektsvormen, die in elke taal voorkomen, te verklaren als gevolg van grammaties onzuiver voelen, is 'n te gemakkelike, altans ongemotiveerde psychologiese verklaring.

Ik was dus niet bevredigd.

EMERSON[1] zegt, dat 't in de plaats komen van *you* voor *ye* te wijten is aan analogie, naar 't voorbeeld van woorden die voor Nom. en Acc. dezelfde vorm hebben. En hij wijst er op dat iets dergeliks voorkomt bij het pronomen van de eerste persoon, waar de Nom. soms gebruikt wordt i.p.v. de Acc., en omgekeerd.

'n Enigszins andere verklaring, maar niet mèer bevredigend.

In de goede richting brengt ons JOHAN STORM[2]. Die blijft niet bij 't Engels staan maar kijkt over de grenzen, zoekt gelijksoortige verschijnselen in andere talen.

STORM zegt: 'In der Umgangssprache entwickelt sich der Objektivkasus als absolute Form auf Kosten des Nominativs,' en vergelijkt vormen als 't in Engeland nu overal gewone *it's me, it was him* met Deens-Noorse als *det er mig* (woordelik: 't is mij), *und han er aeldre end mig* (woordelik: hij is ouder dan mij), met vulg.-Noorse als *kommer'a*? (komt zij), *dem sier de* (ze zeggen 't), in 't Zweeds *dom säger de*, met

1) EMERSON, *A brief history of the English language*, § 369.
2) JOHAN STORM, *Englische Philologie* I, 2 Abteilung, Kap. VI, blz. 673 vlgg.

dialekties-Noorse (Gudbrandsdalen) *oss ha gjort, ka gjeras skulle* (ons hebben gedaan wat te doen was), met dialekties-Deense (Fünen) *ku ham svem*? (kon hem zwemmen?), met Franse als *c' est moi, c' est lui, lui seul est grand*, met Italiaanse *è lui, ha ragione lui, l'aspettato era lui* enz., en wijst eindelik nog op 't tot voor korte tijd onder Quakers gebruikelike enkelvoudspronomen *thou*, dat echter alleen nog maar voorkwam in de Nom. geworden Acc.-vorm *thee*.

STORM had nog meer voorbeelden kunnen geven. Hij had z'n Franse kunnen uitbreiden met vormen als *ce sont eux, eux le disent*; z'n Italiaanse met 'n vorm als *a lei veduto la cometa*? heeft u, letterl. heeft zij (Acc. v.h. vrouwel. pron. v.d. 3de pers.) de komeet gezien? en, waar hij 't vulgair-Noors, Zweeds en Deens aanhaalde en terloops wijst op 'n in 't Engels onder lagere standen niet ongebruikelike vorm: *her would if her could*, ook nog kunnen noemen 'n eveneens in diezelfde kringen niet ongewoon: *them has seen it*.

Met dat al: hij was 'n goede wegwijzer en ons valt 't daardoor makkeliker op de ingeslagen weg voort te gaan.

In Duitse dialekten is 't al niet anders. 't Alemannies heeft: *wenn ich dich wäre; seid ihr ihn etwa selbst? Et es en* ('t is hem) is Ripuaries[1].

In 't Spaans zijn de gevallen enigszins anders. In *eran ellos* (zij waren 't) is *ellos* histories natuurlik 'n Acc. (v. Lat. *illos*, Nom. *illi*). Maar hier is geen sprake van 'n als Nom. gebruikte Acc.; de Nom.-vorm is, als ik mij niet bedrieg, nooit anders geweest dan *ellos*. 't Zelfde is 't geval bij *nosotros* en *vosotros*.

Aan 't Slavies daarentegen is 'n dergelik verschijnsel geheel vreemd. 't Personaal-pronomen heeft wel allerlei veranderingen ondergaan in de verschillende talen, maar nergens is de Acc. voor de Nom. in de plaats gekomen. In de verschillende Slaviese talen is de Acc. wel veelal door de Gen. vervangen, 'n symptoom van de tendenz in die talen om bij levende wezens, Nom. en Acc. te differentiëren. Het Slavies is dus juist de andere richting opgegaan als de Germaanse dialekten in de jongere periode van hun bestaan[2].

Eindelik 't Nederlands en de Nederlandse dialekten. Daaronder reken ik, voor dit geval, ook 't Afrikaans, waarmee ik beginnen wil, omdat me van die taal op dit ogenblik de oudste schriftelike mededelingen van een als Nom. gebruikte Acc. ten dienste staan. Met opzet: ‘op dit ogenblik’ en ‘schriftelik’. Want wat 'n voortgezet onderzoek van de aanspreekvormen in 't Nederlands me *mettertijd*

1) De voorbeelden zijn ontleend aan OSKAR WEISE, *Unsere Mundarten*, S. 792.
2) Mededeling van Dr. N. VAN WIJK.

nog openbaren zal misschien, kan ik nu nog niet weten; en of ik ooit 'n geschrift vinden zal waarin de echte volkstaal en daarmede dan misschien ook de bekende verwisseling v. Nom. en Acc. - toch wel geen verschijnsel alleen van de laatste tijden - zal aangetroffen worden, kan ik hoogstens en bestens hopen, al ben ik wat pessimisties op dat punt! Voor 't ogenblik moet ik me, wat 't Nederlands betreft, tevreden stellen met 'n opsomming van de gevallen in hedendaagse streekspraken.

Wat dan 't Afrikaans betreft, van overbekendheid zijn de nominatiefvormen *ons* en *hulle*: Dus krij *ons* rare vrienden, die ons ei'endom wil steel. *Hul* seh: *Hul* wil die stemreg heh, enz. (uit DANIE THERON's Krijgslied). Prof. HESSELING nu maakt melding[1] van 'n paar stukken van 't jaar 1739, waarin al *ons* i.p.v. *wij* voorkomt. Elders[2] wordt 'n verklaring van dit feit beproefd. Na vermeld te hebben dat men[3] die verklaring gezocht heeft in 't Frans, en na aangetoond te hebben waarom die onderstelling onwaarschijnlik is, meent Prof. HESSELING zelf de oplossing te vinden in 'n vergelijking van 't Afrikaans met 't Maleis (dat zo'n grote invloed gehad heeft op de taal van Zuid-Afrika); ook in 't Mal. nl. bestaat maar één vorm voor Nom. en Acc. (en Possessivum) van het 1ste persoons-pronomen.

Aan deze verklaring dacht ik, toen ik (blz. 17) zeide dat SWEET niet de enige was die niet gelet heeft op 't algemene van 't verschijnsel in heel West-Europa. Want ook Prof. HESSELING heeft daarmee geen rekening gehouden, al moet natuurlik onmiddellik toegegeven worden dat er van *invloed* van 't Maleis wel degelik sprake kan zijn: die invloed kan meegeholpen hebben om toch al voorkomende vormen tot *de* vormen bij uitnemendheid te maken.

Toch al voorkomend: want zouden die vormen *ons* en *hulle* al niet uit 't moederland zijn meegebracht? De sprong van 't Afrikaans op 't Zeeuws is niet groot, en, merkwaardig, daar vinden we ze juist terug.

Prof. TE WINKEL[4] wijst op 't voorkomen van *ons* in de Nom. op Noord- en Zuid-Beveland en Tolen, stelt 't op rekening van Keltiese invloeden en zegt dat ook hier en daar in Zeeland voor *zij* in 't enkelv. *heur* gebruikt wordt, in 't meervoud *heurlie* of *hullie*.

't Fries had oorspronkelik in de Nom. *jy*, in de objektsvorm *jo*.

1) *Het Afrikaansch*, blz. 12/13.
2) Ibid., blz. 137/139.
3) S.J. DU TOIT b.v. in z'n *Fergelijkende Taalkunde*, blz. 30.
4) *De verbreiding der Frankische tongvallen over de Nederlanden*, blz. 70/71 in Handel. en Meded. v.d. Mij. d.N. Ltk. 1904/'05.

GIJSBERT JAPIKS nam dit onderscheid nog altijd zuiver in acht. Maar in onze tijd is 't gebruik van *jo* in de omgangstaal ook in de 1ste naamval zo algemeen geworden ‘dat het in de schrijftaal in den *gemeenzamen toon* bezwaarlijk meer geweerd kan worden’[1].

In plat Utrechts en eveneens b.v. in het dialekt van Gouda is *Hullie gongen der niet heen* heel gewoon.

Ook in 't dialekt van de Veluwe is *hullie* één van de vormen voor de Nom. plur.[2].

Hun doen dat niet hoorde ik meermalen in Haarlem.

Hem is uit (van de kachel sprekend) schijnt in Antwerpen gezegd te worden.

Ons kent ons (van Brabantse oorsprong?) is algemeen bekend.

De voorbeelden zullen nog wel met vele vermeerderd kunnen worden. Maar genoeg. ‘Is de beleefdheidsvorm *U* 'n verbastering van *UEd.*’, was de vraag die ik mijzelf in dit opstel ter beantwoording stelde. *Mijn* antwoord kan, voor wie 't bovenstaande gelezen heeft, niet twijfelachtig meer zijn; ieder voelt dat ik 't in ontkennende zin geef, en dat ik m'n stelling handhaaf dat in *U* 'n als Nom. gebruikte Acc. gezien moet worden. Bewezen heb ik die stelling niet, kon ik ook niet, maar ik vlei mij ze wat waarschijnliker gemaakt te hebben.

Over de onwaarschijnlikheid van 'n ontstaan uit *UEd.* nog 'n enkel woord. Men heeft zich 't verloop aldus gedacht: 't nu nog in lagere maatschappelike kringen wel voorkomende *uwĕ* (**<** *uwé*) zou ontstaan zijn uit UE.[3] Of men zich daarbij voorstelde dat dat *uwé* eerst in

1) Mr. PH. V. BLOM, *Bekn. Friesche Spraakkunst*, blz. 104.

2) VAN SCHOTHORST, *Het dialect der Noord-West-Veluwe*, blz. 79.

3) Hoe stond 't vroeger en staat 't eigenlik op dit ogenblik met 't gebruik van *uwé* en *uwĕ(s)*? Ziedaar weer 'n punt dat nader onderzocht moet worden. Dat deze vormen aan 't uitsterven zijn - door invloed van de school - lijkt me wel zeker; mogelik ook is *uwé* al gestorven. Zelf kan 'k me niet herinneren *uwĕ* ooit anders - en zeldzaam - gehoord te hebben van oudere mensen; de possessieve vorm, ‘*uwes* pa’ b.v.. wat vaker. Heeft men 'n werkman van middelbare leeftijd op karwei, dan zal men 't niet horen. Of in Amsterdam wel? Bij VAN MAURIK komt 't voor (in de bundel ‘Toen ik nog jong was’ b.v.) maar nooit uitsluitend, altijd afgewisseld met *u*'s en *je*'s en deze laatste hebben dan nog de overhand. Is 't speciaal Amsterdams? Of komt 't misschien ook nog in enkele andere Hollandse steden voor? HILDEBRAND laat 't kindermeisje in de Haarlemmerhout (in 1837) 't ‘plechtige’ *uwé* gebruiken met de possessiefvorm *uwees*, maar de hospita van Gerrit Witse in Leiden zegt (1840) *u* tegen Gerrit's vriend. Schipper Rietheuvel (1841) zegt tot 'n juffrouw in z'n schuit *u* en *je*, eenmaal UE (welke klank verbeeldt dat?). Ik zie geen kans, zonder hulp van anderen, deze en andere vragen die men nog stellen kan - b.v. of er mogelik verband is tussen *uwes* en de 16de en 17de eeuwse beleefdheidsvormen *uwer liefde*(*n*), *uwer wijsheyt, uwer lieden* - te beantwoorden, houd me derhalve voor mededelingen weer graag aanbevolen. Dr. DE VOOYS meldde me al dat *uwé* in Drente geheel onbekend is.

hogere standen gebruikelik, maar daar in onbruik geraakt en naar de lagere afgezakt is, weet ik niet, doch als dat zo is, dan heeft die opvatting nog de meeste waarschijnlikheid voor zich; maar, als de mogelikheid van ontwikkeling van 'n *klank* uit 'n *schriftbeeld* in hogere kringen al niet te lochenen valt, ook wellicht niet voor vroegere perioden, waarin 't lezen zeker nog niet die reusachtige afmetingen van tegenwoordig had aangenomen, bij minder ontwikkelden acht ik 'n dergelike mogelikheid beslist onaannemelik[1)].

Men heeft verder gewezen op de werkwoordsvorm in de 3de persoon bij *U*, die dan zou pleiten voor 'n ontstaan uit *UEd.* Maar ook die vorm lijkt me geen bewijs, al wil ik graag aannemen dat de 3de persoonsvorm die natuurlik altijd bij *UEd.* nodig was, invloed gehad heeft op de werkwoordsvorm van *U*, toen dat zich als Nom. begon te ontwikkelen, en al is 't ook wel mogelik dat men, in z'n onderbewustzijn, verband gezocht heeft tussen *U* en *UEd.*

Maar bovendien, is dat *UEd.*, waarvan de literatuur sedert de 16de eeuw wemelt, inderdaad wel zo vaak in de *levende, gesproken* taal gebruikt, als die literatuur zou doen vermoeden? Ook op dat punt kan men gerechte twijfel koesteren, gelijk ik binnenkort, juist niet enkel en alleen met betrekking tot die vorm, nader hoop aan te tonen.

Alles bij elkaar genomen schijnt mij bij ons beleefdheidspronomen dus veel meer te pleiten voor 'n afstamming uit 'n Acc. dan uit *UEd.* En met deze zin kon ik eindigen, had niet m'n onderzoek, *begonnen* om gegevens voor m'n stelling te verzamelen, mijn aandacht op allerlei

1) Voor diezelfde perioden; want ook in lagere maatschappelike kringen, waarin iedere werkman z'n dag- of altans z'n weekblad heeft en leest, kan men *tans* 't voorkomen van klank geworden schriftbeelden meermalen konstateren; 't woord *meeting* (met *ee*-klank) is er 'n voorbeeld van. Ja, hele woorden zelfs uit de geschreven taal kunnen zich nu hardnekkig handhaven: niettegenstaande honderde en duizende reizigers nooit anders spreken dan van 'n *wagen* (of *wagon*) en van 'n *kaartje*, blijft dit zonder invloed op de treinkondukteurs en andere spoorbeambten, die diezelfde voorwerpen altijd betitelen met de woorden *rijtuig* en *biljet*, zonder twijfel de benamingen in de dienstregelingen en de reglementen.

andere bijkomstigheden gevestigd, die, boven in chaotiese wanorde verspreid, wel waard zijn geordend en zooveel mogelik systematies gerangschikt te worden. 't Is me dus in 't vervolg van dit artikel niet meer uitsluitend te doen om 't pronomen *U*, maar om de ganse verschuiving van Acc. naar Nom. bij de pronomina personalia.

Opklimmend van wat makkelik aan te tonen valt tot 't meer moeielike staat dit wel vast:

I. 't Verschijnsel komt niet voor in Oost-Europa, maar alleen in West-Europese, zowel Germaanse als Romaanse talen.

Hoe is 't daar te verklaren? (II, III en IV).

II. Bekend is dat Keltiese invloeden zijn aan te tonen zowel in 't Nederl. en Engels, alsook in 't Frans en sommige Italiaanse dialekten. Welnu, in 't Oudiers is *me* zowel subjekts- als objektsvorm (*ik* en *mij*), *tu* staat voor *jij* en voor *jou, ni* (*'n*) voor *wij* en voor *ons* enz., m.a.w. daar zijn bij de pers. voornw. Nom. en Acc. gelijk. 't Verschijnsel aan Keltiese invloed toe te schrijven lijkt dus niet onaannemelik, temeer niet wanneer men let op 'n analoog geval van verwisseling van Nom. en Acc., en wel bij 't lidwoord, wat ook zeer waarschijnlik z'n oorsprong aan die Keltiese invloed dankt. In 't Oudiers nl. wordt de Acc.-*n* van 'n voorafgaand lidwoord of attribuut door liaison protheties aan 't volgende woord gevoegd en analogies naderhand ook in de Nom., wanneer dat woord met 'n *vokaal, b, d* of *g* aanving. Dat verschijnsel (*den* in de Nom.) komt ook in de Nederl. dialekten voor, voor vokalen en voor ongeveer dezelfde medeklinkers[1)]. Trouwens niet alleen in de Nederl. (men zie voor 't Middelnederl. STOETT, *Mnl. Sprkk.*[2], § 151, en men denke aan 't hedendaagse Brabants en Vlaams), maar ook in de Nederduitse en Rijnlandse dialekten vinden we Acc. pro Nom., zowel bij 't bepaalde als bij 't onbepaalde lidwoord veelvuldig[2)].

Maar naast en met die Keltiese invloeden kunnen ook andere faktoren gewerkt hebben. (III en IV).

III. We zagen boven (blz. 17) dat SWEET de verwarring van subjektsen objektsvormen wil toeschrijven aan ‘misunderstanding grammatical categories’ en ik noemde dat, zoals 't daar stond, 'n te gemakkelike, altans ongemotiveerde verklaring. Maar 'n kern van waarheid is er

1) Mededeling van Dr. VAN GINNEKEN.
2) Nederfrankies: *den Sohn hiet Derk; endlek koam den Vader weer*; ook al in 't Rolandslied 274, 11: *sprach den chunc Paligan*; in 14de eeuws Pommers: *dat hie ênen guêdich richter sî* enz.; zie WEISE: *Unsere Mundarten*, S. 79/80.

toch misschien wel in. M.i. nl. moet men degelik onderscheid maken tussen deze beide verschijnsels, die ik gemakshalve met 'n Nederl. voorbeeld typeer:

a. Hem zal 't zijn.
b. Dat zal hem zijn.

De eerste vorm is ons ongewoon, maar de tweede volstrekt niet. En (1) niet zo vreemd lijkt 't mij nu vormen als '*t zal hem zijn, c'est lui, it is me*, waarin dus 't subjekt nà 't werkwoord komt, te willen beschouwen als ontstaan ten gevolge van grammaties niet zuiver voelen, van 'n *hem, lui, me* enz., door de plaatsing àchter 't werkwoord, onbewust voelen als objekt, wat ook 't geval kan zijn bij vormen als *ik ben 'em, wie is 'em, als ik hem was, als ik jou was, als ik hun was, het lijkt hem wel, het schijnt hem niet te zijn*.

Maar (2) ook kan er wel sprake zijn van 'n Oerindogermaanse Acc. bij *zijn*[1]. Gelijke gevallen zijn ten minste aan te tonen in 't Sanskr., 't Grieks en 't Latijn. Hoe dit zij - grammaties niet zuiver voelen (1) of invloed van *zijn* (2) - waarschijnlik lijkt 't me dat (3) de gevallen met de pronominale Acc. nà 't werkw. ouder zijn dan met die vorm er vòor, m.a.w. dat 'n vorm *lui le dit* jonger is en wellicht gevormd naar 't model van 'n ouder *c'est lui*.

IV. Maar met en naast 't in II en III genoemde kan nog van invloed geweest zijn de klemtoon. De Nominatief, als subjekt, heeft meestal minder accent dan 't objekt. (Frans *je, il*, Nederl. *je, ge, we, ze*). Nu is 't niet onmogelik dat, door analogie, in alle sterk geaccentueerde gevallen de Nominatief de Accusatiefvorm aannam, en omgekeerd de bij uitzondering zwak geaccentueerde Acc. de Nominatiefvorm ging vertonen. 'n Vorm als *ik heb achter ze gestaan*, voor *ik heb achter haar gestaan* komt in 't hedendaagse Nederl. voor; in SHAKESPEARE's tijd vinden we in 't Engels al Nom. *ye* als Acc. 't Bekende gezegde: *how do you do* wordt uitgesproken: hau d *i* dū, met de ongeaccentueerde Accusatief-vorm, die, nu wel verouderd of dialekties, ook nog over is in de zegswijzen: *harkee, lookee, thankee*, terwijl vormen als *I tell ye* (*ji*) 'n paar generaties geleden frekwent voorkwamen[2].

V. 't Feit dat vormen als *harkee* enz. nu vulgair zijn, dat *I tell ye* niet meer gehoord wordt, vestigt onze aandacht op 'n andere vraag: komt 't verschijnsel Acc. pro Nom. oorspronkelik alleen in de onbeschaafde spreektaal en in de dialekten voor, en hebben alleen maar

1) Vermoeden van Dr. V. GINNEKEN.
2) SWEET, *A new English grammar*, § 1079.

sommige van die Acc. weten door te dringen en stand te houden ook in de beschaafde omgangstaal? Nederlandse vormen als *Hun doen dat niet, Hullie gaan der niet heen*, Engelse als: *Them has seen it*, Noorse als *oss ha gjort* enz. zouden 't doen vermoeden[1)]. Toch zal dat wel niet meer zijn dan schijn. Komen er *op 't ogenblik* in de dialekten en in de onbeschaafde spreektaal meer van die Acc. voor dan in de beschaafde, dan zal dat wel hiervan 'n gevolg zijn, dat zowel survivals als analogie-formatie in de strijd met de op school geleerde ‘enig goede vormen’ bij onbeschaafden, die betrekkelik vroeg en dan voor goed de schoolbanken weer verlaten, 'n vruchtbaarder bodem vinden dan bij beschaafden, die de hele dag door in hun kring die ‘enig goede vormen’ horen en in hun boeken lezen.

Ten slotte in 'n enkele zin al de gewaagde gissingen samenvattend, komen we tot de slotsom: dat 't gebruik van de Accusatiefvorm in plaats van die van de Nominatief 'n in geheel West-Europa voorkomend verschijnsel is (I), dat toegeschreven moet worden òf aan Keltiese invloed (II), òf aan grammaties niet zuiver voelen (waar 'n Oerindogermaanse Acc. bij *zijn* ook nog toe bijgedragen kan hebben) (III), òf aan accentverschil (IV), òf aan 'n kombinatie van die drie faktoren, terwijl (V) 't hedendaags frekwenter voorkomen van dat verschijnsel bij onbeschaafden dan bij beschaafden z'n oorsprong vindt in betere voedingsbodem bij de eersten dan bij de laatsten.

Bewezen is niet veel in dit opstel, gegist heel wat. Maar mocht 't een ander opgewekt hebben tot studie en kon 't die ander gelukken tot positieve resultaten te komen, dan zou 't schrijven ervan niet tevergeefs geweest zijn.

H a a r l e m .

J.A. VOR DER HAKE.

1) Tegen 'n dergelik vermoeden getuigt m.i. *niet* 't feit dat Eng. Nom *ye* nu nog (of weer) in verheven stijl ook voor Acc. *you* wordt gebruikt. Literaire taal is nu eenmaal vaak iets anders dan omgangstaal: daar gebruikt men dikwels met opzet graag archaïsmen, kortom daar doet men anders dan gewone mensen doen.

Letterkunde-studie voor de hoofdakte.

Wie de letterkunde-studie voor het hoofdakte-examen onder het ontleedmes wil leggen, behoeft zich niet te verbeelden dat hij opzienbarende onthullingen zal doen. Ieder opleider die nog niet in de tredmolen versuft is, ieder examinator die uit eigen ogen ziet, is er van overtuigd dat die studie meer gevaarlike oppervlakkigheid dan ware ontwikkeling kweekt. De kloof tussen ideaal en werkelikheid gaapt hier breed. Een studie die werkelik vatbaar zou maken voor het begrijpen en het genieten van letterkunde, kon voor de jonge onderwijzer van onschatbare waarde zijn. De geestelike nalatenschap van het voorgeslacht komt geleidelik binnen zijn gezichtskring. Hij gaat zich in gemeenschap stellen met de besten onder oudere en jongere tijdgenoten, die immers hun meest waardevolle gedachten en gevoelens in hun boeken hebben neergelegd. Onder die boeken zoekt hij zijn vrienden. Met zorgvolle liefde vormt hij zich een bescheiden bibliotheekje. Zijn opleiding - dat voelt hij goed - heeft hem niet ‘rijp’ afgeleverd, maar er zijn grondslagen gelegd; hij is wegwijs geworden, en vooral: er is lust gewekt, begeerte naar meer en dieper kennis en belezenheid, met het besef hoe rijk zijn inspanning beloond zal worden. En hij neemt zich voor, zodra de examenstudie afgelopen is, de lokkende wegen in te slaan, om dan eerst goed zijn letterkundestudie genotvol en vruchtbaar te maken.

Dit is het ideaal. En nu de werkelikheid? De meeste jonge onderwijzers brengen van hun normaalschool mee een flinke voorraad ingestampte kennis, maar een gebrekkige ontwikkeling en een geringe belezenheid. Lezen was voor velen een ‘vak’, dat bij ‘taal’ hoorde. Wat ze thuis voor hun genoegen lazen, ging buiten hun opleiding om. Oud-leerlingen van kweekscholen zijn in de regel meer begaafd en beter onderlegd, zodat aanleg en lust voor echte studie bij hen niet zeldzaam zijn. Maar mèt hun minder bevoorrechte kollega's komen ze nu voor de eis te staan om in de gemiddelde tijd van twee jaar, naast verscheiden andere tijdrovende ‘vakken’, een examineerbare portie ‘letterkunde’ er in te werken. Voor een examen is nu eenmaal parate kennis nodig. Omtrent die hoeveelheid is een zekere

traditie ontstaan: van de voornaamste zeventiende-eeuwers, van VONDEL, HOOFT en HUYGENS, liefst ook van CATS en BREDERO, dient men minstens één hoofdwerk gelezen te hebben; van de achttiende eeuw komen LANGENDIJK, VAN EFFEN, WOLF en DEKEN in aanmerking. Dan volgen BILDERDIJK, STARING, DA COSTA, POTGIETER enz., terwijl in de laatste jaren ook de tijd na '80 vertegenwoordigd moet zijn. Het bestuderen van een ‘Overzicht’, voor de samenhang, gesteund door een Bloemlezing, ter onmisbare illustratie, is ook geen geringe taak. Is het wonder dat de kandidaten, gedrukt door een bonte examenlast, proefondervindelik streven naar het minimum waarmee ze kunnen volstaan? En dat de opleiders geneigd zijn, daarbij een handje te helpen?

Tussen opleiding en examen bestaat een noodlottige wisselwerking. De opleider heeft rekening te houden met wat er op het examen gevraagd wordt; anders maakt hij slachtoffers. Maar ook de examinator die het examen in een betere richting zou willen sturen, door te vragen wat *hij* het belangrijkst acht, zou slachtoffers maken: hij mag niet onbillik worden tegenover anders opgeleide kandidaten. Soms heeft het de schijn alsof die noodlottige cirkelgang niet te doorbreken is. Als opleiders fungeren dikwels schoolhoofden, die hun bevoegdheid ontlenen aan het bezit van dezelfde hoofdakte, waarvoor ze weer anderen ‘klaar’ maken. Ze hebben hun letterkunde-studie in dezelfde geest ‘bijgehouden’ en uitgebreid, en zoeken vooral voeling met de vragen die aan de examentafeltjes opgevangen en opgetekend worden. Maar gelukkig is de kringloop niet zo absoluut gesloten. Meermalen worden examinatoren gekozen uit de meest bekwame docenten die zich met het geven van kursussen belast hebben. Hebben deze docenten gewichtige bezwaren tegen de heersende wijze van examineren, dan zal dat in de eerste plaats bij hun onderwijs blijken. Ze zullen niet redeneren: ‘zò wordt nu eenmaal gevraagd, en ik dresseer dus uitsluitend in die richting om mijn leerlingen zo hoog mogelike cijfers te bezorgen’, maar ze vragen zich af: ‘hoe zal ik mijn leerlingen de beste leiding geven, overeenkomstig mijn inzichten, zonder hun kans op slagen te verminderen.’ Ook bij het examineren kunnen ze voorzichtig in die richting sturen. Bovendien hebben ze een middel om hun onderwijs in breder kring te laten doorwerken: ze kunnen het belichamen in een boek, dat aan andere docenten, en voor zelf-studie leiding geeft. Heeft zo'n boek in 't oog vallende verdiensten, dan krijgt het bij opleiders en examinatoren een zeker gezag. Zo dringen de denkbeelden waarvan het doortrokken is, de examenzaal binnen, al is het dan ook niet altijd in onvervalste

vorm. Een revolutie is langs deze weg niet te verwachten; wèl een zeer geleidelike reformatie. Want het is duidelik dat elk dergelijk boek, met praktiese bedoelingen geschreven, noodzakelikerwijze berust op een kompromis tussen de eisen van het examen en de inzichten van de schrijver. Maar even duidelik is het, dat ieder die op verbetering hoopt, met grote belangstelling zal nagaan, welke geest er spreekt uit de nieuwe boeken die rechtstreeks voor de examen-studie geschreven zijn.

In de laatste tijd zijn er drie werken verschenen[1)], waarin de auteurs, tevens opleiders, een beeld geven van hun eigen lessen. Door de uitgave zijn deze lessen dus bestemd in ruimer kring invloed te oefenen op de studie-richting van kandidaten, en op de opvatting van examinatoren. Daarom is het van belang, ze hier te toetsen.

ELGERSMA, RIJPMA en CASIMIR kennen alle drie het klappen van de zweep. Aan hun werk is duidelik merkbaar dat ze indertijd de hoofdaktestudie hebben doorgemaakt, en dat ze nauwkeurig weten, welk quantum kennis een kandidaat noodig heeft om te slagen.

ELGERSMA is de geroutineerde opleider, de man die de examenporties behoorlik weet af te passen. Zijn leidraad wordt maar al te vaak een leiband. Het woord ‘verwerken’ is typies voor deze wijze van letterkunde-studie. Zouder leiding - zegt de schrijver - komen de kandidaten niet verder ‘dan het lezen van een werk en het teruggeven er van geheel parallel met het origineel.’ Maar ‘daarmee is een boek of een gedicht niet *verwerkt*, en dit moet toch het doel zijn.’ Wat is nu met dit ‘verwerken’ bedoeld? ‘Dat men in een gelezen werk thuis wordt’, antwoordt de schrijver. ‘Dat men in staat is de meest gewone examenvragen die over dit werk gedaan kunnen worden, te beantwoorden’, zouden we er veilig voor in de plaats kunnen stellen. Bij HILDEBRAND moet men kunnen spreken over ‘humor’, bij POTGIETER over ‘uitweidingen’, bij VAN LENNEP over de ‘mooie beschrijvingen’, bij WOLF en DEKEN over ‘teekenende namen’ enz. Daarom is bij een roman als ‘Majesteit’, waar zich nog geen traditie gevormd heeft, ‘de verwerking veel moeilijker.’ Moderne poëzie is natuurlik nog moeieliker te verwerken. Daarom wordt er

1) *Gids bij de studie der Nederlandsche Letterkunde*, vooral ten dienste van candidaat-hoofdonderwijzers, door E. RIJPMA (Groningen -J.B. WOLTERS - 1908, 2de druk 1909). Pr. ingen. ƒ1.90. *Lezen en Verwerken* door G. ELGERSMA (Groningen - J.B. WOLTERS - 1909). Pr. geb. ƒ1.90. *Lessen in Letterkunde* door R. CASIMIR (Deventer - AE. E. KLUWER - 1909) Pr. ƒ1.90, geb. ƒ2.40.

in dit boek liever over gezwegen. Kortom, de schrijver heeft er naar gestreefd, de best examineerbare stof uit onze letterkunde te verzamelen, en voor het examen toe te bereiden. Als prakties man stuurt hij recht op het examen af. Alle zijpaadjes worden zoveel mogelik versperd. Terecht meent hij ‘dat iemand die zich moet beperken, doch “van alles wat” weet, meer kans van slagen heeft.’[1)] Wie meer tijd heeft, kan het menu op de aangegeven wijze (blz. VII) verdubbelen, zonder gevaar van zich de maag te overladen, of buitensporigheden te doen. Kandidaten die nauwkeurig weten willen waar ze op het examen mee toe kunnen, zullen in dit boek dus een betrouwbare gids vinden. Wie ELGERSMA zorgvuldig verwerkt heeft, zal bij de meeste examenkommissies wel op een zes of zeven voor letterkunde kunnen rekenen. Sporen van ontevredenheid met de gangbare studierichting zal men in dit boek of in de Inleiding vergeefs zoeken.

RIJPMA is een ernstig werker. Hij is grondig op de hoogte van de onderwerpen die hij behandelt. Oppervlakkigheid is hem een ergernis: vandaar het lofwaardig streven om zijn discipelen akkuraat en degelik te leren werken. Toch laat ook zijn boek onbevredigd. Twee uitvoerige en verdienstelike opstellen, *Vondel's Hekeldichten* en *Potgieter als criticus*, vallen uit de lijst. Die behoren niet in een ‘gids’ voor hoofdakte-studie, maar in een bundeltje letterkundige opstellen. Hier is niet de pedagoog aan het woord, die overweegt hoe hij twintigjarige beginners leiding geeft, maar de student voor de middelbare akte-Nederlands, die al wat hij van het onderwerp weet, tot een tijdschriftartikel verwerkt. Hoogstens kunnen ze een voorbeeld zijn voor onderwijzers die na het behalen van de hoofdakte verder willen studeren. Maar zal de hoofdakte-kandidaat dat begrijpen, als hij ze midden tussen de andere ziet staan? Voor ontspanningslektuur zijn ze te zwaar, en veronderstellen ze meer kennis dan de onderwijzersakte waarborgt. De andere artikelen in deze twee deeltjes bespreken veelal werken, waarvan uitstekend ingeleide en gekommentarieerde uitgaven bestaan: *Granida, Warenar, Lucifer*, DA COSTA's *Hagar*, STARING's *Jaromir*, POTGIETER's *Jan Jannetje*. De behandeling draagt dan het karakter van een nauwgezette catechismus, om de grondigheid van de lektuur te kontroleren. Daarbij gaat de ondervrager veel verder dan ELGERSMA, en m.i. veel *te* ver. Geen examinator zou het in zijn hoofd krijgen, aan een kandidaat al die vragen te stellen. Wie op dat alles kan antwoorden, zonder de tekst te raadplegen, moet een

1) *Inleiding en Toelichting*, blz. VII.

geheugen hebben als een ijzeren pot, en het stuk half van buiten kennen. En zelfs om de oplossing in de tekst te zoeken moet men het stuk door en door kennen. Is dat van een hoofdakte-kandidaat, die zijn traditionele portie door moet werken, te vergen? Ik moet bekennen dat ik, ook bij werken die ik herhaaldelik on nauwkeurig las, tegenover deze papieren examinator meermalen het antwoord schuldig moet blijven. Maar, vragen wij ons af, is daarin de noodzakelike vrucht van letterkunde-studie te zoeken? Wat is daarbij voornamer: de oefening van het geheugen of de vorming van de smaak; de vermeerdering van feitenkennis, of de ruimere kijk op de mens en het leven, die de veelzijdige aanraking met letterkundig werk ons geven kan? Wordt het laatste door RIJPMA niet geheel verwaarloosd, het zwaartepunt ligt toch bij hem in geheugenscherping. Een kandidaat met een goed geheugen is tegenover hem in gunstige kondities. Wie dat voorrecht mist, zal wanhopig worden, wanneer hij zich als examinandus tegenover dit boekje plaatst. En is hij bescheiden genoeg, dan wordt hij er door in de waan gebracht dat hij voor letterkunde-studie totaal ongeschikt is. Deze overschatting van het geheugen-werk acht ik een van de bedenkelikste verschijnsels bij de tegenwoordige opleiding en examen-praktijk. Ik herhaal dat het een benijdbare gave is, zonder veel inspanning hele stukken poëzie of de gedetailleerde inhoud van werken die men jaren geleden las, te onthouden. Dat is op één lijn te stellen met de gave om eens gehoorde muziek tot zijn eigendom te maken en weer te kunnen geven. Evengoed als er buiten deze begaafdheid musikaliteit mogelik is, evenmin mag de geheugensterkte de voornaamste examenmaatstaf zijn, om letterkundige ontwikkeling te beoordelen.[1)] Een examinator die, zoals ik, het voorrecht van een sterk geheugen mist, zal tegenover lotgenoten onder de examinandi niet licht onbillik worden. Maar het is voorgekomen dat een examinator, door buitensporige geheugeneisen een ware paniek onder de kandidaten teweeg bracht. De overschatting van geheugenoefening heeft nog een ernstig bezwaar: als

1) Voor het gehele onderwijs wordt dit treffend betoogd door LUDWIG GURLITT (*Der Deutsche und seine Schule*, blz. 187: *Das auswendiglernen*): ‘Gedächtnis und Verstandeschärfe sind zwei getrennte Geisteskräfte.’ Hij beroept zich daarbij op het getuigenis van de beroemde professor H. ST. CHAMBERLAIN, van wie hij een interessante brief afdrukt (blz. 105 vlg.) Ook deze wijst op de ‘Unzulänglichkeit der Methode, welche geistige Beanlagung besonders nach ihrer Memoriertüchtigkeit beurteilt und befördert. Es ist das nicht blosz falsch, es ist dumm; und es ist nicht blosz dumm, sondern es ist kretinmäszig’ (blz. 110)

de kandidaat weet dat de examinator gesteld is op nauwkeurige ontleding van één stuk, en op het reciteren van gedichten, dan is niets gemakkeliker dan zich daarop te dresseren. Er gaat al licht een groot deel van het kwartier, voor letterkunde bestemd, mee heen. De degelikheid van het examen wordt er dus allerminst door gewaarborgd.

Van CASIMIR's '*Lessen*' is tot nu toe door de kritiek niet veel goeds gezegd. Inderdaad heeft dit boek veel en opvallende gebreken. De schrijver zou goed gedaan hebben, als hij de aandrang van zijn uitgever had afgeweerd, totdat de lust en de tijd gekomen waren om de stof te schiften en om te werken. Maar ondanks alle tekortkomingen verkies ik dit werk verreweg boven de beide vorige. Er spreekt een andere geest uit. Men voelt dat het behandelde voor de schrijver iets meer was dan examenstof. Examenstof wordt zo licht stoffig. De aanraking met het leven en met de schoonheid gaat zo licht verloren, als men letterkunde 'verwerkt', met het schrikbeeld van het examen steeds voor ogen. De kandidaat is daartoe van nature geneigd; de opleider moet het tegenwicht verschaffen. CASIMIR beseft de grote waarheid dat inzicht meer is dan kennis; dat begrijpen en genieten, zij het aanvankelik zwak en vaag, meer is dan 'mee kunnen praten'. Zijn lessen van dit besef doortrokken, dan bevatten ze een element dat tegen veel gebreken opweegt.

Als vijand van afgepaste examenstof staat CASIMIR lijnrecht tegenover ELGERSMA. Hij zoekt de ontwikkeling vooral in de breedte. Zijn lessen zijn uitstapjes door het uitgestrekte terrein van onze letterkunde, om te oriënteren, uitzichten te geven en wandellust te wekken. Een geschreven les geeft niet meer dan een geraamte, maar men voelt dat deze docent leerlingen kan boeien.

De *Inleiding* bevat al dadelik veel goeds. Om 'het begrip letterkunde' te verduideliken gaat de schrijver, als goed pedagoog, van voorbeelden uit. Hij wijst op het verschil tussen wetenschap en kunst, en laat zien, dat 'bij toenemende ontwikkeling het gebied der kunst enger geworden is.'[1)] Opzettelike tendenz stelt hij terecht tegenover

1) Moet dit alleen als *vooruit*gang beschouwd worden? Het kan ook betekenen: verdwijning van de kunst uit het dageliks leven. Denk b.v. aan de gebruikskunst, aan het volkslied. 'Aestheties ontroeren' kan geschieden, ook zonder opzet. Op blz. 12 wordt THOMAS A KEMPIS (vertaald!) aangehaald om zijn stichting te stellen tegenover de ontroering, door KLOOS z'n verzen gewekt. Is er ook geen schoonheid in de sobere ritmen van de Middeleeuwse asceet?

de noodzakelike weerspiegeling in de letterkunde van ‘de godsdienstige, zedelijke, maatschappelijke idealen van een schrijver of een tijdperk.’

In de tweede paragraaf (*Indeelingen*) wordt er de nadruk op gelegd dat ‘voor den dichter het vers de natuurlijke uiting is van zijn gevoel’ (blz. 20). Allemaal bekende waarheden, maar voor de meeste leerlingen, die in het vers een schema, in de dichter een soort taalakrobaat zien, een splinternieuwe en fundamenteel-noodzakelike waarheid, als men echte poëzie van namaak wil leren onderscheiden. Eén zo'n levende waarheid is meer waard dan tien ‘verwerkte’ romans.

Ook de waarschuwing om bij de indeling van poëzie en proza ‘niet te angstvallig’ te zijn, is allerminst misplaatst: ‘Onthou steeds, dat het er niet op aan komt, of ge een papiertje of een etiket plakt op een boek, maar of ge zijn inhoud kent.’ Vergeet niet ‘dat de dichter zich niet aan een indeeling stoort.’ Maar nu begint het kompromis de schrijver parten te spelen. ‘Nu moet de lezer eerst, vóór verder te gaan, de poëtiek bestudeeren.’ Hij dient ‘van elke soort een voorbeeld te kennen, niet alleen bij naam, maar ook werkelijk.’ Volkomen juist gedacht, dit laatste. Jammer dat de middelen om die werkelikheid te bereiken zo onvoldoende zijn. De lezer wordt gewezen op een reeks fragmenten uit zijn Bloemlezing, enige honderden bladzijden. En dan volgt: ‘Over het lezen dezer fragmenten zult ge wel een paar weken doen. Ge hebt nu kennis gemaakt met verschillende soorten van verzen en proza van onderscheiden schrijvers uit onderscheiden tijd.’ Wij vragen ons af: waar blijven de indrukken van die veertien dagen? Welke maag kan dit alles verduwen. Is het ‘werkelijk kennen’ hier meer dan schijn? Bij het ‘bestuderen van poëtiek’ op deze wijze, wordt een oude lading onder nieuwe vlag binnengesmokkeld. De hier bedoelde ‘termen’ krijgen pas inhoud door veel lektuur. Het vroegtijdig aanbrengen geeft schijn-kennis, die alleen nuttig is om op een examen te paraderen.

De paragraaf over *De letterkundige beoordeeling* bevat weer uitmuntende raad: een aanmaning tot bescheidenheid: ‘we moeten probeeren in het gedachtenleven der dichters te komen en van daaruit hun stemming te begrijpen’, maar ‘dit eischt velerlei levenservaring en gemoedservaring’. Voordat men over onbegrijpelikheid klaagt, vrage men zich af: ‘Heb ik moeite genoeg besteed, om door te dringen tot de bedoeling? Heb ik váák genoeg gelezen?’ Men moet een werk beschouwen in zijn tijd, en zich de kennis eigen maken die daartoe nodig is. Maar: ‘studie geeft geen gevoel voor 't mooie. Zij kan alleen belemmeringen wegnemen en ons op het goede punt brengen van

waar uit wij kijken moeten; zooals een gids ons den weg wijst en ons op een uitkijkpunt brengt, maar niet voor ons zien kan' (blz. 40.)

Minder geslaagd is paragraaf 4: *Over enkele termen* (subjectief, objectief, individueel, mystiek, symbolisch enz.) Daartegen gelden dezelfde bezwaren als tegen het vooraf leren van 'poëtiek'. Ik twijfel sterk of CASIMIR in zijn lessen werkelik zo'n afzonderlike behandeling van 'termen' vooraf liet gaan. Het komt mij voor, dat hier opmerkingen bij elkaar gezocht zijn, die oorspronkelik - en terecht - bij de bespreking van letterkundige persoonlikheden of verschijnselen gemaakt werden. Voorafgaande bekendheid met die termen geeft louter examenvaardigheid. En dan nog alleen wanneer de examinator zo onverstandig is om definities te vragen, buiten het verband van bestudeerde schrijvers. Wanneer CASIMIR dus, voor de ontwikkeling van het *Werkplan* (*Hoofdstuk* II) zegt: 'De lezer kent wat termen. Het is *nu* tijd om met een regelmatige studie der letterkunde te beginnen' (blz. 59), dan zouden we dat willen omdraaien: de lezer heeft regelmatig letterkunde bestudeerd; het is nu tijd om zich van de gebruikelike termen nader rekenschap te geven.

Het ontwikkelde *Werkplan* geeft veel nuttige wenken,[1)] maar ook een hinken op twee gedachten: wat is inderdaad aan te bevelen, en wat zijn '*de* hoofdakte-schrijvers', die 'men veelal leest'. Daaraan zal wel toe te schrijven zijn dat BUSKEN HUET b.v. verzwegen wordt. Immers, die leest 'men' niet voor de hoofdakte.

Maar uit dit 'werkplan' komt ook een andere grote fout van de hoofdaktestudie voor den dag: de overlading van het program, die tot oppervlakkigheid voeren *moet*. De 'opgaven' en 'vragen' (blz. 71-90) zullen op menig kandidaat verbijsterend werken. Moet dit alles in twee jaar doorgewerkt worden? Die tijd lijkt lang, maar breng u de werkelike toestanden voor ogen. Aan ijver ontbreekt het de jonge onderwijzer, die zijn schamel traktement wil of moet vermeerderen, gewoonlik niet. Maar meer dan vier uur zal hij gemiddeld per dag, na een vermoeiende schooltaak, aan studie niet kunnen besteden. En daarvan krijgt het 'vak' letterkunde natuurlik een van

1) Soms wat onkrities. Hoe kan de schr. een dode versleer, gelijk DUYSER die geeft, aanprijzen? Vindt hij de verkorte Willem Leevend werkelik 'goed', en de Schoolmeester 'geestig'? Bij de vermelding van de beste uitgaven zijn enige uitstekende nummers van de *Zwolsche Herdrukken* vergeten (BILDERDYK; DA COSTA's gedichten, o.a. HAGAR, POTGIETER's *Jan Janneţje*). Bij de aanbeveling van het *Panthèon* dient men onderscheid te maken tussen de oudere, soms slechte, en de jongere deeltjes, die meestal degeliker bewerkt zijn.

de vele bescheiden porties. Aan het eind van dit artikel moeten we dit bezwaar nader onder ogen zien. CASIMIR's raad aan de jonge onderwijzer om zijn studie breed op te zetten, is dus op zich zelf voortreffelik, maar wie deze raad zonder voldoende zelfkennis opvolgt, loopt groot gevaar om zich aan het overladen menu een indigestie te eten.

Over de Paraphrase (Hoofdstuk IV) worden veel juiste opmerkingen gemaakt. Menig onderwijzer mag wel eens horen dat een goed stuk proza, een goed vers niet met andere woorden nog eens - laat staan nauwkeuriger - gezegd kan worden; dat 'de waarde ligt in het zoeken, in het ontleden', en dat meestal bij het overgieten de geur vervliegt.

Geheel in strijd met de geest van dit boek is het vijfde, in dubbele zin 'dunne' hoofdstukje over '*Het gezag der spraakkunst*'. Wij hopen dan ook dat de schrijver dit in een volgende druk òf weglaat, òf geheel omwerkt. In deze vorm is het alleen geschikt om de verwarring, door een ouderwetse taalstudie gesticht in de hoofden van jonge onderwijzers, nog te vergroten.[1)]

De verdere inhoud van dit boek geeft op allerlei punten vat: een onwelwillende kritiek zou de schijn kunnen wekken dat er niet veel goeds overbleef. De indeling in hoofdstukken kan de ongelijkmatigheid van bewerking niet verbergen: de naden zijn tè duidelik zichtbaar. Uit de behandeling van *Karakterschetsen*, en uit de gegeven proeven, blijkt dat de schrijver zelf dergelijke examenopgaven veel te moeielik vindt: er is immers 'levenservaring en mensenkennis' voor nodig, die bij een twintigjarige moeielik te verwachten is. Bovendien, hoe kan de onderwijzer, zonder psychologiese vorming, het voorbeeld van deze leermeester volgen, als hij zijn psychologiese kennis toepast bij de karakterontleding van romanfiguren. Het artikel over HEYE, (Hs. IX), op zich zelf zeer lezenswaard, past niet in dit kader, en werd niet voor dit doel geschreven. In het hoofdstuk van SCHIMMEL (XII) werd bij uitzondering een zo uitvoerige levenschets ingelast, dat hij eer in een litteratuurgeschiedenis thuis hoort. Het zestiende hoofdstuk bevat hele stukken 'Inleiding'.[2)]

Uit deze reeks 'Lessen' zal eerst door grondige omwerking een 'Kursus' ontstaan. En toch, ondanks al die gebreken - wij herhalen

1) In een artikel over *De taalstudie van de onderwijzer* zullen we gelegenheid hebben er op terug te komen.
2) Op blz. 327 vgl. worden weer de termen realisme, symboliek, mystiek etc. verklaard.

het - zien wij dit boek veel liever in handen van zonder leiding studerende onderwijzers dan zorgvuldiger samengestelde en meer ‘praktiese’ handleidingen van ELGERSMA's richting.

Om CASIMIR's werk billik te beoordelen, moeten we tot ons uitgangspunt terugkeren. Alle lessen, alle handleidingen *moeten* in de tegenwoordige omstandigheden berusten op een kompromis tussen de eisen van het examen en de inzichten van de leider. Mijn eigen lessen dragen hetzelfde tweeslachtige karakter. Maar daarom zou ik liever geen handleiding schrijven, rechtstreeks voor examenstudie bestemd.[1)]

De vraag blijft nu: in welke richting moet gestuurd worden om tot verbetering te geraken? Ronduit moet ik bekennen dat ik bij de tegenwoordige hoofdaktestudie geen uitkomst zie. In dit kader van studie is afdoende verbetering onmogelik. De arts LIZE DEUTMANN, die zelf dit examen deed, schreef onlangs[2)] ‘Als er iets in staat is, een mensch neer te halen, af te matten en voor werkelijk geestelijken arbeid ongeschikt te maken, dan is het wel het werken om de bevoegdheid van hoofdonderwijzer te krijgen.’ Zo'n studie leidt òf tot wanhopig rondploeteren, òf tot het zich onderwerpen aan het drilsysteem van een schriftelike kursus of van een ‘praktiese’ opleider. Eigenlike studielust, voor vruchtdragende letterkunde-studie onmisbaar, wordt er vaak door gedood, en altijd onderdrukt. Aan voorstellen en wenken tot verbetering van het tegenwoordige letterkunde-examen heeft het niet ontbroken, maar ook de beste blijven lapmiddelen. In 1901 verwachtte HOOGSTRA[3)] alle heil van splitsing van het examen in twee delen, en geregeld bezochte kursussen van regeringswege. BOLKESTEIN[4)] wilde de studie aantrekkeliker en vruchtbaarder maken door de litteratuur op het ‘hoofdexamen’ te laten beginnen nà 1830, volle aandacht te schenken aan de modernen, en de grote wereldauteurs, in vertalingen binnen ons bereik, niet te verwaarlozen.

Eén ding staat voor mij vast. Zo lang het tegenwoordige examen bestendigd wordt, zal men goed doen meerdere degelikheid niet te zoeken in *uitbreiding*, maar in *beperking*. Een stap in de goede richting

1) Mijn *Historische Schets van de Ned. Lett.* kon dus buiten beschouwing blijven, omdat die dient om geraadpleegd, en niet om geregeld gevolgd te worden. Vandaar dat ik geen rekening hield met wat ‘men’ vraagt.
2) *School en Leven*, 20 Okt. 1910: *Over de hoofdakte en verspilling van energie*.
3) *Taal en Letteren* XI: *De Nederlandsche letterkunde op het examen voor hoofdonderwijzer*.
4) *Het Schoolblad*, 11 Julie 1905.

is, dat de kandidaat vooraf een lijstje inlevert van het gelezene. Daaraan behoorde de examinator zich te houden. Dat wil niet zeggen dat hij met elk lijstje genoegen hoeft te nemen: ook de kwantiteit zal bij de bepaling van het eindcijfer gewicht in de schaal leggen. Maar de kandidaat zou moeten weten dat het hem niet kwalik genomen wordt, als hij b.v. de zeventiende eeuw ‘verwaarloosd’ had, ter wille van een grondiger studie van de negentiende. Een kandidaat, in BOLKESTEIN's geest opgeleid, zou ook kans moeten hebben op een goed cijfer.[1)]

Zò ver zijn we nog niet. Mijn eigen kursisten zou ik niet aan een dergelijke proef durven wagen. De traditie dat sommige ‘hoofdakteschrijvers’ niet verwaarloosd mogen worden, wordt juist door de kursussen, vooral de schriftelike, stevig gesteund. Toch behoeft een examinator die met deze traditie zou willen breken, zich niet belemmerd te voelen door de elastieke eis van het programma: ‘Eenige bekendheid met de voornaamste voortbrengselen der Nederlandsche letterkunde, vooral van den lateren tijd.’

Dit middel zou evenwel meer verlichting dan verbetering brengen. De groote fout ligt in de hele opleiding. Echte letterkundige ontwikkeling is moeielik examineerbaar, en de exameneisen dus nog moeieliker formuleerbaar. De beste, en misschien wel de enig goede examinator is de eigen leraar die gedurende enige jaren leiding gegeven heeft. De toekomstige kweekschool-opleiding zal er voor te zorgen hebben, door degelike lektuur uit de beste schrijvers, door inzicht te geven in de historiese achtergrond van letterkundige persoonlikheden en verschijnsels, dat er deugdelike grondslagen gelegd zijn, waarop het een lust zal zijn voort te bouwen. De resultaten van zulk onderwijs kunnen blijken op een school-eindexamen, onder deskundige kontrole. Alleen dan zal examengedril en oppervlakkige pronkkennis overbodig gemaakt worden.

Een dergelijk eindexamen zou volledige onderwijsbevoegdheid moeten geven voor alle vakken. Een ‘herhaling en uitbreiding van het ge-

1) Er is inderdaad veel te zeggen voor BOLKESTEIN's mening: ‘Onze zeventiende-eeuwers hebben zeer veel moois, dat echter slechts te genieten valt na een vrij degelijke voorbereiding en met een geoefenden smaak. Op het hoofdexamen’ zijn zij ‘contrabande.’ Maar dan zou ik vóór ‘hoofdexamen’ het woordje ‘tegenwoordige’ in willen lassen. Nu zijn de taalmoeilikheden op zich zelf al een struikelblok. Maar bij een degeliker opleiding zou ik nòch kennis van zeventiende-eeuwse taal, nòch van die litteratuur willen missen. Onze nationale romantiek b.v. is immers niet te begrijpen zonder een zeventiende-eeuwse achtergrond.

leerde' - want dat is de tegenwoordige 'hoofdakte' grotendeels - zou dus vervallen. Daarnaast zou wel plaats zijn voor een onderwijzersexamen met een meer wetenschappelik karakter, zoals LIZE DEUTMANN zich dat in het genoemde artikel voorstelde. Zij wil dat de jonge onderwijzer dat vak uitkiest, waartoe hij zich het meest voelt aangetrokken, daarin met grote liefde zich verder bekwaamt, om zijn studie te bekronen met een dissertatie, 'waarbij de kandidaat zich desgewenscht een promotor of raadgever kan kiezen.' Over het praktiese en uitvoerbare van dit plan denk ik minder gunstig dan deze schrijfster, die in haar idealistiese overschatting van een toekomstig onderwijzersexamen te ver gaat. Zou de jonge onderwijzer kunnen wat de tegenwoordige aankomende student van dezelfde leeftijd stellig niet kan: buiten geregelde leiding een wetenschappelik proefschrift samenstellen? Hoe zou de promotor of raadgever moeten kontroleren of hij eigen werk onder ogen krijgt?

De kern van dit denkbeeld lijkt mij wel te verwezenliken. De kandidaat zou zelf, evenals bij Duitse akademiese studie zijn hoofdvak kunnen kiezen en zijn bijvakken aanwijzen. Of, als dit bij een te groot aantal kandidaten een goede examenregeling onmogelik zou maken, dan zou de wetgever in een aantal sekties hoofdvakken en verwante bijvakken kunnen groeperen, waardoor ieder in de richting van zijn voorkeur, verder kon studeren, daarbij gesteund door goed kursusonderwijs. Liet het programma de examinator voldoende vrijheid om op speciale onderwerpen van de kandidaat in te gaan, en in verband daarmee het schriftelik werk te kiezen, dan kon het examen-opstel een flauwe afschaduwing worden van de 'dissertatie'. Dat een dergelijke voorstudie nieuwe hulptroepen van wetenschappelike werkers - zij het dan een kleine minderheid van de geslaagden - leveren zou, ben ik met de schrijfster eens. En stellig kan ik mij in het kader van zo'n examen-inrichting een degelike letterkunde-studie denken, waaraan men veilig hoge eisen kan stellen, omdat men de waarborg heeft dat ze met de beschikbare tijd, met lust en aanleg in harmonie zijn. Want juist de disharmonie tussen de tradionele hoofdakte-eisen en de magere resultaten is het, die van de tegenwoordige examenstudie voor letterkunde een parodie heeft gemaakt.

C.G.N. DE VOOYS.

Naschrift.

Na de voltooiing van dit artikel kwamen mij twee boekjes in handen, die een helder licht werpen op de gebreken van de letterkunde-studie en van de examenpraktijk. Het eerste is de *Cursus-bloemlezing* van

de schriftelike *Cursus-Holthuizen*. Daarin wordt de examenkost niet alleen toebereid, maar zelfs voorgekauwd. Dat gaat onder het schoon klinkende motto: 'Vaste leiding is onontbeerlijk.' In het inleidend woord heet het: 'Een candidaat kan ook te veel doen en daardoor òf in den gegeven tijd niet klaar komen òf de stof niet dan vluchtig doorrennen. In *beide* gevallen is de kans op een onvoldoend cijfer zeer groot.' Eigen studie, eigen voorkeur wordt buitengesloten. Niet meer dan een minimum, en dat er stevig ingewerkt! Dat het begrip 'letterkunde' voor velen daardoor levenslang een muf examen-geurtje behoudt, doet minder ter zake. Ze halen op een sukkeldrafje de akte, en behoeven letterlik zelden 'buiten hun boekje' te gaan. Dat 'boekje' wordt met zekere geheimzinnigheid 'gratis in bruikleen' afgestaan aan de kursisten. 't Is te hopen dat binnenkort door flinke regeringsteun aan goed ingerichte kursussen aan zulke schriftelike 'vaste leiding' een eind wordt gemaakt.

'Er schijnt langzamerhand in de onderwijzerswereld een soort traditie ontstaan te zijn van wat men zoo ongeveer voor de Hoofdakte dient gelezen te hebben', zegt de leider van de Cursus-HOLTHUIZEN. Hoe examinatoren daaraan ijverig meewerken, kan men zien in een boekje met 27 *Mondelinge examens Nederl. Taal en Letterkunde. Hoofdacte* 1910, verzameld door A. GOUDSMIT.[1] Het boekje is te onvolledig, en de vragen staan te veel buiten verband, om tot een beslist oordeel in staat te stellen.[2] Een hoge dunk van de bekwaamheid en geschiktheid der examinatoren geeft het stellig niet! In elk geval kan men er de geest van het examen uit leren kennen. Als er zò gevraagd wordt, zullen inderdaad voornamelik de kursisten van HOLTHUIZEN een goed figuur maken. Geen wonder, want de sleutel-HOLTHUIZEN is pasklaar gemaakt voor *dit* slot. De zeventiende eeuw schijnt het gemakkelikst examineerbaar, en krijgt het leeuwendeel. Soms wordt een kandidaat bijna uitsluitend daarnaar gevraagd. Zelfs vraagt men: 'Hebt ge 16^{e} eeuwsch proza gelezen?' (blz. 8). 'Hebt u gehoord van MELIS STOKE; van JAN VAN BOENDALE?' (blz. 51). Hier is o.i. reden voor de bevoegde autoriteiten om aan te dringen op *beperking van de stof*, maar vooral om de goede praktijk van de Noordelike kommissies na te volgen, en te zorgen dat *het examen zich zo nauw mogelik aansluit bij de studie van de kandidaat, zoals die blijkt uit het vooraf ingelererde lijstje van bestudeerde werken*. Dit middel is geen panacee, maar voorlopig is het de enige weg om de ergerlikste dressuur te beperken, en de studie aantrekkeliker en ontwikkelender te maken.

C.D.V.

1) Amsterdam - W. VERSLUYS - 1910 (Pr. ƒ0.45).
2) Er staan allerzonderlingste vragen in, als: 'Welke beginselen staan de tegenwoordige dichters voor?' (blz. 7). - Wat is het moeielijkste prozastuk van POTGIETER? Wat dan? Wat volgt dan? (blz. 37). - 'Noem eenige Snikjes en Glimlachjes' (blz. 39). - 'We gaan naar den Muiderkring. Welke jonge dame maakt ons daar open?' (blz. 51). - 'Heeft BILDERDIJK zich een monument gesticht?' (blz. 53). - 'Heeft BILDERDIJK zich wel eens aan dramatische poëzie bezondigd?' - 'Welke buitenlandsche schrijvers behandelt BUSKEN HUET vooral in de Lit. Fant.?' - 'Heeft HELMERS over iets geschreven, dat DA COSTA ook bezongen heeft?' (blz. 60).

Een nieuw leven van Vondel.

Het Leven van Vondel, door Dr. P. Leendertz Jr. Geïllustreerd onder toezicht van E.W. Moes. (N°. 3 van de Nederl. Hist. Bibl.) Amsterdam. Meulenhoff en Co. - 1910.

Een volledige, met vlijt en liefde, bewerkte biografie. Een arbeid, welke evenzeer de auteur als de dichter ere aandoet. Bij elke vermelding van 's dichters persoon of arbeid spreekt zich des schrijvers sympatie uit voor VONDELS nobel hart, zijn gevoel van eer, zijn rusteloze ijver, zijn degelike kennis en bewonderenswaardige kunstvaardigheid, kortom voor zijn roem als mens en vaderlander. Wie 't boek neerlegt, voelt, dat hem op de adem van een warme waardering een belangwekkende persoonlikheid voorbij werd gedragen, en de hoge achting, die hij onze Dichtervorst toedroeg, zal door de lezing van dit werk bevestigd en versterkt zijn geworden. Ook doet het niet onaangenaam aan, dat de schrijver, blijkbaar iemand met een warme familiezin en van beproefde levenservaring, de echtgenoot en huisvader in VONDEL met milde glanzen heeft zoeken te overstralen. In een sympatiek milieu misstaan die zachte tonen niet. Ook is VONDEL zelf, bij de voorstelling van zijn vroegere omgeving, omringd door een liefhebbende moeder, een zorgzame echtgenoot, een veelbelovende broeder, lieftallige zusters en een aanvallig kroost, wat bij de lezer de herinnering aan 's dichters latere beproevingen en eenzame ouderdom wakker roept, met deze tragiese tegenstelling, ongetwijfeld gebaat. Maar in deze bevindingen worden onze sympatieën voor een dergelijke belichting gekruist door enige bedenkingen, welke deze wijze van levensbeschrijving bij ons oproepen. En 't is ook hiervoor, dat wij de aandacht van onze lezers moeten vragen.

Vooraf zijn we verplicht, betreffende deze biografie, bij de schrijver elke gedachte van inkonsekwentie af te wijzen. Integendeel, het boek is zo eerlik als de man zelf, wie 't verhaal geldt. De opzet en de behandeling is wetenschappelik. Ofschoon niet of spaarzaam gedocumenteerd[1)] is het een handboek. En 't is up to date. Nu er in

1) In de 'Voorrede' staat een lijstje van werken en tijdschriften, waarmee de lezer de zelfstandige studie van VONDEL kan beginnen. Gaarne hadden we hier horen noemen Het VONDEL-jaarboek, en bepaaldelik de studieën van DIFEREE in 't Jaarb. 1908 en in Groot-Nederland.

de laatste jaren zoveel omtrent VONDEL is gevonden en gerectificeerd, werd het een taak van eer en plicht, naast het eenvoudig werkje van BRANDT een degelik herzien levensrelaas te leggen. En dit *is* Dr. LEENDERTZ werk. Men kan er op bouwen. Wij vernemen er menige nieuwe wetenswaardigheid, omtrent zijn grootouders, zijn ouders, zijn kroost, zijn relaties. Van zijn levensomstandigheden, de datering van enkele feiten en gedichten, hebben we de meest recente gegevens. De kennislievende leek vindt er een veilige gids. Maar, ook voor hem alleen. Anders als met de leek, kon 't gaan met des leken nichtje. Zo de jongejuffrouw ietwat novellisties is aangelegd, zal zich voor haar het verschiet openen op de vaderlandse tamme Romantiek. Ze mocht menen, dat VONDEL een TOLLENS is geweest. Van TOLLENS zal ze zich herinneren uit zijn familiezangen: 'Triomf, triomf, de tand is uit! Laat dreunen nu de wanden!' van VONDEL moet ze tot haar leedwezen ervaren, dat al die gelegenheidsversjes spoorloos verdwenen zijn. Beklaaglik hoort ze 't van LEENDERTZ aan.

Wat MAYKEN DE WOLFF betreft, verneemt ze: 'Geen der vele gedichten, die hij haar zonder twijfel toegezongen heeft, zijn buiten den engen kring der familie gekomen' (blz. 24).[1)] Omtrent zijn vrienden en bekenden: 'Tal van bruilofts- en andere gedichten moeten verloren gegaan zijn, doordat hij er geen afschrift van hield of ze later niet de moeite waard vond te laten drukken' (blz. 154). Aangaande zijn kleinzoon Joost: 'vreemd, dat hiervan geen enkel gedicht is bewaard gebleven, terwijl hij daarbij toch niet gezwegen zal hebben.... Maar het is zo goed als zeker dat wij van VONDELS bruiloftszangen slechts betrekkelijk een klein gedeelte over hebben, en dat die welke niet gedrukt werden, voor het meerendeel verloren zijn gegaan' (blz. 284).[2)] En de reden van de schrale oogst van dergelijke haardpoëzie? '.... zijne bescheidenheid.... Wat voor belang nu hadden anderen bij hetgeen in zijne eenvoudige familie voorviel? Voor hem ontleenden bruiloftszangen hun beteekenis aan de bezongen personen.' En de verdienste van dit zwijgen, bij de doorlopende 'vreemdheid', die de auteur er aan vindt, en bij al 't treuren, dat hij er om doet? '.... aan den anderen kant moeten

1) Maar dan, zijn zo dikwels en zo zuiver bezongen huwelikstrouw? Is 't daar de meester zelf niet, die achter het schone objectief zich in strakke kunst op de achtergrond houdt?
2) Zie ook blz. 78 (naar aanleiding van 't 2-regelig rijmpje op JUSTUS BAECK en MAGDALENA VAN ERP):.... of is er soms een grooter gedicht verloren gegaan? Zoo niet, dan heeft hij dit verzuim (!!) goedgemaakt door het hartelijke bijschrift....

wij ons misschien daarin verheugen, omdat nu geen zure of nijdige beoordeelaars de gelegenheid hebben de uitingen van innige teederheid te misduiden als bewijzen van een minder edel karakter.'

En wat heeft het mangelvrouwtje van de hr. LEEK te maken met het door Dr. LEENDERTZ opgeworpen probleem:

'Was het een huwelijk uit liefde? Of had VONDEL het oog op het kapitaaltje, dat de bruid, wier beide ouders overleden waren, misschien (!) medebracht? Wij weten er niets van....'

Wat een groot geluk is.[1)]

Er is voor alle dingen een grens. Aangenaam is het, van een tijdgenoot, die VONDEL gekend, en op diens ouden dag met hem aan de haard heeft zitten praten, te horen vertellen, hoe VONDEL er uitzag, hoe hij gekleed ging, hoe hij hele pozen kon zitten, zonder iets te zeggen, matig leefde, en zich aan tafel goed weren kon. Maar daarmee moet het dan ook uit zijn. Gissingen b.v. of VONDEL al dan niet tafeldranken gebruikte, of hij zijn laken al dan niet uit de magazijnen van zijn kennissen betrok, of hij de zorg voor zijn zaak, geheel dan wel gedeeltelik aan zijn vrouw overdroeg, en zij winkelde, en hij reisde, beursde en boekte, zijn zaken op z i j n domein, en moeten in werken als deze, in de hoogste nood geopperd, en dan nog in verre aantekeningen worden weggeduwd.

De zaak is, dat DR. LEENDERTZ, uit een verklaarbare liefde voor het onderwerp, dat hij onder handen heeft genomen, ondanks de gegevens, die hij weet te verschaffen, de grenzen van zijn bestek [zie Voorrede] te nauw vindt. Hij wil de ruimte in, over de grenzen van 't positief-historiese heen. Hij dwaalt in 't problematiese jenseits. De onbegrensde vlakte biedt verhevelingen. In de ijle lucht staan de beelden nù rechtop, dàn op de kop. Vandaar dat het beeldensnoer phenomenale kinken vertoont. 't Meest hindert dit, waar het VONDELS persoonlikheid raakt. Wat maakt hij b.v. van VONDELS bescheidenheid, een eigenschap, die wij, welbegrepen, gaarne aan VONDEL, zo goed als aan elk zelfbewust karakter, dat ten slotte alleen op zich zelf weet te steunen, toekennen? Is het gebrek aan zelfgevoel, zich open barende in de onhandige bedeesdheid van de 'toonbankfrik', die zich

1) Zie ook blz. 63 over Vondels ziekelikheid en melancholie, vooral in 1620. Waarom, na al die stellige berichten, de oneerbiedige gissing: 'Er is natuurlijk geen enkele reden om aan te nemen, dat Vondel die ziekte zou hebben voorgewend. Zelfs lijkt het ons niet in overeenstemming met Vondels karakter, dat hij deze omstandigheid gaarne gebruikt heeft om van een lastig ambt ontslagen te worden.' (?)

maatschappelik en geëduceerd de achterstaander weet? DR. LEENDERTZ laat het ons gissen: ‘De groote bescheidenheid en teruggetrokkenheid van VONDEL zullen hem wel (!), vooral in dien tijd van zwaarmoedigheid, verhinderd hebben eenigszins (!) vertrouwelijk om te gaan met zulke (nl. HOOFT en ROEMER VISSCHER) deftige menschen. Hij bewonderde en prees hen, maar hield zich als eenvoudig burgerman bescheiden op den achtergrond en achtte zich vereerd, wanneer ze hem aanspraken’ (blz. 66)[1]. Maar wie is de ‘burgerman’, die, blijkens de door DR. LEENDERTZ verschafte gegevens, een flink kapitaal omzet en voor handelszaken zo nodig, 't buitenland bereist? Zijn moeder is een mevrouw in bonis, zijn zusters trouwen met gegoede zakenmensen; zijn broer eveneens, gaat met heren als BAECK en VAN ERP - geparenteerd met HOOFT - op reis; VONDEL zelf gaat om met REAEL, is lid van een litteraire club, zat in 't kerkbestuur houdt colloquia met geleerden over taal en prosodie, vertaalt de *Hecuba*, heeft naam gemaakt met *Hierusalem*, dicht zijn *Pascha*, wordt overal aangezocht.... Maar lenen wij DR. LEENDERTZ zelf het woord, waar hij o.m. opmerkt: ‘... dat Willem zulk een reis kon ondernemen - hij bleef drie jaar weg, - bewijst niet alleen, dat de weduwe Vondel vrij vermogend was en groote waarde hechtte aan een breede ontwikkeling van haar zoon, maar ook, dat de familie zeer geacht was en meetelde.’

Maar was het DR. LEENDERTZ zelf niet, die 't tegenovergestelde liet vermoeden?

Het verschijnsel, dat DR. LEENDERTZ door middel van de bontste toevallige uitwendigheden wil influenceren op de indruk van massieve degelikheid, die de ernstige studie van zijn werken op zijn lezers maakt, is slechts een exponentsvorm van een voormalige litterairhistoriese richting hier te lande, die de grootheid der dichters, en die van de kunst in 't algemeen, bij voorkeur liet resulteren uit de belangrijkheid der polities-nationale en sociaal-economiese factoren. De quintessence van haar uitspraak was: Holland bloeide, ergo de kunsten bloeiden tevens: Holland verviel, en nu verviel het artistieke leven meteen. Maar in zulke sententies doezelt de vaagheid van de term de

1) Vgl. blz. 91: ‘Nu kwam hij (sedert ± 1625) in aanraking met Hooft, Reaal, en anderen, die zelf deel hadden aan de regeeringszaken en in die hooge kringen verkeerden. Elk woord, dat zij daarover tot hem of in zijne tegenwoordigheid spraken, werd gretig door hem opgevangen en hunne meening over staatszaken gold hem als een orakel, evengoed als hunne uitspraken over letteren en kunst hem dit waren.’

omtrekken van 't wezen weg. Zeker, is in de 17de eeuw het politieke Holland meer in aanzien; maar in de 18de eeuw is 't handelsleven van meer betekenis. Dan bereikt, in de 17de eeuw, de dichtkunst haar toppunt van bloei; in de 18de eeuw daarentegen, komt de wetenschap in stijgende beoefening. Maar waartoe dient de vergelijking? De ene eeuw ziet de Renaissance opbloeien en uitbloeien; in de daaropvolgende geeft men de diepte prijs en baant men zich de ruimte voor 't Verlichting-proces. Iedere tijd heeft zijn eisen: alleen 't zwaartepunt wordt verplaatst. Maar dàn nog. Bloeide in Spanje niet het litteraire leven onder het despotisme? Was in Frankrijk, onder een nooit gekende bedeling van burgerschapsrechten, het kunstleven niet dor? Was er een Duitse natie, een Duitse vrijheid, toen GÖTHE en SCHILLER bloeiden? Wat was het Italië van DANTE? Is de 'vrijheid' voor de burger, voor de denker de 'vrijheid' voor de dichter? Is de 'gemeenschap' van de patriot de 'gemeenschap' van deze? Zijn voor hem de historie en de maatschappij in de eerste plaats componenten, of steunt hij, als Adam, op zijn onmiddellike genesis uit God? Komen de omringende dingen tot hem, of brengen de stromen van zijn eigen bron de dingen in levende trilling? Ons inziens, groeit de dichter zijn leven vol in elk milieu. De wereld biedt hem stof, maar hij zelf bezit het leven; en 't is zijn grootheid, die over hem zelve straalt. Boven politieke 'vrijheid', welstand, aandacht van de wereld, vraagt hij allereerst rust, de meest harmoniese rust, opdat in een onverstoorde stemming zijn luisterende zinnen de klanken mogen opvangen, waarin zijn uiterste zielewerking zijn visieën vertolkt.

VONDEL kan het niet helpen, dat hij tot een averechtse opvatting voet heeft gegeven. Menig gelegenheidsdicht zal van zijn dankbaarheid getuigen, hoe heugelike gebeurtenissen zich bevorderlik tonen voor het herstel van een blijmoedig evenwicht. Maar 't pleit evenzeer voor VONDEL als hij bij geboorten evenveel gezwegen als gezongen heeft. Men leest nu eenmaal zijn ontroering niet van de kalender. Beter dan DR. LEENDERTZ kunnen we in 't gemis van de door hem als eenmaal aanwezig onderstelde verzen berusten.[1)]

Ons viel nog iets op, waarmee VONDEL, de historiese waarheid, en

1) Feitelik is het aantal ephemeriden nog veel te groot. Terecht zegt de auteur: '... terwijl vele (bijschriften bij portretten, lofdichten en dergelike) daarvan niet uit eigen aandrift gemaakt zijn, behoeft het ons niet te verwonderen, dat wij daarvan meermalen gebrek aan gedachte vinden en de dichter herhaaldelijk zichzelf copieert' (blz. 105). Maar wie schreef nooit iets, wat hij later niet gaarne terugnam?

de degelikheid van DR. LEENDERTZ' arbeid allerminst gebaat zijn. Wij lezen:

'Gedurende het bestand schijnt (!) VONDEL zich nog niet veel met de politiek bemoeid te hebben. Waarschijnlijk (!) meende hij, dat dit een zaak van de "Heren" was, waar hij als burgerman en Doopsgezinde zich niet in te mengen had....[1)] Van den strijd tusschen Maurits en Oldenbarneveld heeft hij niets begrepen....[2)] Zelfs de staatsgreep van 1618, en de terechtstelling van Oldenbarneveld ontlokt hun geen enkele versregel' (blz. 83).[1)] Wij wijzen niet langer op de 'burgermans'-gissingen, die in hun tegenstrijdigheid elkander vermogen op te heffen. Het gebrek aan psychologiese zin openbaart zich wel 't meest in 't allerdwaast criterium, dat we telkens voorop zien stellen: 'Heeft VONDEL er van gezongen?' Zo ja, hartelik? Dan zat hij er in! - Koel? Dan was 't op een 'bescheiden' afstand! - Zweeg hij er van? Dan kon hij er met zijn verstand niet bij!

Gelukkig, zal DR. LEENDERTZ genadig zeggen, heeft VONDEL later zijn 'verzuim' hersteld, en in een hele plank boeken laten zien, dat hij er wèl wat van wist!

In zijn positieve gegevens betrouwbaar, maant het boek in zijn fantasieën aan tot voorzichtigheid. Zo ze enige grond hebben, dan zijn die gronden zo los, dat ze zich even goed lenen tot beweringen van een tegenovergestelde strekking. Zoals reeds gezegd is, is de schrijver conscientieus, en zoekt zijn uitspraken met modale halsters op stal te houden, als 'zeker wel', 'zonder twijfel', 'hoogst waarschijnlijk', 'mogen aannemen', 'kunnen verwachten', en dergelijke. Alleen waar de hypothese zich hult in 't gewaad van ''t uitgemaakte feit', is het de taak van de kritiek, de fabel van de historie te scheiden. De ijver in DR. LEENDERTZ vermag beweringen te schrijven, die de wetenschappelike zin in hem, als bewijzen niet aanvaarden kan.

Het zij ons nogmaals vergund, in de eensdeels geconstateerde, anderdeels opgeworpen uiteengezette feiten en omstandigheden omtrent VONDEL, een persoonlike opvatting te zoeken. Zij zou dan deze zijn,

1) Zie de noot op blz.
2) Zie ook blz. 90: Tot voor korten tijd (de schrijver bespreekt het tijdvak 1625-1631) had VONDEL steeds in een engen kriug verkeerd. Wel had hij zeker (!) door zijn handel vele menschen leeren kennen, maar dat was slechts eene oppervlakkige kennismaking, en altijd nog eenzijdig. Van tal van maatschappelijke kringen had hij alleen kennis uit boeken of door verhalen van menschen, die er even ver van afstonden als hij zelf. Van het hof, van diplomatieke onderhandelingen en dergelijke had hij zeker niet dan zeer naïeve (!) voorstellingen.

1) Zie de noot op blz.

dat VONDEL voor DR. LEENDERTZ in de eerste plaats is een eerzaam burger, een hartelike vriend, een zorgzaam huisvader en een nuttig en genietbaar vaderlander. Een man van christelike en maatschappelike deugden, zoals een ADRIAAN LOOSJES van een Doopsgezinde van om en om 1800 verwachten kon. In dit teken wordt VONDELS dichterschap verklaarbaar. Dichter is hij krachtens en na al dat andere pas. Wordt hij dichter boven al het andere uit, dan laat LEENDERTZ hem los.[1)] Tot de dichter, los van zijn omgeving, zou hij niet willen komen. Doch ook van zijn 'ontwikkeling' tot wat hij als dichter worden zou, geeft de schrijver 't geringste deel. Hem lokte niet aan, een VONDEL te schetsen, die in zijn kennis en in zijn kunst, het geestelik produkt is geweest van de ent der Renaissance op de nationaalpiëtistiese aanleg van deze pan-Germanist, en die in zijn taal een heel hoofdstuk vroeg voor de worsteling uit zijn Kamer-rethoriek tot het vrije en volle geluid. Heel kort, veel te kort, is in zijn ideeënleven de overgang tot het Katholicisme aangeroerd. En dit is te meer te betreuren, omdat hier blijkbaar naar een juist gezichtspunt gezocht is. Alleen, wat hier aan VONDEL persoonlik toegedacht is, was het algemene verschijnsel van zijn tijd. Het Protestantisme van toen was niet het Protestantisme van heden. Het droeg nog geen gerijpt beginsel; de secten waren dolende dochters, die van de Moeder wel niet meer gediend waren, maar toch om de Moeder riepen. Het oude begrip 'Kerk' kon men niet prijsgeven, net zo min onze 'Unie' het jarenlang zonder denkbeeld aan een 'Souverein' stellen kon. Doch de tijden versomberden. Bij oude veten kwamen nieuwe geschillen. De 30-jarige oorlog, met zichtbaar politieke berekeningen uitgelokt en doorgezet, bracht de 'vrijmaking' op 't doode tij. Waar was de Christenheid, waar de Kerk? Alleen het Calvinisme vermocht zich te consolideren; maar was het niet eer een Rechter dan een Broeder? Men kent de feiten. Velen keerden terug naar Rome's kerk. Een algemeen verschijnsel zou ons de enkeling doen vergeten: VONDELS dochter Anna ging vóór hem, zijn zuster Clementia nà hem over. Maar ook zijn weg was voorbereid. Zijn geloofsverandering is een logies verschijnsel in een lang proces, waarin zijn Doperse mildheid bij ruimer blik, bij rijper levenservaring, en dieper studie, voor zijn Christelikheid een breder universele basis vroeg. DR. LEENDERTZ roert het even aan, dat de geest der Renaissance VONDEL over de Latijnen

1) Zie de *Voorrede*: 'Wil men trachten een beeld van Vondels ontwikkeling te geven, dan moet de tijd, waarin die ontwikkeling plaats had, het uitvoerigst geteekend worden. Bij 's dichters hoogsten bloei begint dan juist eene beknoptere behandeling.'

heen tot het Griekendom brengt; waarom dringt hij niet door, wetende dat 't Christendom der eerste eeuwen de Hellenistiese wedergeboorte werd van een Joodse ethiek? Naar die Oudheid stuurt hem, ter rechter tijd, het inzicht en de alles omvattende geest van HUGO DE GROOT. Wederom, DR. LEENDERTZ gewaagt er van, maar stelt het zich niet tot taak, na te gaan, wat VONDEL, werkende en zoekende, onder zijn studieën vond. Hij vond de 'Kerk' terug. Begrijpt men, wat DE GROOT voor hem was? Enthousiast, die VONDEL was, zou hij, zich zelf herkennende, veeleer zich aansluiten dan GROTIUS zelf; GROTIUS, beredeneerder, hield zich geïsoleerd, om het begeerde compromis der Christenkerken niet in de waagschaal te stellen. De een wilde winnen, de ander zou verwonnen worden. Naar 't *ut omnes unum* hadden reeds ieder voor zich gestreefd. VONDEL, open en vurig, deelt zijn sympathie uit aan hen, die als DE GROOT, van uit het Protestantisme, zowel als aan hen, die als ISABELLA en WLADISLAUS van Polen, van uit de Katholieke wereld, de hereniging begeren. Maar de vragen worden dringender. Welke richting propageert in haar historiese logica meer de verbroedering der Mensheid, het Protestantisme of de Moederkerk? Is niet om praktiese redenen reeds raadzaam, met dat doel aansluiting te zoeken met de Katholieke idee? Want het doel van 't universum, had hij al lang gezien in de kosmogoniese bouw der wereld, in 't historiese plan van 't wereldbeleid. Hij wijst er op, en hij roemt er op. Het 'Wereldlyck' en 't 'Kerckelyck' beide, hadden hem door 'haer klaerder blyck' de 'Perle' getoond. Christus' Missie straalde door alle symbolen, reflecteerde in alle facetten. De projectie van zijn Nieuwlichterschap viel gemakkelik in de vormen van het Katholicisme; zijn werkplan vervlocht zich met het propageren van haar leer. Oude opvattingen worden van uit het nieuwe gezichtspunt, bijgewerkt, vervormd, of verworpen. Zijn inzichten worden dieper, zijn kunstdrift gewijder, zijn scheppingen geesteliker. Het Wie en Wat ter ere, komt steeds schoner en voller aan 't licht. De studie en de verheerliking van 't Hoogste Wezen volgen elkaar in stijgende ijver op. 't Is verheffend voor hem, die deze zanger poogt te volgen, hoe deze buitengewoon gezegende, geen dank genoeg weet in leven en lied, voor de 'winst', die hem in zijn Wedergeboorte ten deel is gevallen.

Staande op onze voeten, en kalm de dingen bekijkende, kunnen wij 't allen hierover eens worden, dat een studie van VONDEL heel wat van de bewerker verlangt. Zo deze zelf geen dichter is, moet hij 'de dichter' verstaan, en zo niet, zich ontzien, zijn handen aan heilige

dingen te slaan. Is hij geen geschoold kerkhistoricus en kerkelikmysticus, dan moet hij allereerst de apologetiek en patristiek studeren, en zo niet, ook de theoloog-historicus VONDEL zetten op stal. Hij doe dan als Dr. LEENDERTZ, die zo verstandig geweest is zich te beperken. Hij liet VONDEL enkel 'leven', en telde tussen diens geboorte- en sterfuur, zijn dagen, zijn werken, zijn vrienden, zijn kennissen, zijn verhuizingen, zijn beschikkingen, ordende ze bijeen met de trouw van een notaris en lichtte ze toe met de gemoedelikheid van een oprecht Amsterdammer, en boekte ze, zonder ophef of pretentie in een histories werk, dat geregeld en boeiend van VONDELS levensomstandigheden vertelt, wat er op dit ogenblik van te vertellen valt.

J.K.

Boekbeoordelingen.

H. Logeman: Tenuis en Media. Over de stemverhouding bij Konsonanten in Moderne talen, met een aanhangsel over de fonetiese verklaring der wetten van Verner en Grimm. - Université de Gand - Recueil de Travaux publiés par la faculté de philosophie et lettres 36me fascicule. Gand, E. van Goethem, 1908.

Dit boek is de resultante van twee zeer verschillende krachten.

Prof. LOGEMAN is van den eenen kant een fijne luisteraar, die overal z'n ooren de kost geeft om phonetische waarnemingen te doen; en tevens een scherp hoorder, d.w.z. hij onderscheidt en typeert wat hij waarneemt uitstekend; hij is verder een handig experimentator, die over veel moderne talen en een goede phonograaf beschikt; hij is een vlijtig verzamelaar, die overal met het notitieboekje in de hand erbij is om een nieuw gekonstateerd feitje bij de vorige te voegen; hij is ten slotte in de phonetische litteratuur zeer goed thuis, en weet van andermans konstateeringen handig en toch kritisch profijt te trekken; kortom een phoneticus om jaloers op te worden.

Jammer evenwel, dat er nu nog een heel andere krachtsfaktor op dit boek heeft ingewerkt.

Want Prof. LOGEMAN is van den anderen kant geen taalgeleerde in den breederen zin des woords. Hij is geen Germanist, geen Indogermanist, en zelfs bijna geen Neerlandicus meer. Het ontbreekt hem ten eenenmale aan historischen zin. Zijn konklusies zijn wild, ja soms absoluut ongemotiveerd. Hij wil redeneeren en diep doordenken, en [1)]

1) Mededeling van Dr. H. PERNOT te Fontenay-sous-Bois.

heeft daar zeker ook de intellektueele gaven voor, maar zijn denken is niet geschoold, zijn logika is van den kouden grond, hij wordt het slachtoffer van zijn eigen vernuftige vondsten en scherpzinnigheden, en komt zoo tot theorieën, die ik alleen met onbeleefde woorden zou kunnen karakterizeeren. En ik voel te veel sympathie voor de eerste kracht in Dr. LOGEMAN dat ik mijn welgevallen door onaangename bijgedachten langer zou willen vergallen. Ik zwijg dus over zijn verklaring van de wetten van VERNER en GRIMM; alleen zeg ik nog, dat LOGEMAN in zijn laatste alinea van de voetnoot op blz. 153 mij toeschijnt, zeer terecht en zeer juist den vinger te leggen op eene wonde plek in de hedendaagsche handboeken-Indogermanistiek.

Laat mij nu dus eenige van zijn frissche ideeën over Nederlandsche phonetiek aanhalen.

De Nederlandsche usueel stemhebbende medeklinkers zijn dikwijls okkasioneel stemloos, zonder evenwel noodzakelijk met de echte usueele stemlooze *in alles* samen te vallen. In 't begin van het woord: ‘hier is *g*een doorgang’; ‘tegen mẽ *v*rouw’, ‘wa *v*oor vleesch’, ‘h·eel.*g*oed!’ Komt er nu nadruk of muzikaal akcent op zoo'n lettergreep, dan wordt de oorspronkl. stemhebbende medeklinker *heelemaal* gelijk aan een stemlooze: ‘wa*ff*oor? h.eel *gch*·oed.’

Aan het einde van het woord is dalende toon en afnemende nadruk als konditie noodig om ploffers tot glijders en stemlooze tot stemhebbende te maken. LOGEMAN geeft hier echter geen goede nederlandsche voorbeelden van. Zie er betere ook uit allerlei andere talen en de eigenlijke psychologische reden van dit verschijnsel in mijn Principes §§ 577-592.

In het midden van het woord is voor het stemhebbend-blijven noodig, dat zoowel de nadruk als de toon op de voorgaande lettergreep vallen: ‘Nu ja, dat kun je nu natuurlijk álle ·dá.gen zien gebeuren’

> ‘niet één dag maar .da·*g*én heb ik dit moeten hooren’ treinkondukteur:
> ‘H·ílle.gom H.ille·*g*óm’

en tevens dat er geen pauze onmiddelijk aan voorafgaat:

> ‘zeh·ebben h·em.gezien’ maar ‘zehebbenh.em ·*g*ezien’

dan worden ze min of meer tot beginklanken.

In het midden van het woord worden twee stemhebbende medeklinkers stemloos: ‘a*bd*ij’; wil men ze stemhebbend houden, dan wordt het woord driesilbig ‘abədij’. Daarom schrijven wij ook niet ‘leevden, reizde’, maar ‘leefden, reisde’, ze klinken eigenlijk ‘leevfden’, soms ook ‘leefvden’ en ‘reizsden, reiszden’. In ‘zakdoek’ en ‘breekbaar’ is de ingang der *k* stemhebbend maar de uitgang stemloos, de *d* en *b* hebben den ingang stemloos maar den uitgang stemhebbend.

Voor *implosion* en *explosion* stelt LOGEMAN de goed Nederlandsche termen *ingang* en *uitgang* voor. Alleen voor het middenphenomeen de *occlusion* of *Verschluss* vind ik z'n term *gang* minder teekenend dan het reeds in zwang zijnde *sluiting*.

Bij stijgend akcent wordt de eindtenuis in het Nederlandsch dikwijls geaspireerd (soms zelfs geaffriceerd voeg ik erbij. Ik heb namelijk reeds bij minstens 5 personen uit verschillende streken van het land heel duidelijk en dikwijls een *ts* gehoord in plaats van de *t* aan het woordeinde, meest of althans het duidelijkst onder rhetorisch accent).

Het al of niet stem hebben is volgens LOGEMAN niet *het* kriterium tusschen de twee kategorieën van klanken, die wij gewoonlijk als stemhebbende en stemlooze tegenover elkander stellen. Hij zou liever de *spanning* of iets dgl. er voor in de plaats stellen.

Deze meening is evenwel door de tallooze mooi-gekonstateerde feiten niet bewezen. Voor elken klank moeten ongeveer 100 spieren en spiertjes in een bepaalden toestand of beweging komen. Hoeveel psychische subkonsciënte faktoren ermee gemoeid zijn, weten wij voorloopig niet. Zeker is, dat de twee bedoelde kategorieën van klanken eene psychische tegenstelling vormen, dat dus de psychische faktoren van beide zich tot twee klissen geassocieerd hebben, waartusschen evenwel allerlei mogelijke overgangen voorkomen, d.w.z. dat allerlei klisfragmenten ook weer voortdurend van de eene klis loslaten om zich bij de andere te voegen. Of nu het klisfragment van psychische faktoren die 't al of niet stemhebben regelen, minder voornaam is dan het klisfragment dat de spierspanning regeert, is voorloopig een onoplosbaar psychologisch probleem, waarvan LOGEMAN noch de draagwijdte noch de moeilijkheden bevroed heeft, laat staan dat hij het zou hebben opgelost.

Mag ik sluiten met de hoop, dat LOGEMAN voort moge gaan met scherp te luisteren, en z'n phonetische waarnemingen bijeen te garen, maar ze een volgenden keer niet meer dienstbaar make aan een heel-de-taalwereld-schokkende theorie en ze groepeere op een meer overzichtelijke wijs - want zóó is het inderdaad eene vermoeiende lektuur van taaitaai.

Toch moet iedereen, die belangstelt in muzikaal akcent, nadruk, adem-pauzen, woordgroepen, het verschil tusschen aanvangs- en eindklanken, medeklinkergroepen, geleidelijk en plotseling klankbegin of klankeinde, en nog allerlei andere phonetische kwesties dit boek zeker een paar maal doorlezen, want hij zal er uit leeren - velerlei.

JAC. VAN GINNEKEN.

M a a s t r i c h t .

Zinsontleding. Een Bundel Oefeningen (met beknopte theorie) ten dienste van Kweekelingen, Candidaat-Hoofdonderwijzers en Inrichtingen voor Middelbaar-Onderwijs door T. Pluim, Hoofd eener school te Baarn. (Utrecht - W. Leydenroth van Boekhoven. 1909.)

Een boek dat mee zal werken aan de opvoeding van jonge mensen, is niet te scheiden van de persoon van de auteur. Van et titelblad weet de lezer voorlopig alleen dat de auteur ‘Hoofd eener school’ is. En wijl ook ik van hem niets meer weet, moet ik me bepalen tot de gegevens die die kwaliteit aan de hand doet.

Maar die gegevens kunnen veel zeggen. Immers van veel lagere-school-onderwijzers weten we

1°. dat ze zeer onwetenschappelik zijn opgeleid.

Dat zit 'm niet in de hoeveelheid der vakken, noch in de hoeveelheid lesuren, maar in de wijze *waarop*. Men zou kunnen aannemen, een jong mens in één jaar tijds meer wetenschappelike vorming te geven, dan nu in vier, volgens de heersende richting.

2°. dat ze opgaan in kleinigheden.

Dat zit 'm in de langdurige omgang met de kleinen, voor wie de meest alledaagse dingen interessant moeten gemaakt worden, door er met een gewichtig gezicht en met 'n sterk geïnteresseerde stem over te spreken. Dat bv. 5 gelijk is aan 2 + 2 en nog één, wordt met dezelfde verwonderde ogen uit elkaar gehaald als 'n Sinterklaassurprise.

3°. dat ze daardoor voortdurend gevaar lopen, net als de kleinen zelf de hoofdzaken uit 't oog te verliezen; verder d'r mannelikheid in te boeten.

Vooral de aanschouwingsles toont de ontaarding waartoe ‘'t gebrek van de deugd’ leiden kan. 'n Ouwe kruik of slof wordt bekeken of besproken, alsof er eenmaal door Bamberg 'n ‘echte gouwe horlozie’ uit getoverd was geworden. Dat is op den duur geen mannewerk; zelfs 'n kindermeid zal et onnoozel-onprakties vinden.

4°. dat ze geneigd zijn van et onderwijs tegelijk 'n tuchtmiddel te maken.

Dat zit 'm in de aard der kleinen; die moeten geregeld bezig gehouden worden; et geleerde lost zich op in voorschriften waarvan de nakoming rustige arbeid eist; vooral de taalles wordt een voorbereiding tot et nakomen van regels; taal wordt tucht.

5°. dat ze geen kapitalisten zijn en dus bijverdiensten kunnen gebruiken. Is dat iets dat met de wetenschap samengaat, 't kan ook iets zijn dat te zeer hoofdzaak wordt. Heel menselik.

Niemand zal ons kwalik nemen, dat we van een of ander beroep de eigene karakteristieke onvolmaaktheden aanwijzen; te meer lof verdient hij, die ze tracht te verbeteren; niemand ook zal ons kwalik nemen, dat we bij de beoordeling van iemands werk de beroepsfouten te voren in de gedachte nemen, en - op onze hoede zijn.

In een nieuw werkje over ‘Zinsontleding’ kijkt men allereerst naar de ‘voorwerpen’, en vooral naar de *oorzakelike*; dat is 'n strik waar 'n onwetenschappelik auteur direkt in gevangen raakt.

We lezen in dit boekje: ‘Ze noemen de zelfstandigheid die bij de werking van 't onderwerp ten nauwste betrokken is’ (maar zo begint in 't boekje de definitie van elk der drie voorwerpen; daarom volgt:) ‘doordat zij zoowel de aanleiding tot de werking is, als de gevolgen er van ondervindt’.

Maar dit gaat van verreweg de meeste oorzakelike voorwerpen, die officieel die titel dragen, niet op. Die definitie is 'n leugen, al honderd maal is dat aangetoond. In 't boekje wordt bij de afzonderlike behandeling van 't oorzakelik voorwerp deze zin gebruikt: ‘De wind begint op te steken’; ‘op te steken’ wordt dan oorzakelik voorwerp genoemd. In plaats van nu de leerlingen er op attent te maken dat dus òf de definitie òf de benoeming niet deugt, worden beide als onomstotelike waarheden gehandhaafd en de aandacht der kleinen uit de verwarring gered door 'n aardigheid die gewis de attentie zal trekken (dat is één) en ten tweede: allen zonder uitzondering zal brengen tot de stipte nakoming van de regel die bij de oefeningen, d.i. schriftelike arbeid, moet worden toegepast. Die aardigheid is ‘de verklapper’. In plaats van ‘de wind begint op te steken’ kan men zeggen ‘de wind begint er mee’. Dat ‘er’ is in zake oorzakelik voorwerp ‘de verklapper’.

Aardig: de ene (nl. de docent) weet dat er ergens in 'n zin 'n oorzakelik voorwerp verborgen zit; de andere (de leerling) weet 'm onmogelik te vinden, want zoo min als iedere man te kennen is aan 'n staart, omdat die alleen Chinese mannen dragen, zoo min is ieder oorzakelik voorwerp te kennen aan de van buiten geleerde definitie. Toch moet die andere 't verborgen schepsel zoeken, zoals bij et verstoppertje spelen. Maar nu is er 'n ander wezen behalve de docent, die ook de verborgene weet, omdat ie 'm ambtshalve dikwels vervangt. En - die ‘verklapt’ nu de zaak. En de leerling zegt dan: ‘Daar heb ik 'm’.[1)]

1) Ook wordt even gewichtig gesproken van de ‘inleiders’.

Als de leerlingen al de zinsdelen één voor één hebben leren kennen, wordt o.a. de volgende ontleding, waartoe ze nu in staat worden geacht, als model gegeven:

Ik hoor den hond blaffen.... Bevestigende, mededeelende, volledige, bedrijvende werkingszin.

ik.... onderwerp, *hoor*.... gezegde, *den hond blaffen*.... uitgebreid lijdend voorw., *blaffen*.... bep. van gesteldheid bij *hond* (tijdens de werking.

Men ziet, de ontleding, eigenlik 'n middel tot taalinzicht, (maar dan moet 't natuurlik anders gebeuren), is *doel* geworden; de bijzaak is hoofdzaak geworden. Al de inspanning, en veel, wordt gebruikt om met 't middel allerlei toeren te doen, zoals 'n ontleedmesje gebruikt zou worden om er mee te balanceren. En daarvoor is nu expresselik 'n boekje geschreven van honderd bladzijden.

Na uitgelegd te hebben dat ‘'n bijzin 'n deel is van 'n hoofdzin’, wordt gezegd: ‘Zoveel zinsdelen als er zijn, zoveel soorten van bijzinnen zijn er *dus*’.

Dat *dus* is ook 'n ‘verklapper’. De zin waar 't in staat, mag alleen gekonstateerd worden na waarneming van de feiten; dat voorbarige *dus* ‘verklapt’ onwetenschappelikheid.

In 'n zin van BORGER: ‘Noem hij deez aard een hof van Eden, Die altijd mocht op rozen gaan’, wordt de verandering van 't oorspronkelike *wie* in *die* aldus gemotiveerd: ‘BORGER schrijft *wie*, doch op *hij* als bep. aank. voornw. moet als correlatief *die* volgen’.

Hier is de taal weer enkel tucht. Als uit onvoldoende gegevens 'n regel is geformuleerd, dan moeten de leerlingen die zo dikwels mogelik als 'n wet van Meden en Perzen nakomen. Als tuchtmiddel kan dat goed zijn. Maar BORGER is toch zeker al enige jaren van de lijst der Baarnse schooljeugd ‘afgevoerd’?

In de spraakkunst van dezelfde auteur staat deze fabriekszin: Ik heb een tiental pioendalia's aangekocht, welke bloemen door den Baarnschen bloemist H. Hornsveld zijn gewonnen. Waarom ruilt ie nu die bloemen die, vergeleken bij de tot nog toe bekende, afwijkingen vertonen, niet bij de bloemist tegen ‘echte’ in, zoals ie met *die* en *wie* deed?

In het voorbericht wordt gezegd, dat de zinnen die als voorbeelden gekozen zijn, aan onze beste schrijvers zijn ontleend. De literatuur is voor hem ‘de levende taal’, zoals ie zegt, bij uitnemendheid. Uit de algemene omgangstaal neemt ie zo weinig mogelik over.

Een oordeelkundig lezer weet nu in hoever et boekje goed kan

doen: Wegens et groot aantal beroepsfouten is et voor de aankomende vakman 'n middel om te leren hoe ie *niet* moet worden.

Maar we hebben meer behoefte aan boekjes die *positief* goed zijn. Ook enkel oorspronkelike bijdragen in de vorm van artiekeltjes zijn goed; iedereen kan geen heel boek schrijven. Als de auteur zich voorlopig daar eens op toelegde? Aan werkkracht en ijver ontbreekt et immers niet: Op de achterzijde van 't boekje staan onder et opschrift *Werken van Pluim* 27 titels vermeld.

PH. J. SIMONS.

P.A. de Génestet, Gedichten, met Inleiding en Aanteekeningen van Dr. H.L. Oort, No. XCII-XCIII der *Nederlandsche Bibliotheek*, (ingenaaid *ƒ* 0.40, carton *ƒ* 0.55, gebonden *ƒ* 0.70, keurband *ƒ* 1.-).

Wie de gewone editie van De Génestet kent, zal dit geen overbodige uitgave vinden; een zuiverder tekst was beslist nodig en aantekeningen zijn zeer gewenst voor allen, die onze dichter willen lezen en vooral voor wie hem willen bestuderen. Voor de laatsten hebben we in de Zwolse Herdrukken de uitgave van *De Sint-Nicolaasavond* door VAN DEN BOSCH en in de Bibliotheek van Nederlandsche Letterkunde de *Leekedichtjes* door Prof. MEYBOOM.

Dr. OORT heeft nu ook de overige gedichten in een beter kleed gestoken en door de aantekeningen, die men tot dusver meest moest zoeken in des bewerkers Gidsartikel (April 1905) velen aan zich verplicht. Als deze uitgave gebruikt wordt, zal het uit zijn met veel fabeltjes, die nog altijd verteld worden en geloof vinden; men zal nu b.v. kunnen zien, op wie ‘Zachtheid’ en ‘Het haantje van den Toren’ gedicht zijn. Ook een Inleiding was nodig en deze geeft in weinig woorden voor het grote publiek genoeg om de dichter en zijn werk met elkaar in verband te begrijpen. En wie de tekst vergelijkt met de volksuitgave, zal nu vele hinderlike fouten, die van de ene in de andere druk maar steeds werden overgenomen, verbeterd vinden.

Vele, helaas niet alle! Me dunkt, dat de uitgever zich dikwijls ten onrechte aan de lezing van Prof. TIELE heeft gehouden. Waarom b.v. de oorspronkelike lezing van DE G. in het vers aan Van Lennep naar de Aantekeningen (p. 395) verbannen en de lezing van de uitgever in de tekst (p. 18) opgenomen? Men zie ook *Het Leven van Mr. J. van Lennep*, I, 1e druk, 296, noot 1.

Iets dergelijks zien we ook elders, waar we in het handschrift van de dichter zelf, aanwezig in de Bibliotheek der M.v.N.L., andere en blijkbaar ook betere lezingen hebben dan in de uitgaven, die door Prof. TIELE zijn bezorgd. Toch heeft de nieuwe uitgever zich aan de laatste gehouden. Enkele voorbeelden: Ik zie Uw weg, *Uw liefde*, Uw leiding, o mijn God! (p. 175); nog zijn oogst *van* zegen voort (p. 246); Viel ooit *stemme* van den trans? (p. 246). Er zijn meer zo; men zie daarover *Taal en Letteren* III, 299, vlg. en 365, vlg. en XIII, 66, vlg., 159, vlg., 358, vlg.

Ook de accenttekens, door de dichter zelf geplaatst, zijn niet alle in deze uitgave opgenomen: Eén knal, één donderknal (p. 14), Zóo schertsend (p. 194), ál (p. 217), Úw trots (p. 242), enz.

Fouten tegen het metrum zijn wel eens gehandhaafd: de tekst (p. 188) heeft: Toen '*k* weenend aan haar sponde zat, maar in de Inleiding (p. VI) staat: Toen *ik* enz. Verder: Als '*t* plan wordt een daad (p. 26) voor Als *het* plan; *ik* smacht (p. 57) voor '*k* smacht.

Ook is op p. 103 de lezing *steeds* (CLII, 4) te vervangen door *slechts*; p. 60 *aap en uil en ezel* door *uil en aap en ezel*; p. 158 moet *immers* in *immer* veranderd worden, p. 120 *met* godlijke talenten in *van* godlijke talenten (CXV, 8).

Als ik alle plaatsen wilde opnoemen, zou ik nog enige tijd kunnen voortgaan, maar liever wil ik dankbaar erkennen, dat er veel, zeer veel verbeterd is.

De aantekeningen zijn voor 't grote publiek voldoende; wie De G. wil *bestuderen* zou wel wat meer wensen. In ieder geval echter hebben enkele herziening nodig:

Cobet, bekend Leidsch hoogleeraar in het *Latijn*.

Aan Tesselschade's knie; beter zou het geweest zijn hier te wijzen op het minder juiste in de G.'s voorstelling van de Muiderkring (zie b.v. TEN BRINK-DE BEER, *Gesch. der N. Nedl. Letteren in de XIXe Eeuw*, Dl. II, 519).

Tupto, slaan, het gewone model van regelmatig Grieksch werkwoord, gelijk *mensa*, het gebruikelijk zelfstandig naamwoord is om *de declinatie* te leeren.

filoloog, beoefenaar der *oude* talen.

De Génestet was op 't laatst van zijn leven te Amsterdam *schoolopziener*.

Drukfouten zijn er weinig: w*e*zen (p. 396), verst*o*ten (p. 413),jaarlijks*ch* (p. 393), Mad*r*y (p. 395), Cori*n*a (p. 397), A*p*tiochie (p. 406) zullen wel op rekening van de zetter komen.

De uitgave prijkt met een portret van Mevrouw De Génestet en

een buste van de dichter, naar de gevelsteen te Delft. Dit laatste bewijst weer, dat De G. geen reden heeft over zijn beeltenissen erg tevreden te zijn; niemand zal hier de geestig schitterende ogen zien, waarvan de tijdgenoten spreken.

Wezenlike belangstelling in de dichterlike nalatenschap van De G. heeft me deze opmerkingen doen schrijven; ik hoop zeer, dat de slordige volksuitgave spoedig door deze betere geheel zal verdrongen zijn en.... dat de tweede druk van deze wordt voorbereid met zoveel zorg als deze dichter verdient.

G. ENGELS.

Rotterdam, Nov. 1910.

Van alle tijden, N°. 4. - Middelnederlandse lyriese gedichten, verzameld en toegelicht door Dr. D.C. Tinbergen. - Groningen, J.B. Wolters. (Prijs *ƒ* 1.-.)

Moet ik nu ingenomen zijn met dit boekje of niet? Dat er behoefte was aan een bloemlezing van middeleeuwsche lyriek staat voor mij vast: hoe weinig is er toegankelijk, van wat velen zouden kunnen genieten, voor anderen dan de mannen van 't vak. Maar - zal deze bundel, die veel aardigs bevat, het verschijnen van een beteren niet voor lang tegenhouden? Van een, allereerst, die niet zoozeer het onaangename uiterlijk van een schoolboek heeft? Er is toch ook buiten de schoolmuren wel belangstelling voor deze literatuur, nog daargelaten dat een schoolboek eigenlijk ook niet leelijk mag zijn. Waarom niet iets in den geest van VERWEY's bloemlezingen, zij het zonder vignetten? Een smakelijker uiterlijk had deze serie niet in elk geval duurder behoeven te maken.

Naar de school riekt ook de Inleiding, die m.i. te veel op het terrein van geschiedenissen der letterkunde komt en met voordeel door korte aanteekeningen onder enkele verzen vervangen had kunnen worden. Mij hinderde soms de rhetoriek, waarmede, vooral bij MAERLANT, de inhoud van een gedicht wordt weergegeven. Over het ‘volkseigene’ van de rijmpjes van HEYE zou nog wel 't een en ander te zeggen zijn: het gewild laag-bij-de-grondsche en kinderachtige heeft met een ‘volkstoon’ niets gemeen.

De keuze van den heer T. is over het algemeen gelukkig. Vooral die uit de geestelijke liederen. De verzamelaar geeft veelal aan andere

teksten de voorkeur dan ik, maar de verschillen zijn gering en de voorkeur is subjectief. Alleen begrijp ik niet, hoe de heer T. er toe komt in plaats van den mooien eenvoudigen tekst van *Die wereld hielt mi in haer gewout* uit het boekje van 1518, die min of meer klopt met die van alle andere bronnen op één na, juist dien eenen verknoeiden en verwaterden te kiezen - een lied niet geheel zonder verdienste, maar niet te vergelijken met het onbetwijfelbaar oorspronkelijke. In *Och hoe lustelic*, strofe 4, moet stellig met de andere teksten *fiere* in plaats het slappe *fine* gelezen worden.

Minder gelukkig dunkt mij de keuze uit *Hadewych*, juist de geheel medegedeelde nummers XXXVII en XLI lijken mij niet van de mooiste. Zijn hier misschien de moeilijkste en duisterste verzen gemeden?

Van de wereldlijke liederen behooren de opgenomene over het algemeen tot de beste, maar had ik de keuze gaarne wat ruimer gezien. Hebben pedagogische overwegingen haar misschien helpen bepalen? Er was anders voor *Rijck god verleent ons avontuere, Laet ons de mey wat loven* en zelfs voor *Och ligdy nu en slaept* wel iets beters te vinden geweest. In het tweede der genoemde liederen is de heer T. met de verklaring wel eens in de war, althans in de zesde strofe. *Lieve* in regel 2 zou ik als ‘geliefde’ opvatten, maar zeker onjuist is de verklaring van *scumt tbecken* door het geheel uit den toon vallende ‘slaat de hersens in’. Dat voor *scumt* moet gelezen worden *scuwt* spreekt bijna vanzelf. Meer moeite geeft *tbecken*, waar ik uit zou maken *becken*, d.i. het mv. van *bec* (verg. in het Mnl. Wdb. de uitdrukking *op den bec riden*). Ook de volgende regels zijn m.i. onjuist verklaard. *Die spreken quaet Daer zij noeynt an en saghen mesdaet* beteekent: die kwaadspreken ook van zulke menschen of dingen, waaraan zij nooit iets kwaads hebben waargenomen. In het algemeen lijken mij anders de verklaringen wel goed, al heb ik ze niet alle gecontroleerd.

Het spreekt vanzelf dat bij een beoordeeling van een boekje als dit, de behandeling der tekortkomingen het meest naar voren treedt. Ik hoop echter daarnaast voldoende het vele goede dat het, vooral voor de school, brengt, te hebben doen uitkomen.

L e i d e n .

J.A.N. KNUTTEL.

Bilderdijks satire: een zoogenaamd poëet.

Bij een herlezing van GOETHE's Faust viel mij de overeenkomst op, zowel naar inhoud als vorm, tussen enige regels, voorkomende in de scène ‘Hexenküche’ en enige in BILDERDIJKS ‘Een zoogenaamd poëet’.

Bedoelde regels uit de Faust, door de dieren uitgeschreeuwd, luiden:

> O sei doch so gut,
> Mit Schweisz und mit Blut
> Die Krone zu leimen!

En na het breken der voor Mephistopheles bestemde kroon krijsen zij verder:

> Nun ist es geschehn!
> Wir reden und sehn,
> Wir hören und reimen!
> Und wenn es uns glückt,
> Und wenn es sich schickt,
> So sind es Gedanken!

In BILDERDIJKS bekende satire zegt de pseudo-dichter:

> Ik futsel en lijm,
> En, slaag ik in 't rijm,
> Zoo worden 't gedachten.

Men weet, dat GOETHE's geciteerde woorden een der veelvuldig in de Faust voorkomende satiren op 's dichters tijdgenoten bevatten; hier moeten de rijmelaars het ontgelden. Ik acht het niet onwaarschijnlik, dat BILDERDIJK bij het beschrijven van zijn poëet, die de lagere regionen van de Parnas bewoont, GOETHE's woorden door het hoofd speelden. Zijn gedichtje draagt in KRUSEMANS uitgave van BILDERDIJKS werken het jaartal 1818. Zowel in de Faustfragmenten van 1790 als van 1808 komt de scène ‘Hexenküche’ voor, en de vermakelike onzin, door de dieren uitgekraamd en waarbij zelfs de Duivel het hoofd omloopt, zal BILDERDIJK, ondanks zijn afkeer van het Duits (zie KOLLEWIJNS BILDERDIJK II, p. 449), allicht in 't geheugen zijn gebleven. De dichter van den Faust, ‘de verdienstvolle GÖTHE’, kon in zijn ogen blijkbaar nog genade vinden.

H e e r e n v e e n .
S.M. NOACH.

Uit de tijdschriften. (November-Desember).

De Gids. Nov. JOH. DYSERINCK haalt *Uit het verleden van De Gids* een van de eerste medewerkers voor den dag, Mr. C.J. FORTUIN, die tussen 1838 en 1843 onder pseudoniem meerendeels juridiese en historiese boekbeoordelingen leverde, maar ook de scherpe Ten Katekritiek schreef (1841), waarover *Braga* zo vertoornd was.

Des. G. KALFF geeft uitvoerig zijn oordeel over *Een nieuw leven van Vondel*, nl. dat van P. LEENDERTZ Jr. De criticus prijst de degelikheid van studie die er aan ten grondslag ligt: het is ‘op de hoogte der wetenschap.’ Maar tegen opvatting en bewerking ontwikkelt hij ernstige bezwaren. Een grote fout is, dat de ‘liefde voor Vondel’ ‘den auteur te dikwijls er toe gebracht heeft als zeker of waarschijnlijk voortestellen, wat hij zelf gaarne zoo zou wenschen.’ Vandaar allerlei ‘fantasie’, waaraan alle grond ontbreekt, b.v. de hartelike verhouding van Hooft en Vondel, het verloren gaan van brieven en gedichten, die bestaan ‘moeten’ hebben, en de konklusie dat Vondel ‘in politieke zaken meestal de spreektrompet van anderen geweest is’, waardoor de dichter tot een ‘zwakkeling’ verlaagd wordt. Een tweede hoofdgrief is dat ‘de behandeling van Vondel's poëzie een ondergeschikte plaats bekleedt’, terwijl onbeduidende levensbiezonderheden worden uitgeplozen. Dat veroorzaakte de ‘beknoptere behandeling’ van het tweede en voornaamste deel van Vondel's leven. Deze biografie is dus niet geworden ‘een populair boek over Vondel’ - het kan ‘Brandt's werk vervangen noch evenaren’ - maar wel een verdienstelik ‘hulpmiddel bij de studie van Vondel.’ - In het *Overzicht der Nederlandsche Letteren* bespreekt C. SCHARTEN de *Nieuwste Nederlandsche Dichtkunst*, nl. de *Vergeten Liedjes* van P.C. BOUTENS, *De gulden Schaduw* van KAREL VAN DE WOESTIJNE, *Het Lied van Schijn en Wezen*, (II) van FREDERIK VAN EEDEN, *De Opstandelingen* van H. ROLAND HOLST, de laatste *Verzen* van ANNIE SALOMONS en van VOLKER, en de *Bloemlezing uit de Nieuwste Nederlandsche Dichtkunst* door GUTTELING en UYLDERT.

De Nieuwe Gids. Nov. KLOOS wijdt zijn *Literaire Kroniek* aan de nagedachtenis van ADRIAAN VAN OORDT.

Des. Ter eere van PENNING's zeventigste verjaardag wijst KLOOS (*Literaire Kroniek*) op de grote verdiensten van deze dichter, die ‘de ware volbrenger is van wat de generatie van '40 bedoelde te geven, maar slechts hoogst zelden wezenlijk gaf.’ In 't biezonder prijst hij de harmonie tussen vorm en inhoud.

De Beweging. Nov. ALBERT VERWEY bespreekt in de rubriek *Boeken, Menschen en Stroomingen* uitvoerig KALFF's *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* (IV en V) en Het *Leven van Vondel* door LEENDERTZ. ‘Wij moeten de kracht van Dr. KALFF's *Geschiedenis*’ - zegt VERWEY - niet zoeken in zijn samenhang. Wij vonden hem in de enkelvoorstelling van het met lust en rust gelezene. - ‘Niet in de diepte waarheen een doordringende geest, naijverig op eenheid, ons leiden zou, maar over de oppervlakte van een behagelijk-rustige geleerdheid, worden we gevoerd. Wij moeten het prijzen dat onze begeleider over die oppervlakte zoo veelzijdig is. Vijftiende zoowel als zestiende eeuw heeft hij met nieuw medegevoel vermogen te naderen, en nadat hij Hooft's proza geprezen had als niemand vóór hem, weet hij, met treffende zekerheid, Vondel's “Bruyloftsbed van P.C. Hooft en H. Hellemans” de plaats aantewijzen waar het recht op heeft.’ - De hoogste lof voor LEENDERTZ' *Leven van Vondel* is, volgens deze beoordelaar, dat het ‘een zorgvuldig geschreven handleiding tot de studie van Vondel’ is. In biezonderheden wordt aangetoond dat de schrijver niet zelden vermetele en ongegronde gevolgtrekkingen maakt. Over de esthetiese oordeelvellingen luidt zijn mening ongunstig: ‘Verbeelding en smaak zijn tweelingen, en wie een gelijkvloerschen Vondel schept kan, in Vondel's werk niet anders dan een gelijkvloerschen smaak hebben.’ - M. UYLDERT beoordeelt VAN EEDEN's *Lied van Schijn en Wezen*; ALBERT VERWEY het ‘Lyrisch Treurspel’ *De Opstandelingen* van H. ROLAND HOLST.

Des. GEERTEN GOSSAERT geeft een diepgaande en leerzame beoordeling van de Proza-*Homeros*, die KAREL VAN DE WOESTIJNE vertaalde voor de Wereld-Bibliotheek (*Een Vlaamsche Homeros*).

Onze Eeuw. Nov. A.H. GARRER schrijft over *Een medewerker van Justus van Effen*, nl. PIETER MERKMAN, eigenaar van een Haarlemse lintweverij. Zijn bijdragen waren ‘volgens Verwer, den uitgever zeer aangenaam en droegen een Haarlemsch karakter.’ Uit nagelaten papieren van deze auteur kon GARRER aantonen, dat de brieven van

'Grietje Kenou' en van haar echtgenoot door MERKMAN geschreven zijn. Hij vond ook een geweigerde inzending. Verder schrijft hij op goede gronden de brieven van Japik en Buisman Schietpoel (vertoog N°. 188 en 273) aan MERKMAN toe, die met talent de volkstaal weet te hanteren. 'Al valt de vergelijking met VAN EFFEN ongunstig voor hem uit, als prozaïst mag hij onder diens beste medewerkers genoemd worden.'

Nederland. Nov. S. KALFF schrijft een artikel over *Een Amsterdamsche dichter-tapper in de XVIIde eeuw*, n.l. JAN ZOET en zijn kring. Zijn toneelspel *Hel en Hemel* gaf hem minder naam dan de oprichting van een dichtlievend genootschap 'De Wijngaardranken', en zijn sympathie voor het geloof der Chiliasten (Vgl. over deze kring KALFF's *Geschiedenis der N. Lett.* IV, 460 vlg.)

Van onzen tijd[1]**. No. 1 en 2**. J.F.M. STERCK wijst in een artikel *Vondel-Eusebia-Tesselschade* op de vele 'valsche legenden' omtrent VONDEL en zijn kring in omloop. Zo heeft men ten onrechte gemeend dat ROEMER VISSCHER Rooms was, en dat dus zijn dochters oorspronkelik Katholiek geweest zouden zijn. Het tegendeel is waar: ROEMER VISSCHER was Doopsgezind, en TESSELSCHADE is waarschijnlik eerst in 1642, dus nà VONDEL, Katholiek geworden. Daardoor komt de 'Opdraght aen Eusebia' vóór de *Peter en Pouwels* (1641) in een nieuw licht te staan: die 'slaat op niemand anders dan op Tesselschade,' - die dus 'op Vondel's aansporing' de gewichtige stap gedaan heeft. - **No. 5**. J. VAN VROEGER bespreekt *De ontwerpen van Roland Holst voor de vertooning van Vondels Lucifer*; DOM RICHARD SCHUTTE *De Kerkvaders in het Voorbericht van den Lucifer*. - **No. 7**. In het artikel *Vondel en Thomas en Kempis* maakt J.F.M. STERCK het waarschijnlik dat Vondel met de *Imitatio* vertrouwd is geweest. - **No. 8**. *Bij het 25-jarig gedenkfeest van De Nieuwe Gids* zegt E.E. dat eigenlik VAN DEYSSEL's brochure *Over litteratuur* in 1886 'den grooten stoot gegeven heeft tot de nieuwe kunst,' maar dat in de richting van de eerste Nieuwe-Gids-jaren nu al 'zeer veel verouderd' is.

Ons Tijdschrift. Okt.-Nov. GEERTEN GOSSAERT publiceert een zeer belangrijke *Bilderdijk*-studie met allerlei nieuwe gezichtspunten.

1) Dit maandschrift is, na tien jaargangen, sedert 16 Oktober gemetamorfoseerd in een geillustreerd weekblad.

Tot nu toe is de BILDERDIJK-kritiek z.i. dogmaties geweest, zowel het ‘ethisch dogmatisme’ dat ‘een kunstenaar om zijn leven veroordeelt’ als het ‘esthetisch dogmatisme’ van KLOOS en SCHARTEN, gekenmerkt door ‘de neiging om den mensch en den dichter te scheiden.’ Daartegenover is het doel van dit opstel ‘het verband tusschen stengel en bloem van Bilderdijks poëzie uit de studie van Bilderdijks ontwikkeling als mensch te leeren verstaan.’ Het resultaat kunnen we het best samenvatten met de woorden van de schrijver zelf: ‘In stede van, zooals de conventioneele opvatting wil, in het politieke een reactionair, in het religieuze een orthodox, en in het poëtische een rhetor, zien wij in Bilderdijk den man, waarin de Nederlandsche Gedachte in nationale vormen deelneemt aan de crisis van het europeesche denken die de overgang van de XVIIIe naar de XIXe eeuw kenmerkt. Uitgaande op alle gebied van het rationalisme, zien wij zijn geestelijke ontwikkeling niet ondanks, maar juist als onmiddellijk gevolg vàn zijn in menschelijke zwakheid doorleden leven, uitloopen op dìe erkenning van de wetmatigheid van het innerlijk leven, welke de grootste ontdekking is der XIXe eeuw. In het staatkundig leven van ons volk blijkt hij zoo een voorlooper der historische, evolutionaire richtingen. In de godsdienstige ontwikkeling is hij een oudere geestverwant van het Réveil, welks grondgedachten, na tweeërlei rationalistische reactie van modernisme en confessionalisme, op breeder basis door het suprahistoricisme staat te worden hernomen. In de letterkundige geschiedenis, eindelijk, opent hij de periode der individueele poëzie des gemoeds, en vertoont hij zich, na een tijdperk van door misverstand zijner werken veroorzaakte verguizing, als de vader van dien schoonen opbloei der nederlandsche poëzie, van welken ons het geluk te beurt valt de bewonderende toeschouwers te zijn.’

In de Okt.-afl. polemiseert een redakteur (in *Terugblik*: ‘ethisch en aesthetisch’) tegen J. DE MEESTER, die J. VAN DER VALK's bloemlezing ‘Onze Letterkunde’ van Kalvinistiese eenzijdigheid beschuldigd had. In Nov. behandelt dezelfde schrijver het Nieuwe Gids-jubileum en ‘Kloosiaansche slapheid.’ Het ‘Gedenkboek’ kan z.i. niet gelden ‘als betrouwbare maatstaf voor den huidigen stand onzer literatuur.’ Juist velen van de besten ontbreken. Het ‘is eigenlijk een fiasco: een zerk op het graf van De Nieuwe Gids.’

Vragen des Tijds. Nov. J.B. MEERKERK geeft een artikel over de *Max Havelaar*, getiteld: *Historïe en Kunst*.

De Boekzaal. Okt.-Nov. M.H. VAN CAMPEN wijdt een bewonderende studie aan het werk van HERMAN ROBBERS.

Elseviers Maandschrift. Des. HERMAN ROBBERS toont zich weinig ingenomen met *Het Leven van Mr. Jacob van Lennep*, door zijn kleinzoon geschreven. Het eigenaardig talent van VAN LENNEP, waardoor hij juist zo populair was, de zwierigheid en de beminnelikheid van de ‘geboren verteller’, die er zelf zo overtuigd van was ‘dat hij geen inventieven geest, geen echte genialiteit bezat’, komt in ‘de langejassen-deftigheid van 's kleinzoons zorgvuldige kronyken’ niet tot zijn recht. ‘Om een groot schrijver te worden ontbrak VAN LENNEP in de eerste plaats de ernst, de diepe kunstenaarsernst, zonder welke niets waarlijk groots ontstaat.’ Maar ‘de joyeuse vrijmoedigheid waarmee deze hooggeplaatste ten aanschouwe van heel Nederland zijn geestige zelf heeft durven uitleven, waarmee hij zich gàf, zonder terughouding, soms zelfs met een wel wat piasserige komische kracht - de takt waarmee hij desondanks zijn hooge positie te handhaven en een der voornaamste gentlemen van zijn land te blijven wist - men kan er niet met genoeg bewonderende erkenning en hartelijke toejuiching over denken en spreken, en Jhr. Dr. M.F., zijn kleinzoon doet waarlijk overbodig zijn best ons buitendien aan een braven, vromen, deftigen, en toch genialen Jacob van Lennep te doen gelooven, nauwgezet ambtenaar, onkrenkbaar echtgenoot, voorbestemd professor.... een Jacob van Lennep, die de ons allen zoo welbekenden en in Holland zoo prachtig-ongewone figuur geenszins kompleteert.’

Groot-Nederland. Nov. EDMOND VAN OFFEL bespreekt in de rubriek *Literatuur*, het werk van jongere Vlamingen, nl. van RÉNÉ DE CLERQ, die in *Toortsen* achteruitging, PIET VAN ASSCHE, LEO MEERT en VICTOR DE MEYERE (*De Roode Schavak*), die ‘een degelijk romanschrijver kan worden.’

Des. Het somber gestemde *Voorwoord* van HEYERMANS' *Verzamelde tooneelspelen* (I) geeft W.G. VAN NOUHUYS aanleiding tot een polemiek, waarin hij ‘proletarische kùnst een contradictio in terminis’ noemt. Meer is hij ingenomen met de studies *Over Tooneel* van FRANS MYNSSEN.

De Tijdspiegel. Des. J. SPEELMAN beoordeelt in een uitvoerig artikel, *Neo-Romantiek* getiteld, HERMAN TEIRLINCK's *Ivoren Aapje*, dat hij ‘meesterlijk’, maar ‘nog geen meesterwerk’ noemt. - Dezelfde schrijver verwijt SCHARTEN, dat hij er in *De Krachten der Toekomst* te veel strijdt ‘om en over de allures van het handwerk’, al ‘doet hij ons in den regel de juistheid zijner analyse bewonderen’: ‘*hoe* een schrijver iets zegt, is voor hem veel; *wat* een schrijver zegt, ook voor hem weinig.’

De Ploeg, Nov.-Des. A.H. GERHARD geeft een artikel over *Eduard Douwes en Multatuli*.

Eigen Haard, Nov. CORN. J. GIMPEL schrijft een geïllustreerd artikel over LUCAS ROTGANS.

Den Gulden Winckel, Oct. JOHAN KONING schrijft over De Literatuur-Beweging van '80 - ANDRÉ DE RIDDER publiceert een intervieuw *Bij Victor de Meyere*.

Nov. ADRIAAN VAN OORDT wordt herdacht en PENNING gevierd. - ANDRÉ DE RIDDER bespreekt het laatste boek van COUPERUS. - CH. F. HAJE beoordeelt waarderend het *Leven van Vondel* door P. LEENDERTZ Jr. - H. VAN LOON bespreekt VAN LOOY's *Zebedeüs*. - In deze beide afleveringen worden de *Bibliografische Mededeelingen* door J.D.C. VAN DOKKUM voortgezet.

Museum. Nov. STOETT's *Middelnederlandsche Syntaxis* wordt beoordeeld door A. KLUYVER. De criticus noemt het boek, om zijn rijk materiaal, een ‘repertorium’ van onbetwistbare en blijvende waarde. De methode om ‘de middeleeuwsche taal in de eerste plaats door een vergelijking met de tegenwoordige te beschrijven’, acht hij van prakties standpunt verdedigbaar, al zou een linguist aan een andere methode de voorkeur geven. Uit een vergelijking met PAUL's *Middelhoogduitse syntaxis*, door STOETT als model gekozen, blijkt dat hij zich van de tekst van zijn model hier en daar nog wat meer rekenschap had moeten geven.

Volkskunde. Afl. 11-12. M. SABBE schrijft een paar bladzijden over *Jordaens en de Folklore*: hij wijst op de illustratie van het Driekoningenfeest en van spreekwoorden bij deze schilder. - A. DE COCK vervolgt de reeks uitdrukkingen, op volksgeloof berustend (II De *Dieren in het volksgeloof*), *de Historische Kinderrijmpjes, De geparodieerde Sermoenen*, en deelt een aantal *Bezweringsformulieren* mee. - G.J. BOEKENOOGEN doet een aanvullende mededeling omtrent *Het Meisje met het Varkenshoofd*, en vervolgt zijn *Nederlandsche Sprookjes en Vertelsels* (N°. 131-134). Verder een beknopt overzicht van een studie over *De Mechelsche Maanblusschers*, een oud volksliedje door J. LAENEN gepubliceerd in de *Versl. en Meded. der Kon. Vlaamsche Academie*, en enige Boekbeoordelingen, o.a. over F.F. SCHONKEN: *Die Wurzeln der Kapholländischen Volksüberlieferungen*, een verdienstelik Leipziger proefschrift, dat eerst na de dood van de jonge auteur gepubliceerd werd.

Tijdschrift voor Ned. Taal en Letterkunde XXX, afl. I. A. LODEWIJCKX heeft te Kaapstad ontdekt *Een nieuw Maudevillehandschrift*, dat hij nauwkeurig beschrijft en vergelijkt met de handschriften die CRAMER voor zijn uitgave gebruikt heeft. Een lange reeks van varianten wordt in dit artikel afgedrukt. - G.A. NAUTA wijst op oudere verwanten van de boerde *De Cnape van Dordrecht* (vgl. *Taal en Lett. XVI*). - J.M. MULLER wijst op *Sporen van oudgermaansche en andere overleveringen in Middeleeuwsch-Nederlandsche Geschriften*, o.a. een Reinaert-herinnering in de Hollandse kroniek van WILHELMUS PROCURATOR, en merkwaardige eigennamen (*Orendel, Brandaan = Brandarius, Heimo, Ermenrije* en *Volker de Speelman*).

Handelingen en Mededeelingen van de Maatsch. der Ned. Letterkunde 1909-1910. In dit deel is afgedrukt de voordracht van C.G.N. DE VOOYS over *De invloed van Multatuli's werk op oudere en jongere tijdgenoten*. Daarin wordt eerst de indruk geschetst die *Max Havelaar*, blijkens de kritieken, bij zijn verschijning gemaakt heeft op de toongevende liberaal-bezadigde tijdgenoten. Daarna wordt getracht de toenemende geestdrift van de jongeren te verklaren. MULTATULI wordt vergeleken met andere ‘ontevredenen’ uit het liberale kamp, voornamelik ALLARD PIERSON, BUSKEN HUET en VAN VLOTEN. Dan komt de tijd waarin de Multatuli-verering het hoogtepunt bereikt (1870-1880). Het Nieuwe-Gids-geslacht staat weer niet zo kritiekloos tegenover de hooggeschatte auteur. Ter wille van de Multatuli-studie is aan deze voordracht een reeks toelichtende en aanvullende aantekeningen toegevoegd.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie 1910. B. SYMONS hield in de Academie een voordracht over *Heldensage en Sprookje*, die in deze ‘Verslagen’ gepubliceerd wordt. Voor de GRIMM's was het ‘sprookje de laatste trap in de ontwikkeling van den mythus.’ Hun theorie werd bestreden en, ten dele, vernietigd door TH. BENFEY (1859), die de ‘Wanderungs-hypothese’ opstelde en uitwerkte. ‘De jongste evolutie van het sprookjesprobleem’ vindt men bij WILHELM WUNDT (*Völkerpsychologie* II), die in het sprookje ziet ‘den primairen vorm van mythologisch denken en gelooven.’ Hoe staat nu de Germanist tegenover WUNDT's opvatting? Spr. verenigt zich met prof. HEUSLER's negatieve konklusie ‘dass die germanische Verhältnisse keine Stütze abgeben für die Lehre Wundts.’ In het laatste gedeelte van deze rede wordt dat uit de wordingsgeschiedenis van de Germaanse heldensage nader toegelicht.

De Student. Sept. JAN BERNAERTS bracht in een vlijtig artikel *Conscience-literatuur* - onlangs ook afzonderlik verschenen - alles bijeen wat omtrent deze populaire auteur in boek en tijdschrift geschreven is; ook de *Beelden en prenten*, het *Toneel* en de *Muziek* zijn niet vergeten.

School en Leven, N°. 11-12. R. CASIMIR vindt in de nieuwe DE GENESTET-uitgave aanleiding tot een karakteriserend artikel over deze dichter. - **N°. 13 vgl.** N.J. SWIERSTRA zegt in een reeks artikels *Iets over Carel Vosmaer en zijn betekenis voor 't geestelik leven*.

C.D.V.

Schoolopstellen.

Man wundert sich, dasz die deutschen Schüleraufsätze, selbst die der Primaner, so dürftig sind, dasz Schüler, die schon in der Kinderstube so lebhaft, überzeugend und anmutig zu sprechen wuszten, bald nach Eintritt in die Schule mit der Sprache nicht mehr heraus wollen, dasz ihre Zunge mit den Schuljahren immer träger, immer unbeholfener wird, dasz sie selbst im schriftlichen Ausdrucke so langsame Fortschritte machen, und als Sekundaner oder Primaner Briefe schreiben, die ihren jüngeren Schwestern zum Gespötte dienen. Mich kann all das nicht in Verwunderung setzen, denn ich habe die Ursache davon schon längst erkannt. Ich frage Sie, mein Verehrtester, können Sie denn schreiben, wenn Ihnen jemand über die Schultern sieht und bei jedem Worte Einspruch erhebt, können Sie sprechen, wenn ein strenger Kritiker, der Macht über Ihr Fortkommen hat, Ihnen gegenübersitzt? Ich kann es nicht. Mir schnürt sich die Kehle zu, meine Gedanken werden flügellahm, ich denke überhaupt nicht mehr an das, was ich zu sagen hätte, sondern nur noch an die Wirkung, die meine Worte auf den zweifelsüchtigen Menschen machen könnten, der nur darauf lauert, mir seine Ueberlegenheit fühlbar zu machen. So fragt denn auch der Schüler sich beim Aufsatze: Wie will Er die Disposition haben? - dieses blöde Ding, mit dem man geflissentlich alles unmittelbare Leben einfängt, um es in Kästen einzupacken, diese Wonne aller Kanzlistenseelen, die nur Ordnung suchen, Ordnung der Gedanken, wenn sie ach so leer und dürr sind wie Stroh und altes Leder. Welche Ubergänge liebt Er? Wie lang soll die Einleitung sein? Darf ich auch den Ausdruck brauchen? Ist *das* schriftgemäsz? d.h. dem weltfremden Schrifttume des Schulaufsatzes gemäsz?

LUDWIG GURLITT *Der Deutsche und seine Schule* (blz. 172).

Over modaliteit.

Bij LITTRÉ wordt van ‘verbe auxiliaire’ deze bepaling gegeven: ‘verbe qui sert à former les temps composés des autres verbes.’ Inderdaad is het begrip *hulpwerkwoord* ontstaan in verband met de gewone voorstelling der conjugatie: deze is immers een samenstel van de verschillende vormen waardoor de gebruikelijke betrekkingen van tijd, persoon en wijze worden uitgedrukt. Het schema daarvan is voor de meeste Europeesche talen grootendeels gegeven door de Latijnsche grammatica, met enkele wijzigingen.

Gewoonlijk neemt men, evenals in het Latijn, één tegenwoordigen tijd aan. Deze kan verschillende beteekenissen hebben: *hij drinkt* kan een handeling van het tegenwoordig oogenblik aanduiden of b.v. een gewoonte (‘hij is aan den drank’), doch dergelijke verschillen hebben op de conjugatie geen betrekking. Maar ook formeele onderscheidingen worden niet in het systeem vermeld. Want wel kan men zeggen, om het duratieve van het praesens sterker uit te drukken, *ik ben brieven schrijvende*, of *ik ben aan het brieven schrijven*, of *ik ben bezig met brieven schrijven*, maar een dergelijke soort van ‘conjugatio periphrastica’ wordt in de tabel der vervoeging niet opgegeven. Tegenover het praesens staat b.v. het futurum. Wil men de handeling op een toekomstig tijdstip plaatsen, dan kan dit soms geschieden door middel van den praesensvorm. De persoon die brieven heeft geschreven, zal van zijn schrijftafel opstaan en zeggen *nu breng ik die brieven naar de post en dan doe ik een wandeling*. Maar in zeer veel gevallen is het noodig zich te bedienen van een samengestelde uitdrukking: *hij zegt dat hij zal schrijven*; *hij zeide dat hij zou schrijven*. Het werkwoord *zullen* noemt men een *hulpwerkwoord*, want men heeft, in tegenstelling met het praesens, voor het futurum geen persoonsvorm van het werkwoord *schrijven* tot zijn beschikking. Maar de uitdrukking met *zullen* heeft inderdaad dezelfde waarde als een Nederlandsch aequivalent van lat. *amabo, scribam* of welk futurum ook hebben zou. *Zullen, zijn* en *hebben* noemt men in de grammatica *hulpwerkwoorden van tijd*.

Kan men met hetzelfde recht *worden* en *zijn* noemen *hulpwerkwoorden van het (lijdend) geslacht*? Mij dunkt, niet met evenveel recht.

De Latijnsche grammatica onderscheidt natuurlijk het actief en het passief, de bij *amor* behoorende vormen moeten evenzeer in de tabel der vervoeging vermeld worden als die van het actief; en in de conjugatie van het passief kan men zeggen dat *esse* als hulpwerkwoord wordt gebruikt, want tegenover het praesens *amor* staat b.v. in het perfectum niet een persoonsvorm van *amare*, maar de verbinding *amatus sum*. Neemt men nu het schema der Latijnsche vervoeging als normaal aan, en wil men die onderscheiding van twee genera ook op het Nederlandsch toepassen, dan zal men zeggen dat het passivum bij ons in al zijn vormen gebruik maakt van een hulpwerkwoord. Maar wie niet denkt aan het Latijn, en ook niet aan de gebruikelijke schoolgrammatica, hij zal de zaak allicht anders beschouwen. Tusschen *de brief wordt geschreven* en *de brief is geschreven* voelt hij niet dezelfde tegenstelling als die welke bestaat tusschen *epistola scribitur* en *epistola scripta est*. Voor hem zijn *wordt* en *is geschreven* eenvoudig verbindingen met het deelwoord, die men pleegt te gebruiken om aan te duiden dat het onderwerp de handeling ondergaat; hij denkt niet aan een persoonsvorm van *schrijven* die ontbreekt, en door 'omschrijving' met een hulpwerkwoord wordt weergegeven. Het is waar, dat voor zoo iemand toch de tegenstelling bestaat tusschen *hij bemint* en *hij wordt bemind*; maar is hij inderdaad de naïeve denker, dien ik mij voorstel, dan zal hij geloof ik zeggen: *ik bemin* is een vorm, behoorende tot de vervoeging van het werkwoord *beminnen*, en *ik word bemind* is een zekere manier van zeggen die ik kan toepassen wanneer iemand mij liefheeft. Desnoods zal hij erkennen dat *ik word bemind* een 'passieve' beteekenis heeft, maar daarom zal hij nog niet spreken van de conjugatie van *beminnen* in het passief met de steeds onmisbare 'hulpwerkwoorden' *worden* en *zijn*. Aldus redeneerende houdt hij zich aan de hierboven vermelde definitie van LITTRÉ: immers, de uitdrukking 'samengestelde' tijden beteekent alleen iets in tegenstelling met de 'enkelvoudige', en deze bestaan bij ons in de zoogenaamde passieve-conjugatie in het geheel niet.

Kent onze taal ook hulpwerkwoorden van wijze? Ja, want vooreerst is *zal* in een zin als *het zal morgen een prettige dag zijn* niet alleen een hulpwerkwoord van tijd, maar ook maakt het een vorm van den indicatief, het geeft aan het praedicaat in zijn geheel een beteekenis die wij aan den indicatief toekennen. Maar indicatiefvormen doen ook wel dienst voor andere begrippen. *Kwam hij maar! Deed hij het maar*! duiden wenschen aan op wier vervulling men bijna niet hoopt. *Was ik bij u, dan zou ik blij wezen* (fr. *si j'étais avec vous, je serais content*) duidt een geval aan dat met de werkelijkheid in strijd

is. *Lezen wij nu verder*! is een aansporing, waarvan de beteekenis alleen blijkt uit de plaats van *wij* achter het werkwoord, evenals in *kwam hij maar*! Vormen, die wij beschouwen als tot den indicatief te behooren, beteekenen in verschillende constructies dus iets anders dan datgene waaraan wij, op de gebruikelijke definitie afgaande, in de eerste plaats denken. Is het dan wel raadzaam, in onze tegenwoordige taal nog te blijven spreken van een formeelen indicatief? Dat heeft toch alleen dan iets te beteekenen, wanneer vormen van een anderen modus er tegenover kunnen gesteld worden. Inderdaad zijn er, behalve duidelijk herkenbare imperatieven, ook nog vormen bewaard van den zoogenaamden conjunctief.

In een der voorbeelden hierboven staat *was ik bij u*, maar men kan ook zeggen *ware ik bij u*. En in den 3^{den} pers. enkelv. hebben wij uitdrukkingen als *God zij met ons! Leve de Koning! Hij ga zijn gang maar*! Wil men zulk een wensch of aansporing in den 1sten pers. enkelv. zeggen, dan ontbreekt ons vaak een duidelijke of gebruikelijke persoonsvorm van het werkwoord dat wij hier noodig hebben, en b.v. de uitdrukking *laat ik mijn gang maar gaan*! is voor ons het aequivalent van *hij ga zijn gang maar*!, het verschil van persoon in aanmerking genomen. Daarom kan *laten* in dit geval wel als hulpwerkwoord van den conjunctief beschouwd worden: door middel van *laten* druk ik uit wat als het eigenaardig begrip van dien modus beschouwd wordt. Maar spreek ik een wensch uit, dan zeg ik b.v. *moge ik u in goede gezondheid weerzien*, en gebruik hier als hulpwerkwoord van den conjunctief een conjunctiefvorm. Die hulpwerkwoorden *laten* en *mogen* hebben intusschen niet een zoo scherp bepaalde functie als *zullen*, hulpwerkwoord van het futurum. Want zij worden ook wel gebruikt in gevallen waarin ook een eenvoudige vorm bestaat: immers men kan b.v. ook zeggen *moge God met ons zijn, laat hij zijn gang maar gaan, laten wij nu verder lezen, mocht hij maar komen*; die uitvoeriger uitdrukkingen schijnen dan den zin te verduidelijken. Onwillekeurig vat men ze meer op als omschrijvingen van een enkelvoudigen vorm, iets wat niet kan gezegd worden van *ik zal werken*, want hier is geen enkelvoudige vorm dien wij door een anderen vervangen, hier *moeten* wij een hulpwerkwoord gebruiken.

En in een langere uitdrukking durven wij niet eens altijd een omschrijving zien van een kortere die er naast bestaat. Wij zeggen *indien ik in zijn plaats was, dan deed ik het*, of wel *dan zou ik het doen*. Moet nu *zou doen* juist de omschrijving zijn van *deed*? Men kan in een anderen tijdvorm zeggen *indien ik in zijn plaats kom, dan doe ik het*, of wel *dan zal ik het doen*. Hier staat de hoofdzin dus in het

futurum of in het praesens: het laatste geeft een meer onmiddellijk volgende handeling te kennen. In het verleden overgebracht, krijgen die hoofdzinnen *deed* en *zou doen* als praedicaat (*zou doen* duidt het futurum aan, gerekend van een tijdstip in het verleden). Wij zouden hier dus liever twee verschillende constructies aannemen die niet geheel gelijkwaardig zijn, en niet de eene beschouwen als een omschrijving van de andere. Aldus redeneert iemand die zich plaatst op het standpunt van de tegenwoordige taal; of hij dan al niet gelijk heeft wanneer men de zaak historisch onderzoekt, doet hier niet ter zake. Zoo iemand zal dan ook ongaarne spreken van een ‘voorwaardelijke wijs’, want nergens ziet hij vormen die hem aan een eigenaardigen modus doen denken: *ik zou doen* blijft voor hem een tweede vorm van het futurum naast *ik zal doen*. En die zelfde opvatting past hij toe op eenigszins twijfelende zinnen als b.v. *men zou zeggen dat hij zijn verstand heeft verloren*, want hij meent dat te moeten aanvullen met den voorwaardelijken bijzin *als men hem zag*: zóó althans denkt hij, wanneer hij tracht zich van de geschiedenis dier constructie een voorstelling te maken.

Zooals is opgemerkt dienen enkele hulpwerkwoorden tot het omschrijven van een *modus* van het werkwoord, men kan ze *hulpwerkwoorden van wijze* noemen. Maar die term moet niet worden verward met den term *hulpwerkwoorden van modaliteit*, ook al is dit laatstgenoemde woord ten slotte ook van *modus* afgeleid, door middel van het adjectief *modalis*. Want het in dit geval bedoelde *modus* is niet oorspronkelijk een term in de grammatica, maar in de logica. ARISTOTELES leerde, dat in het oordeel kan worden uitgedrukt iets werkelijks, iets mogelijks, of iets noodzakelijks. De eigenlijke beteekenis waarin hij die termen gebruikte, en die natuurlijk in nauw verband staat met zijn philosophie, behoeft hier niet te worden besproken. Zijn commentatoren gaven aan alle mogelijke adverbiale bepalingen in den zin den naam *τρόπος*, en merkten op dat ARISTOTELES zelf niet meer dan vier *τρόποι* had onderscheiden, waarmede zij nu bepalingen bedoelden die op de zooeven genoemde onderscheidingen in het oordeel betrekking hebben. Zij noemen dan vier termen, die ARISTOTELES in dat verband had gebruikt: *τὸ ἀναγκαῖον, τὸ δυνατόν, τὸ ἐνδεχόμενον, τὸ ἀδύνατον*. Het eerste beteekent letterlijk het *noodzakelijke*, het laatste het *onmogelijke*, het tweede en derde zijn beide termen voor het *mogelijke*. Nog in onzen tijd is er over getwist of ARISTOTELES met die twee middelste woorden al dan niet verschillende begrippen heeft bedoeld.

Toen de logica in het Latijn werd beoefend, werd *τρόπος* vertaald met *modus*, en de vier termen der Grieksche teksten met *necessarium*,

possibile, impossibile, contingens: het laatste drukte uit *τὸ ἐνδεχόμενον*, het tweede *τὸ δνvατόν*. Die Latijnsche woorden gebruikt Boethius[1] (overleden in 524); en van een onderscheid tusschen *possibile* en *contingens* zegt hij alleen, dat men wel omgekeerd kan zeggen *impossibile*, maar dat een term *incontingens* niet bestaat. Gaandeweg komt nu in gebruik de term *propositio modalis* (men vindt dien b.v. bij Abaelardus[2], overleden in 1142). Tot in onzen tijd toe wordt dit onderwerp dan op die zelfde wijze gedoceerd, zoo b.v. in de *Elementa philosophiae scholasticae* van REINSTADLER (3de dr. ao. 1907). Een *modale zin* - zoo wordt hier gezegd[3] - is een zin waarin is uitgedrukt niet alleen dat het gezegde al of niet behoort bij het onderwerp, maar ook de wijze waarop het er al of niet bij behoort (*modus quo convenit vel non convenit*); en er zijn vier *modi*, dezelfde nl. die door Boethius worden vermeld (zie boven). De zin *God is rechtvaardig* drukt een een oordeel uit dat volgens zijn modus behoort tot de soort van het *necessarium*, want het is onmogelijk dat God niet rechtvaardig is. Die modus kan worden aangeduid door een adverbium, en dan heeft men den modalen zin *Deus necessario est justus*. In een modalen zin - zoo wordt geleerd - onderscheidt men dan het *dictum*, dat is de zin waarin de modus nog niet door een eigen term is uitgedrukt, en den *modus*, zooals dan die bepaling wordt genoemd.

Evenals ARISTOTELES onderscheidt ook KANT drie soorten van oordeelen, hij noemt ze ‘problematische, assertorische, apodictische Urtheile’. Maar voor hem is de inhoud van het oordeel niet anders dan de subjectieve voorstelling van den spreker: het oordeel valt verschillend uit al naar men meent iets voor mogelijk of noodzakelijk te moeten houden, of het eenvoudig als iets werkelijks beschouwt. En dan zijn er dus geen vaste grenzen. Want men kan van de eene opvatting overgaan tot de andere, ‘so dass man zuvor etwas problematisch urtheilt, darauf auch wol es assertorisch als wahr annimmt, endlich als unzertrennlich mit dem Verstande verbunden, d.i. als nothwendig und apodiktisch behauptet’.[4] Dat nu het begrip van modaliteit ook in de grammatica niet zonder nut is blijkt vooreerst hieruit, dat er alle aanleiding is om een aantal bijwoorden met elkaar in een klasse te vereenigen. Deze worden modale bij woorden genoemd, en zij drukken uit op welke wijze hij, die het oordeel uitspreekt,

1) PRANTL, *Geschichte der Logik im Abendlande* I, 695.
2) A.w. II, 157.
3) I, 50.
4) Zie *Kritik der reinen Vernunft* in de inleiding tot de leer der categorieën.

onderwerp en gezegde in zijn voorstelling met elkaar in verband brengt. Er is hier een groep van woorden die een bepaalde functie hebben, verschillend van die van andere bijwoorden, en die dus een afzonderlijke vermelding verdient. Met zulke bijwoorden staan gelijk adverbiale bepalingen, gevormd door syntactische verbindingen, waaronder ook bijzinnen. Dit alles pleegt men dan ook in de grammatica te behandelen. De definitie van *modale zin*, zooals die in de logica wordt gegeven, moet voor de grammatica eenigszins worden gewijzigd, want niet in iederen zin is een grammatisch onderwerp. In *er zal vanavond misschien gedanst worden* drukt *misschien* uit, dat de spreker zich datgene wat in de *propositio absoluta* is uitgedrukt, als mogelijk voorstelt. En zoo wordt telkens die propositie modaal, wanneer een bepaling haar inhoud niet meer gelijk doet staan met de eenvoudige vermelding van een feit.

Hoewel nu de beoefenaars der logica, wanneer zij van modale zinnen spreken, bij voorkeur dit type kiezen waarin de modus door een adverbium wordt aangeduid, erkennen zij toch ook andere typen, waarbij *dictum* en *modus* niet even gemakkelijk van elkaar kunnen worden gescheiden. Zij nemen aan een *modus adverbialis*, een *modus verbalis*, een *modus nominalis*[1]. Immers wanneer ik, volgens het eerste type, zeg *hij vergist zich misschien*, dan kan ik datzelfde ook uitdrukken door te zeggen *hij kan zich vergissen* of *het is mogelijk dat hij zich vergist*. In het laatste geval wordt dus het als problematisch oordeel beschouwde *hij vergist zich* in een modalen zin uitgedrukt, door dat oordeel te brengen in den vorm van een bijzin, afhangende van een hoofdzin die den modus aangeeft. Maar dan gaat men ook allicht zeggen *ik vermoed, ik hoop, ik vrees, dat hij zich vergist*, en ook *ik vraag mij zelf af, of hij zich niet vergist*.[2] Zoo komt men gaandeweg tot zinsvormen, waarbij het voor den grammaticus twijfelachtig wordt of de onderscheiding der logica zich nog wel op een ongezochte wijze laat toepassen. Is het in de grammatica wel van veel belang, heeft het iets te maken met de beschrijving der grammatische vormen, wanneer men zegt dat het laatstgenoemde voorbeeld een zekere manier doet zien waarop men het oordeel *hij vergist zich*

1) Naast den *modus adverbialis* worden *modi nominales* genoemd door WILLEM VAN SHYRESWOOD (overleden in 1249): zie PRANTL III, 14. Zie over den *modus verbalis* b.v. GEULINCX, *Logica* 155 (a^{o} 1698).

2) Zoo geeft GEULINCX als voorbeeld van den modus verbalis: *An Carolus bellaturus sit, dubitatur*; wat in den modus adverbialis is te vergelijken met *Carolus forsitan bellabit*.

problematisch voorstelt? Die lange samengestelde zin moge voor de logica zijn te vergelijken met *hij vergist zich misschien*, en evenals dit laatste een modale zin zijn voor een problematisch oordeel, in de taalkunde staat de zin *ik vrees dat hij zich vergist* zeer dicht bij *ik weet dat hij zich vergist*: het eenige verschil is dat in de beteekenis tusschen *weten* en *vreezen*, een verschil dat voor de grammatica van onze taal hier geen belang heeft, omdat de constructie in beide gevallen dezelfde is. Maar voor de logica behooren die twee modale zinnen tot geheel verschillende soorten.

En indien men nu nog eenigszins vasthoudt aan de beteekenis van den logischen modus, wat zal men dan zeggen van den vragenden zin *is hij dood*? De modus geeft aan *hoe* de spreker het onderwerp en het gezegde al of niet op elkaar van toepassing maakt, en modale zinnen zijn dus *hij is stellig, inderdaad, voorzeker, misschien dood*. Maar in *is hij dood*? is van dit *hoe* geen sprake: men gebruikt dien vorm, wanneer men door een ander wil laten beslissen of er wel van eenige toepasbaarheid van het gezegde quaestie kan zijn. De spreker is in het onzekere, hij *zou* in dit geval een zin kunnen kiezen van een der typen die in de logica worden behandeld. Maar hij doet iets geheel anders: hij oordeelt niet, maar wil een ander laten oordeelen. *Is hij dood*? is een zin, waarop het begrip van modaliteit niet is toe te passen. Het is een vragende zin, geconstrueerd naar het model van den assertorischen zin *hij is dood*; en *hij is misschien dood*, dat modaal is, kan vergeleken worden met *is hij misschien dood*?, waarin door het bijwoord de modaliteit is uitgedrukt van het oordeel dat de spreker voor zijn geest had maar niet heeft geuit.

Ik hoop dat hij zijn best zal doen kan men, indien men er op gesteld is, voor een modalen zin verklaren, *in zooverre als* daarin is uitgedrukt, dat men het oordeel *hij zal zijn best doen* niet bepaald als een waarheid wil voorstellen, maar als iets mogelijks, waarvan ook het tegendeel mogelijk is. Doch wel beschouwd heeft deze zin niet in de eerste plaats deze beteekenis. Men spreekt de hoop uit, dat het oordeel *hij doet zijn best* eenmaal een waarheid zal uitdrukken, dat het subject *hij* en het praedicaat *zijn best doen* in de toekomst stellig en zonder twijfel bij elkaar zullen behooren, dat men dan naar waarheid kan zeggen *hij doet* (*inderdaad zijn best*. Die samengestelde zin is dus een wensch, dat een assertorisch oordeel, al of niet modaal uitgedrukt, mogelijk zal zijn. Zulk een wensch kan ook door onzen conjunctief worden uitgedrukt: *hij doe zijn best* of *hij moge zijn best doen*. In deze zinnen is geen logische modus aangeduid; en het begrip *modaal* is er niet op van toepassing, want zij geven geen oordeel, maar slechts

den wensch dat zeker assertorisch oordeel zal kunnen worden uitgesproken. *Hij moet sterven*, opgevat als een bevel, is geen modale zin, want het beteekent: ik beveel, dat het oordeel *hij sterft* binnenkort een waarheid zal behelzen; van een logischen modus is hier niets te bespeuren. En wordt dit *hij moet sterven* uitgesproken door iemand die van het doodvonnis heeft gehoord, dan is zijn oordeel niet meer dan assertorisch, want hij bedoelt: die man wordt (door den koning b.v.) gedwongen te sterven. Dat is niet meer dan een feit, er is tusschen onderwerp en gezegde niet het verband van een logische noodzakelijkheid, *in zooverre* als men zich even goed kan voorstellen dat de man niet tot sterven wordt gedwongen. Maar wanneer die *hij* iemand is met een doodelijke ziekte, dan kan de doctor die hem onderzoekt, zeggen *hij moet sterven*, en dan kan men in dien zin den modus verbalis zien van een apodictisch oordeel: zijn toestand is zóó dat *hij* het begrip aanduidt van een wezen dat niet meer leven kan, en daaruit is logisch af te leiden de gevolgtrekking *hij zal sterven*. Het apodictisch karakter van dit oordeel, kan men dan zeggen, wordt door *moet* aangeduid.

Men zal nu vragen: maar dienen dan de *modi* van het werkwoord niet juist om allerlei verschillende modaliteiten van den zin aan te duiden? Men moet zich niet door gelijkheid van naam laten bedriegen. Zeker vormverschil bij de verba noemden de Grieksche grammatici met een zeer vagen term *ἔγκλισις*, en de Romeinsche vertaalden dit *ἔγκλισις* met den niet minder vagen term *modus*. In de logica daarentegen is *modus* de vertaling van gr. *τρόπος*, en die twee termen *modus* hebben in hun oorsprong niets met elkaar te maken. Het was - zooals DELBRÜCK zegt[1] - door de studie van KANT, dat de Duitsche taalkundigen op het denkbeeld kwamen die verschillende *modi* met elkaar in verband te brengen. En zoo zegt G. HERMANN (a^0. 1801): ‘door de wijze der werkwoorden wordt aangeduid of iets werkelijk gebeurt (indicatief), of kan gebeuren (subjunctief), of moet gebeuren (imperatief)’.[2] Evenals er volgens ARISTOTELES en KANT drieërlei modaliteit in het oordeel mogelijk is, zoo zijn er ook drie verbale modi (want, zooals HERMANN betoogt, de infinitief wordt ten onrechte *modus* genoemd, en de optatief van het Grieksch moet met den conjunctief tot ééne soort worden vereenigd).

Doch uit hetgeen hierboven is gezegd kan wellicht blijken, hoe moeilijk het is die voorstelling aannemelijk te maken. De imperatief

1) *Vergl. Syntax* II, 347.
2) *De emendanda ratione Graecae grammaticae* I, 204.

en de optatief (of conjunctief), die een wensch uitdrukt, vallen m.i. buiten beschouwing, want zij drukken iets anders uit dan een oordeel, en de term *modaal* is dus niet direct van toepassing op zinnen waarbij die modi in het gezegde voorkomen. Den indicatief vindt men niet zelden in zinnen die hetzij in het geheel geen oordeel uitdrukken (als b.v. in het Nederlandsch *kwam hij maar*!), of waarbij men het oordeel eer problematisch dan assertorisch zal noemen. De conjunctief dient soms inderdaad ter aanduiding van een problematisch oordeel: *dicat aliquis* enz. beteekent: men zal misschien zeggen, het is wel mogelijk dat iemand zegt enz. Doch is het oordeel van die zelfde soort in een zin als b.v. *nemo istud tibi concedat*? Dat is voor menig spreker nagenoeg hetzelfde als: 'het is onmogelijk, dat iemand u dit toegeeft'; en zulk een oordeel, dat een onmogelijkheid uitdrukt, zal in de logica als een apodictisch oordeel beschouwd worden. De verschillende talen hebben in het gebruik der grammatische modi ieder haar bijzondere gewoonten, en de grammaticus zal bij het bestudeeren daarvan andere eigenaardigheden zoeken dan die der logische modaliteiten.

Men zou zich allicht tot de volgende overwegingen willen bepalen. Enkelvoudige *modale zinnen* zijn een soort van oordeelende zinnen, waarbij de modaliteit van het oordeel is aangeduid hetzij door een adverbiale uitdrukking, hetzij door een zoogenaamd modaal hulpwerkwoord. Die hulpwerkwoorden dienen om de modi van het problematisch of het apodictisch oordeel aan te duiden. Zinnen als *hij kan zich vergissen, hij zal zich vergissen, hij schijnt te werken, hij heet zoo iets niet te begeeren, hij moet rijk wezen* kunnen voor modaal verklaard worden, in zooverre men ze wil beschouwen als gelijkstaande met zinnen waarin *misschien, waarschijnlijk, naar men zegt* en derg. als modale bepalingen voorkomen. Doch b.v. *laten* en *mogen*, als hulpwerkwoorden van den optatief, zijn hulpwerkwoorden van wijze, maar niet van modaliteit. *Moeten* is dat in het apodictisch oordeel: stel dat ik weet dat een driehoek rechthoekig is, dan kan ik zeggen *de twee andere hoeken zijn noodzakelijkerwijze scherp*, of *zij moeten scherp zijn*.

Komt men tot samengestelde zinnen, dan worden die logische begrippen nog onpractischer voor den grammaticus. *Het is mogelijk dat ik mij vergis, fieri potest ut fallar*, bestaat voor hem in de eerste plaats uit een hoofdzin, aanduidende het werkelijk bestaan van een mogelijkheid; in den bijzin wordt dan de aard van die mogelijkheid omschreven. Deze opvatting is voor hem veel natuurlijker dan die waarbij de hoofdzin wordt beschouwd als de modus van het problematisch oordeel *ik vergis mij* (*misschien*). *Indien hij gelogen heeft, zal ik hem straffen*: de grammaticus zal eenvoudig zeggen, dat hier een

voorwaardelijke bijzin staat, en dat uit den vorm blijkt dat men de daarin uitgesproken onderstelling niet als stellig onwaar beschouwt; maar of ook het oordeel *ik zal hem straffen* problematisch dan wel assertorisch moet genoemd worden, daarom zal hij zich niet bekommeren. *Hij moge geleerd zijn, scherpzinnig is hij niet*: in den voorzin staat een conjunctief, die hier evenwel niet juist als de onrechtstreeksche uitdrukking van een problematisch oordeel behoeft te worden opgevat; want die bijzin kan beteekenen: ik wil als een feit aannemen dat hij geleerd is, ik heb tegen die onderstelling hoegenaamd geen bezwaar, *licet sit doctus*.

En zelfs de hulpwerkwoorden die men modaal zou kunnen noemen, worden door een grammaticus niet in de eerste plaats als zoodanig opgevat. *Hij zal zich vergist hebben, il se sera trompé* is een zin met een futurum (dat met een hulpwerkwoord van tijd wordt gevormd): de grammaticus zal zeggen dat het futurum soms dient om iets waarschijnlijks aan te duiden, en hij zal die constructie historisch trachten te verklaren, maar hij zal niet bij voorkeur spreken van een modaal hulpwerkwoord. In *ik kan mij vergissen* ziet hij natuurlijk de uitdrukking van een mogelijkheid, maar hij denkt allereerst aan verschillende soorten van mogelijkheden die alle door *kunnen* worden aangeduid. *Ik kan lezen* beteekent een mogelijkheid die het gevolg is van een zekere studie, terwijl in *ik kan mij vergissen* die mogelijkheid voortkomt uit mijn gebrekkige kennis waarvan ik mij bewust ben. Die beide zinnen zijn voor hem de uitdrukking van een feit, en moest hij aan het oordeel in beide gevallen een naam geven, dan zou hij ze misschien beide assertorisch noemen.

Klinkt het dan vreemd, dat sommige philosofen aan de juistheid der indeeling twijfelen, en die zelfs verwerpen? Zoo zegt een hunner, na een voorafgaand betoog: ‘Mit dieser Auffassung ist der Begriff der Modalität beseitigt. Die Urteile, welche Notwendigkeit und Möglichkeit aussagen, beanspruchen damit etwas Wirkliches in der Sache erkannt zu haben’.[1)] In de grammatica is het zonder twijfel practisch van modale bepalingen te blijven spreken, waaronder men dan zekere bijwoorden kan verstaan, en uitdrukkingen die dezelfde functie hebben als deze bijwoorden. Maar in allerlei andere gevallen zou het misschien raadzaam zijn den term *modaliteit* niet te gebruiken, en met name dat begrip niet toe te passen waar de toepassing tot een onjuiste opvatting allicht aanleiding kan geven.

A. KLUYVER.

1) SCHUPPE, *Erkenntnisstheoretische Logik* 191.

Een eigenaardige vorm van liefkozing.

Enige jaren geleden hoorde ik een Franse vriend tegen zijn vrouw zeggen *mon petit* en een poos later *mon chéri*. Ik zette grote ogen op en maakte hem op zijn woorden attent. Hij was er zelf door verrast en had volstrekt niet het gevoel een masculinum te hebben gebruikt. Ik ging nu op die wonderlike vermanneliking letten en vond in Franse komedies die korrekt de beschaafde taal weergeven, allerlei staaltjes van hetzelfde. Kort daarna zag ik dat het verschijnsel, waarover de spraakkunst zwijgt, besproken is door A. TOBLER in de Berlijnse 'Akademie der Wissenschaften'; in de *Sitzungsberichte* van 29 Oktober 1908, blz. 1026, is hetgeen hij gezegd heeft te vinden onder de titel 'Mon chéri, Anrede an weibliche Person.' Hij geeft talrijke voorbeelden ontleend aan romans van GYP, GUY DE MAUPASSANT, DAUDET, LAVEDAN, PRÉVOST en anderen. Ik schrijf er enkele van over. Een moeder zegt tegen haar dochter: 'Mon chéri, qu'est ce que tu as? Tu as du chagrin?', een vriendin tegen een vriendin: 'Tu as tort, mon chéri'. Verder leest men: 'Voyons, mon petit, tu es devenue sotte' en 'Mon mignon, va au theâtre' (een man tot zijn vrouw). Een grootvader noemt zijn achtjarig kleindochtertje Miquette 'mon petit Miquet', iemand anders zegt tegen zijn liefje, die Blanche heet: 'Tu es un petit Blanc-Blanc chéri', en ZOLA betitelt in zijn brieven 't dochtertje, Jeanne geheten, van een vriend met 'le petit Jean'. De een zegt tegen een meisje: 'Va dormir, ma Flofo', de ander tegen dat zelfde meisje: 'Qu'est ce qui t'arrive, mon petit Flofo?'

De voorbeelden die ik zelf verzameld heb uit Franse toneelstukken - alle verschenen in de Illustration - zijn soortgelijk; meestal is 't *mon chéri, mon petit, mon mignon*, met een enkele afwijking, waarover ik het straks zal hebben. TOBLER heeft één voorbeeld waarbij zulk een mannelike vorm gebruikt wordt zonder dat men elkaar tutoyeert; in de komedies komt dat herbaaldelik voor, b.v.: 'Tenez, mon petit, voilà pour vous' (*Marchand de bonheur*, I, 8).

Hoe moet men nu dit zonderlinge gebruik verklaren? Vroeger zou

men allicht gezegd hebben dat er iets was ‘weggelaten’, en men moet aanvullen een woord als *trésor, amour* of iets dergelijks, dat dan achter *petit* en vóór *chéri, mignon* te plaatsen zou wezen, een biezonderheid die alle dadelik onze argwaan behoort op te wekken. Maar de ellipsomanie, die een woord aan de hand doet in plaats van een verklaring, is uit de tijd en behoeft in dit tijdschrift na het voortreffelike artikel van Dr. VAN GINNEKEN[1] niet meer bestreden te worden. En voor 't gebruik van Jean, Miquet enz. voor Jeanne en Miquette beproeft die pseudo-verklaring zelfs niet iets aan de hand te doen.

Men zou ook kunnen aannemen dat het veelvuldig gebruik van uitdrukkingen als *mon ange, mon amour, mon enfant, mon petit chou, mon Suson, mon Marion*[2] enz. 't gevoel heeft doen ontstaan dat *mon* een inleiding is geworden tot een liefkozende uitdrukking. In die opmerking ligt iets bruikbaars dat ons aanstonds te pas kan komen, maar afdoende is de verklaring toch niet, want men vindt immers ook *tu es un petit Blanc-Blanc chéri, le petit Jean* en van *Miquet* en *Jean* voor *Jeanne* en *Miquette* geeft het in geen geval een rechtstreekse uitlegging.

TOBLER zoekt de verklaring elders. Hij wijst er op dat in al de door hem aangehaalde gevallen men de personen tot wie men zich richt beschermend of liefkozend, in zekere zin als kinderen toespreekt. 't Is begrijpelik, gaat hij voort, dat in zulke omstandigheden 't geslacht kan weggelaten worden; 't gebruik van een sprekend femininum zou aan de aanduiding een kenmerk toevoegen dat men in dit geval niet wil laten uitkomen. Had het Frans een neutrum, dan zou dat hebben kunnen dienen; in 't Duits is in dergelijke gevallen het onzijdig geslacht ‘nicht unerhört’, b.v. ‘mein Gutes’, ‘du Liebes’. In 't Frans komt dan in plaats van een neutrum het masculinum, het masculinum waarmee de voorstelling van het geslacht zich niet zo duidelik verbindt als met het femininum[3]. Vandaar dan ook dat het mannelik volstrekt niet hindert in een zin als ‘elle a trouvé dans sa soeur, Madame Féresse, un éditeur aussi intelligent que pieusement dévoué’,

1) Zie vorige jaargang (1910), blz. 192-211.
2) Vrouwelike eigennamen op *-on* gelden in de spraakkunst voor vrouwelik, maar TOBLER meent dat zulke verkleinwoorden op *-on*, al zijn ze van vrouwenamen gevormd, even goed masculina zijn als *aiguillon, ballon, bataillon, bondon, bridon* enz. enz., en dat de verbinding van *Suson, Marion* enz. met vrouwelike adjektieven een konstruktie ‘ad sensum’, dus psychologies en niet grammatikaal te verklaren is. *Souillon* en *salisson* zijn, zegt hij, geen verkleinwoorden.
3) Dr. HOOGVLIET heeft in *Lingua* (blz. 158) reeds op dat verschil gewezen.

of, voeg ik er bij, in de uitdrukking ‘dat meisje, of die Marie, is een echte straatjongen.’

Ik geloof dat de verklaring van TOBLER juist is, maar toch op enkele punten aangevuld of gepréciseerd kan worden. Men moet uitgaan van 't feit dat wie tegen een vrouw of meisje zulk een mannelike vorm gebruikt, een kind toespreekt. En bij een kind komt het geslachtelik onderscheid zeer op de achtergrond. Als een klein kind door zijn kleding niet zijn geslacht aantoont, gebruiken wij ook een masculinum dat haast een neutrum weergeeft. We zeggen: ‘Hoe oud is-ie?’, niet *ze; het* zou wat onvriendelik, en ten opzichte van een levend wezen ook oneigenaardig klinken. Bij het toespreken van dieren gebruiken we om soortgelijke redenen uitdrukkingen als ‘Waar is-ie dan?’, ‘Gaat-ie mee met de baas?’ (tegen een reu of een teef), ‘Wil-ie een klontje hebben?’ (tegen een hengst, ruin of merrie). Ja, wij Hollanders gaan zo ver dat we van een zo duidelik vrouwelik dier als een koe vragen: ‘Geeft-ie veel melk?’ Dieren, teminste getemde dieren, zijn voor mensen altijd kinderen, zelfs een tachtigjarige olifant is dat voor zijn oppasser van zestien jaar. En waar 't geslacht niet wordt gevoeld, gaat het vrouwelik op in 't mannelik, niet omgekeerd.

In de boven aangehaalde voorbeelden zijn ‘mon petit’, ‘mon chéri’ enz. enz. een soort neutra; dat mannelik-onzijdige karakter vindt zijn uitdrukking in *mon*. Dit brengt ons tot 't gebruik van *Miquet* voor *Miquette, Ginet* voor *Ginette, Jean* voor *Jeanne, Dolin* voor *Dolinde, Nico* voor *Nicolette* enz. enz.; ze worden haast altijd voorafgegaan door *mon* of *mon petit*, waar 't neutrale begrip in zit dat niet samengaat met een substantief met vrouwelike uitgang. Er kan ook bijkomen dat men wil liefkozen door in scherts een ruwer of vergrotende vorm te kiezen, zoals wij tegen een jongentje *vent* of *kerel* zeggen en waardoor *Ant* vertrouweliker klinkt dan *Antje, Jans* dan *Jansje*. Maar dat moet toch bijzaak, teminste secondair, zijn, daar *Miquet, Ginet, Jean* enz. in den regel *petit* vóór zich hebben; *mon Ginet* in *Marchand de Bonheur* (III, 2) is echter een voorbeeld van zulk een goedhartige ruwheid.

Liefkozing door verandering van geslacht kan men 't gebruik dat hier besproken wordt eigenlik niet noemen. Daarop schijnt een uitzondering te zijn hetgeen ik vond in een komedie van TRISTAN BERNARD, *Le Poulailler* (*L' Illustration* van 16 Januarie 1909). BERTRAND zegt (I, 6) tegen EMMELINE: ‘Bonjour, petit chéri’ en zij antwoordt: ‘Bonjour, petite chérie’. Dan volgt een gesprek van 3 kolommen druk waarin de man telkens, wel tien maal, wordt aangeduid met

ma petite mignonne, la petite, ma méchante, ma petite chérie. 't Is het enige voorbeeld van zulk een vervrouweliking dat ik ben tegen gekomen, en Franse vrienden vonden het even afwijkend van het gewone als ik. Daarom meen ik dat het een op zich zelf staande grap is, als 't ware een parodie op ‘mon petit.’

Voor ons gevoel - maar we zullen zien dat er uitzonderingen zijn - is in het als vrouw betitelen van een man iets beledigends, 't is een degradatie in welke zin dan ook; dat kan men van 't mannelik betitelen van een vrouwelik wezen niet zeggen. Ik geloof niet dat ingenomenheid met eigen geslacht, hoe groot die ook bij ons mannen moge zijn, daarvan de reden is. Als we een vrouw vermanneliken en spreken van een die een ‘geleerde’, ‘een arts’ of ‘een tolk’ is, denken we niet aan geslachtsverandering, maar aan iets neutraals. Er ligt dan ook evenmin een verheffing als een vernedering in het gebruik.

Mocht intussen het voorbeeld dat ik aan *Le Poulailler* ontleende, niet op zich zelf staan, dan is het te beschouwen als een liefkozing die bestaat in het kiezen van een teerder vorm, die van het vrouwelik[1)]. Mijn vriend UHLENBECK herinnert zich uit een Russiese roman een man, *Alexander* geheten, die bij zijn vrienden zeer gezien was en daarom *Alexandra* door hen werd genoemd. Uitdrukkelik verzekert hij dat daarbij geen ogenblik aan perverse toespelingen of aan spot gedacht moet worden. Maar hij deelt me ook mede dat als men in 't Russies een man voor een heel grote domoor wil uitmaken men niet *doerák, maar doéra* (de vrouw. vorm) zegt[2)]. Een novelle van GUY DE MAUPASANT draagt de titel van *Mademoiselle Fifi*, de naam die Duitse officieren aan een kameraad gaven om zijn popperig uiterlik en zijn gewoonte om, in de oorlog van '70, telkens *fi donc* te zeggen.

In 't zo even geciteerde *Alexandra* zouden we dan een voorbeeld hebben van liefkozing door verandering van geslacht. Enigszins anders staat het met de Franse familiare uitdrukking ‘ma vieille’, door oude kennissen tegen elkander gebruikt in precies dezelfde zin als

1) Iets vrouweliks heeft, teminste voor mijn gevoel, 't woord *Männe* dat, in de *Fliegende Blätter* van 11 Nov. 1910, een vrouw als vokatief tegen haar man, blijkbaar uit vleierij, gebruikt. Omgekeerd las ik in een brief van een Duits meisje aan een vriendin in de aanhef *Lieber*, gevolgd door de voornaam van de geadresseerde.

2) 't Hollandse scheldwoord *doérak* heeft een ander aksent, andere betekenis (schurk) en andere herkomst (Maleis).

ons ‘ouwe jongen’[1]; dit schijnt ontstaan uit ‘ma visille branche’ een uitdrukking van gelijke betekenis die nog gewoner is[2]. 't Begrip ‘*vieille branche*’ is in ‘*vieille*’ opgegaan, of, om met Dr. VAN GINNEKEN te spreken, door *vieille* opgeslorpt. Dat het vrouwelik adjektief bij 't aanspreken van een mannelik wezen geen beletsel is geweest voor dat proces, kan verklaard worden door 't vertrouwelike, liefkozende van de uitdrukking. Vriendinnen zeggen wel eens tegen elkaar *mon vieux*[3], op soortgelijke wijs te verklaren uit *mon vieux copain*.

D.C. HESSELING.

L e i d e n , December 1910.

Twee aanhalingen van Potgieter terecht gebracht.

In zijne voortreffelijke uitgave van POTGIETER's opstel *Jan, Jannetje en hun jongste kind* (in de Zwolsche Herdrukken) zegt de heer VAN DEN BOSCH in zijne aanteekeningen, dat hij enkele der in den tekst voorkomende aanhalingen niet heeft kunnen terechtbrengen. Twee daarvan heb ik aangetroffen in een paar weinig gelezen treurspelen van *Vondel*.

De eerste die voorkomt op blz. 40 der uitgave, is ontleend aan den *Salmoneus*, v. 1300 (naar de uitgave VAN LENNEP-UNGER); de andere is te vinden in den *Faëton*, vv. 744-745. Misschien citeerde POTGIETER uit het gebeugen; althans eene van zijne aanhalingen is niet al te nauwkeurig. Vgl. VONDEL: Bij wijlen heeft de heer den naem, mevrou de daet. POTGIETER: Bij wijlen heeft Mijnheer den naem, Mevrouw de daet.

De tweede aanhaling wijkt van den oorspronkelijken tekst maar af door verschil in de spelling en de interpunctie.

L e u v e n .

J. VERBOVEN.

1) 't Wordt vermeld in Villatte's *Parisismen*, en een voorbeeld vindt men in *Monmartre* (*L'Illustration* van 10 Dec. 1910) waar iemand tegen een vroegere schoolkameraad zegt (III, 8): ‘Elle est mieux que de ton temps, ma vieille.’

2) Mededeling van Dr. H. PERNOT te Fontenay-sous-Bois.

3) Mededeling van Dr. H. PERNOT te Fontenay-sous-Bois.

De leemten in onze dialektkennis.

Ofschoon er in de laatste jaren telkens weer nieuwe grammatika's en glossaria van Nederlandse dialekten verschijnen[1], is toch een goed overzicht over het Nederlandse taalgebied nog niet mogelik. Ook al sluiten we het Friese en Saksiese gebied uit en beperken we ons tot dat deel van ons land en België, waar een 't zij zuiver 't zij met Friese en Saksiese elementen vermengd Frankies wordt gesproken: onze kennis is en blijft fragmentaries. Dat is niet aan de bestaande dialektstudieën te wijten, en wanneer ik hier ga spreken over de ‘leemten’ in onze dialekt-kennis, dan zal ik het ook niet zozeer over de gebreken van bestaande monografieën hebben als wel over de te schaarse gegevens aangaande nog niet beschreven dialekten.

Trouwens het zou geheel overbodig zijn, de bestaande geschriften hier te gaan kritizeren. Immers, een bevredigende vorm voor dialekt-grammatika's hebben we. Wanneer we bijv. die van VAN SCHOTHORST van het N.-W.-Veluwse dialekt bestuderen, kan het nauweliks anders of we zijn over het boek zeer voldaan (al zouden we hier en daar wel eens wat anders wensen), - en een dgl: indeling en behandelingswijze van de stof vinden we in alle Noord-Nederlandse dialektgrammatika's. Deze zijn niet alle even uitvoerig en even goed; er zijn zelfs verwonderlik slechte onder; maar het zou geen zin hebben, daarover hier te gaan spreken; dat is de taak van de beoordelaars der afzonderlike boeken[2]. Gelukkig dat echter ook minder goede boeken bruikbaar zijn, wanneer ze slechts geschreven zijn door personen, die prakties met de door hen behandelde tongvallen goed vertrouwd zijn. Hoe onbevredigend dan het materiaal ook geordend en besproken wordt, het is zelf in ieder geval bruikbaar. - De Zuidnederlandse grammatika's zijn anders ingericht. Een voornaam

1) Al de grammatiese onderzoekingen van enig belang worden door mij *Tijdschr. voor Ndl. taal- en letterkunde* 30, 83 vlg. opgesomd.
2) Zie J.H. KERN *Taal en Letteren* 16, 69-82 over HOUBEN's Maastrichtse en VAN SCHOTHORST *Nieuwe Taalgids* 3, 56-58 over GUNNINK's Kampense spraakkunst.

verschilpunt is dit, dat bij de klankleer wordt uitgegaan van de klanken van nu, terwijl onze noordndl. boeken uitgaan van de westgermaanse klanken en onderzoeken, hoe die in onze tijd worden gerepresenteerd in de tongval, die besproken wordt. M.i. verdient onze noordndl. methode de voorkeur, maar dat neemt niet weg, dat de grammatika's der dialekten van Aalst, Leuven en Tongeren door COLINET, GOEMANS en GROOTAERS voortreffelike en zeer bruikbare boeken zijn. - Het is jammer, dat de transskriptie-systemen in de verschillende grammatika's zo uiteenlopen, en verder dat de onderlinge verhouding van de delen van de boeken zo varieert. DE VRIES, KLOOSTERMAN en VERSCHUUR geven van de dialekten, die ze beschrijven - het Noordhorns, het Metslawiers, het Noord-Bevelands - slechts een klankleer of een deel hiervan; voor VAN DE WATER, die het Bommelerwaardse dialekt behandeld heeft, is het glossaar de hoofdzaak en het uitvoerigst.

Deze laatste opmerking brengt mij op de dialekt-glossaria. Hierover een enkel woord. Er zijn er onder, die door niet-filologen geschreven zijn - zo dat van het Heerlens door JONGENEEL; onlangs dat van het Westfries, door J. DE VRIES AZ.[1] -, anderen zijn door vakmensen samengesteld - zo het Gelders-Overijselse door GALLÉE, het Zaanse door BOEKENOOGEN. - M.i. zou het gewenst zijn, als er van beide kategorieën nog veel zulke boeken kwamen, vooral ook is er behoefte aan volledige woordelijsten, die niet alleen de afwijkingen van het beschaafd-Ndl. bevatten, maar ook die dialektiese woorden en uitdrukkingen, die ook in het Beschaafd voorkomen: alleen zo wordt een juiste lexikologiese beoordeling van de dialekten mogelik gemaakt.

Maar ik zou niet spreken over de leemten in de bestaande dialektgeschriften. Een enkele opmerking diende gemaakt te worden: maar daarbij laat ik het ook.

In de laatste jaargangen van het *Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde* heb ik in enige artikels gepoogd aan de hand van onze dialekt-grammatika's de ontwikkeling van verschillende klanken en klankgroepen in het Nederlandse taalgebied na te gaan. Voor de eerste artikels raadpleegde ik slechts een deel van de bestaande grammatika's, maar langzamerhand breidde ik het aantal

1) De indeling van dit boekje is voor dgl. niet uitvoerige glossaria navolgenswaardig: aan de woordelijst gaat een andere afdeling vooraf, waarin de woorden in een soort van verhaal in zinnen voorkomen.

uit en voor de artikels, die in de lopende jaargang van het *Tijdschrift* (de 30ste) verschijnen, heb ik ongeveer alle grammatiese onderzoekingen betreffende ndl. dialekten geraadpleegd; alleen liet ik het Friese taalgebied buiten beschouwing.

Hoe meer ik mij met dgl. studieën bezighoud, des te duideliker wordt het mij, van hoeveel belang het onderwerp is, maar tegelijk betreur ik het steeds meer, dat de gegevens, voor zulke onderzoekingen nodig, zoo schaars zijn.

Het Nederlandse taalgebied moet ons een bij uitstek waardevol materiaal kunnen leveren, niet alleen voor zijn eigen geschiedenis, maar ook om tot een beter begrijpen van taalverschijnsels in 't algemeen te geraken. Dat kunnen we a priori konstateren. Drie Germaanse stammen treffen we op Nederlandse bodem aan in de periode na de volksverhuizing: Friezen, Franken en Saksen. Het is waarschijnlik, dat de beide laatstgenoemde ‘stammen’ eerst in de eerste eeuwen na Christus ontstaan zijn door het zich-verenigen van oudere, kleinere stammen; maar die zullen toch onderling na verwant zijn geweest: evenwel niet zo na verwant, of we kunnen nog altijd, tot in onze dagen toe, belangrijke taalverschillen konstateren tussen de zgn. Saliese en Ripuariese Franken[1)], en ook de taal der noordelikste en westelikste Franken, in het gebied, dat nu gewoonlik ‘Fries-Frankies’ genoemd wordt, moet belangrijk van het Saliese Frankies hebben verschild.

Nu kunnen we op grond van historiese gegevens nagaan, waar de Friezen van ouds woonden en welke streken door de Franken en Saksen geleidelik bezet zijn. We weten dus ook, waar de verschillende stammen met elkaar in aanraking zijn gekomen en waar we dus nu meng-dialekten mogen verwachten; verder konstateren we een belangrijke invloed, later in de loop van enige eeuwen door de bevolking van de zuidelike gewesten op die van de noordelikere provinsies uitgeoefend. Het spreekt van zelf, dat al deze en meer dergelijke gegevens voor de taalkundige een grote waarde hebben, als hij de bonte massa van taalverschijnselen, die onze dialekten hem leren kennen, wil groeperen en overzien; en omgekeerd zullen ook de resultaten van zijn taalkundige onderzoekingen weer vingerwijzingen zijn voor de historikus, die wel langs andere weg veel van de voorgeschiedenis onzer bevolking weet, maar die in zijn kennis toch nog talrijke leemten bespeurt.

De geschiedenis van onze dialekten strekt zich uit over vele eeuwen

1) Om van de verdere Frankiese dialekten op Duits gebied te zwijgen.

en de oudste periode, waartoe wij kunnen opklimmen bij hun bestudering, de periode na de volksverhuizing, ligt 1500 à 1600 jaar achter ons; toch beschikken we over veel meer betrouwbare en nauwkeurige gegevens dan - om een voorbeeld uit vele te nemen - de geleerden, die zich met de voorgeschiedenis van Griekse stammen en dialekten bezighouden. Zij kennen die dialekten, die immers allengs door de *Koινή* geheel verdrongen zijn - afgezien dan wellicht van het Zakonies -, slechts uit een karige schriftelike overlevering, en de historiese gegevens zijn ook niet bepaald overvloedig: hoeveel meer houvast hebben wij, die het Nederlands bestuderen: hoeveel meer weten we van de voorgeschiedenis van het volk en hoeveel kunnen ons de levende dialekten leren, die wel allengs voor een Nederlandse *Koινή* wijken, maar toch nog niet er voor geweken zijn! Is het dan niet beschamend, zo weinig als we nog weten van de geschiedenis en onderlinge verhouding onzer dialekten? Dat gevoel van schaamte ondervond ik heel sterk, toen ik onlangs het meesterlike handboek voor Griekse dialektkunde van BUCK[1)] bestudeerde. De methode van BUCK is dezelfde, die ikzelf en anderen toepassen bij de studie van het Nederlands: enerzijds gaat hij van verschillende taalverschijnsels na, in hoeverre ze in de verschillende Griekse tongvallen voorkomen, anderzijds gebruikt hij de zo verkregen gegevens om tot een charakteristiek van de afzonderlike dialekten te geraken. Welk een rijke resultaten zijn er bij het Oudgrieks te bereiken, dank zij de konscientieuse arbeid van een groot aantal geleerden, toegerust met hart voor hun onderwerp en met een door methodies werken produktief geworden scherpzinnigheid! Welke resultaten zouden er niet te wachten zijn, als onze dialekten even ijverig en even goed werden bestudeerd! En - hoe veel waardevol vergelijkingsmateriaal zou een dergelijke studie niet opleveren voor de onderzoekers van Oudgriekse en andere uitgestorven dialekten!

Ik wil nu gaan spreken over drieërlei leemten in onze dialektkennis, die ik hoop, dat allengs zullen worden aangevuld. Dit is beslist nodig, om een vergelijkend overzicht over ons taalgebied in de toekomst mogelik te maken en om het dialekt-materiaal eerst met recht bruikbaar te maken voor verdere taalwetenschappelike, historiese en sociologiese onderzoekingtn.

In de eerste plaats dan wijs ik er op, dat het aantal dialekt-

1) CARL DARLING BUCK, *Introduction to the study of the Greek dialects. Grammar, selected inscriptions, glossary*. Ginn and Co., Boston - New York - Chicago - London, 1910.

grammatika's te gering is, zodat er gehele gebieden zijn, waarvoor we alle gegevens missen, - tenzij we natuurlik prakties met de taal die men er spreekt vertrouwd zijn. De streken, waarvoor ik zelf bij mijn dialektonderzoekingen dit gemis het sterkst voel, zijn West-Vlaanderen en het kontinentale Zuid-Holland. Wat West-Vlaanderen betreft, van de taal hiervan heeft VEROOULLIE in jaargang 2 van het tijdschrift *Onze Volkstaal* (in afl. 1, 1883) een korte beschrijving gegeven. Maar dit artikel is geschreven in een tijd, toen bij ons nog weinig aan systematiese en gedetailleerde dialektstudie werd gedaan. VEROOULLIE's stuk is serieus werk en kan ons menige nuttige dienst bewijzen, maar het is niet uitvoerig genoeg om ons een volledig beeld van het Westvlaams te geven. Wanneer ik zelf een of ander weten wil aangaande dit dialekt, heb ik de gewoonte mij tot prof. VERCOULLIE persoonlik te wenden en dan ontvang ik steeds afdoende en duidelike inlichtingen: vandaar dat reeds meermalen de wens bij mij opkwam, dat hij nog eens een uitvoerige beschrijving van dit dialekt zal geven, en in nieuwerwetser vorm. Juist van het Westvlaams zouden we zo gaarne meer weten, we zouden zo graag er achter willen komen, welke eigenaardigheden het gemeen heeft met de zgn. Fries-Frankiese dialekten van Noord-Nederland - ook het Westvlaams geldt voor Fries-Frankies - en welke met de meer oostelike Saliese taal van Oost-Vlaanderen, Antwerpen, Brabant; als we dan nauwkeurig rekening er mee hielden, welke eigenaardigheden jonger zijn, welke ouder, zouden we in staat zijn, de o o r s p r o n k e l i k e plaats, die het Westvlaams onder onze dialekten innam, vast te stellen.

Van zeker evenveel belang zou de beschrijving van een kontinentaal Zuid-Hollands dialekt voor ons wezen. Met veel andere dialekten samen wordt het Zuid-Hollands tot de Fries-Frankiese dialektgroep gerekend. Maar deze omvat heterogene gedeelten. Terwijl de Fries-Frankiese taal van Noord-Holland benoorden het IJ ongetwijfeld is ontstaan, doordat deze van ouds Friese streken allengs gefrankizeerd zijn, maar toch niet in die mate of het Friese substraat is nog altijd te herkennen, zowel lexikologies als wat de klanken aangaat[1)], - maken andere 'Fries-Frankiese' dialekten, zoals het Zeeuws en 't Zuid-Hollands van de eilanden de indruk, van ouds Frankies te zijn, hoewel Friese invloed moeilik ontkend kan worden. Dit is evenwel een uiterst moeilike kwestie, die nog niet zeker is uitgemaakt[2)].

1) N.B. Het Zaans kent nog de Friese *ē*-klank uit wgerm. *æ*.
2) Ik handel hierover *Tijdschrift v. Ned. Taal- en Letterk.* 30. 't Artikel is nog niet verschenen.

Willen we eenmaal tot een afdoend resultaat geraken, dan is het beslist noodzakelik, dat het kontinentale Zuid-Hollands, dat tussen het oorspronkelik Friese Noord-Hollands en de andere 'Fries-Frankiese' dialekten in ligt, nauwkeurig wordt beschreven. Daarna kan, zoals dat trouwens bij alle dialekten gewenst is, er toe worden overgegaan om (in verband met de taal van aangrenzende streken) uit te maken, welke dialektiese eigenaardigheden antiek en welke jonger zijn: zodoende zal blijken, of de oudste eigenaardigheden van dit en van naburige dialekten Frankies dan wel Fries zijn.

Gesteld eens dat in de eerste jaren het aantal monografieën over Nederlandse dialekten belangrijk toenam en dat juist die dialekten werden beschreven, waarvan we dat het liefst zouden wensen, dan zouden we nog niet voldaan zijn, zolang ons tweede desideratum niet tot een feit geworden is. Dit tweede desideratum zijn taalkaarten, waarop woorden, vormen, eventueel syntaktiese eigenaardigheden zijn aangetekend, zoals ze in verschillende lokale tongvallen, niet te ver van elkaar verwijderd en op ongeveer gelijke afstanden van elkaar, voorkomen. Die woorden enz. zouden met zorg gekozen moeten worden, zodat de kaarten ons over de klankleer van de dialekten goed zouden inlichten, zo mogelik ook over vormleer, woordschat, syntaxis. De behoefte aan dergelijke kaarten is reeds lang gevoeld en voor een gedeelte is er reeds aan voldaan. Het is de verdienste van TE WINKEL, waaraan dit te danken is. Hij gaf ons in zijn *Noordnederlandsche tongvallen*[1] tot nog toe twee kaarten, die ons de representatie van de wgerm. *aē* en *ī* in de Noordnederlandse dialekten voor ogen stellen. Deze kaarten - met verklarende tekst - bewijzen aan ieder die ze gebruikt uitnemende diensten. Wel is waar zijn de opgaven, die de schrijver uit verschillende streken ontvangen heeft, niet altijd ondubbelzinnig en geheel betrouwbaar, maar wanneer het niet om finesses betreffende afzonderlike dialekten en dialektjes of om kleine afwijkingen (o.a. onder invloed van naburige tongvallen, b.v. doordat een woord uit een naburige streek is ontleend) te doen is en wij ons vooral met de dialekt-g r o e p e n bezighouden, kunnen wij van TE WINKEL's arbeid het grootste nut hebben. Eén ding is jammer: dat hij zich tot de Noordnederlandse tongvallen heeft beperkt. Zijn kaarten zouden een belangrijk groter waarde hebben als ze ook het Nederfrankiese

1) J. TE WINKEL, *De Noordnederlandsche tongvallen*. Atlas van taalkaarten met tekst, uitgegeven door het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap, met ondersteuning van de Maatsch. der Ned. Letterk. en het Prov. Utrechtsch Gen. van Kunsten en Wetensch. Leiden, Brill. Afl. 1 en 2.

taalgebied, zover 't op Belgiese en Franse bodem ligt, omvatten. Een uitnemende verzameling kaarten, die bij een onderneming op groter schaal als model zou kunnen worden gebruikt, is de *Atlas Linguistique de la France* van GILLIÉRON en EDMOND. De beide tekortkomingen van TE WINKEL's kaarten, waarop ik wees, ontbreken hier: de *Atlas Linguistique*, die de niet-Romaanse dialekten van Frankrijk (Baskies, Bretons, Vlaams) negeert, neemt wel de Franse dialekten van Zwitserland en Noord-Italië op, - en de opgaven aangaande de afzonderlike dialekten zijn ondubbelzinnig en betrouwbaar, doordat ze zijn bijeengebracht door één der redakteuren, de heer EDMOND, een scherp horend taalkundige, meer praktikus dan theoretikus, die vier jaren lang er voor gereisd heeft; hij bezocht 639 gemeenten, ongeveer op gelijke afstanden van elkaar, zocht daar geschikte personen, die het zuivere dialekt spraken, stelde zich niet tevreden met deze afzonderlike woorden te vragen; niet dat hij dat naliet: maar bovendien vroeg hij ze hele zinnen, het zo inrichtende, dat ze niet slechts zijn eigen zinnen met hun eigen uitspraak nazeiden, maar dat ze hun eigen spreekwijzen gebruikten. Het rijke materiaal, dat hij zo verzamelde, zond hij aan zijn mede-redakteur GILLIÉRON, een methodies geschoold taalgeleerde, die het uitwerkte en ordende. Na de vier jaren, met reizen doorgebracht, begon het publiseren der kaarten: in de loop van de jaren 1902-1910 is de *Atlas Linguistique* volledig verschenen: we hebben nu ettelike portefeuilles, elk met talrijke kaarten, sommige bevattende de benaming van het een of ander, andere een werkwoordvorm of een zin, alle zoals ze gezegd worden in de plaatsen door EDMOND bezocht. Een nauwgezette studie van dit meesterwerk licht ons in aangaande de klankleer van het Frans-provençaalse taalgebied, aangaande flexieviese en syntaktiese eigenaardigheden, aangaande de invloed die de verschillende lokale talen op elkaar en die de beschaafde taal op de dialekten heeft, - en over zoveel meer nog, te veel om op te sommen. Hadden wij bij ons maar eens een dergelijke *Atlas Linguistique*, zij 't dan ook op bescheidener schaal! Ik memoreer terloops enige woorden, die in een dergelijke Atlas zeer zeker dienden behandeld te worden: *vlees*(*ch*). Een vooral Salies-Frankiese vorm. Elders zegt men *vleis*(*ch*). Wellicht moeten we van een stam **flaiskaz*-, **flaiskiz*- uitgaan. De *ê*- en de *ei*-vorm zijn dan zeer oude wisselvormen, die voor de bepaling ook van de vroegere dialektgrenzen van waarde zouden zijn. - *hiel*. Waar zegt men dit woord, waar *hak*? Waarschijnlik zou een taalkaart van deze woorden aantonen, dat *hiel* ten onrechte voor een Fries woord verklaard is. - *spugen, spuwen* (*spouwen, spijen*) met praeteritum en verleden deelwoord. -

nieuw (*nüw, nij*). - *hui* en *wei*, met elkaar ablautende woorden, die wellicht beide op 't gebied, waar ze voorkomen, de van ouds aldaar bestaande term zijn. - *klaver* (Fries leenwoord), *klever* (saks.-nederfr. vorm). - *merg*[1]. - *wrat*[2]. - En zo zou ik voort kunnen gaan, maar ik hoop, dat dat niet nodig is, om mijn lezers van de gewenstheid van dgl. taalkaarten te overtuigen.

Het is TE WINKEL's verdienste het eerst in deze richting te hebben gewerkt, en niet alleen door zijn *oē* en *ī*-kaarten. In GALLÉE's boek over *het Boerenhuis in Nederland* geeft hij een overzicht over de Noordnederlandse dialektgroepen, gebaseerd op de representatie van verschillende klanken en woordvormen in de verschillende tongvallen van ons vaderland. Ongetwijfeld is de keuze der onderzochte woorden en klanken een gelukkige, liever gezegd: een verstandige, zaakkundige; maar ontegenzeglik zou een op groter schaal ondernomen onderzoek nog veel belangrijks leren. De groepering der dialekten in deze jongste onderzoeking van TE WINKEL stemt niet geheel overeen met de vroeger door hem aangenomen groepering (in PAUL's *Grundriss*, 2de druk): een nieuw bewijs, hoe de schrijver zich voortdurend voor het onderwerp blijft interesseren; - maar als er steeds nieuw materiaal komt, als steeds meer taalverschijnsels over ons hele taalgebied worden onderzocht, zal zich ongetwijfeld de groepering nog wijzigen.

Bij de groepering van onze dialekten doen zich meer moeilikheden voor dan we op 't eerste ogenblik zouden menen: een grote moeilikheid, waarop ik hier moet wijzen, levert het verschil in verbreiding tussen de verschillende taalverschijnselen op. Wanneer we bijvoorbeeld de beide tot nu toe verschenen taalkaarten van TE WINKEL met elkaar vergelijken, de *oē* en de *ī*-kaart, dan zien we, dat de groepen van de ene niet met die van de andere samenvallen. Zo strekt zich het gebied van de *ei* (*ai, āi*) uit *ī*, welke klankovergang in Zuid-Brabant het oudste is, uit tot in het noordelikste puntje van Noord-Holland, maar de *ā* (*ō*) uit *aē* > *ā*, die eveneens in het Zuiden het oudste is, meer spesiaal in Zuid-Limburg, heeft in Noord-Nederland een geheel ander verbreidingsterrein gevonden. Daaruit blijkt, dat twee dialekten, die ons, als we een bepaald taalverschijnsel als kriterium beschouwen, verwant voorkomen, dat niet zijn, als we van een ander uitgaan en dat we dus uiterst voorzichtig moeten zijn, met op grond van overeenstemmingen wat

1) Zie *Tijdschrift* 30, 104, noot 2.
2) Zie *Tijdschrift* 26, 48.

een of ander taalverschijnsel betreft nauwe verwantschap tussen de dialekten waar het optreedt aan te nemen, We kunnen bezwaarlik verder komen, dan te zeggen: voor dit of dat taalverschijnsel bestaat tussen deze en die dialekten overeenstemming resp. kontinuïteit.

Hoe moeten we nu te werk gaan, wanneer we de oorspronkelike verwantschapsbetrekkingen tussen de Nederlandse tongvallen willen opsporen? Wij moeten van de verschijnselen, die de tegenwoordige dialekten ons doen kennen, diegene elimineren, die van jongere datum zijn, wij moeten door rekonstruktie de toestand van vroegere eeuwen zien vast te stellen, of bescheidener en juister uitgedrukt: te benaderen. Gelukkig kunnen we daarbij gebruik maken van historiese gegevens, die reeds a priori bepaalde dialektgroepen voor de oude tijd waarschijnlik maken. Zodoende benaderen we het doel van ons onderzoek van twee kanten, de hypotheses, waartoe we van de ene zijde komen, kontrolerende door de gegevens, die we aan de andere zijde vinden[1)]. Gelukkig hebben we nog een derde hulpmiddel, helaas te veel verwaarloosd, liever gezegd: nog nauweliks aan te wenden tengevolge van het geringe aantal voorstudieën of ‘einzeluntersuchungen’. Dit derde middel zijn de Middelnederlandse dialekten. Zij zijn tot nog toe zeer onvolledig behandeld, en dat feit is de derde der bovenbedoelde leemten in onze dialektkennis. De enige uitvoerige, wetenschappelike studie over een mnl. dialekt is de grammatika, die J.H. KERN aan zijn uitgave van de Limburgse Sermoenen laat voorafgaan, en waarin de taal van het handschrift dezer sermoenen, d.w.z. het Zuid-Limburgs van de 14de eeuw wordt onderzocht, onder vergelijking van enige andere teksten uit dezelfde streken[2)]. Onlangs heeft mej. HOFKER over de taal van MELIS STOKE haar dissertatie geschreven: dit werkje heeft ongetwijfeld waarde voor de mndl. dialektologie, maar het kan niet gezegd worden, zelf de beschrijving van een dialekt te bevatten. Immers de taal van STOKE wordt eerst gerekonstrueerd naar de handschriften, die uit verschillende streken afkomstig zijn, en STOKE's taal zelf was blijkbaar een dialekties gekleurde *Koινή*: welke eigenaardigheden er van aan het lokale dialekt

1) Voor deze methode van onderzoek vgl. TE WINKEL, *De verbreiding der Frankische tongvallen over de Nederlanden*. Handel. v.d. Maatsch. der Ndl. Letterk. te Leiden 1904-'05, 25-76.

2) Wanneer wij, zoals dat veelal gebeurt, de taal van de Theutonista Nederlands noemen, kan BELLAARD's dissertatie over dit woordeboek als een tweede dgl. grammatika genoemd worden. Natuurlik was hier slechts een klankleer mogelik.

van de dichter eigen zijn, welke hij uit een bestaande konventionele schrijftaal ontleende, is bij een dgl. methode nauweliks na te gaan: het is mej. HOFKER ongetwijfeld gelukt, zekere dialekteigenaardigheden van STOKE's taal aan te wijzen en die taal te lokalizeren bovendien, maar verder dan dat komt ze niet en een volledige klankleer van deze streek (Zeeland en de Z.-Holl. eilanden) heeft ze niet kunnen geven, - om van vormleer en syntaxis te zwijgen.

Natuurlik zal het onmogelik zijn, ooit met dezelfde nauwkeurigheid, waarmee de tegenwoordige dialekten te beschrijven zijn, de mnl. te behandelen, maar toch is het zonder twijfel mogelik, de dialektiese variaties der mnl. taal vast te stellen en na te gaan, in hoeverre de veranderingen, die onze dialekten ondergaan hebben, reeds in de Middeleeuwen hadden plaats gegrepen. Wij komen verder, als we ons bepalen bij de taal van de handschriften en in de eerste plaats deze en niet die der auteurs onderzoeken. Het is mij niet onbekend, dat in deze richting reeds gewerkt is, trouwens ieder, die zich wel eens met Middelnederlands heeft beziggehouden, weet wel zo een en ander van Vlaamse teksten, die door Brabantse afschrijvers zijn gekopiëerd, hetgeen dan blijkt uit een mengsel van Vlaamse en Brabantse eigenaardigheden in een handschrift. Maar er is veel meer te bereiken. Mijzelf is dat herhaaldelik gebleken, toen ik mij in de laatste tijd bezighield met Nederlandse getijdeboeken. De oorspronkelike taal van de getijden-vertaling is een sterk Deventers gekleurd Nederlands: de vertaler was GEERT GROTE[1] en uit de tekst der oudste getijdeboeken, die uit de kring van deze afkomstig zijn (stukken uit één hiervan zijn afgedrukt door MOLL t.a.p.) blijkt ondubbelzinnig het Deventerse karakter van de taal. Nu zijn deze getijden in allerlei andere streken overgeschreven, veelal waarschijnlik half overgeschreven half uit het hoofd neergeschreven, vaak door minder ontwikkelde mensen, die van spelling- en schrijfkonventies slecht op de hoogte waren. Iedere grote bibliotheek bezit meerdere van zulke getijdeboeken en het kost heel weinig moeite er enige uit te zoeken, waar de dialektiese afwijkingen goed in uitkomen. Drukken we slechts een met zorg gekozen stukje af naar vier of vijf getijdeboeken uit verschillende streken afkomstig, dan zal deze geringe moeite ons zeer zeker belangrijke gegevens aan de hand doen voor de kennis der mnl. dialekten. En het zijn niet alleen getijdeboeken, die op deze manier behandeld

1) Zie W. MOLL, *Geert Groote's Dietsche vertalingen*, beschreven en toegelicht, Verhandelingen der Kon. Akad. v. Wetensch., afd. Letterk. XIII, Amsterdam 1880, blz. 1-115.

kunnen worden, maar ook allerlei andere in talrijke handschriften voorhandene Middeleeuwse geschriften, zoals de psalter, de 100 artikelen of de Nederlandse vertaling van SUSO's Horologium. Natuurlik zouden we, wanneer eenmaal in een dergelijke richting intensief werd gewerkt, ook meer zulke onderzoekingen krijgen als KERN's grammatika der Limburgse Sermoenen, grammatika's van afzonderlike dialekten, samengesteld op grond van meerdere handschriften, in die dialekten of altans in een sterk dialekties gekleurde taal geschreven.

Ik geloof hiermee op de drie belangrijkste leemten in onze dialektkennis te hebben gewezen: we hebben behoefte 1. aan monografieën over nog niet voldoend bekende dialekten, 2. aan taalkaarten, die het hele Nederlandse taalgebied omvatten[1)], 3. aan studieën over middelnederlandse dialekten. Het derde desideratum is niet het minst belangrijke, maar wel is hierbij uitstel niet zo gevaarlik als bij de beide andere, die bestudering van tegenwoordige dialekten vereisen: immers terwijl het Middelnederlandse materiaal in de toekomst even goed toegankelik is als nu, worden de levende volks-tongvallen met het jaar meer teruggedrongen door de beschaafde taal; men moet maar eens bij BOEKENOOGEN en in het Friese woordeboek van DIJKSTRA er op letten, hoeveel woordvormen alleen nog door ouden van dagen gezegd worden; misschien zijn vele er van in de laatste jaren, nu die ouden van dagen geleidelik afsterven, geheel verdwenen! - En het zou zo door en door jammer zijn, als die interessante Nederlandse dialekten, zo rijk aan verschijnselen, èn voor de Nederlandse filologie èn voor de taalwetenschap in het algemeen van belang, zo lang verwaarloosd werden tot het te laat was!

N. VAN WIJK.

Lichtkans.

Onlangs tekende ik op school een bijwoord *lichtkans* aan, waarmee de wordingsgeschiedenis van *misschien* voor leerlingen aardig toegelicht kan worden. In Drente zegt men b.v.: 'Lichtkans speel ik ook met' = Licht kans dat ik ook meespeel. Of dit woord jong of oud is, kan ik niet nagaan, maar waarschijnlik is het voor velen, evenals voor mij, een tot nu toe onbekende formatie.

C.D.V.

1) Mede met het oog op de vele Friese elementen in de algemeen-beschaafde taal en in zoveel lokale dialekten is het niet gewenst het Fries van dgl. onderzoekingen uit te sluiten; - evenmin de Saksiese dialekten.

Van Alphen's literair-esthetiese theorieën.

Van Alphen's Literair-Aesthetische Theorieën, door Dr. A.C.S. de Koe. Utrecht. - A. Oosthoek - 1910.

In 1908 schreef DR. H. POMES zijn dissertatie over VAN ALPHEN's 'Kindergedichtjes, als een bijdrage tot de kennis van de opvoeding hier te lande in de 18de eeuw'; thans verschijnt van de hand van Mej. DE KOE andermaal een proefschrift van betekenis over VAN ALPHEN's 'Kunsttheorieën', een brede studie, welke met kennisneming van de heersende stromingen op dit punt, het inzicht van deze 18de eeuwse schrijver, appreciërend naast de ideeën van zijn voorgangers en tijdgenoten stelt. Wij achten het een welkome keuze, die de schrijfster tot deze arbeid riep; dit punt was een grondig onderzoek waard; en het strekt haar tot eer, dat zij haar werk met zoveel zorg en vlijt tot het einde heeft volbracht.

Een *Inleiding* oriënteert ons in de denkbeelden van die tijd in zake litteraire kunst; daarna volgen hoofdstukken over *Van Alphen's voorgangers* (I); *Van Alphen's litteraire ontwikkeling* (II); *Riedel's Theorie der Schoone Kunsten en Wetenschappen* (III); *Van Alphen's bewerking* 1778-1780 (IV); *Briefwisseling van Van Alphen met De Perponcher* (V); *Van Alphen's verhandelingen* (VI); *Critiek en Invloed* (VII).

De 18de eeuw was de eeuw van de vrijmaking van de menselike geest. In de 17de eeuw had de traditie geheerst, ook op 't gebied van de vrije kunst. De verstandelikheid spande de kroon. Hiertegen komt een reactie. Tegenover de geijkte regels vindiceert de mens zelf zijn goed recht. Hij komt er toe, zich zelf te ontleden, navraag te doen over de oorsprong van zijn kunstdrift, de verhouding te doorgronden tussen het subjectisme in zijn scheppingsmotieven en de wereld der beelden, en zich rekenschap te geven van het wezen der kunst. Hij leert inzien, dat het zijn passie, zijn ingeboren gevoel is, dat hem drijft, en speurt nu na, in welke beelden en vormen hij zijn innerlik vermogen realiseren mag.

Dit laatste nu, het *mogen*, waarbij ongevoelig en onzuiver, het *kunnen*, ook een stem in 't kapittel eist, roept een gamma van problemen op. Niet alleen dat de vraag zich richt naar het antwoord dat men in staat is te geven, maar, - en dit is het naïeve in deze half-scholastiese en half-impressionistiese tijd, - het antwoord neemt een zijweg of streeft de vraag voorbij. Er zijn er, wie 't niet lukt tot het ware wezen van de kunst te komen, maar, reflecterende in eigen overwegingen, onbewust, nu en dan de waarheid laten horen. Er zijn er, die op 't rechte spoor zijn, maar in de praktijk zich houden aan de sleur. Er zijn, die bemiddelen willen, en de oude vormen van uit het nieuwe gezichtspunt als geldig beredeneren. Een spraakverwarring heerst er omtrent de kwestie, in hoeverre de kunst nabootsing heten mag van de Natuur. De moeielikheid wordt des te groter, wijl ook de plastiese kunsten in 't kader betrokken zijn. Nu was er altijd een hemelsbreed verschil geweest in opvatting tussen de eisen van poëzie en schilderkunst. De schilderkunst werkte allegories, de dichtkunst beschrijvend. Het penseel moest achter de gestalten gedachten oproepen, de poëzie zocht in de getrouwheid van de voorstelling, de waarheid, de Natuur, terug. Men had niet gerust, voordat aan de poëzie en de plastieke kunst elk een eigen bestemming was aangewezen. Desniettemin bleef steeds verschil van mening bestaan waarin, bij de poëzie, de nabootsing van de Natuur eigenlik bestond. DIDEROT b.v. gaat de realistiese kant uit: *La nature ne fait rien d'incorrect*. BATTEUX wil zich uit het alledaagse verheffen, en de natuur nabootsen, zoals ze zijn kàn, en niet, zoals ze is; hij noemt dit de ‘schone natuur’. SCHLEGEL daarentegen wil de natuur niet verschonen tot wat ze zou kùnnen zijn, en wil dus geen ‘verbetering’ van de natuur, maar wil de natuur als ‘middel’ beschouwen tot zinnelike uitdrukking van het innerlik gevoelde. Hier naderen wij reeds de moderne idee; doch niemand houdt nog het karakteristieke en wezenlike in deze kunstopvatting vast. Allerlei onzuivere elementen dringen er tussen. De 18de eeuw stond ook nog niet volkomen vrij; ook trad storend op haar sterk-propagandistiese aanleg. Ze wilde de kunsten en wetenschappen in de eerste plaats tot een gemeengoed maken. In afwachting van de ‘volmaaktheid’ der tijden, zocht de ‘Verlichting’ het machtigste menselik produceren, in theorie en praktiese toepassing, voor de grote massa in een genietbare vorm te brengen. Vandaar dat de kunst in allerlei maatschappelike en ethiese vragen werd betrokken: Moet de kunst leren? Moet ze stichten? Moet ze 't gevoel verheffen? Moet ze nuttig en aangenaam zijn, of wel aangenaam alleen? Moet ze inderdaad 't publiek bevredigen,

of is 't genoeg, dat ze de estetiese scheppingsdrift voldoet? Of wel allebei? - Zo veel vragen, zo veel antwoorden. Nu is daarin een ruwe groepering te maken. De Engelsen, - ofschoon ze hun kunstprincipes alle gronden op de indruk, die de dingen buiten ons op onze zinnen maken, - beginnen met de psychologiese zijde van de kwestie, en scheiden, in 't voortbrengen en genieten van de kunst, de 'inner sense' van het verstandelik waarderen. De Zwitsers (BODMER en BREITINGER) stellen als het middelpunt van hun poëtiek de innerlike aanschouwing, de fantasie, die aan 't natuurbegrip wordt verbonden door haar vermogen, de dingen even sterk te kunnen schilderen als de natuur het door middel van de zinnen doet. Zij baseren hun stelsel op de 'bevrediging van 't verstand' en op de 'uitwerking op 't gevoel'. BAUMGARTEN, die een hele school vormt, scheidt wel het onbewust gevoel als een eigen terrein van het bewuste verstandelik denken, doch schakelt, door 't voelen van 't schone, al is het met een klimmende gradatie, tot een verstandelik denken terug te herleiden, de ganse theorie ten slotte tot een rationalisties systeem ineen. Deze uitkomst was voor de tijdgeest het feestmoment. Dit is van zo veel betekenis, dat de 18de eeuw BAUMGARTEN niet meer kon loslaten, maar gedoemd tot eindeloos redeneren, hem alleen kon 'verbeteren'. MENDELSSOHN b.v., een sterk-verstandelike geest, die op de theorieën van zijn landgenoten een lange tijd een grote invloed heeft uitgeoefend, volgde BAUMGARTEN en de Engelse psychologen. De eerste die een scherpe scheiding maakt tussen de aard der kunsten, beeldende en dichtende, is LESSING. Hij maakt verschil tussen stijl en stijl. Bij voorkeur wendt hij zich tot de plastiese kunsten. De betekenis van zijn optreden is, dat hij, in plaats van te redeneren over kunst, zich wendt tot de gegeven kunstwerken zelf, en zich duidelik rekenschap tracht te geven van de ontvangen schoonheidsindrukken.

Omtrent deze tijd verschijnt RIEDEL's 'Theorie der Schönen Künste und Wissenschaften' (1767) en SULZER's 'Allgemeine Theorie der schönen Künste' (1770). Op hen en op BAUMGARTEN steunt VAN ALPHEN's stelsel. De aard van zijn werk wordt door de inhoud van de werken van anderen bepaald.

Niet alleen door de inhoud, maar ook door de werktrant.

Doch laten wij, voor een nadere karakteristiek van hem en zijn tijd, de onderzoekende schrijfster zelf aan het woord:

'Wanneer we ons rekenschap willen geven van al deze meeningen, dan treft het in de eerste plaats dat we hier een tijd van overgang zien. Het oude wordt verworpen en men zoekt naar nieuwe ver-

klaringen; maar ook de meest vooruitstrevende heeft nog aan dat oude deel. Vandaar veel tegenstrijdigheid en verwarring. Enkele ideeën komen duidelijk op den voorgrond. Zoo vinden wij bijna overal de definitie van de schoonheid als eenheid in verscheidenheid, die nog zeer lang zal blijven nawerken. Sommigen blijven daar bij staan en komen daardoor nooit verder dan tot de erkenning van uiterlijke vormenschoonheid. Velen echter voelen, min of meer duidelijk dat er iets meer en iets diepers nog zijn moet. De opvatting van de kunst als verzinnelijking van een ideëelen inhoud begint flauw door al deze theorieën heen te schemeren. De eerste groote stap tot een duidelijk inzicht is gedaan: de rationalistische methode, die slechts naar de normen der kunst vraagt, heeft plaats gemaakt voor de psychologische, die naar de innerlijke voorwaarden voor 't scheppen en genieten der kunstwerken vraagt. Daarmee gaat samen een gewijzigde opvatting van de quaestie der natuurnavolging. Tusschen BATTEUX' principe die het *doel* der kunst in de natuurnabootsing stelt en SCHLEGEL's vermoeden, dat daarin slechts het middel is gegeven om de idee voor te stellen, bewegen zich de verschillende meeningen. Zelfs zij die het strengst aan de natuurnabootsing vasthouden, erkennen toch daarnaast de vrijheid van den kunstenaar. Zijn individualiteit krijgt ook in de theorie hoe langer hoe meer de haar toekomende plaats en terwijl men tracht haar te doorgronden, wordt langzamerhand de phantasie in haar eigenaardige scheppingskracht begrepen en gewaardeerd.'

De wijze waarop VAN ALPHEN werkt is geen andere dan waarop zijn voorgangers te werk gaan. Hij houdt zich aan één hoofdbron, legt er andere naast, en verwerkt zijn stof, compilerend, hier weglatend, en daar bijvoegend. Men weet hoe de M.E. compendia ontstonden; recht van litterair eigendom bestond er niet; ieder volgend auteur liet van zijn voorgangers tekst weg wat hij verkoos, voegde er ontleningen van elders aan toe, nam glossen over als tekst, en vlocht er zijn eigen toelichtingen in; kortom hij gaf het werk uit als *het* boek zoals hij dit nodig vond aan de wereld te brengen. Niet zo onbetrouwbaar handelen RIEDEL en VAN ALPHEN. Zij altans geven van hun afwijkingen, in 't formele wel te verstaan, rekenschap. De lezer kan nasporen, wat van henzelf en wat van anderen is. Doch een organiese eenheid is er net zo min bij hen te vinden als in VAN MAERLANT's *Naturen Bloeme*. Is daardoor VAN ALPHEN's 'Theorie' niet in allen dele het werk van RIEDEL gebleven, evenmin is ze, in haar totaalopvatting, als een eindoordeel, uit v. A's eigen brein

gesproten, te beschouwen, of aan een inzicht altans van zijn eigen brein getoetst. Daarvoor geeft hij te veel twijfelachtige uitspraken en aan elkander tegenstrijdige meningen weer. Hij stemt in, en wijkt toch af. Hij wil iets zelfstandigs opzetten en nadert, betogende, toch weer het een of ander voorbeeld. Zo zal hij, na veel zwenkingen, vasthouden aan ‘de ideale natuur’, d.i. de natuur vermooid tot wat ze zou kunnen wezen. Uit dat oogpunt zal hij b.v. beweren, dat schilders van bloemen, van beesten, stillevens, landschappen, zeeën, en ook portretschilders, zonder actie te geven, geen echte kunst kunnen leveren; zo iets hierin de beschouwer aangenaam aandoet, doet dit het talent van de meester, en niet het voorwerp; terwijl hij hoger stelt, die door de keuze van 't onderwerp of de wijze van behandeling behagen, maar 't allerhoogste, die werken naar een ideaal, en hun scheppend genie dingen laten voortbrengen, die de natuur niet te aanschouwen geeft: redenen waarom aan VONDEL alleen genie wordt toegekend in een ‘Lucifer’, schoon hem minder dan MILTON, en beiden minder dan KLOPSTOOK. Doch deze appreciatie zal weer haar kracht verliezen in zijn naturalistiese opmerkingen. Het verstandelike spreekt zich uit in zijn voorliefde voor geest en vernuft. Elders weer strekt schoonheid van uitdrukking tot bevrediging van het verstand. Iets verder is het werken van de kunstenaar een aanpassing aan de behoeften van 't publiek. Elders laat hij de artiest een onderwerp ‘uitkiezen’. Doch onder al deze concessies aan de rationalistiese zuurdesem komen telkens de lichtplekken van zijn opgeklaard oordeel, aan de hand van SULZER, aan den dag. Hij voelt dat de kunstenaar eerst zelf de emotie moet gekend hebben, zal zijn werk die emotie openbaren en overbrengen[1]. En elders getuigt hij: ‘Die van de natuur geen ziel ontvangen heeft om elke soort van het goede kragtig te voelen, en zijn oog opscherpt om dat alles te zien, zou vergeefsche moeite doen, wanneer hij in dat deel der kunst wilde groot worden. De zintuigen brengen eigenlijk niets in de ziel, zij wekken slegts dat op, wat reeds daarin lag; vergeefsch ziet een oog, dat door een ongevoelige ziel bestuurd wordt, de aanlokkelijkste schoonheid; het ondekt niets daarin. De Natuur vormt den groeten kunstenaar, oefening en vlijt volmaken hem.’[2]

Het licht en de schaduw beide in VAN ALPHEN's onvast betoog worden in de dissertatie van Dr. DE KOE bladzij op bladzij, uitvoerig aangetoond. Trouwens, de ganse studie, een vrucht van naarstig onderzoek, is rijk gedocumenteerd; zoveel te loffeliker is deze zorg-

1) Blz. 93.
2) Blz. 94.

vuldige vlijt, omdat het onderwerp verre van dankbaar is. Noch de schrijfster, noch iemand anders zou hier op een man kunnen wijzen, die een bepaald systeem aan de hand doet, en in een bepaalde kunstrichting de wegwijzer is geworden. Hij wordt gedreven door de vloed der meningen; en hij is zijn standpunt en zijn stof zo weinig meester, dat hij er vrede in vindt, stuk voor stuk zijn bronnen zelf te laten spreken; kortom, hij citeert voortdurend. Het heeft in zijn eigen tijd aan kritiek dan ook niet ontbroken. (RAU, BILDERDIJK, DE PERPONCHER). Toch heeft hij invloed uitgeoefend, niet alleen door de wrijving die hij door zijn vrijmoedige oordeelvellingen over de Vaderlandse dichtkunst uitlokte, maar ook in enger kring. In dezen schijnt hij het middelpunt geweest te zijn van de kleine Utrechtse klub, waarin RAU, BELLAMY, KLEYN, OCKERSE en HINLOPEN verkering vonden. Deze kring had voor zijn tijd geavanceerde denkbeelden. Een generatie echter heeft dit klubje niet gekweekt. Daarvoor bezaten de leiders te weinig individuele kracht. Niettemin blijft VAN ALPHEN in de jaarboeken onzer letterkunde een opmerkelik verschijnsel. Hij is de eerste theoreticus, die in een breed gemotiveerd werk opkwam tegen de lang heersende traditie in een langzaam verstenende litteraire kunst.

J.K.

De verwarring stichtende termen ‘schrijftaal’ en ‘spreektaal’.

Onder deze titel schreef ik voor enige jaren een *Schoolblad*-artikel dat nog altijd aktueel is. Het onophoudelik aandringen op een kritiese ontleding van deze termen en begrippen is geen stokpaardje, zoals sommigen menen, maar een noodzakelikheid. In debatten over taal en spelling komt die verwarring telkens weer naar voren. De een denkt zich bij ‘schrijftaal’ een aantal lettergroepen, als aanduiding van taal; de ander stelt schrijftaal gelijk met litteraire taal, taal met andere grammatiese verschijnselen en andere woordenkeus dan de omgangstaal. C. SCHARTEN b.v. toonde zich onlangs verontwaardigd omdat prof. SIJMONS de ‘schrijftaal’ ‘een dood voertuig’ genoemd had. Maar de taalgeleerden, die in hun praktijk natuurlik zich van die dubbele betekenis bewust zijn, geven zelf soms aanleiding tot die verwarring. Een enkel voorbeeld: Dr. JOS. SCHRIJNEN zegt in zijn *Inleiding tot de studie der vergelijkende Indogermaansche taalwetenschap* (1905) (blz. 57): het schrift is een gebrekkige aanduiding van de taal. ‘De gewone gangbare alfabetten blijven nog verre beneden het bereikbare, het fonetische schrift. In het algemeen is de verhouding van de schrijftaal tot de spreektaal die van een grove schets tot een met de grootste nauwkeurigheid uitgewerkt schilderstuk.’ Natuurlik heeft de schrijver het volste recht om ‘schrijftaal’ in deze zin te gebruiken. Maar dan zet hij er deze noot bij: ‘Behalve in spelling verschillen schrijf- en spreektaal ook in buiging en woordgebruik.’ Schuilt hier, voor de minder kritiese lezer, niet een groot gevaar van begripsverwarring? C.D.V.

Boekbeoordelingen.

Westfriesche Woorden door J. de Vries Az. (Gebr. Groot - N. Niedorp - 1910) Pr. ƒ 0.75.

Dit boekje bevat de omwerking en uitbreiding van een gelijknamig *Gids*-artikel (1904). Het bestaat uit twee deelen. Het eerste (blz. 1-59) is een beschrijvend-verhalend stuk, waarin zooveel mogelijk westfriesche woorden te pas gebracht zijn, evenals LAURILLARD dat deed voor uitdrukkingen aan den bijbel ontleend. Het tweede gedeelte (blz. 61-107) is een *Woordenlijst*, met overvloedig woordmateriaal, dat alle beoefenaars van dialectstudie welkom zal zijn.

Voor de kennis van den woordenschat op het platteland in noordelijk Noord-Holland is het werkje van den hr. DE VRIES ongetwijfeld een welkome bijdrage; immers een groot aantal dialectische woorden, die daar gehoord worden, zijn er in bijeengebracht[1]. Wel is verreweg het grootste gedeelte ook reeds in vroeger verschenen woordenlijsten uit andere deelen van N.-Holl. geboekt; maar ook het reeds bekende is niet zonder belang, daar het dienen kan om de verbreiding dier woorden te doen kennen.

Onder de woorden die, voor zoover ik kan nagaan, hier voor het eerst als noordhollandsch worden opgeteekend zijn natuurlijk ook eenige merkwaardige. Ik noem b.v.: *daapsch*, doof; *deef*, schaap dat voor 't eerst jongen brengt; *duidelen*, (bij het dorschen) met de vlegels slaan op de nog niet losgemaakte schooven; *falgen*, licht ploegen (ook in Friesland nog *felgje*); *huisriemrond*, overal (friesch húsriem); *kaakmand*, mand van ¼ HL. inhoud; *kniebol*, knie, vanwaar *kniebollen*, (op de knieën) uien wieden; *struikravenig*, halfdronken; *ullekie* naast nederl. *wulk, wilk; zukken* of *sukken*, zuigen; en de romaansche woorden: *jisten*, kuren (ook aan de Zaan bekend in den vorm *jesten*, maar niet in mijn Idiot. vermeld), en *geen vertuiten geven*, geen nut doen (van het oude *vertuit, virtuut*). Ook vindt men enkele aardige

1) Ook enkele niet-gewestelijke zijn opgenomen, en daarbij eenige bargoensche als: *louwloene, schiebes, snees* (opkooper), *tof*.

zegswijzen, als: *opsteken in de groene herberg*, het paard laten rusten en eten langs den weg, en *een vrijer aan de klink van de deur ophangen*, den jongen die het meisje heeft thuisgebracht niet binnenlaten.

De heer DE VRIES deed dus een nuttig werk door de eigenaardige uitdrukkingen die hij in zijn omgeving hoorde aan te teekenen. Dat hij echter niet nog meer gedaan heeft dan 'woorden verzamelen', is voor de waarde van zijn werk te betreuren. Niet alleen omdat dientengevolge alle inlichting omtrent het eigenlijke dialect in zijn boekje ontbreekt (dat te beschrijven lag evenwel niet in de bedoeling van den schrijver en mogen wij dus niet van hem eischen), maar ook omdat bij het verklaren der woorden meer rekening had kunnen gehouden worden met de eigenlijke beteekenis van het omschreven woord. Had de verzamelaar steeds getracht zich in te denken in de beteekenis van het hem vreemde woord, dan zou menigmaal de omschrijving beter en duidelijker zijn geworden. Wij lezen nu op bl. 6 'een *egale* (voortdurende) regen', 10 'een goede *boom* (dichte zode)' [hier is *boom* natuurlijk *bodem*, dus: ondergrond]; 11 'eenige *schachten* (schuiten) *prut* (bagger)' [een *schacht* is echter geen schuit, maar een oude maat bij het delven van aarde, nl. één vierkante roede (schacht) gronds bij één voet hoogte]; 19 '*met schik* (nauwelijks) niet' [*met schik* = gevoeglijk; met een ontkenning kan het dus ook 'nauwelijks' beteekenen]; 25 '*brein* (erg) zout' [*brijn* in *brijnzout* beteekent zooals bekend is: pekel], enz. De woordverklaringen in den tekst zijn in de woordenlijst enkele malen aangevuld of verbeterd, maar dikwijls is de omschrijving woordelijk overgenomen en blijkt dat de schr. het woord alleen in één bepaalde verbinding heeft gehoord, doch er zich geen rekenschap van geeft, dat het natuurlijk ook in andere toepassingen voorkomt. Vandaar dat *ergens geen deeg van hebben* op bl. 67, evenals op bl. 34, omschreven wordt door: 'steeds om een treurige gebeurtenis denken'; de beteekenis is natuurlijk veel algemeener. Zoo wordt *gurf* in de woordenlijst omschreven door 'gootje in de aarde' (verg. bl. 55); het woord beduidt in 't algemeen: kerf, geul. Dit is een fout, die zich het geheele boek door gevoelen laat, en stellig afbreuk doet aan de bruikbaarheid. Soms is de definitie bepaald onjuist. *Sluuf* wordt op bl. 29 en 96 verklaard met 'niet veel rokken aanhebben'; in werkelijkheid is *sluuf*: sluik, van kleedingstukken enz. die rechtaf, vlak neerhangen. Wij vinden op bl. 83: '*Loven*. Overhouden', ontleend aan bl. 36: 'Verduin *loofde* (overhouden) nog 100 gulden van de som, die hij er voor had uitgetrokken'; maar dit is niets anders dan het gewone *loven* in *loven en bieden*. Onvolledig en daardoor niet juist is de definitie van *mad*.

Ook ware het niet overbodig geweest, indien bij een aantal woorden eenige aanwijzing omtrent de eigenlijke beteekenis was gegeven. De meeste lezers zouden voor een korte opheldering dankbaar geweest zijn. Ik denk aan uitdrukkingen als: *boendertje*, ongeschilde aardappel (die voor het koken afgeboend wordt), *ergens de fit van weg hebben* (van *fit, vit*, modelhout), *koppie doen*, boterham eten (eigenlijk: een kop koffie drinken en daarbij iets eten), *koggewei*, water (wei, hui, zooals de kogmeeuwen drinken), *mulder*, deur tusschen twee kamers (voor: mildeur, middeldeur), *dat's uit 'n red*, dat is heel erg (lees: dat is niet meer te redden), *spatter*, erwt die niet gaar te koken is (en wanneer men die tusschen de vingers knijpt in twee helften uiteenspat), *stalramig*, waggelend loopende (van een herstelde zieke; oorspronkelijk van vee dat lang op stal gestaan heeft en het loopen ontwend is en dus 'raamt'), *wukelen*, min of meer gebrekkig loopen (eigenlijk frequentatief van *wuken*, met de vleugels slaan; van *wuuk*, wiek), enz. Bij *witteles*, kalkmelk, had 'witsel', waarvan het een omzetting is, niet mogen ontbreken. *Bremesen*, met onnoodige drukte werken, zal wel samenhangen met *breems*, horzel. In tal van andere gevallen had een enkel woord tot toelichting den niet-deskundigen lezer op weg kunnen helpen de uitdrukking te verstaan.

Dat de verzamelde woorden voor den hr. DE VRIES niet alle leven, heeft ook ten gevolge, dat hij ze soms minder juist te pas brengt. Zijn vertelling heeft de verdienste van leesbaar te zijn en den lezer met allerlei bijzonderheden uit het boerenleven in kennis te brengen. Een gevaar bij dergelijk werk is, dat het gebruik der woorden in het verhaal allicht gewrongen is. Daaraan is de hr. DE VRIES niet geheel ontsnapt. Dat hij een jongen in den zomer met een *krol* (bonten muts) laat loopen en andere anachronismen begaat, het zij zoo; maar bedenkelijker is als wij lezen, dat de haren van zekeren straatjongen 'eeuwig *in de tis* (in de war) zitten', want al is het waar dat deze uitdr. ook van haren gebezigd kan worden, de juiste beteekenis van het woord wordt miskend als men het op kortgeknipte jongensharen toepast. Ook zal men niet licht zeggen, dat een vrouw 'meest ieder jaar *wamelde* (zwanger zijn)'. Immers *wamelen* is niet een synoniem van 'groot gaan', maar beteekent: voorteekenen van zwangerschap vertoonen, het vermoeden van zwangerschap wekken. *Brief* in den zin van 'papieren zak' is een aardige toepassing van dit woord; of het echter wel gewoon is van een met suiker gevulden 'brief' te zeggen: 'de brief, die op tafel staat', lijkt mij twijfelachtig. Dikwijls voegt de schrijver een aantal nagenoeg gelijkbeteekenende woorden bijeen, zoodat de lezer denkt dat het synoniemen

zijn. Ik vermoed echter dat er dikwijls in de beteekenis eenig verschil zal zijn, zooals b.v. tusschen *toog* en *hooik* (slede) op bl. 28, en *schittelig, schriebelig* en *briek* op blz. 46. Daarover kan echter een buitenstaander moeilijk met zekerheid oordeelen, aangezien de schakeering in de beteekenis der woorden in verschillende streken verschilt.

Natuurlijk was het van den verzamelaar niet te vergen, dat hij een zelfstandig onderzoek naar de etymologie der door hem vermelde woorden zou doen. Nu hij echter, zooals blijkt, te rade is gegaan met het groote Woordenboek der Nederl. Taal en met mijn boek over de Zaansche Volkstaal, had men mogen verwachten, dat hij althans van deze beide bronnen voor zijn werkje zooveel mogelijk partij had getrokken. Wel wordt herhaalde malen naar beide boeken verwezen, maar waarom dat dààr geschiedt en op honderd andere plaatsen niet, is mij duister. Een systeem is hier niet te ontdekken. Van de verwijzingen die men vindt hadden er verscheidene gerust weg kunnen blijven, als niet ter zake dienende[1]; tal van woorden, waar een verwijzing nut zou hebben gehad, hebben er daarentegen geen. Van vele woorden had schr. er den oorsprong en juisten woordvorm kunnen vinden, b.v. van *meugebet*, dat hij dan niet als *meugebed* zou hebben geboekt. Over 't algemeen weet hij zich met de spelling der woorden niet te redden en begaat hij daarbij tal van vergissingen en inconsequenties, deels ten gevolge van een onjuist inzicht in deze materie, deels ook ten gevolge van onnauwkeurigheid en soms ook van onvoldoende taalkennis. Verscheidene fouten in den tekst zijn later in de woordenlijst verbeterd, maar toch vindt men daar naast elkander *glouwen* en *potteglauer*. Zelfs is er een artikel *frikbillen* van denzelfden inhoud als het artikel *wrikbillen*, en vindt men de uitdr. *op stel zijn* niet alleen op *stel*, maar ook bij *opstel*, zonder dat de schrijver het schijnt te hebben bemerkt. Dat *paartje*, fooi, ten onrechte met een *d* wordt geschreven, zal niemand hem aanrekenen. En vergissingen als *gepijpkant* (bl. 40 en 71), *scheet noch dreed* (lees: *dreet*), en *mout*, teelaarde (*moud* is de noordholl. vorm van *moude*) of *begroet, etgroet* en *groetland* (van noordholl. *groed* uit *groede*), kunnen den beste overkomen, al waren ze licht te vermijden geweest. Maar niet

1) Ook daar waar er reden is voor de verwijzing, wordt er niet altijd het rechte gebruik van gemaakt. Bij *brik* leest men: '*brik zien*, zuur, onvriendelijk kijken. B. vermeldt *vriendelijk*'. Hier had moeten staan, dat ik *ten onrechte* 'vriendelijk' vermeld. Immers er was hier aanleiding om de verkeerde opgave in mijn Idiot., dat in W.-Friesl. *brik kijken* deze beteekenis zou hebben, te verbeteren.

te verontschuldigen is dat de schr. een artikel *nade* opneemt, voor de uitdr. '*in de nade zijn*, netjes aangekleed zijn', niet bedenkende dat hier *in de naden* natuurlijk het mv. van *naad* is[1]. Evenzoo vinden wij een artikel *geld*, dat *gelden* moest luiden, terwijl deze vluchtigheid verder blijkt uit artikels als *hanepoot*, waar *springen*, en *verslabberezeeren*, waar *zich* vergeten wordt. Bij '*t is een heele plok* hoort *tegen den wind in* natuurlijk niet tot de uitdr., maar is slechts toevallig bijgevoegd.

Ook bij de spelling en plaatsing der dialectische woordvormen is geen systeem gevolgd. Deels zijn deze inconsequenties veroorzaakt door de onjuiste taalbeschouwing van den schrijver. Onbewust gaat hij er van uit, dat het dialect een slecht of slordig gesproken nederlandsch is. Wil men dat opschrijven, dan dient het wat gerestaureerd, en zoo 'behoorlijk' mogelijk gespeld te worden. Voor de volledigheid kan men er dan bij zetten hoe de 'uitspraak' is. Er behoort echter meer overleg en inzicht toe, dan waarvan de verzamelaar blijk geeft, om een gewestelijke woordenlijst van onnauwkeurigheden vrij te houden. De inconsequenties die wij aantreffen zijn dan ook talrijk. *Sekkie* wordt genormaliseerd tot *sekje*, maar *ullekie* blijft staan. Men vindt een artikel *stik* naast een artikel suiker*stuk*; *star* moet men zoeken op *ster*, doch *harsenslap* niet op *hersens*. Bij *koets* staat terecht: 'uitspr. *koes*'; maar bij *knuts* (dat niet bestaat, want het gewone woord *knus* wordt bedoeld) staat niets, en de lezer moet dus raden dat die *t* alleen aan de fantasie van den schrijver te danken is. Nu alle nadere inlichting ontbreekt, kan ook de ingevoegde naamvals-*n* van *in den heeren hoed* (bl. 56), *in den weeg* (bl. 58), enz., aanleiding geven tot verkeerde gevolgtrekkingen omtrent het dialect. Bij *aanbollen* wordt medegedeeld dat men *an* zegt, maar bij *aanballen, aanbranden* enz. is dat vergeten. Ja, zelfs het woord *anklauw* (enkel) wordt in de woordenlijst 'verbeterd' in *aanklauw*! *Ofjacht* staat op de *o*, de andere samenstellingen met *of* (*af*) evenwel op de *a*. In den regel is het gewestelijke woord vernederlandscht; wij zagen echter reeds dat de lezer soms zelf mag raden of hij al dan niet den westfrieschen woordvorm voor zich heeft. Bij *omguns* (elders) zal men allicht samenhang met *ginds* vermoeden, en evenzoo bij *twijs* (terwijl) aan een samentrekking van *te*(*r*)*wijls* kunnen denken. Ook zal ieder begrijpen dat *uitelemijten* (buiten bereik) niet volgens

1) Ofschoon de *n* aan het eind van een woord, ook daar waar deze nooit gehoord wordt, overigens trouw wordt toegevoegd, is dit ook vergeten in *poepedoele*, lees: *poepedoelen*.

de gewone schrijfwijze is gespeld, al zal men het vreemd vinden dat de uitdrukking op de *u* in plaats van op *lemijt* of *limiet* is geplaatst. Maar misverstand is geenszins uitgesloten bij een artikel als '*breider*, onooglijk, sukkelig, zwak mensch'. De heldere *e* zweemt in verschillende deelen van Noord-Holland (en ook elders) dikwijls naar *ei* en DE VRIES geeft dan ook meermalen die uitspraak op; deze *ei* is betrekkelijk jong en wordt dus ook gehoord in woorden met de noordholl. *e* uit westgerm. *ê*[2]. Wie dit echter niet weet, zal moeilijk raden dat het hier opgeteekende *breider* het noordholl. woord *breder* voorstelt, dat in nederl. vorm *brader* zou luiden en door BOUMAN (Volkstaal in N.-Holl.) in den eigenlijken zin van: kleumer, krimper, wordt vermeld. Wel verklaart DE VRIES *breide*(*n*)*mig* door 'gebraden mug', maar daardoor wordt de gebruiker van zijn woordenlijst voor misvatting van *breider* niet gewaarschuwd[1)]; meestal stelt de *ei* nholl. *ai* of *aai* voor.

Ook afgezien van de spelling is er wel eens reden om te twijfelen of de woorden in den juisten vorm worden opgegeven. Ik teekende er althans eenige aan, waarvan ik vermoed dat ze verkeerd zijn verstaan, of zijn opgevangen uit den mond van iemand die ze in verbasterden vorm gebruikte. Dit is stellig het geval met '*lek*, glans', dat *let* moet luiden en een hoogst merkwaardig woord is, zooals uit mijn Zaansch Idiot. blijkt. Twijfelachtig is, dunkt mij, de opgave '*bedeidelijk*, onzedelijk' (bl. 46 en 62), een woord dat mij niet duidelijk is. Ik zou willen vragen of het soms onjuist is opgeteekend en '*betijelijk*, laakbaar' zou moeten zijn. Misschien is ook *breiende hond*, dolle hond, slechts een verbastering; de gewone vorm is *breide hond* en dit *breid*, razend, komt reeds in de 17de eeuw voor. Een vraagteeken zet ik ook bij *tienden* voor *tienen*, teenen, twijgen (misschien is hier het verkleinwoord *tientje* oorzaak van de verwarring). Of verder *mistkarn* (lees: *miskarn*), mesthoop, juist is durf ik niet beslissen; ik schreef in mijn Idiot. *misscharn* en *messkarn*, omdat ik in een overigens vertrouwbare 18de-eeuwsche bron *mist-scharn* vond. In de uitspraak bestaat echter tusschen *misskarn* en *miskarn* haast geen verschil en het is dus inderdaad mogelijk dat het woord een samenstelling met *karn*, kuil, is en niet met *scharn, skarn*. DE VRIES heeft

1) Zoo ook vindt men een artikel *keikelen*, kakelen, waarin de *ei* wel voor *e* zal staan. De vormen *meit* (*meet*) en *reip* (*reep*) moet men echter zoeken onder *maat* en *raap*; bij *kaas* evenwel wordt de vorm *kees, keis* vergeten, terwijl *haar* (*heer*), *daar* (*deer*) en andere zeer gebruikelijke woorden in de woordenlijst in 't geheel niet vermeld worden.

ook een artikel ‘*kesten*, kunnen’; maar is deze mededeeling betrouwbaar?

Onger en donger (heelemaal onder water) is vermoedelijk te lezen *onger end' onger*, want *onger* zal hier de oude noordholl. bijvorm van *onder* zijn, dien men b.v. uit BREDERO kent. De uitdrukking is dus belangrijk als bewijs dat deze uitspraak eertijds ook in W.-Friesl. voorkwam. Evenzoo verdient de aandacht het op bl. 19 vermelde ‘*haar noch 't aar* (niet voor- en achteruit)’. Blijkens de schrijfwijze schijnt de hr. DE VRIES in het laatste lid het woord *aar*, ander, te zien (al wordt deze in N.-Holl. algemeen gebruikelijke vorm in zijn boekje elders niet genoemd). Doch dit zal wel niet zoo zijn. Eerder moet men de uitdr. opvatten als *haar noch daar* (misschien *haar nocht daar*), een bijvorm van *her noch der*.

Geef ik hier dus een lange reeks van aanmerkingen, meerendeels rakende de wijze waarop de hr. DE VRIES van zijn bouwstoffen gebruik heeft gemaakt, toch denke de lezer niet dat ik de verdiensten van dezen ijverigen verzamelaar over het hoofd zie, die vele honderden van westfriesche woorden onder ieders bereik bracht. Zijn doel was niet een wetenschappelijk werk te schrijven, maar een dat aan belangstellenden een kijkje geeft in den westfrieschen woordenschat. Die belangstellenden zullen onder zijn streekgenooten (en naar ik hoop ook elders) zeker niet weinigen zijn. Mocht dus, zooals te verwachten is, van het boekje een nieuwe druk noodig blijken, dan zal de schrijver zeker niet nalaten zijn werk nog eens te herzien, om het daardoor nog in waarde te doen winnen.

G.J. BOEKENOOGEN.

Naschrift.[1)]

Jammer dat dergelijke publikaties zo zeldzaam zijn, dachten we bij het doorbladeren van dit boekje. Wat is een onderwijzer, die dageliks aan alle kanten door volkstaal omringd is, prachtig in de gelegenheid om daarin te grasduinen. Maar terwijl plantkunde zo in trek is, wordt het botaniseren in de volkstaal, tot schade van onze wetenschap, en van ons onderwijs, bijna overal verwaarloosd. De oorzaak is niet ver

1) Toen Dr. BOEKENOOGEN, de meest bevoegde kenner van het Noord-Hollands, zich bereid verklaarde om dit boekje te beoordelen, lag er al een bespreking gereed, die natuurlik teruggenomen werd. In overleg met de criticus laten we evenwel een paar alinea's, ter aanvulling, in een *Naschrift* volgen.

te zoeken. Voor de meeste onderwijzers is ‘dialekt’ synoniem met ‘slechte uitspraak’. Binnen en buiten de schoolmuren wordt het alleen als noodzakelik kwaad aanvaard. Dat de volkstaal een grammatika heeft, en dat er verscheiden dialekt-grammatika's geschreven zijn, horen de meesten met verbazing: daar hebben ze op de Normaalles nooit van gehoord! Ze meenden dat dialektsprekers onophoudelik zondigden tègen de grammatika. En de ‘platte’ woorden kent de schoolmeester uitsluitend als bestanddelen van een ongeschreven kakografie.

Dat alles zal niet veranderen, voordat de onderwijzerstudie doordrongen is van een zuiverder taalbegrip. Ook het schoolhoofd DE VRIES is niet ontkomen aan het gevaar waaraan de averechtse taalopleiding van de onderwijzer zelfs de besten blootstelt. Zijn gehele taalbeschouwing ligt in dit éne zinnetje, achter het woord *Schiebes*: ‘Nooit zal de Westfries hier de *sch* als *sk* uitspreken.’ Een nieuw bewijs dat wij geen karikatuur tekenen, als we beweren dat voor de meeste onderwijzers taal nog altijd bestaat uit zwarte letters die ‘uitgesproken’ worden.

Kan een onderwijzer een dergelijke studie ondernemen, zonder dilettanten-werk in de slechte zin van het woord te leveren? Ongetwijfeld; maar dan is een heldere voorstelling hoe taal eigenlik bestaat, een eerste vereiste. Wij verlangen geen wetenschappelike verklaring of rangschikking; alleen nauwgezette waarneming. Vergelijk b.v. dit werk eens met GEZELLE's *Loquela*! Daar zijn de woorden niet in een gemaakt, maar in een natuurlik verband gezet. Daar is met zorg de herkomst aangewezen. DE VRIES wijst er zelf op, dat ‘in de onderscheiden streken van West-Friesland de spreektaal merkbaar verschilt’, wat voor ieder die op levende taal heeft leren letten, van-zelf-sprekend is. Maar dan is immers ook een eerste eis voor vruchtdragend onderzoek, dat die verschillen genoteerd worden, en dat het dorp of de streek waar het woord voorkomt, zorgvuldig vermeld wordt.

Ons doel was allerminst, onderwijzers van dergelijk werk af te schrikken, om dit als domein voor geleerden te bewaren. Integendeel. Zulke studie van levende taal heeft velerlei nut, en voor het onderwijs op de volkschool rechtstreeks voordeel.

C.D.V.

Zeggen en Schrijven. Eenvoudige taalcursus voor de Lagere School, door D. Dijkstra, h.e.s. te Steenwijk. 5 deeltjes. Zwolle. W.E.J. Tjeenk Willink 1910.

Deze methode herinnert aan de lees- schrijf- en taal-methode van

DE RAAF en ZIJLSTRA, in dier voege, dat deze, behalve het verstandelik begrijpen en het zuiver schrijven, ook het ‘natuurlik stellen’ voor haar rekening neemt. Alleen zal men hier meer methodiese ordening in vinden. De eerste 2 deeltjes beperken zich tot de v e r t e l l i n g en de s p e l l i n g ; in 't 3e en 4e komt, ook weer naast het vertellen, de werkw. v e r v o e g i n g , in 't 4e en 5e de b u i g i n g van 't lidwoord en 't naamwoord aan de orde. Het 6e herhaalt en breidt uit. Ook wordt in de eerste deeltjes, naast 't spellen, door de vaste subst. verklein- en meerv. vormen, als door de verb. tijdvormen, de methodiese gang in de volgende deeltjes voorbereid.

Een wijze van bewerking, die wel bevredigen zal.

Hoe meer de naamvallen met den aankleve van dien naar 't laatste leerjaar worden verschoven, hoe korter metten men er mee kan maken. Jongens van 11 en 12 jaar leren de foefjes gauw genoeg aan. En bovendien, hoe paedagogies en hoe menslievend is het gezien. Schippersvolk, en minder vlugge leerlingen, die niet volledig van de school kunnen profiteren, worden nu voor een ballast gevrijwaard, die ze later op de onhandigste wijze zouden meedragen en te pas brengen.

Ook in 't ‘vertellen’ is opklimming. Het schrijven over iets wordt de kinderen, in 't begin altans, zeer makkelik gemaakt. Het vlot opschrijven wordt voorbereid door vlot vertellen. Dit vertellen geschiedt naar aanleiding van een reeks vragen over een gelezen en besproken verhaaltje. De verhaaltjes sluiten zich, in 't begin van de kursus aan een tot een cyclus. De hoofdpersoon is ‘Koos’. In deze, in moeielikheden opklimmende verhaaltjes zit de stof voor 't juiste spellen, - door de vastgelegde gezichtsbeelden, - 't juiste weergeven, en 't bespreken van enkele woorden ter uitbreiding van de algemene gezichtskring. Het spelonderwijs wordt verdeeld in: 't opschrijven van normaalwoorden, die de een of andere regel vertegenwoordigen, en uit de lesjes gekozen; invuloefeningen, en dictees. Het gehele spelonderwijs is also gebaseerd op het herinneringsvermogen van de leerlingen, die het gezichtsbeeld met het klankbeeld moeten associëren.

Het eerste deeltje behandelt de klanken[1)] en tweeklanken, uitgangen als *te* (in *stap-te*) en *nen* (*stee-nen*), lettergrepen als *be, ge, ver*; letterverbindingen als *nk, ng, rk, lf, cht*, en de enkele *a* en *u* (*ma*-len, *mu*-ren). Het tweede boekje zet de oefeningen met de toonloze, naast de betoonde *e* voort (*ge*-ge-ven, *re*-ge-ren), de woorden op *d* en *t*, die verlengd kunnen worden, met en zonder verdubbeling; de *s* en

1) Schuilen hier wel altijd spelling-m o e i e l i k h e d e n ? 't Is toch onnodig woordjes op te zoeken als *Koos, teer, raam*!

sch, de *f* naast *ff* en *v*, de *s, ss* en *z*; vormen als knik-*ke-ren* en wag-*ge-len*; netelige woordjes als *ka*-neel en *ka*-chel; verbindingen als tafe*l-l*aken, sneeu*w-w*itje en vlee*sch-h*ouwer.

Voor iemand die dictées zoekt, zonder altijd in de volte van werkw. en verbuigingsvormen te willen zitten, leveren reeds deze twee eerste deeltjes heel wat stof. In de hogere klassen kunnen dergelijke oefeningen naast de volgende - of daarmee overeenkomende - boekjes nog heel wat nut blijven stichten.

Heeft deze nieuwe leergang recht van bestaan?

't Is moeielik hierop een antwoord te geven, waar zoals hier, iets nieuws wordt beproefd, en het stellen, met een toenemende vrijheid van beweging, in 't zelfde werkje, naast het eigenlike taalonderwijs, een plaats heeft verkregen. Op zich zelf zijn de gevolgde wegen niet nieuw, wel, zoals in 't 1e deeltje, de organiese samenvlechting der onderdelen. Ware het spel- en taalonderwijs alleen aan de orde gesteld, dan hadden wij kortweg met een verwijzing kunnen volstaan naar een vorige aankondiging (Jaargang I, blz. 76-84), waar wij met genoegen kennis namen van de krities-heuristiese leergangen van HOOGEVEEN en VAN STRIEN. Wat de volgende deeltjes van DIJKSTRA's oefenschool betreft, hierover valt weinig nieuws te zeggen. Het stelonderwijs scheidt zich van 't grammaties onderricht; bij 't eerste is VAN STRIEN gevolgd, altans wat de plaatjes betreft; het spraakkunstonderwijs volgt vrij wel de gewone weg. Naar een zeer geleidelike stijging in de oefeningen is blijkbaar gestreefd.

Van Klank tot Teeken. Een serie taalboekjes voor het zuiver schrijven op de Lagere School door L. de Vries, h.e.s. te 's Gravenhage. 5 deeltjes met Toelichting. - 's Gravenhage. Joh. Ykema. 1910.

De T o e l i c h t i n g is ons een verrassing, wegens het vernieuwde taalinzicht bij de Schrijver. Het boekje kan, vlot geschreven, bij velen onder de Lag.-onderwijzers het inzicht in taal verhelderen. Ook de titel van dit werkje dekt de nieuwe richting in zijn denken. De rechtstreekse vrucht er van is, dat zijn program in zake taalonderwijs zeer vereenvoudigd is. Maar met dat beperkt program neemt de school, die deze leergang ter hand neemt, heel wat oefeningen voor 't mes. Het spelling-onderwijs bestaat uit ‘afschrijven’ en ‘dicteeren’, en berust dus op 't vermogen der leerlingen, de eenmaal

afgeschrevene woordjes als gezichtsbeelden op te roepen. LAY maakt dus wel. aanhangers hier te lande. Ons inziens konden de 200 dictées uit de eerste 2 boekjes, na al dat afschrijven, wel worden besnoeid. Het 3e en 4e stukje behandelt de vervoeging, uitgaande van de ikvorm (gij wordt voorlopig geschrapt). Het 5e stukje gaat over tot de *de* en *den*-kwestie. Overigens geen nieuws.

Een vraag nog. Houdt men, in 't algemeen gesproken, wel genoeg rekening, met wat eigenlijk spel- en taal-onderwijs is? Vormen als *vertel* en *vertellen* worden steeds geschreven zoals ze worden gehoord, en horen dan ook thuis bij 't spel-onderwijs (1e en 2e stukje), waar ze dan ook zonder bezwaar voorkomen. Waarom dan altijd weer die volledige paradigma's: *je vertelt, u vertelt, hij vertelt, zij* (*het*) *vertelt, wij vertellen, jullie* (*je, u*) *vertelt, zij vertellen*?[1] Dit overstelpt, leidt af. En 't voert tot niets. Waarom die oude, en van elders afkomstige kraam niet opgeruimd? Moeielikheid ondervindt de leerling alleen bij 't schrijven van *vertelt*, omdat een zelfde klankbeeld met een gewijzigde betekenis het schriftbeeld *verteld* eist. Hier zou een spellingfout tevens een taalfout kunnen zijn. Waartoe moet nu eerst de *stam* de *infinitief* in 't abstracte begrip *werkwoord* te hulp worden geroepen? Genoeg is 't, de vormen *vertelt* en *verteld, onthaalt* en *onthaald* tegen elkaar over te stellen,[2] in zinnetjes als:

Meester *vertelt* ons van de geschiedenis. - Grootmoeder heeft ons een sprookje *verteld*; om na één of twee lessen oefening, de leerlingen zelf - mits zonder provocatie - de regel te laten vinden, dat *heeft* (heb, hebben), *wordt* (word, worden) en *is* (hen, zijn, was, waren) de t-functie overneemt, everneemt, en het deelwoord, geïsoleerd, als een vaste vorm laat staan. Daarna neemt men het simplex, *telt, geteld, haalt, gehaald*. Een paar dagen later vormen als *antwoordt, geantwoord*. Ten slotte *smeedt, gesmeed*, en voege onmiddellik hier aan toe het als adj. gebruikte doelwoord, (*heeft* het ijzer *gesmeed*) (het *gesmede* ijzer). Zulk een rijtje bordoefeningen, opgeschreven, bewaard en herhaald, maken de leerlingen vast in de leer. Het begrip werkwoord is aanwezig en behoeft niet elk ogenblik herleid te worden op infinitief en ik-vorm. Ook dit onderwijs zou verschoven kunnen worden tot het 5e leerjaar. Dan gaat het vlug, en de bespaarde tijd kon worden besteed aan betekenis-leer en wat daarmee samengaat.

J.K.

1) Eigenlik staat er nog meer.
2) Ieder begrijpt, waarom ik eerst derivata neem met *be, ge, her, ver* en *ont*.

Uit de tijdschriften. (Januarie-Februarie).

De Gids. Febr, CAREL SCHARTEN behandelt breedvoerig *Het Spellings-vraagstuk*, en kiest als dreigende ondertitel: '*De "Vereenvoudigde" een gevaar voor volk en stam*.' Hardnekkig houdt SCHARTEN vol, dat onze leuze is: schrijf in alle omstandigheden een zo familiaar mogelike taal. De verwarring van personen en beginselen, ondanks de schijnbare-bezadigde opzet, bewijst dat de schrijver niet zo ver boven het strijdgewoel staat als hij waant. Tot een onpartijdige studie heeft hij zich nog niet opgewerkt. Zijn sterkste troef is de oppositie in Zuid-Nederland, de afkeer van schrijvers als STREUVELS en VERMEYLEN, die echter - blijkens hun aangehaald oordeel - voor een groot deel op misverstand van ons streven berust. De deskundige zal het meest getroffen worden door een tweeslachtigheid die schering en inslag is: de taal van het niet 'beschaafde' volk wordt op de ene bladzijde als slordig, verbasterd en ordinair, zo ver mogelijk weggeworpen, - wij Nederlanders durven niet 'correct' spreken! - en dan weer, als de 'echte', de 'levende' gevierd met vreugde begroet, en als grondslag voor de algemene spelling onmisbaar verklaard. Wie hetzelfde kontrast opgemerkt heeft tussen de *dichter* SCHARTEN, die 'correct' in de Nieuwe-Gids-lijn gebleven is, en de *criticus*, die met de 'natuurlikheid' van ADAMA VAN SCHELTEMA en van de Vlamingen dweept, zal zich over dit verschijnsel niet verwonderen. Op de 'wanbegrippen omtrent taal en spelling' en op de uiterst zwakke positieve voorstellen in dit artikel komen we elders terug.

Onze Eeuw. Jan. FRANS BASTIAANSE trekt te velde tegen *Het Spellings- en Taalstelsel van Kollewijn*. Het eerste deel van zijn betoog, gericht tegen het protest van de 500 taalkundigen, is, ontdaan van uitweidingen en persoonlikheden, een mager beestje. Het zijn de gewone lekenargumenten, die alle weerlegging tarten. Geen deskundige zou achtèr deze auteur een doctorandus in de Nederlandse letteren zoeken. Bijna alle vroegere gesignaleerde 'wanbegrippen'[1)] zal men bij deze prikkelbare criticus terugvinden.

1) *De Nieuwe Taalgids, IV*.

Febr. Ook het tweede gedeelte van dit artikel geeft niets dan herhaaldelik geopperde en weerlegde argumenten. De pijlen gaan langs de vereenvoudigde spelling heen. Als de schrijver aanknopingspunten gezocht had in ons artikel: *De letterkundigen tegenover de Vereenvoudigde spelling*, waar wij een poging deden om de kwestie scherp te stellen en voor debat vatbaar te maken, dan was de diskussie misschien vruchtbaarder geweest. Ook van het boven aangehaalde artikel in dit tijdschrift, bedoeld als een kommentaar op het taalkundig adres, heeft de schrijver geen notitie genomen.

De Beweging. Jan. In het eerste gedeelte van een artikel *Opstandigheid en Dichtkunst* bespreekt IS. P. DE VOOYS de 'opstandigheid' in de letterkundige beweging van 1880, en het aandeel van SHELLEY's invloed. Tegenover de geringschatting door ADAMA VAN SCHELTEMA en GORTER, wil hij aantonen 'hoe SHELLEY stond achter, maar toch ook hoog boven de nieuwe nederlandsche dichtkunst.' - ALBERT VERWEY behandelt in de rubriek *Boeken, Menschen en Stroomingen* de Bloemlezing van GUTTELING en UYLDERT, *Getijden* door VAN EYCK, en ARTHUR VAN SCHENDEL's *Sheakespeare*. - MAURITS UYLDERT beoordeelt *De honderd beste gedichten in de nederlandsche taal*, gekozen door ALBERT VERWEY.

Febr. Het artikel van ALBERT VERWEY, *Tegenspraak en de Waarden van het kunstwerk* geeft een scherpzinnig betoog weer van PAULHAN over de 'maatschappelike kunstwaarde'.

De Nieuwe Gids. Jan. W. KLOOS bespreekt in de *Literaire Kroniek* drie van de jongste auteurs: H.N. WERKMAN, JAN GRESHOFF en J.PH. VAN GOETHEM. - A. ALETRINO beoordeelt uitvoerig de roman *De Verlatene*, door CARRY VAN BRUGGEN.

Febr. De *Literaire Kroniek* geeft een afbrekende kritiek over KAREL VAN DE WOESTIJNE's *Afwijkingen*. - A. ALETRINO beoordeelt uitvoerig de roman *Armoede* van INA BOUDIER-BAKKER.

Groot-Nederland. Febr. J.L. WALCH zegt, met veel waardering, *Iets over Speenhoff's voordrachtskunst*. - FRANS COENEN bespreekt de opvoering van HEYERMANS' jongste drama, *Beschuit met Muisjes*, waarin hij 'tot het gelijkvloersche realisme terugkeert.' Hij noemt het stuk knap gekomponeerd, maar vindt zulk realisme, de schildering van 'de speciale levensvisie van den zéér gewonen mensch', dat 'een jaar of twintig geleden onze hoogste vreugd' was, nu banaal en vervelend. Ook bij het publiek konstateert hij dezelfde kentering.

De Tijdspiegel. Jan. Het artikel *Hoe men schrijver wordt* brengt een aardig stuk autografie van STIJN STREUVELS, een verbeterde editie van ANDRÉ DE RIDDER's interview. Hij vertelt over zijn jongensontwikkeling, zijn leeslust en lektuur, zijn eerste schuchter optreden in de 'Letterkunde' met zijn *Lenteleven*-schetsen. Het laatste gedeelte geeft in grote trekken zijn verdere schrijversloopbaan. Aan het slot protesteert hij tegen de critici die zijn vroegste, spontane werk verheffen ten koste van het latere en gerijpte, als *De Vlaschaard* en *Najaar*.

Dietsche Warande en Belfort. Des. LEO VAN PUYVELDE verweert zich, in een artikel *De Nederlandsche kritiek en de Vlamingen*, tegen de Noord-Nederlandse aanvallen op zijn RODENBACH-studie. In 't biezonder richt hij zich tegen KLOOS, en beroept zich daarbij op het oordeel van SCHARTEN.

Studiën; Tijdschrift voor Godsdienst, Wetenschap en Letteren. LXXIV, afl. 4. H. DUURKENS geeft een artikel over *De Hemel in het oude geestelijke lied*; A. GIELEN over *De dichter Jacques Perk*. JAC. VAN GINNEKEN publiceert de laatste van een reeks belangrijke voordrachten over *De taal van het gevoel in gelaat, gebaar en klankexpressie*, toegelicht door afbeeldingen.

De Vlaamsche Gids. Jan. *Zeven brieven van Multatuli* worden door VAN DER GEHINST in deze aflevering afgedrukt.

Ons Tijdschrift. Des. In de rubriek *Van Boeken* worden door V. o.a. besproken: ELGERSMA (*Lezen en verwerken*), J. POSTMUS (*Oud-Holland en de Revolutie*), ARAN BURFS (*Dichters uit Vlaanderen*), C.G.N. DE VOOYS (*Letterkundige Studieën*), F.M. FISCHER (*Studiën over het individualisme in Nederland in de negentiende eeuw*) en F. BUITENRUST HETTEMA (*Reinaert*-uitgave).

Jan. V. bespreekt o.a. A.J. LUYT's proefschrift over *Klikspaans Studentenschetsen*.

Van onzen tijd. N°. II. In een geïllustreerd artikel *Kerstlectuur en -kunst bij oude Nederlandsche schilders* toont C.C. VAN DER GRAFT het verband tussen de voorstellingen in de schilderkunst en het zogenaamde *Bonaventura-Ludolfiaanse 'Leven van Jesus'*. - N°. 14. MARIA VIOLA prijst in de *Literaire Kroniek* 'De Filosoof van 't Sashuis' door MAURITS SABBE. - N°. 17. KAREL VAN DEN OEVER spreekt in zijn *Vlaamsche Kroniek* over CYRIEL BUYSSE.

Den Gulden Winckel. Des. De *Lexicografische Mededeelingen* door J.D.C. VAN DOKKUM gaan over INA BOUDIER-BAKKER en NICO VAN SUCHTELEN.

Jan. P.L. VAN ECK bespreekt de luxe-herdruk van het volksboek *De Vrouwenpeerle* (1621); ARY DELEN geeft een aankondiging van het *Brabantsch Sagenboek* door A. DE COCK en IS. TEIRLINCK. - JAN GRESHOFF beoordeelt de bundel *Wat Zang en Melody* van S. BONN.

De lexicografiese mededelingen betreffen de redakteurs van dit tijdschrift, SMIT KLEINE en GERARD VAN ECKEREN.

Museum. Jan. C.G.N. DE VOOYS bespreekt het vijfde deel van KALFF's *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*. Hij prijst de 'volledige terreinverkenning', in de tweede helft van de 17de eeuw, maar is minder ingenomen met de kompositie; de splitsing tussen deel IV en V acht hij een misgreep, terwijl het minder belangrijke besnoeid had kunnen worden. Daar staat tegenover de smaakvolle behandeling van menig onderdeel, en de grote kennis en volhardende studie waarvan het gehele werk getuigt.

Volkskunde. Afl. 1-2. P. TACK behandelt *De folklore in de heksenprocessen te Mechelen*, J. RASCH: *Uit de folklore van ons gebak*. G.J. BOEKENOOGEN vertelt *Waar de kinderen vandaan komen*. - EMILE VAN HEURCK deelt een en ander mede over *De Vlaamsche Kinderprenten*, naar aanleiding van een geïllustreerd standaardwerk over dit onderwerp, dat hij met BOEKENOOGEN samenstelde. - G. BUSKEN HUET vertelt de *Amsterdamsche sage* van het '*Huis met de hoofden*.' A. DE COCK vervolgt zijn reeks *Spreekwoorden, zegswijzen en uitdrukkingen op volksgeloof berustend*. - B.P. VAN DER VOO kondigt *Een boek over Boomen* aan, van LOUIS PIÉRARD.

Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde XXX afl. 2. N. VAN WIJK publiceert een uitvoerig artikel over *Niet-gerekte a, e vóór r + konsonant*. Op grond van een dialektstudie, zo volledig als de gegevens toelieten, ging hij na hoe woorden als *hard, arm, scherp, sterven* zich over het gehele Nederlandse taalgebied, met uitzondering van Friesland, ontwikkeld hebben. - Dezelfde schrijver behandelt de etymologie van *Een oud dialektwoord*, nl. *wieme, wîme* (=rookhok). - K. POLL verklaart de regel 'Men souw wel Petercely in jou aasent' (= aangezicht) seyen (*Klucht van de Koe*, vs. 454) als: jou gezicht zit dik onder 't vuil. - B. FADDEGON levert in zijn artikel *Het medeklinkerstelsel in het Noord-Bevelandsch*, 'een bijdrage tot de leer der

klankwetten.' - R. VAN DER MEULEN RZ. geeft aanvullingen op zijn boek 'De Hollandsche Zee- en Scheepstermen in het Russisch' (*Hollando-Russica*).

Ontwaking en Nieuw Leven. Afl. V-VI. AUG. VERMEYLEN betoogt in een artikel *Willem Kloos en de 18de eeuwsche Dichtkunst*, dat de 'Daad van eenvoudige Rechtvaardigheid' (vgl. *De N.T.* IV, 153) op een mislukking uitgelopen is.

Germanisch-Romanische Monatsschrift. Nov. Deze aflevering bevat een belangrijke 'Akademische Antrittsvorlesung' van OTTMAR DITTRICH, over *Sprachwissenschaft und Psychologie*.

School en Leven. N°. 23-25. N.J. SWIERSTRA vervolgt en besluit de artikelenreeks. *Iets over Carel Vosmaer en zijn betekenis voor 't geestelik leven*.

Opvoeding en Onderwijs. N°. 3. FR. CHR. KOPS geeft een beschouwing over *De reizangen van Vondel's Jozef in Dothan*.

N°. 2. CHR. L. WESSELILG MZN. wijdt een kritiek artikel aan *Het schrijven van leesboeken voor de jeugd*, een pleidooi voor natuurlikheid van inhoud en taal, met de konklusie: 'Aan het schrijven van een goede serie leesboeken voor de jeugd dient vooraf te gaan langdurig en aandachtig waarnemen van het kinderleven in het huisgezin en daarbuiten.'

De Katholieke School. In een reeks interessante artikels, getiteld *Op nieuwe banen* zet J.L. HORSTEN uiteen, hoe het taalonderwijs op de lagere school vereenvoudigd en verbeterd zou kunnen worden.

C.D.V.

Verbetering.

In 'n noot op blz. 12 van de vorige aflevering staat: 'Lof verdient Examinator C 2, die al 'n betere weg inslaat'. Dit moet zijn: Examinator B 2. Voor de opleiders die dit tijdschrift lezen, achtte ik deze verbetering, die tot m'n spijt niet meer in et bundeltje verslagen zelf kon worden aangebracht, van veel belang. Ik wil daarom niets op de bekwaamheid van C 2 afdingen, maar et ging hier over 'n onderscheiding, en daarmee mag men niet te mild zijn.

M.R. DIJKMAN.

De moeielikheden van een onderzoek naar de levende taal in het verleden[1)].

Kan men in de 16de eeuw in menig opzicht al spreken van een konventionele schrijftaal?

Oorspronkelik geneigd die vraag bevestigend te beantwoorden, is mij, bij dieper nadenken en meer navragen, de eenzijdigheid van mijn redenering en 't foutieve van m'n vooropgezette mening duidelik geworden.

Ik *wilde* bij 't onderzoek naar de aanspreekvormen - 't gebruik van de 2depersoons pronomina - in 't Nederlands van de 16de eeuw telkens 'n ander pronomen vinden, altans nuancering in 't gebruik van een paar pronomina, in overeenstemming met de aard van 'n geschrift, 't milieu waaruit 'n brief voortkwam, de stemming waarin iets gezegd werd, 't ritme van 'n dichtwerk.

Ik *vond* inderdaad bijna niets anders dan 't pronomen *ghy* in alle mogelike levensverhoudingen en levensomstandigheden. En dat, terwijl ik toch uit grammatika's of van elders wist dat er, tenminste in Holland, daarnaast andere vormen bestonden.

Dit leidde tot de wel begrijpelike en vergeeflike, maar toch voorbarige en foutieve stelling: ‘Ook in de 16de-eeuwse Nederlanden was 't al niet veel beter dan in de 19de-eeuwse vóór 't jaar '80: in de boeken enkel schrijftaal - of, wil men, voor de 16de eeuw schrijftalen - maar van de levende gesproken volkstaal niet heel veel spoor.’

Waar school de fout? In 't feit dat ik 't gebruik van aanspreekvormen te zeer als kriterium liet gelden bij de beantwoording van de vraag: spreektaal of schrijftaal?

Niet aan vooringenomenheid met eigen studie-onderwerp was die fout te wijten, maar aan eenzijdigheid die bestudering van 'n zeer klein onderdeel van een bepaald geheel, ook tegen beter willen in, dikwels van zelf met zich brengt.

1) Wat in de volgende regels geboden wordt is voor een groot deel vrucht van 'n korrespondentie tussen Dr. DE VOOYS en ondergetekende over dit punt. Ook dank ik menige juiste opmerking aan de heer VAN DEN BOSCH.

Dat tweede-persoons pronomen is altijd 'n lastig, dwarsdrijverig ding geweest en is 't nog. Hoe 't dikwels 't onderzoek naar de levende taal, nu in dit opstel eens meer in 't biezonder die van de 16de eeuw, bemoeiliken kan, hoop ik met enkele voorbeelden duidelik te kunnen maken. Vooraf, om de parallelie met onze eigen tijd, (want we zijn zo vaak geneigd te denken dat vroeger alles heel anders was, terwijl soms de verklaring van iets schijnbaar ongerijmds vlak voor de hand ligt in een nog heden ten dage voorkomen van 't zelfde of iets soortgelijks) en ter adstruering van dat ‘lastige’, dat ‘dwarsdrijverige’, wat behoorliker uitgedrukt: van dat, 'n zeer bepaald cachet gevende der aanspreekvormen, 'n vluchtige opmerking over hedendaags gebruik.

Men moet bij z'n beschouwing van 't tweede-persoons voornaamwoord niet uit 't oog verliezen dat misschien geen ander woord zozeer tot 't ceremonieel van de omgang, tot de vormen behoort, als juist dat pronomen. Het is er vaak mee als met de opschriften boven onze brieven. 'n Zeer onnatuurlik, vormelik: ‘Weledele heer’, dat we makkelik, zonder ons zelf geweld aan te doen, neerschrijven, maar nooit zullen zeggen, leidt dikwels 'n overigens heel natuurlike brief in. Iets dergelijks nu is het geval met de aanspreekvormen. Vooral mensen van 'n oudere generatie - ook in dit opzicht heeft 't jaar '80 stellig verandering gebracht - maar toch die niet alleen, ook jongere mensen nog wel, die ons met *je* en *jou* aanspreken en wij hun, mensen die in hun brieven niet met *u* en *uw* kunnen spreken, omdat die afstand er nu eenmaal niet is tussen briefschrijver en briefontvanger, en voor wie 't geschrevene *jij, jou*, te familiaar, of de ogen te onaangenaam aandoet, nemen hun toevlucht tot *ge* (niet *gij*, dat weer te stijf zou zijn)[1].

Of, in een ander geval (men denke b.v. ook aan de opdracht van een boek aan een vereerden leermeester of iets dergelijks) zal de schrijver, om hoge achting, grote eerbied uit te drukken, z'n toevlucht nemen tot *Gij* (niet *ge* in dit geval, dat aan de uiting van eerbied weer afbreuk zou doen door z'n meer familiare toon).

Hoe dit zij, *gesproken* wordt zo'n geschreven *ge* of *gij* nooit en - daarmede ben ik weer tot m'n uitgangspunt teruggekeerd - zo'n geschreven stuk, zo'n brief is dus voor de toekomstige onderzoeker

1) Wat dat *ge*-schrijven van jongere mensen betreft, ben ik geneigd - al wil ik zeer voorzichtig spreken - hierin een soort standseigenaardigheid te zien. Ik tenminste heb 't nooit anders opgemerkt dan bij jongelui die tot de hogere maatschappelike kringen behoren, van aristokratiese afkomst zijn.

van de gesproken, levende omgangstaal van rond 't jaar 1900 geen volkomen betrouwbaar dokument; wat niet wil zeggen: een volkomen onbetrouwbaar stuk. Want een dergelijke brief als geheel onbruikbaar materiaal ter zijde te leggen met de bewering dat hij helemaal geschreven is in 'n aparte schrijftaal die absoluut verre staat van de omgangstaal, zou even dwaas zijn als b.v. te willen beweren dat in de Camera de spreektaal van Hollanders van omstreeks 1840 niet gevonden wordt, enkel en alleen op grond van 't feit dat *gij* 't gewone pronomen in de dialoog is. Met zo'n uitspraak zou men ontkennen de juistheid van talloze door BEETS in de dialogen voortreffelik gebruikte omgangswoorden, verkleinwoorden, relatieven, possessieven enz. Maar, dat de Camera niet *volkomen* betrouwbare gegevens voor de Hollandse spreektaal onder de verschillende maatschappelike standen van de veertiger jaren aan de hand doet, dat mag, juist op grond van dat nu eens *gij*-, dan weer *u*- of *je*-gebruik door en tot dezelfde personen, veilig beweerd worden.

Om weer tot de 16de eeuw terug te keren: evenmin dus als de aanspreekvormen in de Nederlandse literatuur in de 19de eeuw, vooral vóór 1880, in overeenstemming zijn met de gesproken taal van de auteurs, evenmin zijn 't die van 't Nederlands van de 16de eeuw. Waaruit alleen deze konklusie mag volgen: dus moeten we ook in andere opzichten op onze hoede zijn, en zelfs bij auteurs als ROEMER VISSCHER b.v. niet zonder nader onderzoek aannemen dat hun taal 'n nauwkeurige weergave is van wat in hun kringen gezegd werd.

Maar fout, voorbarig ook vooral, is de konklusie: *dus* was er, evengoed als later, 'n 16de-eeuwse schrijftaal.

Onverschillig of men de taal van ANNA BIJNS - toch wel levende volkstaal in levend ritme - leest, onverschillig of men zich verdiept in de schrifturen van de renaissance-man COORNHERT of van Jonkheer JAN VAN DER NOOT, onverschillig of men bundels met Spelen van Sinne doorbladert, vertoond in Gent of in Amsterdam, in Kortrijk of Delft, in Noordwijk, in Rijnsburg of in Meenen, in Caperycke, onverschillig of men zich tot tranen toe laat roeren door de brieven door Doopsgezinde martelaars aan hun vrouw en kinderen uit de gevangenis geschreven veelal enkele uren voor hun terechtstelling, of zich met belangstelling verdiept in 't theologies dispuut tussen COORNHERT en dominee SARAVIA, onverschillig of men zich verlustigt in 't vlotte Amsterdams van ROEMER VISSCHER of de strenge stijl van SPIEGHEL, - nuancering in taal is er natuurlik en te over, maar 't pronomen is altijd en overal - behoudens zeer enkele uitzonde-

ringen die ik hier achterwege mag laten - *ghy*. Dat stemt de onderzoeker van de levende taal verdrietig. Want 't kan niet zijn dat *ghy* werkelik 't enig bestaande voornaamwoord was in die tijden. Dat weten we beter, niet alleen uit die enkele geschriften van 'n Westvlaming of een Hollander, 'n zee-kanter in 't algemeen, waar sporadies 'n *jij, je* of *jou* hier en daar eens verrassend te voorschijn komt, maar ook en vooral uit de grammatika's.[1] Daar is JOOST LAMBRECHT, de Gentenaar, die, handelend over de uitspraak van de tweeklank *ie*, meedeelt dat deze 'tweasins ghebruikt wordt', eenszins in woorden als riec, bedied enz., anderszins 'op zijn Hollandsch, Zealandsch ende Westvlaamsch in dit naaruolghëde woordt *ie* voor *ghy*: iéghen voor téghen' enz., uit welke mededeling, door de gelukkige aanwezigheid van 't tweede voorbeeld jeghen, besloten mag worden dat *ie* hier verbeeldt *je*. Elders de klank *iou* besprekend, zegt dezelfde JOOST LAMBRECHT: 'ghebrúken de Hollanders, ende mear ander als zy zegghen Ic hebt iou gheghéuë, voor ic hebt ú gheghéuen, zy ioughen van iaghen'; en wederom is de aanwezigheid van dit tweede voorbeeld bijster gelukkig omdat 't laat zien dat *iou* een *oe*-achtige klank verbeeldt, 't zij dat dan volkomen onze Nnl. *oe* is, of meer ó^{u} of ò^{u}, maar in geen geval onze hedendaagse *ou*[2].

Wanneer JOOST LAMBRECHT dit alles mededeelt in 1550 en desniettegenstaande worden de vormen *je* zelden, de vorm *jou* zo goed als nooit gevonden, is het dan zo'n wonder dat men geneigd is te gaan geloven aan 'n konventionele schrijftaal ook in de 16de eeuw? Toch, dat zijn gelukkig maar voorbijgaande opwellingen. 'n Aandachtig lezen van ANNA BIJNS, van ROEMER VISSER - om die twee te nemen, die beiden, waardig, zij 't dan ook in heel andere toon, de 16de eeuw in- en uitluiden - doet dadelik zien dat er inderdaad levende taal is. Zeker, verstening is ook al te konstateren, verstening van de treurige 18de-eeuwse soort. Die vertonen de Spelen van Sinne. Geen wonder ook. Maakwerk, geboren uit 't moeizaam peinzen van de voor 'n taak gestelde faktor, niet uit 't overvol gemoed van de dichter bij de gratie Gods. Die rederijkerstaal is overal dezelfde, 't zij men stukken van Zuidnederlandse, 't zij men die van Noordnederlandse kamers leest. Alleen de Westvlaming CORNELIS EVERAERT maakt 'n

1) Dat de vormen met *j* van Friese oorsprong zijn - Friezen woonden, deden altans hun invloed gelden de gehele kust langs van de Eems tot in Noord-Frankrijk toe - betoogde ik in *De Aanspreekvormen in 't Nederlandsch* I blz. 220/221.

2) Zie hiervoor *Aanspreekvormen* blz. 219 en de daar aangehaalde literatuur.

uitzondering. In zijn werk, en wel in 't biezonder in zijn platte kluchten - verloochent de Nederlandse aard zich wel ooit? - is van 'n eigen taal wel degelik sprake - zo goed als van 'n eigen spelling! Bij EVERAERT, de Bruggenaar, de zee-kanter, daar komt ook de vorm *je* (geschreven *ge*) voor en eveneens 'n enkele maal *jou* (uitgesproken *joe*).[1)]

Maar wat bezielde dan toch Hollanders als COORNHERT en ROEMER VISSCHER om de vormen met *j*, die zij uit de omgangstaal toch gekend moeten hebben, in hun geschriften te vermijden? Dood kunnen die vormen niet geweest zijn: dan waren zij niet weer opgeleefd zoals we in 't eind van de 16de en 't begin van de 17de eeuw zien gebeuren. Bij COORNHERT vond ik eenmaal[2)] de vorm: 'dat sul*de* hooren' - misschien nog wel 'n drukfout. Maar, COORNHERT is ook renaissance-man, geen volksman. COORNHERT offert aan de geest van z'n tijd en spreekt z'n beste vrienden in z'n brieven met 't in die tijd naast U.E. en dergelike varianten uiterst gewone, uit de Rijnlanden afkomstige *uwer liefden* (*u.l.*) aan, een vorm die ook HOUWAERT gebruikt naast *ghy* en *u*, als hij in 'De Vier Wterste'[3)] z'n vrouw toespreekt. Zover gaat COORNHERT niet; die schrijft *u* aan z'n vrouw.[4)] Maar hoe de ronde ROEMER over de vorm *uwer liefden* denkt blijkt uit zijn 'Brabbeling' (2de Boek, no. 104)[5)]:

> Om 't derde woord Uwer Lieffden off Wijsheyt seggen, ...
> . . . . . Dunckt my niet dattet beleeftheyt, maer courtosij is.

Wat kan dan ROEMER zelf, die 'de meyskens van de courtezije' verwijt dat zij 'op Brabants stellen haer fantazije', bezield hebben om de Hollandse vormen die hij, man van de straat, toch wel gekend heeft, niet of altans heel zelden in z'n werken te gebruiken? Ziedaar 'n vraag die vooralsnog niet op te lossen is, alleen te benaderen door het stellen van andere vragen.

1) Dat vele *ge*'s bij EVERAERT als *je*'s zijn uitgesproken, wat hier als mijn overtuiging is neergeschreven, behoeft natuurlik nader bewijs; wat echter niet in deze bladzijden gegeven wordt maar hopelik te gelegener tijd in een afzonderlike bespreking van de 16de-eeuwse uitspraak van de *g* in de verschillende dialekten.
Voor de *joe*-achtige uitspraak van *jou* zie boven, blz. 116.
2) *Comedie van Lief en Leedt* (Haerlem 1582) blz. 36.
3) Uitgave van 1605, blz. 103, regel 9.
4) No. 673 v.d. Pamfletten-verzameling v.d. Kon. Bibl. blz. 25.
5) Tot Leyden by Jan Paets Jacobszoon Anno 1612.

Allereerst is daar deze kwestie. Zouden de vormen met *j* bepaald onbeschaafd, plat geweest zijn, alleen in de laagste kringen voorkomend? Dat geloof ik niet als ik feiten zie als deze b.v., dat in 1566 in een brief aan de predikant ANDRIES CORNELISSEN te Embden geschreven door zijn zwager en zuster in den Briel, naast *ghy, u* en *uwe* ook *ju* als possessivum en objekt voorkomt; dat CORNELIS EVERAERT de *je*-vormen volstrekt niet gebruikt alleen als hij mensen uit de lagere klassen sprekend invoert; dat de enkele maal dat 'n *j*-vorm bij ROEMER VISSCHER voorkomt, ik daarachter geen biezondere bedoeling kan ontdekken.

Maar in de tweede plaats: als we 'n 16de eeuws *schriftbeeld* voor ogen hebben, wat weten we dan eigenlik van de *klank* af? Spellingkonventie was er toen zo goed als nu! De grammatika's van AMPZING, van DE HEUITER, van VAN HEULE, van JOOST LAMBRECHT, van de Kamer 'In liefde bloeyende' doen daaromtrent belangrijke mededelingen. Moeten in Hollandse geschriften uit de 16de eeuw misschien alle *ghy*'s als *ji*'s worden uitgesproken en wordt, als deze gissing juist is, 't schriftbeeld *ghy* daardoor niet veel makkeliker te aanvaarden voor 'n tijd, waarin ook de diphthongering van de lange *i* zeker nog niet in 't hele Westen z'n beslag had gekregen? Als we bij ROEMER VISSCHER lezen: 'En crackeeltghen loopt over thuys en bast', of: 'In hoe langhe hebt ghy mijn borstgens niet ghetast?'[1] dan gelooft niemand dat die *g* in *crackeeltghen* en *borstgens* onze hedendaagse verbeeldt (al is men er niet zeker van of hij te lezen is als *j* of meer als *sj*). Waarom zou 't dan ook niet mogelik kunnen zijn dat *hebt ghy* gelezen moet worden *hebt jy* (in 't midden gelaten hoe die *j* dan precies gezegd is)?

Een derde vraag. Wat betekent 't, dat, al in de aanvang van de 16de eeuw saamgetrokken vormen als *zijdy* enz. minder vaak voorkomen, bij sommige auteurs zelfs helemaal niet meer, maar altijd aldus geschreven *sijt ghy*?[2]

1) '*t Loff van de mvtse* enz. (Leiden, 1612) blz. 7.

2) EVERAERT b.v. gebruikt nooit saamgetrokken vormen als *wildy, condy* (wel schrijft hij aan elkaar *moetge, comge, seynge* enz.), VAN DER NOOT evenmin. Bij COORNHERT vindt men er nog vrij wat; bij MATTHYS DE CASTELEIN hele stukken met enkel saamgetrokken, en hele stukken met enkel, of tenminste vrij wel enkel onsamengetrokken. Maar wat betekenen bij laatstgenoemde vormen als deze *moedtty ghy, zijdy ghy*? Prototypen van 'n hedendaags in 't Vlaams heel gewoon *zijde gij* enz.? Wel waarschijnlik. Of moeten we er bij CASTELEIN 'n soort nadruk achter zoeken? Of slips of the pen: vormen uit de omgangstaal die op schrift nog vermeden werden? Hier is nog heel wat op te lossen. Hoe komt 't dat zo laat in de 16de eeuw bij VISSCHER *wildy*'s enz. nog heel gewoon zijn, terwijl die vormen in 't schrift hoe langer hoe meer vermeden worden hoe verder men in de tijd komt? Hebben ze in Holland langer stand gehouden dan elders, dan in Westvlaanderen b.v.? Of is 't alleen uit een soort spelling-eigenwijsheid dat EVERAERT ze vermijdt? 'n Antwoord op al die vragen is voorlopig nog moeielik te geven.

Is er verschil tussen *sijt ghy* en *zijdy*, en zo ja, welk? Er is verschil heeft men geantwoord: 't langzame *sijt ghy* staat waar nadruk vereist wordt naast 't meer enklitiese, in ander ritme voorkomende *zijdy*. Maar 'n dergelijke bewering is voor mij onaannemelik, alleen al op grond hiervan dat men dan ook vormen als *dat ghy* moest vinden naast *datti*; en andere dan met de persoonsvorm van 't ww. saamgetrokken pronomina komen in de 16de eeuw nooit meer voor.

Er rijzen nog andere vragen. Is er in de 16de eeuw bij schriftelik en mondeling taalgebruik ook Zuid-Nederlandse invloed merkbaar en zo ja, in welke kringen en wanneer? Ik heb in de voorgaande bladzijden nu maar zo stilzwijgend aangenomen dat in Noord-Nederland overal *jij* en *je* gezegd werd. Maar is dat zo zeker, als we denken aan de honderden Zuid-Nederlandse gezinnen in allerlei steden en standen van Noord-Nederland na ± 1570? Waar de Zuid-Nederlanders - vooral als schoolmeesters en predikanten - toongevend waren, is het heel goed mogelik dat in vormelike taal ‘gij’ ook buiten hun kring doordrong. En de Brabanders hadden invloed! Zegt ROEMER 't niet in z'n ‘Brabbeling’ (Boek I, no. 49) dat de meisjes alles op z'n Brabants trachten te doen: zich kleden, spreken, zingen enz.? Zou 't *gij* bij ROEMER zelf en de dooreenmenging van *gij* en *jij* bij BREDERO ook in dat licht te bezien zijn?

Brabantse predikanten en schoolmeesters: wat voor blijvende invloed hebben die gehad op de taal van kansel en school? In hoeverre had zich naast 't dialekt al 'n ‘beschaafd’ ontwikkeld? Van 'n ‘Algemeen Beschaafd’ is natuurlik nog geen sprake: men denke aan de zonderling gemengde bevolking van 't als koopstad opbloeiend Amsterdam.

Hoe lang zou 't aanpassings-proces hebben geduurd? Hoe zou er gesproken zijn in gezinnen van gemengde huweliken tussen Hollanders en Zuid-Nederlanders? Zou daar misschien afwisseling tussen *ge* en *je* niet zo geheel onmogelik geweest zijn in 'n tijd toen volledige assimilatie nog niet had plaats gehad? Wederom 'n reeks van vragen die hun antwoord wachten.

Maar eindelik - daar is nog een ding dat de onderzoeker van de levende taal in een bepaalde periode niet over 't hoofd moet zien:

gestileerde taal - en elke taal op schrift is dat - mag niet worden betiteld met de naam ‘schrijftaal’. Schoolmannen, die er op gesteld zijn dat hun leerlingen natuurlike taal zullen schrijven, weten bij ervaring hoe moeielik 't is aan die leerlingen bij 't attent maken op stijlslordigheden (die in de gesproken taal van ieder mens schering en inslag zijn), duidelik te maken dat er verschil is tussen onnatuurlike, gezwollen, onechte taal en ‘verzorgde’ taal. De taal van ANNA BIJNS is gestileerd zo goed als die van SPIEGHEL. En wat 'n verschil!

Maar toch - dat gestileerde brengt ook weer z'n moeielikheden mee voor hem die tracht de ‘gesproken’ taal van 'n bepaald gewest in 'n bepaalde periode na te speuren. Want, meer familiare vormen, waarom 't hem vaak juist te doen is, worden in 't schrijven veelal vermeden. Dat is nú zo (men denke aan 't gesproken *nou*, naast 't geschreven *nu*, aan 't gesproken *nee*, naast 't geschreven *neen* bij Hollanders, aan *niks* naast *niets* enz.), dat is ook vroeger ongetwijfeld 't geval geweest; en dergelijke kleinigheden als dat *nou* naast *nu* wijzen al vanzelf heen naar die talloze grotere en kleinere nuanceringen die maken dat er een straattaal bestaat naast een familiaarbeschaafd en naast een vormelik spraakgebruik. En alle drie de soorten zijn elk op zich zelf toch spreektaal.

Ziehier weer 'n artikel met vragen en vraagtekens en met weinig of geen positieve mededelingen. Maar heeft 't 't nut, waarvan ik in de aanvang sprak, dat 't bij deze of gene de ogen opent voor vroeger altijd over 't hoofd geziene dingen, misschien ook grammatikale begrippen hier of daar wat verheldert, of komt ten tweede - 't hemd is nader dan de rok - 't hier gezegde m'n eigen onderzoek weer ten goede, in zoverre als bij de een of ander de lust gewekt is mij mededelingen te doen omtrent geschikte geschriften of eigenaardige en merkwaardige plaatsen waarin de gesproken taal van 'n bepaalde persoon, van 'n bepaalde stand, van 'n bepaalde streek, van 'n bepaalde tijd onmiskenbaar aan 't licht treedt, dan is wederom de tijd aan 't schrijven ervan besteed, wèl besteed geweest.

H a a r l e m .

J.A. VOR DER HAKE.

Is de beleefdheidsvorm *U* een verbastering van *U.E*?

In een uitvoerig artikel in dit tijdschrift 5, 16 vlgg. heeft Dr. VOR DER HAKE de bekende, o.a. in 't *Ndl. Wdb.* 4, 2333 aangenomen afleiding van de beleefdheidsvorm *U* uit *U.E.* bestreden[1)], en daarvoor in de plaats gesteld de gissing dat *U* de onde akkusatief van *gij* is. Ofschoon de schrijver van het verdienstelik proefschrift over de aanspreekvormen in 't Nederlands, waarvan wij met verlangen het vervolg tegemoetzien, de aangewezen persoon schijnt om het vraagstuk op te lossen, meen ik toch nu al enkele bezwaren tegen zijn voorstelling van de feiten te mogen blootleggen, ten einde tot die oplossing iets bij te dragen.

Dr. VOR DER HAKE heeft met overvloed van voorbeelden aangetoond, hoe in tal van talen het verschijnsel zich voordoet dat een andere kasusvorm van het pronomen personale de nominatiefvorm verdringt, hetzij algemeen, hetzij enkel in nadrukkelik gebruik. Het verschijnsel is bekend; dat het beperkt is tot Keltiese, Germaanse en Romaanse talen, is echter moeilik vol te houden[2)], en dat het voorkomen ervan in deze beide laatste groepen rechtstreeks niets te maken heeft met zijn aanwezigheid in het Kelties (zoals de schrijver op gezag van Prof. TE WINKEL aanneemt), dunkt me onbetwistbaar, evenzeer als dat men niet alle gevallen over één kam mag scheren. Het schijnt sedert de openbaarmaking van TE WINKEL's voordracht over de 'Verbreiding der Frankische Tongvallen over de Nederlanden' (*Hand. en Meded. v.d. Maatschappij d. Ned. Lettk.* 1904/5, blz. 25 vlgg., de passus over de gelijkheid van nom. en akk. bij de pronomina staat

1) Dat *U* uit *UEd.* zou ontstaan zijn, wordt niet meer beweerd. Vandaar mijn kleine wijziging in de titel.

2) Vgl. b.v. Lat. *nós, vós*, beide oude akkusatieven, de Griekse nominatief dualis *nó*, oorspronkelik akkusatief, misschien ook Slavies *my* 'wij' en *vy* 'gij'. Naar mijn vader mij meedeelt, komen in 't Pali de akkusatieven *no* en *vo* (Skt. *nas* en *vas*) ook wel als nominatief voor.

op blz. 70) mode te worden, allerlei taalverschijnselen in 't Nederlands aan Keltiese invloed toe te schrijven, waarbij dan, de etnologiese moeilikheden daargelaten, 1°. gemakshalve al wat in 't Iers voorkomt als algemeen Kelties wordt voorgesteld (alsof de Kelten in Gallië en Germanië Iers spraken!), b.v. de overgang van de lange *u* in *ü*; 2°. kortweg het optreden van gelijke veranderingen buiten het vroeger Kelties gebied wordt verwaarloosd, o.a. de verandering van *ft* in *cht* in Nederduitse tongvallen, de weglating van de *h*- in Groningen en elders, de overgang van de lange *u* in *ü* in de Skandinaviese talen (niet in 't Deens, evenmin als in 't Engels), de op de onze gelijkende uitspraak van de korte *i* in 't Goties en in Nederduitse tongvallen; 3°. betrekkelik jonge overgangen worden geweten aan een soort van stille Keltiese kracht, die, na eeuwen en eeuwen, soms tien of meer, verscholen te hebben gelegen, plotseling tot geweldige uitbarsting kwam. Een zuchtje is voldoende om dat gehele Keltiese kaartenhuis omver te blazen, en Dr. V.D. HAKE, die zelf voorbeelden van 't gebruik van de akkusatiefvorm in de nominatief uit het Zweeds, Deens, Noors e.a. aanhaalt, had m.i. wijs gedaan met de onzalige Keltiese fantazieën te laten rusten. Daargelaten dat de toestanden in 't Kelties anders zijn dan in de meeste door hem gegeven Germaanse voorbeelden, en dat b.v. de 2e persoon singularis in die taalgroep (Oudiers *tú*, Welsh en Oudbretons *ti* enz. 'jij' en 'jou') een oude nominatief is[1], blijkt duidelik dat van Keltiese invloed in ons geval geen sprake zou kunnen zijn, omdat het gebruik van de objektief[2] als subjektsvorm, dat hij aanneemt, bij *u* onmogelik ouder zou kunnen wezen dan (laten we heel voorzichtig zijn) de zeventiende eeuw.

Daar ik evenwel niet geloof dat *u* op de aangewezen wijze ook in de nominatief in gebruik is gekomen, laat ik dit verschijnsel, waarover nog heel wat te zeggen zou vallen, hier verder rusten, evenals de 'Oerindogermaanse Ace. bij *zijn*' (t.a.p. 23), waarvan ik moet bekennen nooit gehoord te hebben, en die altans in 't Germaans onbekend is[3].

1) Men zie desgewenst b.v. THURNEYSEN, *Altirische Grammatik* § 443 ff.
2) Daar het niet altijd de akkusatief is die als nominatief optreedt, en *u* in al geval zowel datief als akkusatief zou zijn, is het verkieselik de term 'objektief' te bezigen.
3) Ter aanvulling van de gegeven Ndl. voorbeelden van *acc. pro nom.* zij nog gewezen op Maastrichts *dïch*, -(*s*)*tïch* als beklemtoonde nominatief in plaats van *du* (de onbeklemtoonde vorm is -*də, -stə*), terwijl in die tongval overigens bij de pron. pers. nominatief en akkusatief verschillen, ook in de meervoudige en beleefdheidsvorm (nominatief *gê·r* enz., objektief *üch*). In andere Limburgse tongvallen komt *dich* als nominatief eveneens voor (b.v. in Heerlen volgens JONGENEEL naast *du*). - In álle Nieuwengelse tongvallen treft men de objektiefvorm van 't pron. pers. als nadrukkelike vorm van de nominatief aan, in verscheidene ook buitendien; omgekeerd in vele zuidelike de nominatiefvorm van 't pron. pers. als nadrukkelike vorm van de objektief, zie WRIGHT, *English Dialect Grammar* § 402; anders dus dan in 't Kelties! De theorie van SWEET, *New Engl. Grammar* 1, § 1078, betreffende de invloed van nominatief *thou*, objektief *thee* op het gebruik van *ye* en *you* in t Nieuwengels (V.D. HAKE t.a.p. 17) is zéker onjuist, aangezien de uitspraak van de vokaalklanken in *thou* en *you* gedurende het gehele beloop van de Engelse klankontwikkeling verschillend is geweest (SWEET's verklaring van de Nieuwengelse uitspraak van *you* is onhoudbaar). We hebben in 't Engels trouwens ook met het onbeklemtoonde *ye* (*y*') = *jə* (*j*-) te rekenen, dat al in 't Middelengels voorkomt, b.v. bij CHAUCER: (nominatief) *sey ye: preye, Canterb. T.D* 1456, dgl. ald. *G* 1375; (objektief) *fro ye: joye, Tróilus* 1, 5. Bij SHAKESPEARE heeft *ye* als objektief altijd een zeer zwakke klemtoon, als nominatief gewoonlik eveneens, zelden een iets sterkere (b.v. *ye elves* Temp. 5, 1, 33, *ye fat-guts* 1. Henry IV. 2, 2, 33), hoogst zelden een sterke (b.v. *ye that* enz. Temp. 5, 1, 34, in een verheven aanspraak). - Dr. V.D. HAKE heeft t.a.p. 23 nominatief en objektief verward: in *hau di duw, luki* is -*i* van ouds nominatief, waarschijnlik ook in *hâki* (*harkee*).

De voornaamste reden waarom Dr. V.D. HAKE niet geslaagd is in zijn betoog is dunkt me deze, dat hij niet in 't oog heeft gehouden (wat men na zijn proefschrift juist bij hem zou verwacht hebben), in welke kringen, in welke spreektrant en in welke streek het gebruik van *U* is ontstaan. Zijn verklaring staat of valt daarmee. Immers een ontwikkeling zoals hij zich voorstelt zou in dit geval alleen aannemelik zijn in een omgeving die van de geschreven taal geheel of grotendeels onafhankelik was. Vond men reeds in de Middeleeuwen *u* enz. in plaats van *gi* enz., dan zou zich dat gebruik, ondanks de geschreven taal, ook bij meer beschaafden in vormelike trant hebben kunnen voortzetten, maar nu in dat tijdperk niets van dien aard te vinden is? Het is toch verreweg het waarschijnlikst dat de beleefdheidsvorm *U* niet ontstaan is onder het volk, maar in min of meer beschaafde kringen, dezelfde in welke tijdens de Middeleeuwen het eerst *gi* enz. voor *du* in de plaats trad, en van uit die hogere kringen (gelijk vroeger *gi* enz.) gaandeweg is nagevolgd door en enigszins gebruikelik geworden in de lagere. Ik zeg enigszins. Want niet alleen is in het Oosten des lands (van Limburg af tot Groningen toe), dat door het behoud van de singularis *du* in het bezit gebleven is van

een eigen beleefdheidsvorm (*gê·r, gê·ə, ĭ* enz.), *U* nog altijd in beperkt gebruik (het meeste bij beschaafden of bij personen die door hun beroep veel met mensen uit het Westen in aanraking komen, en uitsluitend wanneer zij 'Hoog-Hollands' spreken) en klinkt de oude nominatief meervoud nog altijd niet onbeleefd, maar ook onder de plattelandsbevolking in Zuid-Holland is *jij, jou, je* nog heden ten dage even gewoon, zo niet gewoner, dan *U*, en elders in Holland (en Utrecht) zal het wel niet anders wezen[1)].

Verder. De niet-Hollandse tongvallen hebben, zover ik heb kunnen nagaan, nergens *u* enz. voor de nominatief, en waarom dat ooit anders zou geweest zijn, zie ik niet in. Het is dus niet aan te nemen dat *u* in deze rol uit enige niet-Hollandse tongval afkomstig zou zijn. Het Fries komt ook niet in aanmerking, daar het geen *u* bezit, maar *jou* (dat pas in of na de zeventiende eeuw ook nominatief is geworden)[2)], en de Hollandse plattelandstongvallen, in welke, als gezegd, *U* nog altoos een kwijnend bestaan leidt, evenmin. Er blijft dus niets over dan de steden, zeker wel vooral de grotere Hollandse steden, wat eveneens ondubbelzinnig wijst op de beschaafde kringen als de omgeving waar we de oorsprong van het gebruik van *u* als beleefdheidsvorm moeten zoeken.

Een op zichzelf afdoend bezwaar tegen Dr. V.D. HAKE's verklaring lijkt mij voorts dit, dat bij de beklemtoonde vormen die onder beschaafden gemeenzaam en overigens uitsluitend of voornamelik in gebruik zijn, nl. *jij* en *jou*, nominatief en objektief streng gescheiden zijn gebleven, en dat nog wel ofschoon daarnaast al eeuwenlang een onbeklemtoonde vorm voor beide bestaat, nl. *je*.

Het enige mij bekende geval dat als een uitzondering zou kunnen worden beschouwd, is het gebruik van *jou* gevolgd door een scheldwoord, b.v. *jou ezel, jou, domoor, jou ondeugd*, nevens het minder gewone *jij ezel* enz. Men vindt dit al in de zeventiende eeuw, b.v. *Jou Vare-beul! jou Moere-plaeg! jou geslachtschender! Jou Radevryer! jou galge-minner! jou Ravelocker! jou schuym van alle schuymen*! V. MOERKERKEN, *Kluchtspel* 175, 52 vlg. (M.G. TENGNAGEL, 1642), dgl. 371, 169 vlgg.; 380, 134. 139; 389, 27 enz. enz., ook in de pluralis: *jou schelmen* 384, 214 (nu *jullie schelmen*), naast zeldzamere

1) In Zeeland, Z.-Gelderland en Brabant zijn de daar aan *jij* enz. beantwoordende vormen evenmin onbeleefd. In Groningen e.e. (tot zekere hoogte ook in Holland, zie beneden blz. 128) bestaat daarnaast een andere beleefdheidsvorm, b.v. (in Ndl. spelling) *wil meneer, júffrouw, vader (pa), moeder (moeke)*, enz.

2) Omgekeerd Hinlopens *ji* ook objektief.

voorbeelden als *ghy Luysbos* 128, 118, *jy nacht gasten* 384, 207, *jy warende Geesten* ald. 208; ook in de achttiende eeuw, b.v. *jou ondeugende gekkin, Spectator* 7, 101. Bij BREEROO schijnt *jy* (*ghy*) nog het gewone te zijn, b.v. in de *Spaensche Brabander: jy luyje bedelaer* 50, *o jy Gods gauwe dieven* 300, *ghy hoere-dop, jy gat-vinck* 1254, *jy schrobber* 1259, dgl. 2100 (ald. 2095 *De gallich om jou hals, hoort jou, jou ouwen hongt* kan men als een biezonder geval beschouwen), terwijl ik ook in het Mndl. alleen de nominatief kan vinden, b.v. *fi, gi persemard* Velth. 1, 31, 35, *ghij schuympepere, Spel v.d. Sacram.* 1027. Hoe nu ook de objektiefvorm in de genoemde voorbeelden is te verklaren, men zal wel toegeven dat ze een op zichzelf staand geval vormen en niets bewijzen voor het gebruik van *jou* in plaats van *jij* in 't algemeen[1)]. Was echter *u* werkelik de objektiefvorm, die op dergelijke manier als in andere talen de nominatief had verdrongen, dan zou toch ongetwijfeld óok, en nog veel eerder, te verwachten zijn dat *jij* voor *jou* het veld had geruimd.

Voorts mogen de eveneens voorkomende vormen *Uwé*, possessief enz. *Uwé*'s, en *Uwĕ*, possessief enz. *Uwĕs*, niet uit het oog worden verloren. Dr. V.D. HAKE vraagt t.a.p. 21[1] hoe het op dit ogenblik staat met het gebruik van die woordjes. Over de beide eerste kan ik niet oordelen, daar ik ze bij mijn weten nooit gehoord heb (ze schijnen echter nog wel voor te komen), maar het pron. pers. *Uwĕ*, possessief enz. *Uwĕs* (b.v. *Uwĕs jas, deze jas is van Uwĕs* of *van Uwĕ*, vgl. *van mijn* naast *van mij*) waren een dertig jaar geleden in Leiden nog in levendig gebruik; ik heb ze er herhaaldelik horen bezigen. Ze waren geliefd bij dat gedeelte van de middelstand (kleine winkeliers en baasjes, huisjuffrouwen, oppassers en dergelijken) dat er een eer in stelt de beschaafden na te bootsen, dezelfden die liever spreken van *geheel* dan van *heel*, van *ik heef* dan van *ik heb*, van *durabel* dan van *duur*, en die het woord *me*(*n*)*heer* verafgoden. Het zou inderdaad geen te stoute onderstelling zijn (gelet op wat we overal zien gebeuren) dat *Uwé* (en *Uwĕ*) van de beschaafde standen allengs waren afgezakt naar de kleine middelstand (Dr. V.D.H. zelf gewaagt van

1) Voorshands houd ik dit *jou* voor een echte objektief, waarbij het verbum niet is uitgedrukt. De oorspronkelike bedoeling schijnt te zijn: 'jou deugniet zal ik wel krijgen', 'ik zal je wel krijgen, jou deugniet' of iets dergelijks, vgl. ook *Schaem jou, jou Smuyck-hoer, jou Troggel-sack* V. MOERKERKEN t.a.p. 109, 246. Iets anders is vermoedelik zeventiende-eeuws *foy jou* ald. 249, aangezien men bij *fi* in 't Mndl. zowel de datief als de vokatief (en de genitief) vindt, vgl. *fy den gonen die* enz. Oudvla. Lied. en Ged. 527, 261.

die mogelikheid blz. 21), en toen ze daar eenmaal waren beland, door de eersten als ‘burgerlik’ waren vaarwelgezegd.[1)]

Beschikte ik over het materiaal waarover Dr. V.D.H. spoedig beschikken zal, dan zou ik met wat meer vertrouwen de volgende verklaring van het beloop van de ontwikkeling voorstellen, maar achterhouden wil ik die niet.

Wil men bepalen wat de aanspreekvormen in de laatste eeuwen waren, dan dient men voortdurend in 't oog te houden dat die waarschijnlik evenmin vast waren als tegenwoordig, nu alleen de hogere standen in dit opzicht vrijwel tot een zekere eenheid zijn geraakt, terwijl onder de lagere nog steeds twee of drie vormen dooreen worden gebruikt, altans in gesprek met hogergeplaatsten. Ten dele hangen de verschillen af van de stemmingen van 't ogenblik.

In de zeventiende eeuw dan waren in de Hollandse steden de gewone aanspreekvormen de volgende: *a*) beklemtoond: nominatief *jij* (doorgaans geschreven *jy*, vaak *jey*, beide bij V. MOERKERKEN t.a.p. passim), objektief *jou* (*iou, jouw*); *b*) onbeklemtoond: nominatief en objektief *je* (vóor klinkers ook *j'*). Naast *jij* (en *jey*), *je* wordt ook geschreven *ghy, gy, gij* en *ge, -gie, -ie* (deze beide b.v. bij WILLEM HOOFT, zie V. MOERKERKEN 118, 92. 93; 124, 53; 119, 144; 124, 46), eindelik -*y* (b.v. BREEROO, *Moortje* passim), dat aan Mndl. -*i* beantwoordt. In teksten waar de objektief (en 't possessief) *jou* of *jouw* is, mag men wellicht in dit *ghy, gij, ge* enz. een andere spelling voor *jij, je* zien (gelijk Dr. V.D. HAKE al verondersteld heeft voor *ghi* in Holland in de M.E., zie zijn *Aanspreekvormen* blz. 234); opmerkelik is in dit verband dat BREEROO (of zijn uitgever?) in zijn oudere stukken, als de *Klucht van de Koe*, geregeld *ghy* naast *jou* schrijft (b.v. *Ghy meughd wel uyt jou klieren gaen, soo 't jou te heet is* V. MOERKERKEN 22, 43), zelfs in 't *Moortje* gewoonlik nog (echter ook vaak obj. *u*), maar in de *Sp. Brabander* bijna doorlopend *jy* (Jerolimo zelf zegt natuurlik *ghy* en *ou* enz.). Voor de onderstelling dat de spellingen met *g* de uitspraak met *j* kunnen voorstellen, pleit misschien ook het volgende. LAMBERT TEN KATE geeft in zijn *Aenleiding* (1723) 1, 470 voor de nominatief op: als hoogdravend, deftig én gemeenzaam *gy*, als gemeenzaam ‘veel-al.. *je*’, wat dan verderop nader wordt toegelicht. Maar op blz. 473 noemt zijn ondervrager *je* een

1) Bij dezelfde kategorie van personen vindt men in de *Camera Obscura* vormen als *Uwé* (*VE.*), *Uwe* in gebruik (Keesje het Diakenhuismannetje, een kindermeisje enz.). De Heer SWAEN, lector aan de universiteit hier, herinnert zich zeer goed *Uwĕ* (niet *Uwé*) uit Haarlem, omstreeks 1880.

verzachting of verkorting van '*gy* of *jy*', welke laatste vorm door LAMBERT zelf in 't geheel niet was vermeld, ofschoon hij ook in die tijd, o.a. blijkens de *Spectator*, zeer algemeen was. Op blz. 473 noemt TEN KATE *gy*, dat hier blijkbaar de uitspraak met *g* voorstelt, 'ten eenemael gemaekt' in 'de Praet-tael', maar hij zegt nergens wat in die taal dan wel als beklemtoonde vorm gebezigd wordt!

In de behoefte aan een beleefdheidsvorm werd op verschillende manieren voorzien.

1°. door het gebruik van *gij* (met *g*) in de nominatief en *u* in de objektief (possessief *uw, u*). Zo gebruikt in de *Klucht van de Kale Edelman* (1657), bij v. MOERKERKEN 337 vlgg., de 'Edelman' in gesprekken met zijn knecht Snaphaen geregeld *jy* (een enkele keer *jey* of *gy* geschreven) als beklemtoonde nominatief, *jou* als objektief (en possessief), *je* als onbeklemtoonde vorm, maar tegen Helena, een 'rijcke Jufvrouw', zegt hij: *waert gy* 182, *uw voeght een schoonder man* 216, *ick sal het u vertelle* 45 (naast zeldzamer *jou*: *dat wil ick Jou wel sweeren* 60), evenals de dame hem altijd met *ghy* (b.v. 43), objektief *u* (63), possessief *u, uw* (b.v. 66) aanspreekt. Snaphaen, die zijn kale heer alleen *jy* en *jou* waardig keurt, gebruikt tegen de dame als objektief ook wel *u* (73), evenals Boutje, haar dienstmaagd, *uw* (obj.) 211 naast *jy, je* (nom.) 203 vlg.; Helena bedient zich tegenover Snaphaen van *je*, enz. Dergelijke verschillen vindt men ook elders, o.a. in de tiende en vijftiende klucht bij v. MOERKERKEN. Notarissen en zulke personages bezigen in de kluchten tegen hun kliënten en dgl. bij voorkeur *gij* en *u* (enklities ook *je*), b.v. *Nu, Patroon, ik wensch u goe beterschap* v. MOERKERKEN 395, 155, *Alst u belieft* ald. 156, tegen dienstboden echter *jy* ald. 151, vgl. ook de schout in de *Sp. Brabander* met zijn *u* (obj.) 2189, *om uwent wil* 2187 (naast *je* 2211 vlg.) enz. Weliswaar komen *gy* en *u* ook zonder verschil van spreker of aangesprokene naast *jy* en *jou* voor, maar dit is niet te verwonderen, als men bedenkt dat men ze in geschrifte nog altoos in plaats van alle andere vormen vindt (zie boven), en dat *gy* en *u* als deftige schrijfvormen een zeker voordeel hadden boven de overige. De onbeklemtoonde vorm *je* (de enige die TEN KATE de vermelding waardig rekent) moet zeer algemeen geweest zijn, onafhankelik van de gebezigde beklemtoonde vormen. In het begin van de achttiende eeuw was de toestand blijkens V. EFFEN's *Spectator* nog niet zo heel veel veranderd. Zo gebruiken fatsoenlike lieden tegen elkaar *gy* 7, 116 met objektief *u* en possessief *uw* ald. (daarnaast obj. *Mevrouw*, zie straks), de 'Spectator' tegen een rijke burgeres *gy*, obj. *u* ald. 121, Pieterbuur tegen de 'Spectator' *gy* ald. 3, obj. *u* 5 naast nom. *je*

2 en 5 (en *Myn Heer* 6), evenzo de ‘Spectator’ tegen hem 3 vlgg., (alleen niet *Myn Heer*); deftige lui onder mekaar *gy*, obj. *u* ald. 12 (ook *Myn Heer*); deftigdoend ‘middelslag’ van burgers 's Zondags tegen elkander *gy* 8, 99, enz. enz. Tot op zekere hoogte moet dus het aan de deftige schrijftaal (o.a. de Bijbel) ontleende *gij* en *u* in beide eeuwen als beleefdheidsvorm in zwang zijn geweest, zij het ook vermengd met *je* en andere vormen.

2°. door het gebruik van *Mijn Heer, Mevrouw, Mama* e. dgl. Deze manier wordt o.a. door TEN KATE uitdrukkelik vermeld: ‘Wanneer een Minder zijnen Meerder, of Lieden van Aenzien en Opvoeding elkander aenspreken, is men thans (d.i. tegen 1725), volgens de beleeftheid, gewoon, den aengesprokenen in de 3. *Persoon* te bejegenen; als, *Heeft Myn Héér dat verrigt*? dog plomper klinkt het, *Myn Héér hébt gy dat verrigt*?’[1)] *Aenleid*. 1, 473. De schrijver zelf gebruikt *mijn Heer* in zijn Tweespraken herhaaldelik, met *u* als objektief. In de *Holl. Spectator* kan men er vele voorbeelden van vinden, gewoonlik afwisselend met *gy*, obj. *u* en nom. en obj. *je*, zelden met het pron. van de 3e persoon, b.v. een knecht tegen zijn meesteres: nom. *Mevrouw*, obj. *haer* 8, 58, elders een knecht tegen zijn meerdere poss. *uw* 7, 115, obj. *je* ald., een knecht tegen zijn meerdere nom. en obj. *Myn Heer* 12, 102 vlg. naast nom. en poss. *je* 101, deftige lieden in vormelik gesprek nom. en obj. *Myn Heer* 7, 16, enz. In een klucht van BERNAGIE bezigt een zoon, tegen zijn moeder sprekende, *Mama* (obj.) V. MOERKERKEN 547, 49. 53. Dit gebruik van *Mijnheer* enz., dat iets jonger schijnt te zijn dan dat van *gij*, is in Holland later afgedaald: bij FOKKE SIMONSZ. wordt het een kapper in de mond gelegd (*Werken* 3, 116), naast *gij*; bij HILDEBRAND bezigt het Diakenhuismannetje tegen de schrijver afwisselend *meheer, uwe* en *u*, en omstreeks 1880 werd het in Leiden bij de kleinere burgerij evenzo gebezigd tegen personen uit hogere standen. In Groningen b.v. komt het nog veel voor (zie blz. 124[1]), en de pluralis *de Heren, de Dames* is ook in Holland in gebruik. De nominatief *gij* was, ook blijkens TEN KATE's woorden, allengs ondragelik deftig gaan klinken (men bedenke dat er *jij* naast stond), maar de objektief *u* (en 't possessief *uw*) schijnt als minder gemaakt te hebben gegolden.

3°. door 't gebruik van het in hoffelike brieven vaak gebezigde *U.E.* (ook gespeld *V.E., Uw E., U.Ed.* enz.). L. TEN KATE vermeldt alleen in geschrifte *Uw E.* (‘eene verkortinge van *Uw Edelheid* of

1) Is met *hebt gy* hier *heb jij* (*je*) bedoeld?

Uw Eérwaerdigheid')[1] destijds üwé, niet üwédŭlŭ werd uitgesproken., t.a.p. 471, maar er is een welbekende plaats in HUYGENS' *Voorhout*, waaruit men kan zien dat het al vóor 1625 ook mondeling bekend was, n.l.:

> Noch een ander van 't gebroedsel
> Dat of Pen, of Degen voer';
> Mijn soulas, mijn vreughden-voedsel,
> Ah! quitteert V.E. la Cour?
> Sult ghy eenwigh absenteren? enz.

Uit deze aanhaling blijkt ten eerste dat in 't begin van de 17e eeuw de geschreven afkorting *V.E.* of *U.E.* ook wel in gesprekken voorkwam, misschien toen voornamelik in de gemaakte taal van fatten; ten tweede dat de uitspraak ongeveer gelijk was aan het latere *Uwé*, d.w.z. tweelettergrepig en met de klemtoon op de laatste lettergreep. De plaats is dus goud waard in de geschiedenis van deze beleefdheidsvorm. Er blijkt nóg iets uit, nl. dat *V.E.* in de gesproken taal (gelijk trouwens ook in brieven, zie voor de volgende eeuw de *Spectator* passim) afwisselde met het gewone pronomen, hetzij in de uitspraak *jij* of *gij*. Bij v. EFFEN vindt men het in brieven zeer dikwijls, b.v. *UE* nom. *Spect.* 12, 1 (in dezelfde brief ook *u* obj. ald.), *UE* nom. en obj. 12, 49, *UE D.W. Dr.* 72, *UE zeer toegenegene A : D*: 205; in vertoog 138 naast elkaar (in 't begin) *UE schriften, UE* obj. en nom., *gy* nom. en *u* obj. en (aan 't slot) weer *UE.* obj. en *UE. D.W. Dienaar*, enz.; ook wel in de spelling *U Ed.* (obj. 7, 131, verderop in de brief *u* obj., *uw* poss.). In HOOFT's brieven wisselen eveneens *U.E., ghy, u* (obj.) en *je*, z. *Ndl. Wdb.* 4, 2333.2337. In een gesprek heb ik *UE.* in de *Spectator* maar éens aangetroffen, en wel als gebezigd door een edelman tegen voorname personen: *UE. legers* 'uw legers' no. 76. Volgens Dr. V.D. HAKE (blz. 21) wemelt de literatuur sedert de 16e eeuw van *UEd.* (*U.E.* en *V.E.* en dgl. zijn echter in oude tijd, meen ik, meer gebruikelik), maar het blijkt niet of hij het oog heeft op het weergeven van brieven of van gesprekken. In het laatste geval zou mijn betoog zeer versterkt worden.

Bij WOLFF en DEKEN schijnt *UE.* in gesprekken niet voor te komen, maar wel vindt men het bij A. FOKKE SIMONSZ., ofschoon ook deze zich gewoonlik van de schrijftaalvormen *gij* en (obj.) *u* bedient. In *Dorus, of het Wonderkind* (*Werken*, dl. 9, 5 vlgg.), een van zijn laatste geschriften (1808), wordt *UEd.* herhaaldelik gebruikt, als be-

1) Uit deze bijvoeging blijkt altans dit, dat bij het voorlezen van brieven

leefdheidsvorm jegens een onbekende of nieuwe kennis, b.v. blz. 34 *Ei, mijnheer! is UEd. zoo lang en zoo gelukkig gehuwd geweest*? (de spreker gaat dan voort met het possessief *uw*), verder blz. 42, 86 (bis), 96, 108 (overal afwisselende met *gij*, obj. *u*; ook *mijnheer! illumineer je*? 95). Wil men mij tegenwerpen dat *UEd.* hier *Uwedele*, en niet *Uwé*, moet verbeelden, dan verwijs ik naar HUYGENS en naar mijn noot bij TEN KATE's afleiding van *Uw E.* (boven blz. 129[1)], gepaard aan het feit dat het oudere geslacht zich het gebruik van *Uwé* zeer goed herinnert. Omstreeks 1840 was het, blijkens een meedeling van mijn vader, in kleine afgelegen steden in oostelik Gelderland onder de meest niet-inheemse beschaafde bevolking nog niet uitgestorven; in grotere steden schijnt het echter toendertijd als verouderd te hebben gegolden. In een aardig, tussen 1842 en 1854 verschenen stukje van Dr. H.J. NASSAU (*Geschriften* 3, 209 vlgg.) vindt men: '*Uwé*, geheel burgerlijk en provinciaal Hollandsch, zoo ik meen' (ald. 212; 'provinciaal Hollandsch' is misschien niet geheel juist). Vermoedelik is *Uwé* echter nooit in zo veelvuldig gebruik geweest als *U* tegenwoordig; het verschil is ten dele een gevolg van veranderde maatschappelike toestanden. In geschrifte had *gij* met zijn objektief *u* zich zo vastgezet, dat *Uwé* veel minder geschreven werd dan gesproken, gelijk met *U* nog het geval is.

Dat *Uwé* niets anders is dan de letterlike uitspraak van de vermelde afkorting *U.E.* enz. staat vast; de genitief *Uwé's* was een navolging van andere termen als *mijnheers, mevrouws* enz. Dr. V.D. HAKE schijnt in zijn twijfelzucht zo ver te gaan, dat hij zelfs *Uwé* niet uit *U.E.* wil verklaren (t.a.p. 20 vlg., zijn bedoeling is evenwel niet geheel duidelik). Het spreekt vanzelf dat *Uwé* het eerst is gezegd door mensen die brieven schreven en ontvingen, maar waarom zou het van hun niet op anderen zijn overgegaan?

Hoe en wanneer daarnaast *Uwĕ* in gebruik is gekomen, laat zich bij gebrek aan gegevens niet vaststellen. *U.E.* kan *üwĕ* zijn gelezen in een tijd toen de betekenis van de afkorting in vergetelheid was geraakt, of *U.E.* kan óok wel, met de klemtoon op de eerste lettergreep, zijn uitgesproken *üwe*, wat licht tot *üwĕ* kon verlopen. *Uwĕs* is te verklaren als *Uwé's*[1)]. Zover is na te gaan, heeft *Uwĕ* altijd tot de kringen behoord waarheen *Uwé* naderhand verhuisde (misschien

1) Hoe Dr. V.D. HAKE verband wil leggen tussen *uwŭs* en *uwer liefden* (Hd. *Euer Liebden*) en dergelijke uitdrukkingen uit de 16e en 17e eeuw, begrijp ik niet best.

1) Hoe Dr. V.D. HAKE verband wil leggen tussen *uwĕs* en *uwer liefden* (Hd. *Euer Liebden*) en dergelijke uitdrukkingen uit de 16e en 17e eeuw, begrijp ik niet best.

zelfs tot iets lagere), hetgeen verklaren zou waarom het nooit wortel heeft kunnen schieten buiten Holland.

In geschriften van 't begin van de 18e eeuw en zelfs later vinden we de onzekerheid afgespiegeld die ten aanzien van de beleefdheidsvorm bestond, maar zóveel schijnt zeker: dat de objektief *u* minder gemaakt klonk dan de nominatief *gij*, dat *je* als onbeklemtoonde vorm niet beperkt was tot de gemeenzame taal (zie ook *Ndl. Wdb.* 4, 2336), dat *mijnheer* enz. naast *U.E.* als beleefdheidsvorm gebezigd werden, maar dat *jij* en *jou* ook buiten het gemeenzaam gesprek nog een grote rol speelden.

Op 't eind van de achttiende eeuw was *gij* met de objektief *u* in de schrijftaal zo toegenomen, dat het geheel onmogelik wordt over de werkelike toestand te oordelen. Kenschetsend is het *Ndl. Wdb.* 4, 2335 uit *W. Leevend* gegeven voorbeeld, waar een matroos zijn vrijster met *gy* (nog wel onbeklemtoond) betitelt, in plaats van met *je*; elders schrijven WOLFF en DEKEN ook wel behoorlik *je, jy, jou*, maar moeders en dochters b.v. laten zij elkaar met *gy* aanspreken, natuurlik in strijd met de werkelikheid. Het gevolg is dat de tijd van de geboorte van *U* ons ontgaat. Bij HILDEBRAND komt het voor (o.a. in *Een Oude Kennis* herhaaldelik), evenzo in POTGIETER's *Proza*, maar als zulk een algemeen gebruikelike vorm, dat de tijd van zijn ontstaan wel ouder moet zijn. Het is met waarschijnlik dat het in 't begin van de achttiende eeuw al bestond, want de redenen die tegen het schriftelik gebruik van *U.E.* in het weergeven van gesprekken gepleit kunnen hebben, komen bij *U* niet in aanmerking; men zal mogen aannemen dat het in de loop van de achttiende of 't begin van de negentiende eeuw, opkwam.

Mogelikheden hoe het ontstaan kan wezen, zijn de volgende.

1o. *U* is rechtstreeks afgekort uit *Uwé* (*U.E.*), zoals b.v. Spaans *uste*(*d*) (geschreven *Vs.*), uit *vuestra merced* 'Uw Genade', en Sanskrit *bhavân* uit *bhagavân* 'Eerwaarde', die allebei geheel als ons *U* worden gebruikt. In déze vorm echter zou ik de afleiding uit *Uwé* niet voor mijn rekening durven nemen, niet alleen omdat het mij twijfelachtig voorkomt, of *U* bij zijn ontstaan wel tot dezelfde kringen behoorde als *Uwé*, maar ook omdat de aangenomen afkorting mij foneties onmogelik toeschijnt, in verband met de klemtoon op de tweede lettergreep (in het Spaanse voorbeeld blijft de vokaal van de laatste, beklemtoonde, lettergreep van *merced* bewaard, terwijl het verdwijnen van de *-d* niet tot *usted* beperkt is; in de Sanskritvorm *bhagavân* had de tussenlettergreep de zwakste klemtoon).

2o. *U* is ontstaan uit *uwĕ*. Vóor een klinker kon hieruit licht *u*(*w*)

voortkomen: *uwĕ is wel goed* werd *u*(*w*) *is wel goed, uwĕ eet niet netjes* werd *u*(*w*) *eet niet netjes*, denk voorts b.v. aan de vele gevallen waarin *uwĕ* voor *ĕs* (eens), *ĕr* kwam te staan. Of men het woord nu *Uw* of *U* spélde, deed er niets toe; het zou vanzelf met *u*, de objektiefvorm van *gij*, vereenzelvigd zijn.

De derde mogelikheid, die mij op 't ogenblik het meeste toelacht, is aldus. Toen *Uwé* (en *Uwĕ*?) óf gemeengoed van de beschaafdsten en de middelstand was geworden, óf uitsluitend tot de laatste was beperkt, ontstond bij de eersten de zucht om naar een nieuwe beleefdheidsvorm te zoeken, in plaats van die vormen (en het onhandige *Mijnheer* enz.), wat niets anders was dan een herhaling van het vroegere zoeken naar een plaatsvervanger voor het gemeenzaam geworden *jij*. Gelijk gewoonte is in zulke gevallen, greep men naar de schrijftaal. De nominatief *gij*, die daar vrijwel de alleenheerschappij had verkregen, lag te ver af en klonk te onnatuurlik, maar de objektief *u* en het possessief *uw* hadden het dubbele voordeel, veel op *Uwé* (en *Uwĕ*) te gelijken (zonder dezelfde onnangename standsbijsmaak te bezitten) en minder stijf te klinken dan *gij*; er is zelfs enige reden om aan te nemen dat ze sedert de 17e eeuw min of meer in gebruik waren gebleven als beschaafde bijvorm van *jou* en *jouw*. Daarom nam men de vorm *U* in plaats van de objektief *Uwé* (en *Uwĕ*) en gebruikte die natuurlik ook voor de gelijkluidende nominatief *Uwé* (en *Uwĕ*). Wellicht ook beschouwde men *Uwé* als een verkeerde uitspraak *u* + *wé* van de vooral bij 't possessief gebruikelike spelling *uw*. In de kringen waar *U* ontstond, is opzet volstrekt niet uitgesloten.

Aanvaardt men een van deze verklaringen, dan verdwijnt tegelijk de laatste ernstige moeilikheid, waar Dr. V.D.H. zich wel wat gemakkelijk van afmaakt, nl. de 3e persoon van het werkwoord bij *U* (zo al bij HILDEBRAND). Dr. V.D.H. zegt: ‘die vorm lijkt me geen bewijs’ en onderstelt dan dat óf de 3e persoon bij *UEd.* (l. *UE.*) invloed gehad heeft op de werkwoordsvorm bij *U*, óf dat men ‘in z'n onderbewustzijn, verband gezocht heeft tussen *U* en *UEd.* (l. *UE.*).’ Maar daarmee kent hijzelf aan *UE.* een geweldige invloed toe, terwijl hij in zijn hele betoog daarvoor en daarna die vorm zoveel mogelik tracht weg te cijferen. Van zulk een persoonsverandering ken ik maar éen voorbeeld, nl. bij het onder de Quakers gebruikte *thee* (vaak met de 3e persoon), maar hier was (behalve de gelijke vokaalklank van *thee* en *he*) de geïsoleerdheid en lastigheid van de werkwoordsvormen van de 2e persoon enkv. beslissend.

Ten slotte sta ik in mijn slotsom niet zo ver van Dr. V.D. HAKE

af: het is m.i. mogelik dat *U* werkelik de oude objektief *u* is, maar het is op zijn tegenwoordige ereplaats gekomen op heel andere manier dan b.v. Zeeuws *ons* voor *wij*, en *U.E.* heeft bij die verheffing minst genomen een gewichtige rol gespeeld.

G r o n i n g e n , 8 April 1911.
J.H. KERN.

Een proeve van nederlandsche spraakkunst. De tijden van het werkwoord.

Zooveel malen is men man, als men talen spreken kan. Dit spreekwoord wordt gewoonlijk erg praktisch opgevat. Maar het heeft ook een dieperen zin.

Want voor elke nieuwe taal die we leeren, moeten wij een nieuwen kant van ons zieleleven ontwikkelen. Om Fransch te spreken, ja zelfs om het goed te verstaan reeds, moeten wij een tikje van die lichte, speelsche, gevatte windwijzer-mentaliteit beet hebben, die wij nu eenmaal gewoon zijn *esprit* te noemen.

Wil een Hollander goed Duitsch leeren, dan moet hij langzamer leeren denken, maar tevens veel komplexer en zwaarder; verder moet hij òf naar den *gemütlichen* kant wat uitgroeien òf z'n persoonlijkheidsgevoel een beetje steiler opzetten tot arrogant wordens toe.

Voor het Engelsch moeten we het mannelijk-stugge, wat in ons is, kultiveeren. Ook kunnen we daar den ietwat slordigen vrijheidszin nog iets verder dan ten onzent laten uitbotten, als we maar verstandig blijven, waardig en sober. Wie deze karaktereigenschappen althans niet bij navoeling ondervinden kan, kent geen Engelsch.

En dat geldt niet alleen (gelijk men wel eens meenen wil) voor de literatuur van zoo'n volk. Neen, dat geldt ook voor z'n spraak. Tot in de diepste wortelen der taalstruktuur liggen deze karaktertrekken verholen. En we beginnen pas in de laatste jaren te overzien hoe breed en wijd zich zulk een invloed over die heele wemelende wereld van den taalboom uitspreidt, en hoe precies, hoe stempelsgewijze de aard van den stam ligt uitgedrukt tot in iedere bladvezel en weefselnaad.

Wat moet dus de studie van vreemde talen een prettig vak zijn! En tòch. Kom er eens om!

Wat voor vreemde talen geldt, is nog dieper waar van de grammatika der moedertaal. Zeker, hier behoeven wij geen nieuwen kant

van onze ziel te ontwikkelen. De Hollandsche mentaliteit brengt elk normaal kind mee op school, mèt z'n taal. Maar nu moest dat kind van z'n meesters leeren: zich dat bewust te worden. Mèt den meester moest dat jonge hoofd langzamerhand z'n eigen jonge gedachten leeren begluren door het vergrootglas der taal. Aan de hand der grammatika moest dat kind scherp leeren ontleden, en benoemen wat tot dan toe in de speelsche vaagte van 't kinderlijk bewustzijn schemerde. Inderdaad, als wij zóó onze grammatika gingen opvatten, dan zou men mogen zeggen: dat de taalstudie pas ten volle ons zieleleven aan ons zelve veropenbaart. En zou ik dan niet mogen toornen tegen hen, die in de grammatika niets zien dan een vormelijk hulpmiddeltje om handig te worden in beschaafden omgang en korrespondentie?

Men heeft in den laatsten tijd veel geschetterd tegen de vormende kracht van het grammatisch onderwijs; de klassieke talen moesten er om afgeschaft worden, (wat deden al die Grieksche en Romeinsche spraakkunstgrillen anders dan voor luien ballast spelen in dat hoofd, dat al nuttige weet kon laden als b.v.: hoeveel de koffie kost, en wat imaginaire getallen zijn, en dubbel boekhouden zelfs!); de nieuwere vreemde talen moest men uitsluitend praktisch doceeren à la Gouin of Berlitz (want naäperij is immers ook voor ontwikkelde menschenhersenen het alleenzaligmakende middel van leeren!); en de Nederlandsche spraakkunst mocht alleen nog van taalonderwijzers (Heer, ontferm U over hen!) worden gevergd!

Zou dat toch niet wijzen op eenige dekadentie in onze grammatische opvattingen en systemen? Zou zulk een aktie mogelijk zijn geweest, als onze grammatika steeds in kontakt was gebleven met het leven, het intieme gevoels- en zieleleven in ons binnenste, dat voor elk van ons, rechtmatig of niet, toch altijd wel de helft van het heelal zal blijven? Zou ooit iemand op nuttelоosheid of vormelijke vorming hebben durven smalen, als daar op de klasbanken den leerlingen bij het doorwerken hunner Nederlandsche grammatika voortdurend nieuw licht was opgegaan over de fijne voor hen nog nooit ontraadselde kantweefsels van hun eigen voelen en denken diep daarbinnen; als bij elke nieuwe vreemde taal die zij leerden, inderdaad, naar het aloude woord van Karel den Vijfde, een nieuwe mensch in hen werd wakker gemaakt?

Als ik het eens zoo ver kon brengen in m'n leven, dat heel ons taalonderwijs geschoeid werd op dien leest! Dat onze jongens en meisjes eerst aan een reeks van goedgekozen termen en indeelingen de fond van hun zieleleven in onze moedertaal leerden terugvinden, en dàn bij het verder onderwijs ook een heele homogene serie van

leerboeken klaarvonden, die alle uitgingen van de reeds bekende denk- en voelvormen uit de Nederlandsche taal, om dan geleidelijk en in aansluiting bij Nederlandsche zeldzaamheden of uitzonderingen de eigenaardige zielestruktuur van die telkens nieuwe taal te ontvouwen met behulp van termen en indeelingen, die zooveel mogelijk met die der Nederlandsche grammatika moesten aansluiten of overeenstemmen! Dan zou ik waarlijk gaan gelooven iets groots tot stand gebracht te hebben voor de geestelijke opvoeding van ons (de karakteristiek is van COORNHERT!) ‘trouwhartig Hollandsch volk’.

Als het evenwel bij mijn levenstijd zoover wil komen, dan zullen er me zeer velen met harden arbeid van taaie, lange jaren moeten bijstaan; dan zal er in onze taalkundige kringen wat minder gedrukt en wat meer gestudeerd moeten worden; dan zullen onze onderwijzers nederig en vaardig moeten helpen met het eenige waarmee zij helpen kunnen: kritisch geschift materiaal, géén ónkritische theorie; dan zullen er vele persoonlijke offers moeten gebracht worden door mij en door anderen, offers van liefgekregen ideetjes, van onhebbelijke hebbelijkheden, van finantieele voordeelen zelfs; dan zou er nog zoo heel veel moeten veranderen in ons kringetje van Nederlandsche taalmannen, meer, veel meer, geloof ik, dan men het recht heeft van zoo'n korte tijdsruimte te eischen of ook maar te hopen.

Intusschen, als we niet beginnen, wordt het nooit dag. Dus vooruit, aan den slag.

Ik werk sinds eenigen tijd aan de voorbereiding van zulk een spraakkunst, en wil er hier een proefje van geven. Wie mij op verbeteringen of over 't hoofd geziene typische zegswijzen zou willen opmerkzaam maken, mag van mijn dank verzekerd wezen. Ik leer heel graag door zelf te vinden, maar ik ben Goddank niet verwaand genoeg, om niet het meeste te willen leeren van anderen.

Ik zou het dan hebben over de tijden van het werkwoord. Daartoe moet ik evenwel eerst iets zeggen over het werkwoord in het algemeen. In onze toekomstige grammatika volgt dan de leer der aspekten of Aktionsarten, die ik hier oversla. En dan komt de behandeling der tijden, die hieronder wordt afgedrukt. Hierna volgen pas de wijzen. Alleen nog dit. Ik behandel alleen de tijden in den enkelvoudigen zin. De samengestelde zin, vooral met z'n bijzinnen van tijd, verschuift de oorspronkelijke subjektieve opvatting der tijden bijna heelemaal naar den objektieven kant. Wat grammatika's meestal over de tijden berichten, berust nu, jammer genoeg, vooral op die verschoven verhoudingen in de bijzinnen van tijd, en daardoor is de heele opvatting der tijden onvermijdelijk in een scheef licht gekomen.

Veronderstellen doe ik tamelijk weinig, althans positieve kennis. Alleen een klein maar voornaam nummertje uit de beteekenisleer: dat namelijk een woord of vorm waarvan de beteekenis uit meerdere elementen bestaat, door uiterlijke of innerlijke omstandigheden dikwijls gaandeweg één of meer van die elementen verliest, en daarvoor soms andere in de plaats neemt.

Ik wees er reeds vroeger[1)] op, dat onze voorstellingen van bewegingen en handelingen over 't algemeen veel schematischer en onaanschouwelijker zijn, dan onze voorstellingen van dingen en zaken. Dingen en zaken in rust kan ik toch met één enkelen oogopslag overzien, en in een minimalen tijd voorstellen; maar bewegingen en handelingen, ook de allereenvoudigste, bestaan uit zóóveel verschillende fasen en momenten, dat zelfs de kinematograaf er soms voor te kort schiet. Nu weet ik wel, dat sommige menschen een ontzaglijk rijke fantasie hebben, maar zoo vlug en zoo kompleet als de kinematograaf is toch het voorstellingsvermogen wel van geen enkel normaal individu; ook al doet hij op dat oogenblik niets anders en houdt hij dus al zijn psychische kracht ter beschikking van de zinnelijke voorstellingen; laat staan dan in het gewone gesprek, waar al onze psychische funkties in werking zijn en de aanschouwelijkheid der voorstellingen, juist om de beperktheid der totale psychische energie, tot een minimum wordt gereduceerd. Al de voorstellingen dus, die in het normale taalgebruik aan handelingswoorden geassocieerd worden, zijn dus zeer schematisch, veel minder rijk dan de heusche waarneming, slechts flauwe aanduidingen van de werkelijkheid. En dat is welbeschouwd ook niet zoo heel erg.

Gewoonlijk interesseeren ons al die opvolgende momenten al bitter weinig. 't Is ons meest alleen om het effekt te doen, of om het doel, of om de zielsgesteldheid die tot de handeling leidt en het begin alleen, of vooral om den toestand die uit de handeling voortkomt, of om den persoon die de handeling stelt of ondergaat.

Hebben wij b.v. uitnoodigingen rondgestuurd voor een vergadering, en hangt het sukces onzer onderneming bijna heelemaal van het al of niet deelnemen van één bepaald persoon af, en komt dan op den bewusten avond een onzer vrienden binnen met een oogknipje en de blijde tijding: *hij komt*; dan interesseert ons aan die handeling *niet* dat ‘hij’ z'n huis uitgaat, de straat doorloopt, twee- of driemaal afslaat, over de brug gaat, om het vergaderlokaal te bereiken, maar alleen het

1) *Principes* § 28.

effekt: *dat hij aanstonds hier zal zijn, en zal deelnemen aan de beraadslaging*.

Ook hierin zijn evenwel graden en verschillende mogelijkheden. Dikwijls komprimeeren wij inderdaad het heele verloop van zoo'n handeling tot één enkel punt (het begin of het einde) waarin wij belang stellen. Soms evenwel is ons interesse niet zoo gekoncentreerd en stellen wij ons toch min of meer kinematografisch de verschillende fasen van zoo'n handeling voor.

Zoo b.v. wanneer een kind het doel van een serie bewegingen niet begrijpt en mij verhaalt een werkman gezien te hebben, ‘en die laat al maar door een houten schijf draaien en kneedt vuil bruin goedje met z'n handen, en dan draait hij weer aan de schijf en neemt het leem weer en begint weer opnieuw’.

Had die jongen geweten, dat die man een pottenbakker en het vuil bruin goedje leem was, en dus het doel zijner handelingen verstaan; dan zouden *de verschillende fasen niet zooveel indruk op hem gemaakt hebben*, en had hij eenvoudig alles samengevat in zijn herinnering en gezegd: *Ik heb een man gezien die bruine potten maakte*.

Hieruit volgt dus, dat één en dezelfde handeling op zeer verschillende manieren door ons kan opgevat worden, al naar gelang het een of ander moment ons belang inboezemt.

Hierop volgt nu: I. De leer der aspekten (die ik oversla), en II. De leer der tijden (die volgt).

> Als ik een feit verwacht, dan moet dat nog gebeuren, het behoort voor mij tot den toekomenden tijd.
> Als ik op een feit terugblik, dan is dat al voorbij, het behoort voor mij tot den verleden tijd.
> Als ik een feit waarneem, dan is mij dat present, het behoort voor mij tot den tegenwoordigen tijd.

Nu kan ik mij evenwel ook verbeelden, dat het al tien jaar verder is. En dan van dàt tijdstip terugzien over ondertusschen gebeurde feiten. Deze behooren dan voor mij tot den verleden tijd der toekomst.

Evenzoo kan ik mij terugdenken in lang vervlogen tijd, en hoe ik toen al terugzag op hetgeen was voorafgegaan,

of hoe ik toen nog verwachtte, wat sedert dien gebeurd moet zijn,

of hoe ik toen reeds terugzag op een verwachting die sedert dien vervuld moest zijn.

Dit willen wij in bizonderheden nagaan.

I. Verwachting.

Als ik een feit verwacht of voorzie, dan is de heusche waarneming

ervan nog op komst, het behoort voor mij tot de toekomst. *Ja, ja, dat zal* (Dat voorzie ik). *Dat zal niet* (Ik verwacht van nee).

Je zult het zien en ondervinden. Ik zal nog de schuld krijgen. Het zal aanstonds vier uren slaan. O ja, dat zal wel (Dat had ik wel verwacht!).

Dat verwachten of voorzien sluit in: 1°. dat ik een voorstelling van dat feit heb of dat ik het van vroeger ken, zij het als zoodanig of althans z'n elementen, 2°. dat ik me die voorstelling als zoodanig bewust ben of dat ik er aan denk, 3°. dat i k g e l o o f dat die voorstelling opnieuw werkelijkheid zal worden, waarin 4°. dikwijls de bijgedachte ligt opgesloten, dat het nu nog geen werkelijkheid is.

1. Dat g e l o o f kan nu berusten op een redeneering uit de omstandigheden, of op een aankondiging van anderen, of godsdienstige overtuiging.

Het zal vandaag mooi weer zijn. Hij zal het zeker doen. De avondtrein zal weer wel te laat komen. Morgen zal ik wel klaar zijn. Jij zult nooit door je examen komen. Wanneer zul jij toch eens wijs worden? Je zult dat wel even doen, hé? Hij zal het toch wel zeggen? Morgen zal er hier een Zeppelin overkomen. De koningin zal zelf de troepen inspekteeren. Vandaar zal Hij komen oordeelen levenden en dooden. In den hemel zal ik rusten. Eenmaal zal het goed triomfeeren over het kwaad.

2. Of bij dingen, die van mij afhangen, op mijn plan, voornemen of wil, als de aandacht meer op de uitvoering valt (dus alleen 1ste persoon). Soms wordt de uiting van zoo'n voornemen tot een belofte.

Ik zal het probeeren. Ik zal morgen even naar Amsterdam gaan. Om vier uur zal ik je komen roepen. Wij zullen er maar uitscheien. Zal ik er maar uitscheien? Zullen we gaan? Ik zal mijn best doen. (Vgl. *willen*).

3. Komt hier toorn bij, dan kan dit voornemen voor een ander een bedreiging zijn, wat duidelijk uit den toon te hooren is (alleen weer 1ste persoon).

Ik zal jullie krijgen. Ik zal ze! (ik ben iets geweldigs met hen van plan). Vader heeft kleine Piet het rooken verboden. Piet bromt tegen zusje dat hij tòch wel zal rooken. Zusje klikt dat weer aan vader. Wacht even, zegt vader, *ik zál hem rooken*! (ik ben met hem en z'n rooken iets geweldigs van plan).

4. Bij een bevel berust het geloof aan de verwerkelijking op het autoriteitsgevoel in den gebieder (alleen 2de en 3de persoon).

Je zult eerst je werk afmaken. Jullie zult hierblijven. Eerst zal hij hier komen en mij permissie vragen. Wat zijn dat voor grillen? Gehoorzamen zullen ze! Hij zál bukken! Zul je er eens uitscheien? (Vgl. *moeten*).

5. Bij een taak berust dat geloof op plichtsgevoel of vrees voor straf (nauw verwant met 2.) (alleen 1ste en 3de persoon).

Hij zal doen wat hem gekommandeerd wordt. Ik zal 't in 's hemels naam maar doen, anders wacht me nog erger. (Vgl. *moeten, niet hoeven, hebben te*).

6. Wat ik nog verwacht, of voor mij nog toekomstig is, kàn evenwel buiten mijn weten al best begonnen zijn, zoodat op het 4de element n i e t m e e r g e l e t wordt.

Het zal hem berouwen. Hij zal zeker ooit tot inkeer komen (van iemand die in den vreemde is).

7. Het verwachte feit kan zelfs al lang aan den gang zijn, mits ik het nog maar niet zeker weet. Voor mij behoort de realiteitsbeaming dan nog altijd tot de toekomst, 't blijft potentialiteit. Zoo'n verwachting noemen wij e e n v e r m o e d e n . Het 4de element wordt uitdrukkelijk u i t g e s l o t e n (alleen 2de en 3de persoon).

Je zult wel denken: wat doet ie mal vandaag! (ik vermoed, dat je allang denkt w.d.i.m!). *Jullie zult toch wel weten, dat Piet Jansen dood is*. (Jullie weet toch al, dat Piet Jansen dood is, vermoed ik). Is ie er niet? *Dan zal hij ziek zijn. Hij zal liggen te slapen. Neen, ze zullen weer wel samen aan 't blokken zijn in de bibliotheek*. (Vgl. *moeten*).

8. Soms valt de realiseering met het plan samen, het 4de element valt uit (alleen 1ste persoon).

Ik zal je wel vertellen, dat het me erg speet (openhartig beken ik d.h.m.e. sp.). *Ik zal je groeten* (ik ga heen). *Jawel, ik zal je bedanken* (ik bedank je feestelijk). (Vgl. *willen* en *worden* in *ik word kwaad* enz.).

9. In eenige gevallen ten slotte wordt de verwachting in zóóver omgekeerd, dat ze zeker niet vervuld zal worden, dus irreëel zal blijven, maar juist het tegengestelde gebeuren zal (element 3 gelogenstraft). Dit heeft vooral plaats, als ik zelf de gedachten van den toegesprokene over mij of een ander aanhaal, en met vragenden uitroeptoon in twijfel trek. (1ste en 3de persoon).

Ik zal gek zijn! (Ik zal niet zoo gek zijn). Je verwacht zeker, mij als een gek te kunnen bedriegen?

Hij zal gek zijn! (Hij zal niet zoo gek zijn). Verwacht je hem zóó onnoozel beet te nemen? Dat kun je begrijpen!

Ik zal je naloopen! Dat kun je net zoo denken!

II. Terugblik.

Als ik op een feit terugzie, dan is het natuurlijk al voorbij. Het behoort voor mij tot den verleden tijd.

Ik kwam, ik zag en overwon. Ik heb mijn voet gestooten. Jij waart er zelf ook bij! Jullie deedt ook zoo vreemd. We hebben ons uitstekend

geamuseerd. Die kleine kinderen waren zóó lief en aardig! Nee, 't is echt mooi geweest.

Dat terugzien bestaat 1° uit een voorstelling, waar ik 2° aan denk en waar ik 3° op terugblik, waarbij 4° dikwijls de bijgedachte komt dat die voorstelling thans geen werkelijkheid is.

1. Die terugblik kan zijn een terugkennen van vroeger door mij zelf waargenomen of beleefde werkelijkheid, een eigenlijke herinnering.

Ik heb heel wat kattekwaad uitgehaald in mijn jonge jaren. Maar jij was ook een strop. Ik zie je daar nog gaan, de veldwachter had je bij je kraag. En verlegen dat je was!

2. Die terugblik is ook dikwijls een terugkennen van oude voorstellingen, die ik niet door rechtstreeksche waarneming maar door mededeeling van anderen gekregen heb en in mijn historisch weten natuurlijk met de eigen ervaringen op ééne lijn staan.

Hier heeft Napoleon overnacht, daar heeft me vader dikwijls over verteld. *Ze hebben hem genoeg gewaarschuwd*, ik weet het van z'n moeder zelf.

3. Die terugblik kan ook wel eens geen terugkenning zijn maar een terugwijzing, en in zoo'n geval berusten op een redeneering uit de omstandigheden of gevolgen.

Het heeft van nacht ontzaglijk geregend, kijk die groote plassen eens. *Wie heeft mijn inktkoker genomen*? hij is weg.

4. 't Spreekt evenwel van zelf, dat in deze drie gevallen de zekerheid van ons terugzien al langer hoe onzekerder is geworden. Wat ik zelf zag, weet ik zeker. Wat anderen mij vertelden, vooral als 't heel lang geleden of moeilijk te konstateeren was, is al niet zoo ontwijfelbaar vast meer. En wat wij uit de omstandigheden of gevolgen door overhaastige redeneering zoo al besluiten, gaat dikwijls heelemaal beneven de werkelijkheid. En dat weet de spraakmakende gemeente zelf ook heel goed. Vandaar dat zij de konklusie van zoo'n redeneering dikwijls slechts voor een bloot vermoeden geeft. Er komt dus een element van onzekerheid bij.[1)]

Het heeft zeker erg geregend van nacht, kijk het gras eens nat zijn. - Welnee, jongen, dat is de dauw. *Jullie hebt zeker wel van het ongeluk gehoord*! De heele stad is er vol van. - Nee, vertel eens, wat is er gebeurd?

1) Dit wordt uitgedrukt 1°. door *zeker* en *wel*. Opmerkelijk is het dat we deze versterkingen juist gebruiken in zinnen, die *niet* zeker zijn. Maar psychologisch toch zeer begrijpelijk. 't Zijn gevoelswoorden, en half als autosuggestie, half als suggestie op den aangesproken persoon, bedoeld. 2°. dikwijls door den stijgenden muzikalen toon.

5. Ook in aanschouwelijkheid vormen deze drie gevallen een afdalende reeks. Wat ik zelf beleefde, kan ik me in de verbeelding levendig voorstellen als geschilderd. Wat ik hoorde van anderen, staat gewoonlijk al minder aanschouwelijk in mijn geheugen. Wat ik uit de gevolgen besluit, wordt meestal absoluut onaanschouwelijk, slechts aanduidenderwijze door mijn verstand beaamd.

Welnu, de eerste verleden tijd heeft tot kernbeteekenis: de plastische schildering van een feit; hij geeft m.a.w. te kennen, dat wij het feit min of meer als gebeurend levendig voor ons terugzien, soms zelfs in eenige sukcessieve fasen van z'n ontwikkeling; hij spreekt dus meer tot de verbeelding en gaat altijd met aanschouwelijke voorstellingen gepaard.

De tweede verleden tijd heeft tot kernbeteekenis: de koude konstateering van een feit; hij geeft m.a.w. te kennen, dat wij het heele feit in één gezichtspunt samenvatten, ook al heeft het zelf soms lang geduurd; hij spreekt dus meer tot het abstrakt redeneerend verstand en gaat bijna nooit met aanschouwelijk durende voorstellingen gepaard.

Hij werkte dag en nacht aan zijn meesterstuk. Hij heeft goed werk gemaakt. Ik kwam, ik zag en overwon. Ik ben gekomen, ik heb gezien en overwonnen. Ik liep schielijk de trap op en ai! daar stootte ik mijn voet. Van morgen heb ik op den trap m'n voet gestooten. Van morgen was je nog bij hem, ik zag je samen de school uitgaan. Van morgen ben je nog bij hem geweest, hij heeft het me zelf bekend. Daar ligt een inktkoker over den vloer. *Dat heeft natuurlijk een van jullie gedaan*? Nee, meester, ik zal 't juist zeggen hoe het gebeurd is. *Jan stond hier tegen de bank, toen kwam opeens Piet binnen en zonder iets te zeggen trok hij Jan achterover. Jan greep zich natuurlijk aan de bank vast, maar bij ongeluk juist met z'n vinger in den inkt. - Zoo, dan hebben jullie het dus allebei gedaan*? Twee brieven over een zelfde feit verschillen juist in het tijdsgebruik, als de eene schrijver ooggetuige was, en de andere niet.

Van morgen om acht uur is oome Piet overleden; *hij heeft nog met volle kennis afscheid genomen van tante en de kinderen*. Hij is gestorven gelijk hij geleefd heeft: vol moed en godsvrucht. Hij ruste in vrede.	Van morgen om kwart over achten is oome Piet gestorven; *vóór zijn dood nam hij nog met volle kennis afscheid van tante en de kinderen, hij gaf ze elk de hand, en zei tot ieder nog een woordje*. Hij is gestorven gelijk hij geleefd heeft: vol moed en godsvrucht. Hij ruste in vrede.

1. Eigen herinneringen kunnen dus beide vormen hebben, maar prefereeren den 1sten verleden tijd.

2. Feiten die ik door anderen weet kunnen ook beide vormen hebben, maar prefereeren den 2den verleden tijd.

3 en 4. Feiten door redeneering afgeleid of vermoed hebben altijd den 2den verleden tijd.

Typisch is ook een geval als dit. Met spijt en afkeer vertelt een jongen wat hij in een oogenblik van drift misdreef: *Ik dacht nergens meer aan, en werd al langer hoe driftiger, ik schold hem uit voor al wat leelijk was, en toen* (met verlaging en verzachting der stem, waardoor de spijt wordt uitgedrukt) *heb ik hem een klap in het gezicht gegeven*.

Die laatste daad was een blinde daad van blinden hartstocht, ze is nooit aanschouwelijk bij hem geweest, dus ook nu niet in zijn herinnering.

Uit de aanschouwelijk sukcessieve beteekenis volgt ten slotte dat alleen de eerste verleden tijd kan gebruikt worden, wanneer wij op een feit letten, aansluitend bij een bepaald tijdstip en hij omgekeerd ook nooit kàn gebruikt worden als er geen milieu-bepaling bij komt, in woord of situatie. De omschreven verleden tijd is daarentegen op z'n plaats als wij zonder tijdsbewustzijn terugdenken of een tijdsduur met één blik overzien.

Wat was je aan 't doen toen ik je zag? *Ik maakte wat notities*.

Wat heb je van middag in de klas gedaan? *Ik heb opgelet*.

Wat heb je nu weer uitgevoerd? *Ik heb niets gedaan*.

Ik wist het wel. - *Waarom heb je 't dan ook niet gezegd*? (meer koud verwijtend). - *Waarom zei je 't dan niet*? (meer invoelend, intiem vragend).

6. Waar ik op terugzie, of wat voor mij verleden is, kan best op 't oogenblik nog duren, ik weet het niet (element 4 raakt op den achtergrond).

Vroeger stond daar op den hoek een huis met een puntgevel, staat dat er nog? Ik sprak laatst een jongen Vlaming, *het was een ferme borst en van de Franskiljons in Gent moest hij niets hebben. In Parijs heeft indertijd een Hollander gewoond*, alleen om z'n landgenooten aldaar rond te leiden. Of die er nòg is, weet ik niet.

7. Soms wordt zelfs duidelijk verondersteld, dat het feit nòg duurt, bij werkingen namelijk die *a.* uit hun aard min of meer blijvend zijn, of die *b.* een blijvenden toestand ten gevolge hebben, waarop vooral de aandacht valt (element 4 wordt gelogenstraft).

a. Dat wist ik al lang. Ik heb hem al jaren gekend. Hier heeft de snelle stroom het ijs belet zich vast te zetten.

b. Het is gedaan met hem. Dat zaakje is alweer afgeloopen. Nou, die is er ook alweer geweest.

c. Vader, ik had u wat te vragen. Ik wilde u wel voorstellen er samen heen te gaan. Dat moest jij nu eens voor me doen. Ik had het graag vanavond terug. Ik zag graag dat je met hem meeging. Ik wilde ze allemaal hier hebben. De lens kon jij wel even voor me halen.

In de laatste voorbeelden onder *c.* spreek ik een aanschouwelijken durenden wensch uit, maar heel bescheiden: als uit de verte erop terugziende. De tegenwoordige tijd zou hier veel krasser klinken.

8. Hiermee ten nauwste verwant zijn de loutere veronderstellingen. Deze worden natuurlijk uit herinneringen opgebouwd. Vandaar dat het aanzien van een veronderstelling eigenlijk altijd een terugblik of een terugwijzing is.

Ik deed het niet (als ik in jou plaats was). *Ik liet ze loopen. Ja, dán gaf ik toe. Hij haalde het nooit. Die kwam er van z'n leven niet. Die ging er aanstonds mee aan den haal*.

9. Daardoor komt nu evenwel in sommige gevallen element 4, de niet-werkelijkheid, weer op den voorgrond. Zoo b.v.: *Ik verlangde wel te sterven, maar mijn kinderen kunnen mij nog niet missen. Ik wilde ze allemaal hier hebben, maar ik zie, het gaat niet. Ik hoorde liever dat je gestorven waart. Hoe gaarne zag ik hem in ons midden*.

10. Gaandeweg verdringt nu in deze aanschouwelijke wenschen de niet-werkelijkheid (element 4) het terugzien (element 3) weer. Soms zelfs wordt in zulke gevallen het terugzien heelemaal op den achtergrond gedrongen en domineert de niet-realiteit volkomen; vooral wanneer de aanschouwelijke wensch niet meer door het w.w. zelf (*wilde, verlangde*) of door een bijwoord (*graag, liever*) maar door de omgekeerde uitroep-volgorde (+ *maar*) aangegeven wordt. We hebben dan echt onvervulbare wenschen (aanschouwl. voorstelling, bewustzijn, irrealiteit, begeerte).

Hoorde ik maar dat je gestorven waart! Zag ik hem maar in ons midden! Bleef hij maar weg! Ging je maar met hem mee! Had ik het maar terug van avond! Kwam de jongen toch hier! Was het maar uit! Had-je gelijk! Sliep-ie maar! Waren wij hier maar weg. Hielden jullie nou toch eens op. Deed hij het maar.

III. Waarneming.

Als ik een feit meemaak of aanzie, dan is mij dat feit present, het behoort voor mij tot het tegenwoordige.

Het regent flink. Hoor je wel? Ze maken muziek. Die pudding smaakt goed. Ik herinner het mij nog levendig. Wij verwachten je stellig. Wat

doe je daar, Hendrik? Ik redder mijn boeltje wat op. Ik denk van niet. Hij schudt van ja. Waarom lachen jullie zoo?

Dat meemaken bestaat uit 1° een gewaarwording van een uiterlijk of innerlijk feit, dat ik 2° mij bewust ben en als realiteit beaam. (Bij enkelvoudige bewuste akten vallen de beide elementen samen.)

1. Het feit is aan den gang terwijl ik spreek. Dit gebeurt bijna uitsluitend bij werkingen die althans eenige oogenblikken duren.

Ik zit hier niet erg gemakkelijk. Ben je wat aan 't rondloopen? Hij ligt te slapen. Wat spelen jullie, whist of quadrille? Je rok sleept.

2. Het feit is juist afgeloopen maar valt nog binnen den psychischen praesenstijd; deze is namelijk geen mathematisch punt, maar eenige sekonden lang. Dit geval komt vooral voor bij werkingen die een heel korten duur hebben.

Daar wordt geklopt. Daar waait een pan van 't dak. Die slaat zeker ergens in (vlak na een bliksemslag). *Dat zeg je wel*.

3. Het feit moet juist beginnen maar valt nog binnen ons tegenwoordigheidsbewustzijn, bij dezelfde soort werkwoorden om dezelfde reden:

Wie geeft? (bij het kaartspel). *Jij neemt af. Ik val. Ik ga*. Ik heb 't tot nu toe met zachtheid geprobeerd, en 't heeft me geen zier gebaat, *van dit oogenblik af pak ik het anders aan*.

De reden van het verschil tusschen 2 en 3 is duidelijk. In de voorbeelden onder 2 trekken vooral de gevolgen onze aandacht. In de voorbeelden onder 3 letten wij meer op het begin.

4. Hetzelfde gebeurt bij komplexe feiten van langeren duur. Zoo interesseert ons, b.v. als wij iets hoorden of lazen, dikwijls niet zoozeer het verleden uiterlijk begin-feit, waardoor we het vernamen, als wel de tegenwoordige innerlijke toestand die er uit gevolgd is: dat wij het wèten. Vandaar:

Ik hoor daar gisteren (= ik weet sinds gisteren van hooren zeggen) *dat je tante gestorven is. Piet zegt* (op Piets gezag geloof ik voorloopig) *dat jij het gedaan hebt. Ik zie in de krant* (ik zag in de krant en weet nu) *dat hij veroordeeld is. Wat je over P... schrijft* (= wat je meent), *is maar al te waar. Ze vertellen me daar van morgen* (ik weet sinds van morgen van hooren zeggen) *dat je er aardig ingeloopen bent. Plato zegt* (ik weet dat Plato gezegd heeft) *dat alle wetenschap uit verwondering wordt geboren. Ik kom* (het doel waarom ik hierheen gekomen ben, is) *om uw antwoord te vernemen. De koning zendt mij* (ik ben een bode van den koning). *Hij laat een weduwe met vijf onmondige kinderen na* (zijn overblijvend huisgezin is een weduwe m.v.o.k.).

Ik sprak laatst den nieuwen burgemeester. *Het is een flinke kerel*.

En van halve maatregelen moet hij niets hebben. De jonge Vlaming, waarvan onder II, 6 (blz. 142) sprake was, boezemt mij alleen belangstelling in, zoolang ik hem zag, maar in *den nieuwen burgemeester* interesseert mij vooral wat ik uit die kennismaking nu voor goed van hem weet.

Ik werk hier al zes jaar. Hun vereeniging bestaat vandaag 25 *jaar*. Valt daarentegen de aandacht mede op het vroegere begin, dan wordt het een echt onaanschouwelijk terugzien (een samenvatting van het heele verleden tijdsverloop in één punt van aandacht) en zeggen wij dus: *Ik heb hier al zes jaar gewerkt. Hun vereeniging heeft nu* 25 *jaar bestaan*.

Dat weet ik al lang. Dat smoesje ken ik van ouds. Valt de aandacht op het vroegere weten, dan wordt het een aanschouwelijk terugzien op den duur: *Dat wist ik al lang. Dat smoesje kende ik van ouds*.

5. Ook voor komplexe feiten, wier verwerkelijking in de toekomst valt, gebruik ik den tegenwoordigen tijd, als het begin, of het plan, of het voornemen, of het zekere weten meer op den voorgrond staan dan de soms half onbewuste automatische uitvoering van het plan.

Met welken trein vertrek je morgen (ben je van plan te vertrekken)? *Ik ga met den sneltrein*, moet jij den boemel hebben? Wat er ook gebeurt, *ik help je zeker* (ik heb het vaste voornemen je te helpen). *O, dan waarschuw ik je wel* (ik neem mij voor, je dan te waarschuwen). *Hij komt zeker morgen* (ik ben er zeker van, dat hij morgen komen zal, of: hij heeft het vaste plan morgen te komen). *Dat loopt nooit goed af*.

6. Soms worden de beide laatste gevallen gekombineerd.

Over 'n paar jaar bestaat dat huis een eeuw. (Dat huis bestaat al een heelen tijd en het duurt nog twee jaar eer het een eeuw zal bestaan hebben.)

7. In feiten, die zich vaak herhalen, zien wij op den duur meer één tegenwoordig blijvend komplex dan een reeks van onafhankelijke verleden en eventueel toekomstige gebeurtenissen.

De zon gaat in 't Oosten op en in het Westen onder. De Meimaand is de schoonste maand van 't jaar. Wij krijgen samen les. Jij zegt maar zoo wat. Jullie antwoordt altijd eer je hebt kunnen nadenken. Hij drinkt. Vandaar ook in allerlei spreekwoorden: *Als 't kalf verdronken is, dempt men den put. De appel valt niet ver van den boom. Zooveel malen is men man als men talen spreken kan*. Of in vergelijkingen: *Gelijk schapenwolkjes het zachte hemelsblauw beter doen uitkomen*, hielpen deze kleine ongelukjes mij om m'n diepen zielevrede nog beter te beseffen.

8. Hiermee ten naaste verwant is het verschijnsel, dat veel voorkomende handelingen, die karakteristiek zijn voor een persoon, dier

of zaak, voor ons als het ware altijd tegenwoordig blijvende deelen worden van hun wezen.

Die jongen steelt en liegt (is een dief en een leugenaar). *Pas op, die hond bijt hoor. Die muur geeft af. Ik kan niet tegen groote drukte. Jan wordt kwaad, als ie verliest. Zoo'n elektrisch gloeilampje breekt heel gemakkelijk. Water zoekt de laagste plaatsen. De kat miauwt, de hond blaft, het schaap blaat. Een moeder bemint haar kinderen*.

9. Met deze laatste voorbeelden zijn wij al in het gebied der algemeenheden gekomen. De abstraktie gaat nog verder in zoogenaamde algemeene waarheden of analytische zinnen. Deze zijn meest niet in den volksmond ontstaan. En behalve de bovengenoemde reden van nr. 7 en 8 werkt hier dus nog het bedachtzaam overleg mee: dat de vormen voor terugzien en verwachten meestal te exklusief zijn, omdat ze een gedeelte van den objektieven tijd uitsluiten, terwijl deze waarheden gelden voor allen tijd.

Twee maal twee is vier. In een gelijkbeenigen driehoek zijn de hoeken aan de basis gelijk. Het geheel is grooter dan elk zijner deelen. Elk ding of feit dat een begin heeft, heeft ook een oorzaak. Alles heeft zijn reden.

10. Ten slotte wordt de tegenwoordige tijd ook gebruikt als de feiten, waarop wij terugzien, ons zóó levendig voor den geest staan, als namen wij ze op dit oogenblik waar; of wanneer wij ze althans onze toehoorders zoo levendig willen voorstellen. Het element van terugzien wordt dan door de ongewone aanschouwelijkheid der voorstelling, die met een waarneming te vergelijken is, heel en al verdrongen. Soms kan men in een verhaal den overgang voet voor voet volgen.

Piet' heeft van morgen weer een streek uitgehaald (onaanschouwelijk terugzien). *Om* 10 *uur kwam ik uit mijn kamer en hoorde voetstappen achter me* (aanschouwelijk terugzien), *en daar opeens grijpt me iemand bij den nek, ik kijk om, en daar staat de kwant voor me, zijn oogen rollen*... enz. (aanschouwelijk zien). In elk levendig verhaal vindt men hier voorbeelden van te kust en te keur; eveneens bij nauwkeurige weergeving van een gesprek in de tusschenzinnetjes: *zeg-ik, zegt-ie*, enz.

11. Hetzelfde heeft plaats met toekomstige feiten, die wij ons heel aanschouwelijk voorstellen, als zagen wij ze reeds gebeuren, of die wij den hoorder zoo duidelijk in hun verloop willen beschrijven, als maakte hij ze al mee. Soms wordt zoo'n beschrijving tot een bevel. Ook hier ontwikkelt zich die aanschouwelijkheid meest pas na een paar minder aanschouwelijke tijdsvormen.

Een goochelaar b.v. die met een der jongens voor de séance een toer afspreekt: *Dus na het kunstje met de ringen zal ik de zaal inkomen om*

een jongen te zoeken, die mij helpen wil. Ik zal dan zeggen, dat het een zwarte krullekop moet zijn. Zorg jij dan, dat je ergens op een hoekje zit, en als ik je soms niet gauw genoeg zien mocht, dan sta alvast maar op. Begrepen? Goed, ik neem je dan mee naar het theater, en vraag je dan op welken stoel de jongeheer zal plaats nemen. Je kiest dan den middelste, en gaat op je gemak zitten, met de beenen over mekaar. Dan neem ik deze groote paarse lap en gooi die over je heen, maak 'em vast achter aan den stoel, en op den grond vóór je, en aan beide zijden. Dan zit je dus in een klein tentje. Zoodra alles dicht is, trek je dan voorzichtig je voeten terug, zonder aan de lap te raken. Ik heb dan ondertusschen een luikje in den vloer opengedaan. Daar steek je je beenen in en laat je dan heel zachtjes en voorzichtig van den stoel omlaag glijden. Willen we 't eens probeeren?

IV. Verwachting van een terugblik.

Als ik in mijn gedachten den tijd vooruit loop en vandaar dan terugzie, dan is ook het feit, waarop ik zoo in den geest al meen terug te zien, voor mij thans nog toekomstig, maar in de toekomst verleden. Het is zeer begrijpelijk dat bij zoo'n onzeker feit dat terugzien niet aanschouwelijk is. Vandaar de uiterlijke en innerlijke verwantschap met den onaanschouwelijken (omschreven) verleden tijd.

Je zult het heel gauw gezien hebben. Morgen om dezen tijd zal het wel afgeloopen zijn. Eer de haan kraait zult gij mij driemaal verloochend hebben.

A. Wat de verwachting betreft zijn hierbij bijna al dezelfde gevallen mogelijk als bij de eenvoudige verwachting; alleen komen de meeste begrijpelijkerwijze veel minder voor.

I. 1. Ze berust op een redeneering uit de omstandigheden.

Over drie maanden zal de eerste editie wel uitverkocht zijn.

2. op een plan (alleen 1ste persoon).

Binnen twee dagen zal ik 't heele handschrift wel gekopieerd hebben.

4. op autoriteitsgevoel in een bevel (alleen 2de en 3de persoon).

Vóór den eerste der maand zal ieder zijn werk dus ingeleverd hebben.

7. De verwachting wordt tot vermoeden (alleen 2de en 3de persoon).

Dat zal hij weer wel gedaan hebben. Je zult wel gemerkt hebben, dat we 't tegenwoordig heel anders aanpakken. Hij zal geslapen hebben. Dat zal weer wel mislukt zijn. Je zult wel gedacht hebben: wat doet-ie toch vreemd? Dat zal je daar wel tegengevallen zijn. Je zult hem verkeerd verstaan hebben. Piet zal er ook wel gauw bij geweest zijn. Vgl. II 4, voetnoot.

B. Wat den terugblik betreft, zijn uit den aard der zaak geval II. 1 en 2 (terugkennen van oude waarnemingen of voorstellingen) onmogelijk. Gewoon zijn daarentegen II 3 en 4: de terugblik berust op een redeneering uit de omstandigheden.

Jullie zult zeker wel van het ongeluk gehoord hebben.

7b. De aandacht valt meer op den toestand die uit de handeling volgt. Daardoor raakt hier de terugblik naar de handeling zelf op den achtergrond, en wordt het bijna een eenvoudig verwachten van een toestand.

Morgen zal dat zaakje wel afgeloopen zijn. Binnen eenige dagen zal ook dat leed alweer wel geleden zijn. Het zal binnenkort met hem gedaan zijn.

V. Terugblik op een verwachting.

Als ik in mijn gedachten terugga en nadenk, hoe ik of een ander toen een feit verwachtten, dat sedert dien al gebeurd zou zijn, dan behoort dat feit voor mij tot het verledene, maar in dat verleden tot de toekomst.

In 1900 werd ik 12 jaar oud, ik zou na de vakantie naar de kweekschool gaan, toen stierf plotseling mijn vader.

A. Die verwachting nu in mij of een ander, waarop ik terugzie, berustte:

I. 1. op een redeneering uit de omstandigheden, een aankondiging of belofte.

Het zou dien dag mooi weer zijn: de mist was nog niet opgetrokken, maar de zon begon toch al door te breken. Gisteren hebben we pret gehad. Er zou een Zepplitz hier over komen, en hij kwam dan ook. Wat een ding!

2. op een plan.

Wij zouden naar 't Liesbosch gaan dien middag.

3. op autoriteitsgevoel.

'*t Was dien dag erg warm, en veldoefeningen. De korporaal was slecht gemutst*: *We zouden maar opmarcheeren*...

5. op plichtsgevoel.

Nu, er zat weinig anders op, we zouden het dus maar doen.

7. De verwachting wordt tot vermoeden.

Wij stonden voor de deur en belden aan, maar er kwam niets. Zou hij ziek ziek zijn? dachten we. Of zou hij liggen te slapen? Neen, zei de meid van ernaast: Hij zou wel aan 't werken zijn op de bibliotheek. Het zou toch best kunnen.

9. De verwachting wordt omgekeerd, dus irreëel.

Nee, dat kon niet: hij zou gek zijn, op een vrijen middag met zulk

mooi weer te gaan zitten blokken. Verbeeld je: ik zou hem onderhouden!

B. De terugblik is altijd aanschouwelijk en kan dus berusten:

II. 1. op een herinnering (bijna al de genoemde voorbeelden).

2. op een mededeeling van anderen.

Hij zou zeker komen, zei-ie. Hij zei: Je zou het wel goedvinden. In 't jaar 12 zou dus Napoleon naar Rusland gaan, alles te vuur en te zwaard verwoesten en in Moskou overwinteren (in de geschiedenis).

7. De terugblik veronderstelt, dat het feit nog duurt.

a. bij werkingen die uit hun aard blijvend zijn.

Dat zou hij al lang weten? Ja, en hij zou de taal der inboorlingen kennen bovendien. Maar ik geloof het daarom nog niet.

c. Ter verzachting.

Ik zou u willen voorstellen, er samen heen te gaan. Ik zou het graag van avond terug hebben. Dat zou jij nu eens voor me moeten doen. Ik zou graag zien, dat je met hem meeging. De lens zou jij wel eens voor me kunnen halen. Ik zou denken...

8. De terugblik op een verondersteld geval.

Als je dat eens deedt? Ja, dan zou het misschien wel lukken. Zonder jou zou ik er nooit komen. In den zomer zou zoo iets niet erg zijn. In Amerika zou dit wel opgang maken.

Opmerkelijk is hierbij nog de verzachtende aansporing, waarbij de spreker zich in de plaats van den hoorder stelt (alleen 1ste persoon).

Ik zou onderhand maar gaan. Ik zou 't niet zoo zwart inzien. Ik zou 't hem maar vergeven.

9. De niet-werkelijkheid domineert.

Ik zou ze allemaal hier willen hebben, maar ik zie, het gaat niet. Ik zou wel graag een vogeltje zijn en vliegen door de lucht. Het zou toch zoo mooi zijn. Ik zou juist uitgaan, daar kreeg ik bezoek. In 1890 zouden wij juist gaan bouwen, maar toen werd vader verplaatst. Ik zou 't heel graag hebben, maar vader wil het niet. Je zoudt en je zoudt... maar wat zul je? Zeker, het zou..., maar het is nu eenmaal niet. Ze zouen van alles, maar ze deeën niks.

VI. Terugblik op een terugblik.

Als ik in mijn gedachten terugga en nadenk, hoe ik of een ander toen reeds terugzagen op een feit, dan behoort dit feit voor mij tot het reeds verledene in het verleden.

Piet Jansen was toen een tachtiger met grijze haren. Hij had z'n leven lang hard gewerkt. Hij was oud en wijs geworden. Nu gebeurde het op zekeren dag... enz. Waarom maakte je je gisteren op eens zoo driftig

op dien rekruut? - Wèl, ik had dien kerel al wel vijftig keer gewaarschuwd met z'n kasgenaden.

De beide terugblikken of een der beide berusten:

II. 1. op een herinnering (in de juist gegeven voorbeelden).

2. op een mededeeling.

Ze hadden Caesar dus vermoord. Hij had het je nog zoo gezegd, vertelde hij me.

3. op een redeneering uit de omstandigheden.

Het had dien nacht ontzaglijk geregend, groote plassen lagen overal langs den weg.

5. De beide terugblikken kunnen zoowel aanschouwelijk als onaanschouwelijk zijn. Al de boven onder II 5 genoemde voorbeelden kunnen in dezen tijd worden overgebracht.

6. De oudste terugblik sluit niet uit, dat het feit toen nog duurde.

Hij vertelde dat er zich in Parijs vroeger een Hollander gevestigd had, alleen om z'n landgenooten daar te helpen, maar hij wist niet of hij er nog woonde.

7. De terugblikken veronderstellen soms zelfs, dat het feit nog duurde of duurt:

a. bij werkingen, die uit hun aard blijvend zijn.

Hij had het al lang geweten. Z'n broer had hij al jaren gekend.

b. bij werkingen, die een blijvenden toestand ten gevolge hebben, waarop vooral de aandacht valt.

Het was gedaan met hem. Dat zaakje was al weer afgeloopen.

c. De bescheiden wenschen komen hier niet voor, daar de tijd voor die wenschen reeds verstreken is.

8. De terugblik gaat naar een verondersteld geval.

Als je dat eens gedaan hadt! Ja, dan was het wel gelukt. Zonder jou was ik nooit op 't idee gekomen. In Amerika had hij zeker karrière gemaakt. In den zomer was dat zoo erg niet geweest, maar nu! Ik had het maar gedaan (*als ik jou was*). *Ik was maar heengegaan. Ik had het hem maar vergeven*.

9. Talrijk zijn ook de gevallen van vroegere onvervulde wenschen en irrealiteit.

Hij had ze allemaal hier willen hebben. Ja, dan was het misschien wel gelukt. Ik had het heel graag gehad. Dat was mij heel wat welkomer geweest, maar 't heeft zoo niet mogen zijn.

10. De irrealiteit domineert ten volle als de wensch door de omgekeerde woordschikking wordt uitgedrukt.

Had-ie 't maar op een loopen gezet. Was-ie maar weg gebleven. Was die jongen toch hier gekomen! Had-ie maar geslapen! Hadden jullie

maar bijtijds opgehouen! Was het maar gebeurd! Had ik dat maar eerder geweten. Was jij er maar bij geweest!

VII. Terugblik op een verwachtingsterugblik.

Wanneer ik in mijn gedachten terugga naar een tijdstip, waarop ik reed terugzag naar een verwachting die sedert al vervuld moest zijn, dan behoort dat feit voor mij tot het verleden van het verleden, maar in dat tweede-machtsverleden tot de toekomst.

In 1901 werd ik timmermansleerling. Ik was namelijk een jaar te voren twaalf jaar oud geworden, en *zou toen naar de kweekschool gegaan zijn*, maar daar stierf plotseling mijn vader. Ik moest dus een ambacht leeren om m'n eigen kost te verdienen.

't Spreekt van zelf, dat zoo'n ingewikkelde gedachtegang niet heel dikwijls voorkomt. Niet ongewoon is de vorm evenwel voor gevallen, waarin:

I. 7. de dubbelverleden verwachting een vermoeden wordt.

Ik ging er eens op uit om te hooren wat ons Fransje dien morgen wel uitgevoerd had. *Hij zou wel geslapen hebben*, zei de meid van de hospita.

9. de verwachting wordt omgekeerd.

Hij zou wel gek geweest zijn, voegde zij er bij, met naar 't werk te komen. Ze hadden hem den heelen nacht bij z'n zieken broer laten waken.

II. 7. *a.* de terugblik veronderstelt dat het feit uit z'n aard nog duurde.

Hij zou het allang geweten hebben.

b. of althans de toestand die eruit volgde.

Het zou spoedig met hem gedaan zijn.

8. De terugblik wordt tot een veronderstelling.

Hij zou het nooit gehaald hebben. In Amerika zou dat uitstekend geweest zijn. In den zomer zou hij het makkelijk te boven gekomen zijn. Jan zou dat nooit gedaan hebben. Fransje zou er zeker mee aan den haal gegaan zijn. Ik zou maar heengegaan zijn (in jou plaats). Ik zou 't niet zoo zwart ingezien hebben. Ik zou het maar gedaan hebben.

9. de irrealiteit domineert.

Ja, dan zou het wel gelukt zijn. Ik zou het heel graag gehad hebben. Dat zou mij heel wat welkomer geweest zijn. Zonder jou zou ik nooit op 't idee gekomen zijn. Het zou anders dien dag mooi weer geweest zijn. We zouden naar 't Liesbosch gegaan zijn, dien middag. We zouden het dan ook maar gedaan hebben. In 't volgend jaar zou Napoleon in Moskou overwinterd hebben. Dat zou hij allang geweten hebben! morgen brengen. Dat zou jíj allemaal gedaan hebben?

Na dit alles zal het, hoop ik, duidelijk zijn, dat ik met de meeste tegenwoordig gangbare termen niets aan kan vangen.

Waren het nu nog oude vreemde namen, als Praesens, Futurum, Praeteritum of Imperfectum, Perfectum of Aorist, Potentialis of Conditionalis, Plusquamperfectum of Futurum exactum, die eigenlijk louter leege aanduidingen zijn voor bepaalde werkwoordsvormen, dan zou ik mij daar best mee kunnen vereenigen.

Maar nu het zeer sprekende volle nieuwe termen geldt als: onvoltooid tegenwoordige, voltooid tegenwoordige, onvoltooid verleden en voltooid verleden, onvoltooid toekomende en voltooid toekomende, onvoltooid verleden toekomende en voltooid verleden toekomende tijd; termen dus die zich aandienen als definities, en onze leerlingen, jammer genoeg, dikwijls absoluut verkeerde en altijd zeer eenzijdige of scheeve voorstellingen opdringen, nu moet ik ter wille der waarheid die namen afwijzen. Welke ik dan kiezen moet, of ik de hier als opschrift gebruikte zou mogen invoeren, of in 's hemels naam dan maar bij de oude Latijnsche en Grieksche termen mijn heil moet zoeken, of nog een anderen middelweg kan inslaan, ik weet het nog niet. En iedereen, die hier een praktische oplossing voor weet, zal mij met de mededeeling ervan ten zeerste verplichten.

M a a s t r i c h t .

JAC. VAN GINNEKEN.

Cubicula locanda.

In Leiden en Utrecht ziet men, vooral in de zomervakantie, aan verschillende huizen waar kamers aan studenten worden verhuurd, bordjes met het opschrift *cubicula locanda*. Burgers en studenten vertalen dit stilzwijgend met *studentenkamers te huur*. Klassiek is dit Latijn niet. *Cubicula*[1] zou er nog wel door kunnen, maar het werkwoord *locare* beteekent bij CICERO en zijn tijdgenoten alleen *verhuren*, en *locanda* zijn *dingen die verhuurd moeten worden*. Bij schrijvers die na AUGUSTUS leefden wordt intussen het gerundivum ook gebruikt om een *kunnen* aan te duiden, en in nog later tijd komt *locare* zowel in de zin van *huren* als van *verhuren* voor; in 't Frans heeft dan ook *louer* de beide betekenissen. Zo zou het opschrift dan toch nauwkeurig weergeven *kamers te huur*, als we maar niet aan 't klassieke Latijn denken.

1) *Cubiculum* betekent wel in den regel, maar niet uitsluitend *slaapkamer*. PLINIUS spreekt van *cubicula nocturna et diurna*. 't Is er mee als het Franse *chambre* en 't Italiaanse *camera*, die ook bij voorkeur van slaapkamers gebruikt worden.

Toch geloof ik dat niet, en wel om de volgende reden. Wij Hollanders hebben bij aankondiging van huur en koop een ander spraakgebruik dan de meeste Europese volken. In 't Duits leest men op aanplakbiljetten en in advertenties *zu vermiethen, zu verkaufen*, in 't Frans *à louer, à vendre*. Het is waar dat het Franse *louer* dubbelzinnig is, maar Fransen die ik er naar vroeg verzekerden mij dat men in zulke zinswendingen altijd aan *verhuren* dacht; dat klopt met *à vendre*. In Engelse advertenties vindt men *to be let or sold, for sale, rooms to let*; daarnaast uitdrukkingen als *bicycles on hire*. In het Grieks, Italiaans, Spaans, Portugees en Russies volgt men het Franse en Duitse gebruik.[1)] Beide manieren van zich uittedrukken laten zich begrijpen. Bij ons is mededeling aan de voorbijganger of lezer de hoofdgedachte: dit huis is beschikbaar om gehuurd (of gekocht) te worden, gelijk de omschrijving van het Woordenboek luidt; bij andere talen heeft men in de eerste plaats te doen met een verklaring van de verhuurder of bezitter: dit huis moet verhuurd of verkocht worden. Waarom bij ons de elders minder gebruikelike manier algemeen is, kan ik niet zeggen; samenhang met ons volkskarakter schijnt me zonder spitsvondigheid niet te ontdekken.

Cubicula locanda lijkt mij nu eerder een vertaling te zijn uit het Duits of uit het Romaans dan van ons *te huur*, en daarom acht ik het niet waarschijnlik dat een Hollander die vertaling heeft gemaakt. De geschiedenis van het opschrift ben ik, ondanks veel zoeken, niet te weten kunnen komen. Misschien komt het met andere Latijnse uitdrukkingen die tot het Akademieleven behoren, uit Duitsland of Frankrijk (Parijs, Orléans), misschien is het gelatiniseerd Italiaans. In Italië heet een herberg *locanda*, een woord ontstaan uit *camera locanda*, dat insgelijks voortleeft.[2)]

L e i d e n , December 1910.
D.C. HESSELING.

1) Ik bedoel het regelmatig gebruik, zo als men dat leert kennen uit advertenties in de dagbladen. Hier en daar zal men, gelijk in 't Engels, wel eens afwijkingen vinden. Denen en Zweden schijnen onze opvatting te delen bij 't begrip *huur*, maar evenals Duitsers en Fransen iets *te verkoop* aan te bieden. Wel een bewijs dat het volkskarakter hier niet duidelik spreekt.

2) Dr. BOEKENOOGEN deelt mij mee dat in het museum te Modena zich onder een verzameling houtblokken die afkomstig zijn van de firma SOLIANI (opgericht in de 17de eeuw), zich er een bevindt waarop staat *est locanda*, een opschrift waarin we misschien 't model van onze Latijnse verhuurbordjes kunnen zien.

Boekaankondiging.

Bibliographie der Middelnederlandsche Taal- en Letterkunde door Louis D. Petit. Tweede deel, de literatuur bevattende verschenen van 1888-1910. (Leiden - E.J. Brill - 1910).

Dit nieuwe werk van de bekende en verdienstelike Leidse bibliograaf zal alle beoefenaren van het Middelnederlands welkom zijn. Al wat sedert 1888, toen het eerste deel verscheen, afzonderlik of in tijdschriften werd uitgegeven, wordt hier met grote nauwkeurigheid vermeld, en beknopt gekarakteriseerd. Bovendien is telkens aangegeven waar het werk beoordeeld werd. De *Bijvoegsels en Verbeteringen* maken de bibliografie kompleet tot 10 Oktober 1910. Een uitvoerig register verhoogt de bruikbaarheid van dit nuttige boek van 221 blz., waaruit blijkt dat de studie van het Middelnederlands in de laatste twintig jaar niet stilgestaan heeft.

Spreekwoorden en Zegswijzen over de Vrouwen, de Liefde en het Huwelijk, verzameld, taalkundig verklaard en folkloristisch toegelicht door A. de Cock. (Gent - Ad. Hoste - 1911) (Pr. ƒ 2.-).

De lezers van *Volkskunde* zullen in dit lijvige werk, een pendant van de vroegere *Spreekwoorden en Zegswijzen* de artikelenreeks herkennen, die de ijverige redakteur sinds 1895 publiceerde. Opnieuw is hier een schat van materiaal bijeengebracht uit de volkstaal, met vermelding van bronnen-titels, die van grote belezenheid getuigen. Het afdrukken van dit werk is begonnen bij het verschijnen van het eerste artikel. Dat daardoor een lange reeks ‘aanvullingen’ nodig werd, die de eenheid schaadde, en een ‘soms wel wat gebrekkige orde van de opeenvolgende spreekwoorden’ veroorzaakte, heeft de schrijver zelf als bezwaar gevoeld. (*Een woordje vooraf*). Het voordeel van een lage prijs weegt niet op tegen dergelijke gebreken in de samenstelling. Door een toegevoegd *Register* wordt dit bezwaar evenwel verminderd. Wij wensen het boek, ook in de Noordelike gewesten een ruim debiet.

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (Maart-April.)

De Gids. Maart. In een artikel *Van Lessing tot Vosmaer* schetst J. PRINSEN JLZ. de figuur van LESSING, in zijn grote betekenis voor het geestesleven van de 18de eeuw, in zijn strijdbare positie tussen Aufklärung en orthodox Christendom. Dan stelt hij de vraag: Hoe was de rechtstreekse aanraking van de Nederlandse kultuur met LESSING, en welke waren de vruchten daarvan? Het resultaat is schraal: 'Van al dat fiere leven, dat zich in Duitschland en elders in en om LESSING openbaart, heeft Nederland in de achttiende eeuw, op een enkele uitzondering na, niets geleerd, niets willen kennen. Het heeft het schuw en angstig geweerd als een besmetting. Alleen het zoetelijk sentimenteele, het Wertheriaansche en Gessneriaansche werd hier uit Duitschland binnengehaald en algemeen gewaardeerd, enkel datgene wat vereenigbaar was met het formeele van een verflenst en uitgedroogd Calvinistisch geloof, met de zelfvoldane begrippen van menschen, die teren op een grootsch verleden.' Er zijn wel sporen van LESSING's invloed: zijn dramaties werk wordt vertaald. BRENDER A BRANDIS geeft een vertaalde biografie, maar alleen VAN GOENS dringt dieper door. Nòch VAN ALPHEN, nòch BETJE WOLFF, nòch BILDERDIJK hebben LESSING's betekenis gevoeld. De laatste heeft zelfs zijn karakter zwart gemaakt. BORGER en WILLEM DE CLERCQ vormen een overgang naar de nieuwe tijd, maar ook zij kennen LESSING nauweliks. Eerst tegen 1860 werd hij door de mannen van de moderne richting met gejuich binnengehaald, al bleef men schichtig voor de 'Spinozist' LESSING.

April. FRANS COENEN geeft in het eerste deel van zijn studie *De Kunst van Dickens en de romantiek* inleidende beschouwingen, die ook voor onze litteratuurgeschiedenis van belang zijn. - Het tweede deel van PRINSEN's studie *Van Lessing tot Vosmaer* karakteriseert de schrijver zelf als 'eenige feiten en parallellen voor een juister begrip van het Apollinische in onze litteratuur'. De inhoud is biezonder rijk. Groepsgewijze schetst hij ons de persoonlikheden, naar de geest aan LESSING verwant. Eerst te midden van het achttiende-eeuwse slappe

laag-bij-de-grondse geslacht VAN GOENS, HEMSTERHUIS en BELLE VAN ZUYLEN. Dan VAN WOENSEL, VAN HEMERT en KINKER, ‘zich bewust van de wegen die voor de toekomst open lagen’, met hun antipoden FEITH, VAN ALPHEN en BILDERDIJK. Het Réveil, waarin het Dionysiese tot uiting kwam, is verwant aan de droomwereld van de Duitse romantiek. Dat de geest van LESSING en WINCKELMANN hier zo weinig doorwerkte, is de schuld van COBET's verderfelike eenzijdigheid. Maar terwijl de officiële wetenschap bleef ‘ingepend in glorieuse eenzijdigheid’, werd de weg tot ruimer liefde voor de klassieke en de moderne wereld gebaand door GEEL, BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, VAN LIMBURG BROUWER de vader, POTGIETER en HUET, LIMBURG BROUWER de zoon, en VOSMAER. Met enkele trekken worden deze figuren treffend getypeerd. ‘Van GEEL tot VOSMAER is er een krachtige frissche stroom’, die de ‘verblijdende verheffing’ van het heden, op allerlei gebied, heeft voorbereid.

De Beweging. April. G. BUSKEN HUET beantwoordt de vraag: *Hoe ontstond de Ridderroman*? en bedoelt daarmee de Artur-roman. Vóór de beroemde werken van CHRÉTIEN DE TROYES was de fantastiese *Geschiedenis der Koningen van Brittannië* van GAUFREI VAN MONMOUTH verschenen (1136). Men heeft in die Latijnse pseudo-kroniek vroeger wel eens de bron gezocht voor de Artur-verhalen. Maar in die tijd was in Frankrijk al ‘menige fabel’ over de Ronde Tafel in omloop. De schrijver wijst op een oude theorie van FAURIEL (1832), die een vorloper was van W. FOERSTER (1887): beide zien in de Artur-roman een Franse schepping; de laatste eist alle eer op voor de ‘geniale’ CHRÉTIEN DE TROYES. Dit is slechts ten dele juist. CHRÉTIEN heeft grote invloed gehad op de latere ontwikkeling, maar ‘vrije vinding’ is zijn werk niet. De Keltiese oorsprong is onmiskenbaar. Met welke Kelten hebben we nu te doen? Lang heeft men gemeend dat de Bretons van het vasteland niet in aanmerking kwamen. Maar ZIMMER betoogde, op grond van de eigennamen, het tegendeel. Van veel belang is die vondst niet, want de Bretons waren uitgeweken insulaire Kelten, die de overleveringen meegebracht hebben. De Kelten van Wales en Cornwall hebben stellig bijdragen geleverd, maar ook verscheiden Ierse verhalen vertonen treffende overeenkomst, die niet toevallig kan zijn. En juist bij de Ieren is ook het fantastiese, het mythologiese element hoofdzaak. Voor ZIMMER's veronderstelling dat bij de opbouw van de Artur-cyclus de Karel-cyclus van invloed geweest is, valt veel te zeggen.

De Nieuwe Gids. Maart. In de *Literaire Kroniek* bespreekt KLOOS de dichtbundel *Getijden* door P.N. VAN EYOK.

April. J. VAN DEN BERG VAN EYSINGA-ELIAS wijst in een uitvoerig opstel op *De Litterair-historische beteekenis van Mr. Joh. Kinker*. In leven en opvatting onafhankelik, staat KINKER in zijn kritiek boven de partijen. Dat blijkt uit zijn staatkundige kritiek (in *Janus, Janus Verrezen*, enz.) en in zijn letterkundige kritiek en parodie (*De Post van den Helicon*). Die parodie is minder luchtig en platter dan die van zijn voorbeelden, in het *Théatre de la Foire* van LESAGE. Op dramaties gebied heeft hij met zijn Schiller-vertalingen weinig sukses gehad: 'het denkbeeld om een nationaal drama te scheppen is zelfs niet bij hem opgekomen.' Ook zijn wijsgerige poëzie staat sterk onder invloed van SCHILLER, maar wordt niet gedragen door een zo hooggestemd gevoel. De Kantiaan 'die voldoening vond in het denken op zichzelf' heeft zich alleen ten doel gesteld 'het verkondigen van de schoone uitkomsten in bezielde woorden.' Het fragment van het epos *De Wereldstaat* ontstond door een wedstrijd met BILDERDIJK. Na 1819 doet KINKER zich vooral gelden als wijsgeer, strijdend 'tegen orthodoxie en Jezuitisme.' Zijn betekenis zit niet in blijvende kunst, maar in 'de kracht die er van hem uitging.' Zijn litteraire taal herinnert aan die van BILDERDIJK: er is minder klankvolheid, maar wel eigen ritme. In zijn letterkundig werk is 'weinig spontane kunst.' - KLOOS zegt in zijn *Literaire Kroniek* weinig nieuws 'over moderne en over vroegere kritiek.'

Groot-Nederland. April. In het artikel *Een bui* weerlegt R.A. KOLLEWIJN de bezwaren door C. SCHARTEN tegen de Vereenvoudigde Spelling ingebracht. 'Wat SCHARTEN aanvalt - het zijn voor het grootste gedeelte onhoudbare stellingen, die hij ten onrechte aanziet voor onze beginselen.' - J. WALCH schrijft een *Poëzie-overzicht over de tweede helft van* 1910, en behandelt daarin bundels van PENNING, LOVENDAAL, WINKLER PRINS en VAN EEDEN.

De Tijdspiegel. April. J.M. HOOGVLIET bestrijdt in een artikel over *Gewoon lezen en schrijven volgens de opvatting der geleerden* voornamelik de taalopvatting van WUNDT. De schr. wil een ontboezemingstaal en een begrippentaal onderscheiden; voor de laatste moet de logika de maatstaf blijven. WUNDT 'is de ware taalbegrijper niet'; hij staat te veel onder invloed van oude spraakkunst-dogma's. Ook de mening van WUNDT, dat het geschreven woordbeeld een voorstellingseenheid is, kan hij niet delen. De proeven met de tachistoskoop,

waarop WUNDT zijn mening grondt, meent hij anders te kunnen verklaren. Z.i. worden alle woorden bij het lezen met grote snelheid afgespeld. ‘Afzonderlike lees- en schrijfcentra in onze denkorganen’ weigert hij aan te nemen. Voor de verschijnselen van alexie en agrafie geeft hij een eigen verklaring.

De Boomgaard. Maart. Dit nummer is geheel gewijd aan CYRIEL BUYSSE. Men vindt er in: een artikel van VICTOR DE MEYERE, een bibliografie, en een *Enkwest over Cyriel Buysse*.

Den Gulden Winckel. N°. 2. A.S. KOK bespreekt zeer waarderend het proefschrift van Dr. LUYT over *Johannes Kneppelhout*. - S. ESSER kondigt het eerste deel aan van *Nicolaas Beets*, door G. VAN RIJN, een biografie die drie lijvige delen zal beslaan. Hij noemt de stijl ‘omslachtig en breedsprakig’, en verwijt de schrijver dat hij BEETS' waarschuwing ‘wacht u voor teveel!’ niet genoeg gedachtig is geweest. - JOHA SNELLEN bespreekt twee romans van J. REYNEKE VAN STUWE.

N°. 3. EDMOND VAN OFFEL beoordeelt het laatste dichtwerk van KAREL VAN DE WOESTIJNE: *De Gulden Schaduw*. - De *Lexicographische Mededeelingen* van J.D.C. VAN DOKKUM betreffen WILLEM KLOOS en J. KLOOS-REYNEKE VAN STUWE.

Leuvensche Bijdragen IX, afl. 2. L. GROOTAERS besluit zijn studie over *Het Dialect van Tongeren* met een uitvoerige *Woordenlijst*. - J. SALSMAN maakt een reeks opmerkingen over *Klank en rhythmus in Vondel's Lucifer*. - J. DUPONT zet een nieuwe ‘phonetisch-historische studie’ op touw, over *Het Dialect van Bree* (in Belgies Limburg), zich zo nauw mogelik aansluitend aan de voorafgaande dialektstudie van COLINET, GOEMANS en GROOTAERS over de dialekten van Aalst, Leuven en Tongeren. Na een *Inleiding*, met een algemene kenschetsing van het dialekt, behandelt dit eerste gedeelte de *Klankleer*. - D.A. STRACKE zegt *Iets over de punctuatie in Middelnederlandsche dichtwerken*. Terecht wijst hij op de verwaarlozing van Middeleeuwse interpunktie door veel tekstuitgevers. Als waarschuwend voorbeeld behandelt hij het *Leven van S. Lutgardis*, door VAN VEERDEGHEM uitgegeven. Hij bewijst dat de oorspronkelike leestekens volstrekt niet slordig geplaatst zijn, en op verscheiden plaatsen de tekst inderdaad verduideliken, terwijl de moderne leestekens van de uitgever de betekenis verduisteren. - In de rubriek *Boekennieuws* bespreekt J. SALSMAN *Het Leven van Vondel* door LEENDERTZ, en L. GROOTAERS enige Duitse dialektstudies.

Zeitschrift für deutsches Altertum LII, 4. In een artikel *Zur Überlieferung und Composition des Reinaert* wijst J. FRANCK op de grote betekenis van het jongste *Reinaert*-handschrift voor de tekstkritiek. Hij acht het belangrijker dan het Comburgse, en gaat de onderlinge verhouding van de handschriften na. Het goed recht van de tekstkritiek wordt door deze vondst bevestigd: 'Ich habe den eindruck, dass wir uns nunmehr fast überall auf sicherem bodem befinden.' In het tweede gedeelte van deze studie komt het auteurschap ter sprake. De schrijver betoogt dat het oudere werk van ARNOLD in de tweede helft, de toevoeging van WILLEM, naar de Franse *branche*, in de eerste helft te zoeken is. Hij doet een poging om tussen die gedeelten stijlverschil te ontdekken. Het slot van *Reinaert* I, dat in het nieuwe handschrift ontbreekt, behoort z.i. 'notwendig zu der genialen erfindung ARNOLDS.'

Museum. Maart. J. VERDAM bespreekt de *Reinaert*-uitgave van BUITENRUST HETTEMA. Tegenover deze uitgever bepleit hij 'het recht en de plicht der tekstcritiek', die door de vondst van het nieuwe handschrift zozeer in het licht gesteld zijn. De geringschatting van de nieuwe tekst schrijft hij daaraan toe, dat de uitgever 'tegenover eene gezonde en methodische critiek het standpunt inneemt van een fanatiek vijand.' Voor de aantekeningen en het glossarium heeft de beoordelaar veel lof.

April. C.H.PH. MEIJER kondigt het derde deel aan van TE WINKEL's *Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde*, en geeft daarbij enkele aanvullende kanttekeningen, onder het lezen gemaakt.

Volkskunde. Afl. 3-4. Mej. C.C. VAN DE GRAFT vertelt in een artikel *Christus is opgestanden* van een eigenaardige Paasviering in Ootmarsum, het 'vlöggelen', waarschijnlik een overblijfsel van de oude Paasprocessies. Zij geeft daarbij de tekst van het lied, dat zeer populair geweest is, zowel onder Luthersen als onder Katholieken. - V. FRIS doet een mededeling over *Een kindergevecht te Brugge* in 1489. - A. DE COCK vervolgt zijn *Spreekwoorden, zegswijzen en uitdrukkingen, op volksgeloof berustend*, door een reeks uitdrukkingen waarin dieren genoemd worden. - E. DE K. verzamelde folkloristiese merkwaardigheden op *Eene wandeling naar de Katreveere*(*n*). - EMILE VAN HEURCK zet het geïllustreerde artikel over *De Vlaamsche kinderprenten* voort. - E. DE K. tracht *Een volksgebruik te Leuren en te Rome*, de zogenaamde 'pottekensmerkt', te verklaren, - A. DE COCK wijst op *Geparodiëerde Sermoenen*, nl. het *Sermoen van Pater Brom* (VAN ZEGGELEN) en *De Preek van dominee Stokvisch*.

Van onzen tijd. N°. 23-24. MARIA VIOLA bespreekt uitvoerig een ‘moderne herdruk van een ouderwetsch vertelselboek’, *De Vrouwenpeerle*, de historie van ‘Helena de verduldighe, Griseldis de saeghtmoedige en Florentina de getrouwe.’

N°. 25. JOS. ENDEPOLS beoordeelt uitvoerig en degelik het proefschrift van Mej. NEURDENBURG, het herdrukte rederijkersgedicht *Van Nyeuvont, loosheit ende practike*, interessant voor de literatuur- en taalstudie, evenals voor de kultuurhistorie. De *Inleiding* geeft hem aanleiding tot nuttige vragen en opmerkingen.

De Katholiek. Maart. B.H. MOLKENBOER bespreekt uitvoerig *Het Leven van Vondel* door LEENDERTZ.

April. G. VAN POPPEL publiceert de eerste helft van een studie over *Ruusbroec de Wonderbare*. - B. KRUITWAGEN verklaart de benamingen *Schorselwoensdag, Witte Donderdag, Goede Vrijdag en Stille Zaterdag*.

Anthropos. Maart-April. JAC. VAN GINNEKEN opent een *Sprach-wissenschaftliche Chronik*: de bespreking van WILHELM PLANERT's werken, in 't biezonder zijn *Makroskopische Erörterungen über Begriffsentwicklung* geeft aanleiding tot toelichting van verschillende taalwetenschappelike kwesties.

Opvoeding en Onderwijs. N°. 5. FR. CHR. KOPS vervolgt zijn studie over *De Reizangen uit Vondel's Jozef in Dothan*. - FR. S. ROMBOUTS schrijft een artikel over de eisen van *Het Klasse-leesboek voor* 12-16-*jarigen*, dat in **N°. 7** vervolgd wordt. De schrijver plaatst zich in hoofdzaak op het standpunt, door VAN DEN BOSCH verdedigd in zijn *Inleiding* op het *Lees- en taalboek*.

School en Leven. N°. 26. JAN LIGTHART prijst *Woordkunst* door M.A.P.C. POELHEKKE, in een gemotiveerd artikel.

C.D.V.

Iets over spontane en bewuste nieuwvorming in de taal. Naar aanleiding van fiets- en vliegtermen.

Iedereen weet dat hij tal van woorden kent en gebruikt, die zijn grootvader niet gekend heeft, of eerst later heeft leren kennen. Wij beleven allen een stukje taalgeschiedenis. Maar nu is het merkwaardig, hoe weinig de meeste taalonderzoekers letten op de wordingsgeschiedenis van nieuwe woorden in hun eigen tijd. 't Is soms of de woorden, evenals wijn of bier, ‘belegen’ moeten zijn, eer ze verdienen door kenners gekeurd te worden. En toch is juist de opkomst van nieuwe woorden en hun onderlinge worsteling alleen door tijdgenoten te bestuderen. Verzuimen zij de feiten tijdig waar te nemen en op te tekenen, dan kijken latere onderzoekers in een dikke duisternis.

Hoe gebrekkig kennen we de geschiedenis van onze negentiende-eeuwse woorden. Die gedachte kwam bij mij op, toen ik in een populair artikel[1)] een aantal woorden leerde kennen die het eerste spoorwegverkeer hier te lande deed ontstaan. In 1839 noemde men de drie klassen, met aanpassing aan het rijtuigverkeer: *diligence, char à bancs* en *waggon*. Hoe lang hebben die termen bestaan? Men stelde ‘*plaatsbriefjes* verkrijgbaar aan de *Kantoren* der *Ontvangers* op de *Stationplaatsen*.’ Bestonden toen de woorden *biljet, chef, loket* al daarnaast? Zijn de woorden *stoomwagen, ijzeren spoorwagen, wagentrein, stoomsleper* (voor *lokomotief*) volkswoorden geweest, of officiële woorden, of weinig gangbare purismen?[2)] Op de meeste van deze vragen zal wel geen antwoord te vinden zijn: de tijdgenoten van de eerste spoorreizigers kunnen het ons niet meer vertellen.

Maar zelfs als we de geschiedenis wilden te boek stellen van de termen waarmee de fiets achtereenvolgens is aangeduid, dan zouden

1) *Opening van de H.IJ.S. tusschen Amsterdam en Haarlem* in 1839, door RÖSSING, in de Groene Amsterdammer, 19 Sept. 1909.
2) Denk ook aan het woord *stoomwagen* in de kranten van ± 1839, en aan *stoomtuig*, dat STARING gebruikt.

we verlegen zitten. Ieder die ouder dan 35 jaar is, heeft gezegd of horen zeggen: *velocipède, vélo, safety, bicycle, rijwiel, kar, machine, fiets*, en kent ongeveer de gebruiksfeer die deze woorden hadden of hebben. Maar wie zou, zelfs bij benadering, data durven vaststellen, zonder veel naslaan en navragen?

Omtrent het woord *fiets* is een en ander geboekt door B.H. (*Taal en Letteren* 1901: '*t Woord 'fiets'*), naar aanleiding van een diskussie in de *Kampioen*, maar juist uit de vaststaande feiten blijkt, hoe de geboorte van dit volkswoord, dat over alle andere triomfeerde, geheel in het duister ligt.

En wanneer een volgend geslacht de levensloop van die termen uitsluitend uit gedrukte stukken zou moeten halen, dan zullen ze er nòg minder van weten dan wij.

De geschiedenis van zulke nieuwe woorden volgt een vlug tempo: jonge individuen groeien snel! Het artikel van B.H. begint: 'Vélocipède is de algemene naam van dit nu overal voorkomend vervoermiddel.' Tien jaar later is dit niet meer waar.[1)]

De snelle ontwikkeling van het luchtvaartverkeer brengt in de laatste jaren heel wat tongen en pennen in beweging. Hier ligt nu ook voor ieder die in taal belangstelt, een interessant veld van waarneming. Hoofdzaak is niet dat hij een aantal feiten verzamelt, maar dat hij een dieper inzicht krijgt in taal als sociaal verschijnsel. De voorstelling dat *de* taal, als een groeiend en zich aanpassend organisme, aan alle behoeften weet te voldoen, zal plaats maken voor het helder inzicht in de individuele oorsprong van alle taal en in het bestaan van verschillende taalkringen, in de mogelikheid van willekeurige taalvorming, en in de macht van de zogenaamde 'spraakmakende gemeente'.

Dit artikeltje wil allerminst een verhandeling zijn over dit onderwerp. Aan enige uitknipsels en aantekeningen, aan terloops verzamelde termen knoop ik opmerkingen vast, om tot opmerkzaamheid aan te sporen. Daarbij maak ik gebruik van het hoofdstuk *Les créations conscientes* in het leerzame boek van ALBERT DAUZAT: *La langue française d'aujourd'hui*.[2)]

1) Ook in Parijs, waar vijftien jaar geleden *vélocipède* de algemene term was, volgde deze term de weg van *bicycle*: het komt alleen nog als belastingterm voor, terwijl het volkswoord *bécane* de strijd om het bestaan voert met *bicyclette* (DAUZAT: *La langue française d'aujourd'hui* (1908), blz. 65).
2) Paris - Libraire Armand Colin - 1908 (Pr. ƒ1.90).

Bij nieuwe uitvindingen ligt het voor de hand dat de maker of de uitvinder een doopnaam bedenkt. Die naam is meestal geheel nieuw. DAUZAT maakt de aardige opmerking: 'à leurs yeux, le mot doit être inédit comme la chose elle-même.' Tot ergernis van linguisten en puristen wordt de taal dan 'verrijkt' met internationale, hybridiese scheppingen, met Grieks-Latijns-Franse bestanddelen als: *telegraaf, telefoon, automobiel, bicyclette, taximeter, velocipède, radium* enz. Fabrikanten gaan de geleerden nadoen, en maken woorden als *odol* (tandpoeder). En in de volksmond ontstaan soms spontaan, door analogie, soortgelijke barbarismen, als het Parijse *autobus*, in 1907 ontstaan, ter vervanging van *omnibus automobile*.

Hoe staat het nu met de levenskans van zulke willekeurige vormingen? De uitvinding begint gewoonlik met deze enige naam zijn triomftocht. De kranten schrijven er over; men spreekt er druk over; en vooral wanneer de naam, door staatsinstellingen of door wetten, een officieel stempel krijgt, is er veel kans dat het nieuwgevormde woord binnen enkele jaren *de* term is, onverschillig of het een barbaarse of een inheemse, een treffende en een ongelukkig gekozen benaming is. Bij wetenschappelike termen als *radium*, bij gepatenteerde handelsprodukten als *odol*, is uiteraard geen mededinging te vrezen, al heeft het eerste voor onafzienbare tijd een internationaal bestaan, terwijl het tweede vergankelik is. Geldt het een woord dat in alle maatschappelike lagen doordringt, dan is reaktie van de zogenaamde 'spraakmakende gemeente' te wachten. Die reaktie zal het zwakst zijn in de meest ontwikkelde kringen, die het woord het eerst leren kennen. Alleen zal zich daar de neiging al openbaren om te lastige lange namen te verkorten, b.v. *auto*, of onder de oudere namen: *kilo, piano* en *courant*.[1] In kringen waar de vreemde taal niet gekend wordt, ziet men het bekende verschijnsel, dat de vreemde klanken door benaderende inheemse worden vervangen, b.v. *vielsepee* voor velocipède, waarnaast dan de zogenaamde volksetymologie[2] een rol kan gaan spelen, b.v. bij ditzelfde woord: *venlo's-peerdje, veluws-peerdje* en het vlaamse *vlossepeerd*.

De reaktie tegen de vreemde term kan ook aanleiding geven tot de schepping van een nieuw inheems woord. Daarbij dient onderscheid gemaakt te worden tussen verschillende kringen en verschillende motieven. Onder weinig ontwikkelde mensen, die een naieve afkeer

1) Het Frans gaat daarin voor. DAUZAT wijst op: un *vapeur* (bateau à vapeur), *dépêche* (télégraphique), *dirigeable* (ballon), *pneumatique, vélo* enz.
2) Vgl. *De Nieuwe Taalgids* II 273.

hebben van zonderling klinkende woorden, kunnen spontane nieuwvormingen te voorschijn komen. De benoeming wordt dan beheerst door opvallende kenmerken, of heeft plaats door overdracht. Terecht merkt DAUZAT op, dat die ‘réaction populaire’ waarschijnlik in vroeger tijd, toen het volksonderwijs beperkter invloed had, krachtiger gewerkt heeft dan nu. In Frankrijk kon op het einde van de achttiende eeuw het woord *aérostat* geen ingang vinden: het inheemse *ballon* behaalde gemakkelik de overwinning.

Onder ontwikkelden zal men meer bewuste nieuwvormingen tegenover de vreemde woorden plaatsen. Een schrijver of journalist kan daarmee de bedoeling hebben, eenvoudige lezers niet door onbegrijpelike woorden af te schrikken. Bij anderen werkt nationale trots, om de rijkdom en vruchtbaarheid van onze taal bij de benoeming aan te tonen. Weer anderen voelen zich als puristen geroepen, of worden als taalkundige autoriteiten ingeroepen, om taalscheppend op te treden.

Als we het lot van zulke nieuwe schepsels willen nagaan, in verband met de omstandigheden waaronder ze geboren werden, dan levert de luchtvaart, met zijn rijke nieuwe terminologie, een interessant veld van waarneming.

Voordat de vliegtechniek op belangrijke resultaten kon wijzen, waren daarover bijna uitsluitend technici aan 't woord. Eerst dan komt de belangstelling bij sportmannen, bij militairen. In ons land kreeg men er het eerst kennis van door buitenlandse bladen en tijdschriften. Begrijpelikerwijze begon men met de vreemde namen te gebruiken, wanneer men er over sprak of schreef voor ‘deskundigen’. Richtte men zich tot een breder publiek, dan ging men de techniese woorden zoveel mogelik vertalen of verduideliken. Prof. HUBRECHT schreef b.v. een *Gids*-artikel (Oktober 1909) over de sport der ‘aviatie’, waarin hij *monoplan* en *biplan* verduidelikend vertaalt met *het enkele en dubbele vliegvlak*, en *piste* met *vliegbaan*. Eindelik gaat het gehele lezende publiek zich bemoeien met de vliegkunst, en schrijven de kranten er dageliks over. De pers geeft nu voornamelik leiding: de meeste mensen doen hun wijsheid over het vliegen op uit de krant. Maar dan komt de tijd van eigen aanschouwing: eerst in geïllustreerde bladen, dan in de werkelikheid. Een kleine, maar aangroeiende minderheid staat niet zo vreemd meer tegenover de nieuwe kunst. Langs twee wegen komt er dus een stroom van nieuwe termen. De hoofdstroom, in oorsprong technies, maar weldra gepopulariseerd, brengt vooral de vreemde of vertaalde termen. In de taal van

'monteurs' en 'chauffeurs', en in de taal van de techniese wetenschap zal die stroom niet licht verdrogen, vooral waar het vaktermen geldt, die het grote publiek ontgaan. Maar ook internationale woorden als *aviatiek, aviateur, aëroplaan, monoplaan, biplaan* zullen niet licht geheel buiten gebruik raken.

Een meer volkseigen benoeming lag in dit geval voor de hand. Vorm, beweging en dienst van de bestuurbare ballon leidden onvermijdelik tot vergelijking met de scheepvaart. *Luchtschip* en *luchtvaart*[1], *varen* en *zeilen, landen* en *ankeren* waren termen die wel op allerlei plaatsen tegelijk moesten ontstaan, bij geleerden en ongeleerden, en die in één slag hun plaats veroverden. Daarmee was de weg gebaand voor benamingen als *kommando-brug, luchtwaardig* (naar *zeewaardig*), en meer bewust gemaakte woorden als *eendekker* en *tweedekker*, die met *eenvlak* en *tweevlak* konden konkurreren.

Even begrijpelik is, dat de beweging van de mens door het luchtruim *vliegen* genoemd werd. Zo werd het al genoemd, toen men alleen in verbeelding vloog. Er ontstonden weldra tal van samenstellingen met *vlieg* en *vlucht*.[2] In het biezonder lag de analogie met de vogelvlucht voor de hand (vgl. *aviatie* en *aviatiek* van avis = vogel). Vandaar dat men ging spreken van *opvliegen*, van *vleugels* (*draagvleugels*) en *staart*, van het '*opklappen der vleugels*'.[3] Meer opzettelik-vernuftig, en uit individueel taalgebruik zijn samenstellingen als *hoogvlieger, wondervogel, vogel-vlinder*, het kleine *opvliegertje*, die ik in kranten-verslagen vond.

Ook andere metaforen komen, spontaan, voor den dag. In een Nijmeegs verslag werd gesproken van de *glazenmaker*; blijkbaar een naam die uit het publiek voortkwam. Een korrespondent uit Vaals schreef over *de gevleugelde 'sprinkhaan'*. De aanhalingstekens

1) Met de vele samenstellingen, als: *luchtschipper, luchtvaarder, luchtscheepvaart, luchtvaartclub, -sport, -vereniging, -bond* enz.

2) Ik tekende aan: *vliegkunst, -werktuig, -mens, -school, -wereld, -vertoning, -ervaring, -gebied, -wezen, -baan, -terrein, -sport, -kamp, -veld, -tuig, -machine, -toestel, -dag, -week, -demonstratie, -manifestatie, -poging, -prijs, -loods, -stal, -feest, -techniek, -wedstrijd, -diploma, -vereniging, -brevet, -enthousiast, -record*. En met *vlucht: wedvlucht, glijvlucht, zweef-vlucht, proefvlucht, kringvlucht, stedenvlucht, Alpenvlucht, Kanaalvlucht, Simplon-vlucht, over-land-vlucht, rondvlucht, vluchtproef*. Natuurlik zal deze opsomming verre van volledig zijn. Dageliks kunnen er nieuwe samenstellingen gevormd worden.

3) In een artikel *Over Luchtvaartongelukken* van W.H. COOL (*Onze Eeuw*, April 1911).

wezen er op, dat hij dit woord niet zelf bedacht, of voor het eerst gebruikt had.[1)]

Een belangrijke vraag is nu: van welke faktoren is, bij zulke nieuwvorming, de levensvatbaarheid afhankelik? Leken in de taalkunde zijn geneigd de voornaamste faktor te zoeken in een zekere innerlike voortreffelikheid van het woord: het moet een allereerst nauwkeurige, een typiese aanduiding zijn. Het is zaak, zei onlangs STIJN STREUVELS,[2)] 'een *levend* woord te vinden, een benaming die raak is, waarbij men als bij tooverslag voelt, dat het ding geen anderen naam hebben kàn en dat het woord leven zal zoolang het ding bestaat'. Een dergelijk welluidend woord, meent hij, heeft de geniale D'ANNUNZIO uitgevonden voor de zeilvliegers[3)] van zijn land, n.l. *velivolo*', (van *veli* = zeilen, en *volare* = vliegen). Deze opvatting wordt door vele, ook minder artistiek aangelegde mensen gedeeld. Vandaar de prijsvragen naar nieuwe 'goede' woorden - ik herinner mij er een b.v. ter vervanging van *ansicht* - vandaar de wedloop van ingezonden stukken, ter aanprijzing of bestrijding van nieuwewoordvondsten.[4)]

1) Andere luchtvaart-metaforen die ik optekende zijn: *achten* of *krakelingen* (een 8-vormige baan), een *schaats* of *slede* (een soort rem), een *vulslurf* bij een ballon (alle uit het genoemde artikel van W.H. COOL).
2) In een uitweiding over de benamingen van het rijwiel, in *De Kampioen* van 14 Okt. 1910 ('*Mijn rijwiel*').
3) Is dit aardige, vertaalde neologisme van STREUVELS zelf?
4) Uit de laatste tijd, sedert ik er op ging letten, tekende ik enige staaltjes aan. In de *Nieuwe Rott. Cour.* (Nov. 1910) werd een nieuw woord in diskussie gebracht, nodig geworden ter onderscheiding van aardappelen voor 't gebruik, tegenover *fabrieks-, voeder-* of *voer*aardappelen. Er was voorgesteld: *consumptie*-aardappelen. Een inzender wilde *eet*-aardappelen, maar een ander beweerde: dat is niet goed; die andere aardappelen zijn ook eetbaar, en worden gegeten. *Tafel*-aardappelen dan? Neen, want dat herinnert aan tafelàppelen, en die worden ongekookt gegeten, en onderscheiden van moesappelen of potappelen. En me dunkt - gaat de inzender voort - daar hebben we het goede woord: *potaardappelen*.
In hetzelfde blad (Jan. 1911) toonde zich een inzender verontwaardigd over het gebruik van '*revolving*'-deuren in het Raadsverslag. Hij stelde voor: *ronddraaideuren*, of nog liever: *wenteldeuren*. Een tweede inzender kwam daarop met *toldeuren*, omdat die term bestond in de waterbouwkunde, voor deuren die als een tol om een as draaien. Weer een ander gaf de voorkeur aan *draaideuren* of *waaierdeuren*.
Niet lang daarna (Febr.) werd van gedachten gewisseld over de vernederlandsing van *type-writing* en *type-writer*, waarvoor gezegd werd: *teipen, tiepen, tiepist, tiepiste*. Prof. DAMSTÉ stelde voor: *stempelschrijven, stempelschrijver, -ster*. Een bestrijder voerde aan, dat stempel nu eenmaal geen begrip is, waaronder men steeds iets zelf werkends verstaat. *Drukschrijfmachine* verdiende de voorkeur, en *machineschrijfster, met de machine schrijven* konden het best de pseudo-Engelse termen vervangen. Een stem uit de praktijk wees daarna op *tikken* en *tikmachine*, een woord van de machine-zetters, dat in Zalt-Bommel naar de kantoren overgewaaid was (b.v. 'Tik die brief eens even over'). 'Dat "tikken" - meende de schrijver - kan heel goed burgerrecht krijgen; 't is niet zoo duidelijk als "stempelschrijven", maar toch mooier dan "teipen", en korter. Maar ik vrees dat "tikker" en "tikster" wel nooit "typist(e)" zullen verdringen.'

Leerzaam zijn de pogingen om *aviateur* door een Nederlands woord te vervangen. Met het voor de hand liggende *vlieger* waren bespiegelende leken en journalisten niet tevreden. Dat zou verwarring geven met de voorwerpsnaam *vlieger*. In kranten zag men *vliegmens* en *luchtman* opduiken, waarschijnlik onder Engelse invloed. Prof. HUBRECHT vertelde in *De Gids* (Okt. 1909) dat in Engeland *aviator, aeroplanist* en *flying man* de termen waren die toen om de voorrang dongen, maar als Nederlandse term 'verdient *vlieger* gangbaarheid'. *Neerlandia* deelde mede, dat de *Times* onder de gebruikte namen *flying-man* of *man-flyer* de beste vond; niet *flyer* 'omdat het woord in Engelsche spraakgebruik reeds verschillende beteekenissen heeft', en dus in die zin evenmin bruikbaar is als het Franse *voleur*. Maar *airman*, gevormd naar analogie van *seaman, landsman, townsman, country-man* was daar nog boven te verkiezen. Zich aansluitend bij dat betoog, beveelt *Neerlandia* 'luchtman' aan, al is de schijver scepties gestemd, want hoe weinig wordt 'het goede Nederlandsche woord vliegtuig gebruikt, en toch schijnt dat aangewezen, naast *rijtuig, vaartuig, werktuig, speeltuig* en andere'.

De bezwaren tegen *vlieger* hielden aan. Een inzender in de *Telegraaf* opperde het denkbeeld om van *vliegert* en *vliegster* te gaan spreken. Een lezer van de *N.R.C.* kwam daardoor op *vluchter* en *vluchtster*. Een ander wilde *luchtschipper* ook gaan gebruiken voor bestuurders van aëroplanen. Toen kwam, ik meen uit Vlaanderen, het woord *vliegenier*. Omtrent het mondeling gebruik heb ik geen gegevens, maar in geschriften handhaafde het zich tot nu toe, al bleef het tegenover *vlieger* in de minderheid.[1)]

1) In zijn artikel *Over Luchtvaartongelukken* (*Onze Eeuw*, April 1911) gebruikt W.H. COOL het blijkbaar ter afwisseling: ik vond het in 't geheel 5 maal, tegen 12 maal *vlieger*. In *De Sirene*, tijdschrift voor autonieuws (5 Nov. 1910) trof ik *vliegenier* als rijmwoord aan in twee gedichten, een van ALBERT VERWEY (*De Vliegkunst*) en een van J. TERSTEEG (*Vliegenier en Dichter*). In Den Haag werd het woord gehoord uit de mond van straatzangers, die de dood van CL. VAN MAASDIJK, 'Neerlands eerste *vliegenier*', herdachten.

Minder luidruchtig dan de botsing van deze termen, is de strijd tussen *vliegmachine, vliegtuig* en *vliegtoestel*; en de stille konkurrentie van *vliegwezen* en *vliegerij*.[1)]

De taalkundige die dit alles onbevooroordeeld beschouwt, zal velerlei kritiek kunnen uitoefenen op de lekenwijsheid of eigenwijsheid, en in deze sporttaal heel wat verkeerde taalsport opmerken. Men moet bedenken:

1°. dat een naam wel typiese kenmerken naar voren kan brengen, maar nooit de waarde van een definitie heeft. Van de *ware* naam kan geen sprake zijn.

2°. dat elke naam bestemd is om teken te zijn of te worden, ter aanduiding van een voorstelling of begrip. Wel kan men zich individueel bewust worden waarom iets juist zò heet, en levert een 'doorzichtige' benoeming soms artistiek of prakties voordeel. Maar even goed bestaan er tal van woorden, waarbij het niet wenselik zou zijn, dat de oorsprong ons steeds bewust was. Bij wijziging of uitbreiding van betekenis zou die bewustwording zelfs hinderlijk zijn. De *geneesheer* is immers ook hygiënist? Een woord kan dus '*goed*' zijn, al is de etymologie nog zo duister. Wat zou de taal anders wemelen van 'slechte' woorden!

3°. dat de werking van analogie in de taal moeielik naspeurbaar is. Het is gevaarlik van een 'aangewezen' woordvorming te spreken. Voor *vliegmachine* zijn minstens evenveel analoge samenstellingen aan te halen als voor *vliegtuig*. Analogie kan een krachtige steun zijn bij de verbreiding van een woord. Vooral bij een woord als *vlieger*. Als dat niet bestond, zou het vandaag nog ontstaan voor: de man die vliegt. Vandaar de grote voorsprong van zulke spontane vorming Maar omgekeerd kan een analogie die de 'uitvinder' van een partikulier woord niet voorzag, een ernstig, soms onoverkomelik beletsel zijn. *Vliegerd* b.v. zou komen te staan naast een groot aantal woorden op *-erd* met ongunstige betekenis. De schepper van *vliegenier* 'heeft

1) Prof. HUBRECHT vermeldt deze beide termen al in zijn genoemd artikel van Okt. 1909. - W.H. COOL heeft het, in April 1911, over 'de *vliegerij* en het ballonwezen'. Misschien om de afwisseling? Of gaat het familiare woord *vliegerij* het winnen van de deftiger mededinger?

blijkbaar analogie gevoeld met *tuinier, herbergier*' zegt R.A. KOLLEWIJN[1], maar - nu is 't eenmaal een feit dat onze woorden op -*ier* zijn afgeleid van zelfstandige naamwoorden (*hellebaardier, piekenier, pontenier, valkenier*, enz.). Dat zou het al waarschijnlik maken, dat *vliegenier* meer bedacht dan spontaan is.

4°. dat een woord zeer goed levensvatbaar kan blijken, al kent de taal hetzelfde woord reeds met andere betekenis. Taal bestaat immers niet uit een verzameling woorden met afgepaste betekenis die als een legkaart in elkaar gevoegd worden tot zinnen en perioden. Elk woord spreekt tot ons *uit* een verband. De angst voor homoniemen is intussen niet beperkt tot leken op taalgebied. De oude synoniemenleer was er op uit, de homoniemen zoveel mogelik te verdelgen. De oude spelling wilde, als noodhulp, de woordbeelden *kolen* en *koolen* onderscheiden, als had iemand ooit last van de drieërlei gelijk gespelde *noten*, of van de gelijkmaking van het Siegenbeekse *ligt* met *licht*. Zo zal ook de huivering voor de nieuwe *vlieger* wel blijken voorbarig geweest te zijn. Terecht wijst KOLLEWIJN, in het genoemde artikel, er op, dat ook *duiker, kijker, trekker, wekker, verklikker, loper, roeper* 'zowel een persoon aanduiden als een zaak'.

De geschiedenis leert weer, dat niet altijd de meest 'rake' benamingen, de meest 'korrekt' gevormde woorden de overwinning behaald hebben. Leerzaam is b.v. wat omstreeks 1870 over de toekomstige plaatsvervanger van velocipede geschreven is. Het dagblad *De Stad Gent* kwam met talrijke nieuwe namen. Daaruit koos prof. M. DE VRIES *wieler* als het 'aangewezen' woord. *Wielen* werd dan aanbevolen voor: 'met den wieler rijden'; daarbij zou zich *tweewieler* en *driewieler* aansluiten.[2] Toen het *Handelsblad* hem opmerkzaam maakte, dat er ook een term moest zijn voor *velocipedist*, wijzigde hij zijn voorstel: het rijden met de *wieler* zou heten *wieleren*, de berijder *wielenaar*. Een voordeel van *wieleren* boven *wielen* was z.i. dat dan verwarring met het dichterlike *wielen* = draaien buitengesloten werd.

De voorstellen van deze gezaghebbende geleerde vonden bijval -

1) In een artikeltje *Vliegenier of vlieger*? in *De Sirene*, overgenomen door de *Nieuwe Courant* (Okt. 1910). De schrijver meent dat uit een taalkundig oogpunt iets meer te zeggen zou zijn voor *vliegaar* (vgl. bedelaar, handelaar, dienaar, minnaar, enz., maar altijd bij stammen op *el, er* of *en*!). *Vliegenaar* zou weer komen te staan naast woorden op -*enaar*, die uitsluitend van substantieven gevormd worden (geweldenaar, tollenaar, Zwollenaar).
2) In het *Leidsche Dagblad*, overgenomen in *De Taal- en Letterbode* I, 79.

blijkens het genoemde dagbladartikel - maar waar zijn de sporen van *wielen, wieler, wieleren* en *wielenaar*?

Toch moet ook aan de andere kant niet overdreven worden, door de macht van spontane taalschepping te overschatten ten koste van alle 'maakwerk'. De oppermacht van de 'spraakmakende gemeente', die met fijn taalinstinkt schept en keurt, is voor sommigen niet meer dan een frase. Het ontstaan en de voortplanting van woorden is geen natuurgroei, al meent men dat soms, onder de suggestie van veel gebruikte beelden. Allerlei maatschappelike faktoren werken mee.

Op het Maastrichtse kongres werd verleden jaar aan prof. TE WINKEL gevraagd, of *plaatsbescherming* een 'goed' woord was voor het ons vreemde Duitse begrip *Heimschutz*. Het antwoord was, dat niet de taalgeleerde, maar de spraakmakende gemeente hierover te beslissen had. Dit lijkt aannemelik. Maar nu wilde men *Heimschutz* bij ons gaan toepassen. Een vereniging moest opgericht worden om het denkbeeld te propageren, en die vereniging doopte zich zelf *Heemschut*. Daarmee was het woord 'plaatsbescherming', hoe goed in zich zelf, van de baan, zonder dat de 'volkswil' zich uitgesproken had. Zulke benamingen zijn te vergelijken met de boven besproken 'maakwoorden', die met individuele willekeur door uitvinders aan hun vindingen gekoppeld worden. De vraag of die termen in de volksmond zullen leven, is afhankelik van de vraag: met welke kracht heeft die nieuwe uitvinding zich baan gebroken; welke volkskringen zijn er mee vertrouwd geraakt. En bij puristiese nieuwvormingen is het verre van onverschillig of de grote pers, de vakbladen en de regeringsorganen hun invloed doen gelden. Een woord dat men dageliks in de krant leest, of uit de krant voorleest, krijgt daardoor een plaats in het vocabularium van de lezer. De regering, een spoorwegmaatschappij, een postadministratie kan door wetten, belastingbiljetten, publikaties, opschriften van gebouwen, formulieren enz., woorden in omloop brengen, die door één ambtenaar zijn uitgedacht.[1)] Mogelik blijven het officieële woorden *naast* de volkswoorden, maar ze kunnen ook zonder konkurrentie ingang vinden. Een dwaling is het, dat zulke officiële woorden steeds in die zin 'schrijftaal'-woorden zouden zijn, dat ze alleen tot de geschreven taal behoren.[2)]. Ieder, zelfs al heeft hij weinig geleerd en gelezen, kent en gebruikt bij gelegenheid woorden die buiten zijn dagelikse omgangstaal vallen. We kunnen

1) Denk daarbij aan de officiële bestrijding van vreemde woorden in Duitsland.
2) Intussen blijft het mogelik, dat een nieuwe term, onder officiële invloed, geschreven, maar hoogst zelden gehoord wordt, b.v. *werkloos* naast *werkeloos*.

veilig zeggen dat het woord *fiets* alle andere namen verdrongen heeft, als we maar niet bedoelen dat de oudere termen niet meer bestaan. In een bepaalde gebruiksfeer kunnen die ‘verdrongen’ woorden lang voortleven. Het woord *rijwiel* staat, al is de ‘maker’ onbekend, ongetwijfeld op één lijn met de de in 1870 bedachte woorden. Faktoren, die we moeielik meer kunnen nagaan - de invloed van een sportorgaan, de voorkeur van een ambtenaar - hebben bewerkt dat *rijwiel* zich als regeringswoord, b.v. in de belastingwet handhaafde, en zich vastzette in samenstellingen als *rijwielbelasting, -pad, -handel, -hersteller*. Vandaar dat sommige mensen, in min of meer vormelike taal, *rijwiel* zullen zeggen. *Tweewieler* en *driewieler*, blijkens het artikel van DE VRIES omstreeks 1870 op papier geboren, worden nu nog gehoord. Het woord *kar*, vernederlandst Engels, blijft bekend in sportkringen. *Machine* is nog de fabrikanten- en handelaarsterm.

In oorsprong is alle taalverandering individueel, al kan die verandering gelijktijdig bij verschillende individuen, onafhankelik van elkaar, plaats vinden. Maar ook de meest willekeurige individuele taalvormen kunnen op de taal inwerken. Bij het bestuderen van die inwerking moet men zich voor één dwaling wachten: de grote vraag is niet of het woord al dan niet in *de* taal, in de zin van de *algemeen* gangbare taal, opgenomen wordt. Men dient zich af te vragen: in welke maatschappelike kringen is het doorgedrongen, en wat is in die kringen de gebruiksfeer van het woord. Daarvan is het toekomtig lot afhankelik.

Het is niet gewaagd, te veronderstellen dat *vlieger* als volkswoord het winnen zal van *vliegenier*. Maar voorbarig zou de gevolgtrekking zijn, dat *vliegenier* daarom binnen enige jaren niet meer gehoord zal worden. Het is mogelik, - naar ik vernam - dat dit woord bij het leger de officiële term wordt. Dan zou dus elk milicien het woord leren kennen. Als vakterm kon het zich aansluiten bij *pontenier*, waarin niemand een afleiding van *pont* voelt. Niet de inwendige kwaliteiten van het woord geven allereerst de doorslag. De grilligste en in zich zelf onbegrijpelikste nieuwvormingen kunnen verbreiding vinden, terwijl ‘mooie woorden’ spoorloos verdwijnen. Denk weer aan het woord *fiets*. Misschien door het sukses van dit woord verleid, stelde een journalist - ik meen B. CANTER - voor, een vliegmachine *fluks* te noemen. Een inzender in *Het Vaderland* kwam met de vondst: *fleren* en *fleerder* voor vliegen en vlieger. Niet als ‘bedenksels’ bleken dit eendagsvliegen te zijn, maar omdat de bedenkers geen invloed hadden. Een fabrikant van vliegmachines, een

redakteur van een groot sportblad zou een kleiner of groter gebruikskring kunnen scheppen, en het woord een verbreidingskans kunnen geven.

Verwerping op grond van taalkundige of esthetiese redenering is vergeefs, maar evenmin kan men met stelligheid aan een neologisme een vroege dood voorspellen, *omdat* het geen spontane vorming is, maar een produkt van willekeur. Ten slotte zijn het maatschappelike krachten die èn bij de spontane èn bij de bewuste nieuwvormingen de verbreiding bevorderen of tegenwerken.

C.G.N. DE VOOYS.

Westfriese woorden.

BOEKENOOGEN's recensie van de *Westfriesche Woorden* door J. DE VRIES AZ.[1)] heeft aanleiding gegeven tot een gedachtenwisseling tussen schrijver en criticus, die welwillend tot onze beschikking werd gesteld, en waaraan wij een en ander ontlenen dat voor de studie van het Westfries van belang is.

De twijfel van BOEKENOOGEN aangaande *brief* (blz. 99) was voorbarig. 'De West-Fries spreekt van allerlei brieven: *suikerbrieven, meelbrieven, koekbrieren, gortbrieren* enz., en hij laat ze werkelijk op tafel op de toonbank staan' (DE VRIES). Ook elders in Noord-Holland (in Waterland en de Zaanstreek) is *brief* in deze ruimere opvatting bekend, gelijk B. sedert van betrouwbare zijde vernam.

BOEKENOOGEN vermeende dat er tussen *toog* en *hooik* (slede) enig verschil zou zijn. DE VRIES antwoordt daarop: 'Daar zijn plaatsen, o.a. Schermerhorn, dat echter op de grens van West-Friesland ligt, waar dit inderdaad het geval is. Daar is een *toog* een slede van hoog model, aan alle vier zijden van wanden voorzien, en waarin een persoon kan plaats nemen. In Nieuwe Niedorp, Winkel, Hoogwoud, Opmeer, Spanbroek, Wadwaai en Wognum daarentegen wordt een gewone slede steeds *toog* genoemd, en zijn beide woorden dus volkomen synoniem.' De schrijver houdt ook vol dat *skittelig, briek, soper, benepen, schriebelig* en *meeuwsk* 'steeds gebruikt worden om hetzelfde begrip aan te duiden.' B. antwoordt: 'ik betwijfel niet dat dit

1) In de eerste aflevering van deze jaargang, blz. 97.

inderdaad allemaal van iemand die er slecht uitziet wordt gezegd. Ik bedoelde en blijf het nog waarschijnlijk achten, dat die woorden ook in West-Friesland (gelijk elders het geval is) onderling in schakeering kleine verschillen zullen vertoonen, zoodat er gevallen zijn waarin men wel het eene woord, maar niet het andere kan bezigen, hoewel dat in àndere toepassingen wèl geschiedt.' Zekerheid hieromtrent is alleen te krijgen, door de woorden *herhaaldelik* en *in hun verband* op te vangen en op te tekenen, liefst van verschillende personen en op verschillende plaatsen[1]. Dit geldt ook voor het volgende geschilpunt. DE VR. konstateert, dat b.v. in de Moerbeek onder Nieuwe Niedorp door 'ieder landbouwer' *knuts* met *t* gezegd wordt. B. houdt vol: 'als enkelen (of meerderen) onder N. Niedorp tegenwoordig - als ze gemaakt spreken - *knuts* zeggen, dan wordt door dat feit knuts nog geen Westfriesch woord, dat in de woordenlijst een plaats mag vinden. Elders in N.-Holland (en ik vermoed van ook algemeen in W.-Friesl.) wordt, in het dialect, *t* vóór s aan het einde van een lettergreep nooit gehoord. Een vorm *knuts* is dus in dat dialect onbestaanbaar[2]. Maar omdat men weet dat de beschaafde uitspraak die *t* vereischt, wordt deze door hen die "fatsoenlijk" willen spreken, ingevoegd. Zoo zullen dus de bewoners van de Moerbeek, het woord *knus* kennende of leerende kennen, gemeend hebben, dat het in 't Nederlandsch *knuts* luidde. 't Is precies hetzelfde geval als met het bekende *kopje kofje*.'

Volgens de criticus (blz. 102) moest *lek* in de Woordenlijst *let* luiden. Nu DE VR. dit eerste woord inderdaad kent, veronderstelt B. dat het 'door volksetymologie is verbasterd, onder invloed van *lekken*, glanzend maken, waarvan *lekstien*, beide in N.-Holland gebruikelijk (Nederl. *likken, liksteen*). Indien de vorm *lek*, i.p.v. *let*, thans in W.-Friesl. algemeen mocht zijn, dan is die terecht door den hr. DE VR. in zijn boekje opgenomen. Wanneer daar echter - wat mij niet onmogelijk lijkt - ook *let* nog bij velen (de meesten?) die het oude woord gebruiken bekend is (zooals in de Zaanstreek), dan behoorde

1) Daarbij dient niet alleen gelet te worden op de verschillende begripsinhoud, maar ook op de gebruiksfeer en de *gevoelswaarde* van het woord. (Vgl. *De Nieuwe Taalgids* I, 168).

2) Daartegenover wijst DE VRIES op *gepruts*, een *pats*, in de *rats*, toren*spits*. Dit zijn echter - schrijft B. - (behalve misschien het laatste) van elders geïmporteerde woorden, die kant en klaar werden overgenomen, en derhalve geen dialectisch noordhollandsche vormen; ze doen hier dus niet ter zake. Ook *torenspits* is geen eigenlijk volkswoord; maar wanneer men dialect spreekt luidt ook het woord *spits* in N.-Holl. *spis*.

in een boek dat inlichting wil geven omtrent den woordenschat in W.-Friesl. in de eerste plaats *let*, en daarnaast *lek*, te worden genoemd.'

Bedeidelijk noemde B. (blz. 102) een 'twijfelachtig' woord. DE VR. tekende daarbij aan dat het in de buurt van Wognum en Wadwaai stellig met de betekenis 'onzedelijk' voorkomt. Hij vraagt: Zou 't ook kunnen samenhangen met *baldadig* (bəldeidəch)?

'Deze aanteekening - schrijft B. - was voor mij een verrassing, want er blijkt uit dat ook ik er ingeloopen ben door de inconsequente wijze van noteeren der dialectische vormen in het boekje van DE VR. Ik heb bij het nadenken over dit raadselachtige woord wel een oogenblik de mogelijkheid overwogen dat de *ei* hier voor *e* zou staan, maar aangezien met een woord *bededelijk* voor *bedadelijk* van *daad* naar ik meende niets was uit te richten, heb ik die mogelijkheid voor een onmogelijkheid gehouden. En nu blijkt DE VR. inderdaad met de *ei* in *bedeidelijk* de naar *ei* zweemende *e* te hebben bedoeld! Uit de verwijzing naar *baldadig* (bəldeidəch) maak ik ten minste op dat de uitspraak is bədeidələk. Daarmede vervalt natuurlijk mijn gissing, die ik ook niet zou hebben uitgesproken als ik ernstig aan de mogelijkheid van samenhang met *daad* (*deed*) had kunnen denken. Daarentegen acht ik de gissing die de hr. DE VR. nu uitspreekt zeer wel mogelijk. Het woord is dan de gewestelijke vorm van *baldadelijk*, dat blijkens het Ned. Wdb. oudtijds naast *baldadig* in gebruik is geweest. Daar *baldadig* eertijds ook "misdadig, verdorven" beteekende, beteekenissen die na raken aan de door DE VR. opgegevene ("onzedelijk"), zoo is er dunkt mij geen overwegend bezwaar beide woorden te vereenzelvigen.'

Het vraagteken dat B. bij *tienden* voor *tienen* zet, wil DE VR. schrappen: 'In geheel West-Friesland is 't een algemeen gangbaar woord. De *d* blijft ook in 't enkelvoud bewaard: de eene jongen geeft den ander een slag met een wilgen tiend.'

B. is door deze mededeling nog niet geheel voldaan. Hij vraagt: 'Is er niemand meer in W.-Friesl. die den oorspronkelijken vorm *tien, tienen*, gebruikt? Het lijkt mij toch heel onwaarschijnlijk dat die *geheel* door *tiend, tienden* verdrongen zou zijn. En spreekt men ook van "tien*d*en aalkubben (manden enz.)" i.p.v. *tienen*? In de 17de eeuw zei men in Enkhuizen *tien*.'

De juistheid van *mistkarn* = mesthoop wordt door DE VR. bevestigd. Het bijgevoegde 'lees: *miskarn*' acht hij onjuist. De *t* ontbreekt niet altijd: 'men zegt zoowel *misthoop* als *mishoop, mistkarn* als *miskarn*, maar wel *misrijden, misslechten, misvork*.' Hieruit blijkt -

zegt B. - ‘dat het *beter* ware geweest den echt dialectischen vorm *miskarn* te laten voorafgaan aan het nieuwere *mistkarn*.’

Omtrent *kesten* = kunnen merkt DE VR. op, dat het in de omstreken van Nieuwe Niedorp nog steeds in gebruik is. Het komt niet in alle vormen voor: het deelw. heb ik b.v. nooit gehoord; wel *je kest, hij kest, wij kesten*. B's twijfel is hierdoor echter geenszins weggenomen, maar nog versterkt, daar hij juist had vermoed dat alleen deze vormen in gebruik zouden zijn, en de hr. DE VR. op grond daarvan tot het bestaan van een w.w. *kesten* had gekonkludeerd. Zonder nadere gegevens - schrijft B. - is ook deze kwestie echter niet te beslissen. In het Hindeloopensch is: *dû kest* (voor: je kunt) gebruikelijk. Zijn dus ook de door DE VR. genoemde vormen praesensvormen, dan zou, van de 2de pers. enkv. uit, *kest* zich ook over de andere personen moeten hebben uitgebreid; het is dan echter vreemd dat men niet evenzeer *ik kest* voor *ik ken* (*kan*) is gaan zeggen. Daarom lijkt het waarschijnlijker dat *je kest, hij kest, wij kesten*, Westfriesche vormen van den verleden tijd zijn die beantwoorden aan de vroegere Holl. vormen *kost, kosten*. Maar dan is een ww. *kesten* fictief en behooren deze overblijfsels der oude vervoeging van *kunnen* vermeld te worden onder *kennen* (*kunnen*) en niet onder *kesten*.

Woordspeling in heiligennamen.

In haar proefschrift *Van Nyeuvont, Loosheit ende practike* (Utrecht 1910) vond Mej. E. NEURDENBURG geen oplossing voor de vraag, waarom de zot bij ‘sinte Philibeert’ zweert (blz. 110). Mij dunkt dat die oplossing te zoeken is in een woordspeling. AUG. GITTÉE heeft in *Taal en Letteren* (II, 173) aardige voorbeelden bijeengebracht van dergelijke volkshumor. In de Mnl. *Ferguut* betekent: iemand ‘sente Allenen (= Sint Helena) bevelen’: iemand alleen laten. In het *Mnl. Wdb.* (III, 2067) vindt men het spreekwoord verklaard: ‘Hij slacht die milde Sint Engbert: hij geeft nooten mit crauwelen.’ Nu zou *fielebeert* kunnen betekenen: iemand met een smerige, haveloze baard, vooral omdat *fiel*, dat in de M.E. niet opgetekend is, in de 16de eeuw meer *smeerlap, vuilik*, dan *schurk, fielt* schijnt aan te duiden[1]. Of zou men er ‘vule beert’ in gehoord hebben? Dat de volkshumor St. Philibeert met *baard* in verband bracht, blijkt juist uit de inhoudsopgave van de verloren klucht, waarop Dr. NEURDENBURG in haar aantekening wijst (WORP, *Drama en Tooneel* I, 153): waarom zou de schilder daar anders het beeld van deze heilige met een gele baard willen beschilderen?

C.D.V.

1) Zie b.v. *Duyfkens ende Willemynkes Pelgrimage* (ed. RUYS), blz. 52. De 17de-eeuwse blijspelen kenden *fielack* en *fielebout* (Wdb. op BREDERO, blz. 109).

Een les in het waarnemen van taalverschijnselen.

We hebben in de eerste klasse der H.B.S. de voornaamste woordsoorten leren onderscheiden, en nu komt het geslacht der zelfstandignaamwoorden aan de orde.

We beginnen ditmaal onze waarneming van taal verschijnselen eens niet met de *eigen* taal, maar we zullen 't eerst eens hebben over 't Frans. Eerst moet het materiaal worden bijeengebracht. De jongens krijgen daarom tot taak een 25-tal Franse zelfstandignaamwoorden op hun aantekenblaadje bijeen te brengen. Die worden opgelezen en daaruit komt een bloemlezing op het bord, b.v.: table, porte, banc, fenêtre, père, mère, tante, oncle, sabre, maison, soldat, recrue, sentinelle, encre, vache, cheval, poule, crayon, papier, ardoise, fleur, rose, arbre, sou, florin.

Welke woorden hebben 't lidwoord *le*, welke *la*? We kunnen drie groepen maken:

1°. die nooit *la* hebben, maar uitsluitend *le*;

2°. die nooit *le* hebben, maar uitsluitend *la*;

3°. die *l'* hebben. We konstateren, dat de woorden van groep 3 met een klinker beginnen, al vertoont de spelling soms een *h*.

Nu proberen we hetzelfde met *un* en *une*. We vinden 2 groepen.

De *le*-woorden hebben uitsluitend *un*.

De *la*-woorden hebben uitsluitend *une*.

De *l'*-woorden zijn òf *un*-woorden (arbre b.v.), òf *une*-woorden (ardoise b.v.).

Nu gebruiken we ze met een bijv. naamw.

We merken op: de *un*-woorden laten 't bijv. nw. onverlengd, bij de *une*-woorden wordt het bijv. naamw. zo mogelik verlengd.

Het blijkt dus, dat die indeling in *un*- en *une*-woorden juist in groepen bijeenbrengt die woorden, die ook met het oog op andere taalverschijnselen samen horen. De leerlingen moeten daar nog meer bewijzen voor vinden, en konstateren, dat de *un*-woorden door *il*, de *une*-woorden door *elle* worden aangeduid, enz.

De *l'*-woorden verdienen *geen* afzonderlike groepering, omdat daar niet telkens aparte taalverschijnselen aan kunnen worden waargenomen. We komen dus tot deze konklusie:

De Franse zelfst. naamwoorden zijn te verdelen in 2 groepen. Aan de ene groep merken we de volgende taalverschijnselen op: het lidwoord is *le* (soms *l'*) en *un*, het voornaamwoord *il*, het bijbehorend bijv. naamw. blijft onverlengd. De 2e groep wordt gekenmerkt door de volgende verschijnselen: het lidwoord is *la* (soms *l'*) en *une*, het voornaamwoord *elle*, de bijbehorende bijv. naamwoorden worden zo mogelik verlengd.

Het is wenselik voor die 2 groepen namen te hebben. We zouden kunnen spreken van *un*- en *une*-woorden, van *verlengende* en *niet-verlengende* woorden, van groep A en groep B. Men is gewoon die woorden in 't Frans te benoemen met ‘masculin’ en ‘féminin’.

Nu gaan we eenzelfde waarneming doen met Duitse woorden. De jongens leren nu al een half jaar Duits, ze hebben dus al spoedig een 25-tal Duitse substantieven opgetekend, die gegroepeerd kunnen worden in 3 rijen: *der*-woorden, *die*-woorden en *das*-woorden. Hier gaan we weer net mee te werk als met de Franse substantieven.

Het blijkt, dat we hebben *ein*-woorden (= *der*- en *das*-woorden) en *eine*-woorden (= *die*-woorden). Dan blijkt het bijv. naamwoord ook weer veranderlik te zijn, maar niet geregeld, zoals in 't Frans, alleen bij attributief gebruik. (De termen attributief en predikatief blijken nu nodig.) Ook 't gebruik van 't v.n.w. wordt nagegaan: *er, sie, es*. Daarna brengen de jongens 't gevondene onder woorden.

We formuleren dus:

De Duitse substantieven zijn te verdelen in 3 groepen: *der-, die-* en *das*-woorden. Ook die groepen vertonen een aantal verschijnselen, aan elke groep eigen, bijv. de verandering van attributieve bijv. naamwoorden na *ein*, enz. Men noemt in het Duits de woorden van de *der*-groep gewoonlik ‘*männlich*’, de *die*-woorden ‘*weiblich*’, en de *das*-woorden ‘*sächlich*’.

Nu gaan we net zo'n onderzoek instellen bij de Nederlandse substantieven. Al spoedig krijgen we een indeling in 2 groepen, nl. *de*-woorden en *het*-woorden. Maar zodra we met het lidw. *een* gaan werken, blijkt er geen formuleerbaar verschil te bestaan. Ook het bijv. naamw. geeft grote moeilikheden. Alleen het attributieve verandert, maar.... hier blijkt een faktor bij te komen, die niet uitsluitend afhankelik is van het substantief. We vinden toch: het nieuwe boek, de nieuw*e* pen, een nieu*w* boek, een nieuw*e* pen, mijn boek, mijn pen, ons boek, onze pen, het verloren perronkaartje, een

verloren perronkaartje, de verloren pen, een verloren pen, enz. We moeten er dus voorloopig van afzien, om in de verandering van het bijv. naamw. een onderscheidingsmiddel te vinden en we bepalen ons dus tot de konklusie:

'De Nederlandse substantieven zijn te verdelen in 2 groepen: 1e groep: *de*-woorden, 2e groep: *het*-woorden. Die indeling gaat niet samen met zoveel aparte taalverschijnselen als bijv. in het Frans, is dus niet zo belangrijk voor 't Nederlands als de Franse indeling voor 't Frans.'

Men noemt de *het*-woorden onzijdig. Voor de *de*-woorden heeft men niet eens een afzonderlike naam nodig gevonden. We zullen ze noemen de 'niet-onzijdige' substantieven. Maar we hebben straks ook het voornaamwoord gebruikt om te zien in welke groep een zelfst. naamw. thuis hoorde. Dat gaan we nu ook voor 't Nederlands proberen. De onzijdige woorden blijken in de regel te worden aangeduid door het voornaamw. *het*. Bij woorden als meisje, wijf, enz. twijfelen de jongens. Het blijkt, dat er wel eens *het*, en wel eens *zij* wordt gezegd. De niet-onzijdige woorden worden aangeduid met *hij* of met *zij*. Wanneer hij, wanneer zij? Maar weer materiaal verzamelen - niet uit 'n boek, maar uit de gesproken taal. We schrijven de gevonden uitdrukkingen foneties op. En wat blijkt nu? Dat er nog een derde aanduiding is, nl. *ī*. Zodra de jongens dat woord in de konventionele spelling moeten overbrengen, stuiten ze op 'n moeilikheid. Is het *hij*, of *zij*, of *die*?

Zij wordt gebruikt als we 't *natuurlik* geslacht weten, van vrouwelike wezens. En ook dan niet altijd. Aardig bleek dat uit een stukje van de 'Oude Heer Smits': 'Een vreemde behoefte', waar van de koe 'hij' wordt gezegd, tot schrik van de dorpsschoolmeester.

En hoe staat het met de grote massa van woorden, namen van zelfstandigheden, waarbij aan geen natuurlik geslacht kan worden gedacht? Maar weer eens naspeuren! Waarom verzet je de bank? Omdat *īī, hij*, scheef staat. Dus *īī* of *hij*. Maar we horen ook wel eens *ze*. In zoo'n geval:

'Ik blīf *sə* nīt' (van soep), naast: *hę̯ʲ* is tə vet.

We eindigen met dit vast te stellen:

'In het Nederlands worden de onzijdige woorden aangeduid door het voornaamw. *het*. Bij enkele onzijdige woorden, die levende wezens aanduiden, kan ook een ander voornaamwoord voorkomen. De nietonzijdige zelfst naam woorden worden aangeduid door *zij* (*ze*), *hij (ī)*. Zij (= ze) wordt gebruikt voor vrouwelike wezens. Voor geslachtloze

zelfstandigheden gebruikt men hij of ī, soms ook zij of ze. Meermalen wordt hij of ī ook van vrouwelike wezens gezegd.'

Nu wordt het leesboek bestudeerd. We verzamelen een aantal vormen van het lidwoord, die we in de gesproken taal niet hadden opgemerkt (b.v. uit V.D. BOSCH en MEIJER, *Lees- en Taalboek* II*a*, 'Uit het leven van een telegrafist'), den, eene, eenen, een', enz. Hier moeten we ook weer uit 't verzamelde materiaal een regel trachten te formuleren We zoeken de gevallen van *den* op: (in) den schoorsteen, den kant, den zuidwester, (van) den dikken pijjakker, (tegen) den wind, den havenmond, (aan, op) den lessenaar, (van) den.... knevel, (voor) den geest, den kostenden prijs, den adem, den dwazen indruk, voor den schrik, den belager.

We konstateren: bij een aantal woorden wordt in plaats van de de*n* geschreven. Het bijv. naamw. blijkt dan ook met zo'n nietuitgesproken *n* te worden versierd. Wil men zich aan die spelling houden, dan is het zaak om die woorden, die in 't geschreven Nederlands zo'n ekstra letterteken bij de begeleidende woorden krijgen, apart te houden, des te meer, daar de gesproken taal ze *niet* duidelik onderscheidt. Ze zijn daarom in 't woordeboek voorzien van de bijvoeging *M* en we noemen ze 'manlik'. Is men dus zo'n woord in 't geschreven Nederlands nog nooit tegengekomen met *den*, of twijfelt men, dan moet het woordeboek er aan te pas komen, tenzij.... men schrijft zoals een steeds groter wordend aantal mensen doen, n.l. met weglating van die onuitgesproken *n*.

Gaarne zou ik uit mijn leesboek de jongens laten zien, dat dit ook voorkomt. Maar 'v.d. Bosch en Meijer' bevat tot mijn spijt geen 'Vereenvoudigde Spelling'. (Ik zou er ook graag een paar lessen in dialekt in hebben!) Als ik 'Analecta' gebruik, dan verzuim ik niet om bijv, uit ''n Varkensjacht in Indië' (Analecta I) de '*den*-vormen' te laten zoeken. En als dan 't resultaat nibil is, dan stellen we gemakkelik vast, dat die les even begrijpelik is als andere, alleen een beetje 'natuurliker' van taal.

Nu blijft er nog een punt te bespreken. De woordeboekmakers hebben dus de niet-onzijdige woorden ingedeeld in manlike en vrouwelike. Dit is natuurlik niet hetzelfde als mannenamen en vrouwenamen. Het groot aantal manlike en vrouwelike woorden, die geen namen van levende wezens zijn, bewijst het al. Ja, men kan zelfs zeggen, dat die indeling met het natuurlik geslacht niets te maken heeft. '*Knie*' b.v. is in 't Nederl. vr., in 't Duits onz. en 'genou' in 't Frans manlik. Ook zijn *la* sentinelle, *la* recrue, *het* wijf, enz. duidelike bewijzen voor de stelling: 'natuurlik' en 'grammaties'

geslacht zijn afzonderlike zaken. Dat men zo makkelik het natuurlik en het grammaties geslacht dooreenhaspelt komt, omdat de woorden ‘manlik’ en ‘vrouwelik’ bij ons *twee* betekenissen hebben 1°. met betrekking tot het natuurlik geslacht, 2°. met betrekking tot het grammaties geslacht. Het Frans heeft dat veel scherper onderscheiden, in 't eerste geval spreekt men van mâle en femelle, in 't tweede geval van masculin en féminin.

Nu moeten we onze waarnemingen nog uitstrekken tot het gebruik der voornaamwoorden in de geschreven taal.

We beginnen met de eerste lessen uit V.D. BOSCH en MEYER II[a], (*Uit het leven van een telegrafist* van W. OTTO en *Een paar typen* van TER Gouw). Bij het zoeken naar materiaal konstateren we het volgende: Het persoonl. v.n.w. en bezitt. v.n.w. wordt met betrekking tot levende wezens geregeld gebruikt, manl. hij, hem, zijn; vr. zij, haar. De onzijdige woorden worden ook geregeld (7 maal in die 2 lessen) aangeduid door het vnw. *het*. Maar voor manl. en vr. zelfst. naamwoorden die geen levende wezens betekenen vinden we geen materiaal. In een enkel voorbeeld wordt van een wilg ‘*ie*’ gezegd, maar dat is daar juist spreektaal, en van een stok ‘die*n*’, maar daar verandert de woordklank niet door dat letter*teken n.*, en is ook geen pers. v.n.w. gebruikt.

Dus men schijnt in dat geval de pers. en bezitt. vnw. te vermijden, zodat ze geen bruikbaar middel aan de hand doen om 't woordgeslacht vast te stellen.

Nu gaan we nog een paar andere lessen uit ons leesboek aan een onderzoek onderwerpen.

Eerst ‘Een Amsterdamsch standje’ van J.v. MAURIK. Daarin is sprake van een *poes*, vrouwelik volgens de woordelijst. En die *poes* wordt herhaaldelik door een voornaamwoord aangeduid.

We vinden:

ie: 8 keer; *hij*: 4 keer; *'m*: 8 keer; *z'n, zijn*: 2 keer; *haar*: 3 keer; *zij*: 2 keer.

Zou die schrijver dat met opzet gedaan hebben? Al spoedig vinden we, dat dit inderdaad het geval is en dat volgens *dit* stukje in de *gesproken* taal van het Amsterdamsche straatpubliek de poes wordt aangewezen door hetzelfde v.n.w. als manlike wezens, en in de geschreven taal van meneer Van Maurik, evenals *de kar* (die een keer met ‘haar’ wordt aangeduid), met de voornaamw. van *de vrouw* wordt aangeduid.

We komen dus tot het vermoeden, dat de spraakmakende gemeente meer voorkeur voor manl. aanduidingswoorden heeft, m.a.w. de

natuurlike taal vraagt ‘hij’ enz., waar de schoolse boeketaal ‘zij’ enz. opdringt. Nog een les wordt bekeken: ‘Hoe Reynout Beyaard terug kreeg’. Daar moeten de jongens de voornaamwoorden van onderstrepen. Die betrekking hebben op het ros Beyaard worden verzameld. We vinden *het* terugslaande op het *woord* paard of ros, *hij* en *hem* terugwijzende op het woord Beyaard, makker (nl. het ros Beyaard) en kop. Maar ook in deze les is de voorraad tot deze gevallen beperkt.

We eindigen met een ‘aantekening’ over het geslacht der substantieven in het schrift te schrijven.

Die aantekening luidt ongeveer als volgt:

1°. De Nederl. substantieven zijn te verdelen in twee groepen,
a onzijdige woorden, met het lidwoord het,
b. niet-onzijdige woorden, met het lidwoord de.

2°. een soortgelijke indeling is te maken in het Frans en in 't Duits. Daar vertoonen de bijvoeglike woorden òòk aparte verschijnselen voor elke groep. In het Nederl. is dat niet zo. Daarom is geslachtsonderscheiding voor het Nederlands van niet zoveel belang als bijv. in 't Frans.

3°. De niet-onzijdige woorden worden in 2 groepen verdeeld door de aanhangers van de spelling van DE VRIES - TE WINKEL.
a. manlike woorden, die in sommige gevallen in de geschreven taal het lidwoord *den* kunnen krijgen.
b. vrouwelijke woorden, waarbij het lidwoord nooit *den* geschreven wordt.

4°. De bijvoegl. naamwoorden, die bij de manlike woorden komen, worden met *n* geschreven, als 't lidwoord ‘*den*’ geschreven wordt. De onderscheiding van manlik en vrouwelik is dus van belang voor mensen, die de *n* geregeld willen schrijven.

5°. Het persoonl. voornaamw. is bijna altijd *het* voor onzijdige woorden. Voor niet-onzijdige woorden bijna altijd *hij*, soms *zij*. Zij wordt steeds gebruikt van vrouwelijke personen, lang niet altijd van andere vrouwelike wezens.

6°. Daar het verschil tussen manlike en vrouwelike substantieven niet leeft in de taal, maar kunstmatig in stand gehouden wordt door de schrijfmode van velen, is voor ieder, die deze mode wil volgen, een woordelijst onmisbaar.

A.J. DE JONG.

Kroniek en kritiek.

Lood om oud ijzer.

In ‘De Katholieke School’ van 20 Oct. klaagt H. dat in 1910 de kandidaat-onderwijzers in de 1e Inspectie zo maar zonder dat de opleiding daar rekening mee had kunnen houden, geplaatst waren voor de schriftelike examenopgave: ‘Breng die of die uitdrukking in 'n verhaaltje te pas’. En verder vindt ie dergelike opgaven zeer moeilik.

In 't volgend nummer komt v.R. daar tegen op. Die vindt de nieuwe uitgave veel makkeliker dan de tot nog toe gebruikelike synoniemenbehandeling. ‘'k Geloof’, zegt-ie, ‘dat velen dit met me eens zijn. Roep s.v.p. niet de synoniemen terug!’

Ik voeg er bij: ‘en laat de uitdrukkingen ook maar weg! 't Is lood om oud ijzer’.

Kijk, daar heb je net zo'n mooie uitdrukking, ‘waaraan onze schone moedertaal zo rijk is’.

Gebruik ik nu die uitdrukking *omdat* ie zo mooi is? Of had ik ook zonder die uitdrukking werkelik iets te zeggen?

Ja, ik wilde dit zeggen: dat veel stijloefeningen prulleboel zijn, o.a. zowel 't te pas brengen van opgegeven uitdrukkingen als 't maken van flinke zinnen met opgegeven synoniemen er in. En om dat *goed* te doen, schoot me toevallig die uitdrukking te binnen.

Dus deze genetiese volgorde:

De uitdrukking om wille van de gedachte en niet

De gedachte om wille van de uitdrukking.

Het eerste is natuurlik, 't tweede kunstmatig.

Hier konden we 'n punt zetten. Door Dr. MOLLER is 'tzelfde onderwerp besproken in ‘Opvoeding en Onderwijs’. Maar kort daarop werd dezelfde opgave weer voorgelegd aan kandidaat-onderwijzers. We zullen dus maar weer eens nader op de kwestie terugkomen, vooral nu onderwijzers die averechtse stijloefening willen handhaven.

Me dunkt dat we hier 'n restantje hebben uit de tijd dat aan kinderen geleerd werd hun stijl te verfraaien met ongewone woorden

en figuurlike uitdrukkingen. En de waardering die dientengevolge aan die uitdrukkingen werd toegedragen, leeft nu nog 'n kwijnend bestaan voort in de examenopgave, in gewijzigde vorm. Niet 't gebruik van de uitdrukking in 'n *zin* wordt gevraagd, als stijlversiering, - maar de *verklaring* er van, in 'n voorbeeld, 'n verhaaltje. Met 't troetelkind dat, 'n paar jaartjes ouder geworden, niet zo lief meer is, wordt niet meer gecoquetteerd, alleen is 't nog maar 'n voorwerp van veel attentie. We hopen dat ook dat slijten zal. Want de verkeerde stijl- en pedagogiese begrippen die er door voortgekweekt worden, zijn van ernstige aard. Als Dr. GUNNING in z'n 'Paedagogisch Vlugschrift' over Oorspronkelijkheid enz.[1] zegt, dat kinderen van nature bombasties zijn, dan is dat waar; omdat 't ijdele mensen in 't klein zijn, of wel omdat ze groeien moeten in hun streven naar 't grote, 't grootse, 't ongewone. Maar moet alles wat aan die groei bevorderlik is, *daarom* aangemoedigd worden? Moeten ze ook niet in ravotten en vechten physiek groeien? Alles heeft z'n grens; en dan is er binnen die grenzen nog onderscheid tussen toelaten en aanmoedigen. 'n Kind dat ook eens eenvoudig in z'n stellen is, moet evenzeer geprezen worden als de grootscheepse. Dit zal moeilik worden ingezien door 'n onderwijzer die jaren achtereen wekeliks geoefend is geworden in de verklaring van 'mooie uitdrukkingen'. 'n Jong mens zet 't geleerde in daden om: de taalles op de lagere school wordt net als op de kweekschool 'n uitdrukkingen-les, en de opstellen van de kleinen zullen er ook wel mee verlucht worden.

En dan de metodiese zijde! 'n Uitdrukking komt toch zeker in verband voor? Dr. MOLLER veronderstelde in z'n artikel dat men nog boekjes op de lagere school zou gebruiken, waarin 'n rij uitdrukkingen stond aangegeven om, als stijloefening, toegepast te worden. Dan, ja, in zo'n geval, is 't nodig dat 'n onderwijzer 't verband zelf leert scheppen. Maar ook waar dergelike boekjes niet meer gebruikt worden, schijnt men 't nodig te achten, dat 'n onderwijzer zelf nog eens 'n voorbeeld aangeeft bij uitdrukkingen, die *al in 'n bepaald verband voorkomen*. Dit bleek me herhaaldelik bij de mondelinge examens voor de hoofdakte, als 'n uitdrukking in 't gelezen stuk voorkwam. Steeds werd dan gevraagd: 'Gebruik u de uitdrukking nu zelf ook eens, dan kan ik zien of u ze begrijpt'.

Dat zelf voorbeelden geven zit de onderwijzers in 't bloed, misschien 'n atavistiese neiging uit de tijd, dat zo iets door de

1) Over Oorspronkelijkheid, Navolging en nog wat - Baarn, Hollandiadrukkerij.

ouderwetse stijlboekjes met reeksen te pas te brengen uitdrukkingen noodzakelik werd gemaakt. Die neiging kan zo sterk opleven, dat ie zoals alle hartstochten, de geest benevelt. B.v. tijdens 'n onderwijzers-examen in 1910 noteerde M.R. DIJKMAN 't volgende:

Kandidaat: Dat is 'n bijzin van voorwaarde.

Examinator: Wat ìs eigenlik 'n voorwaarde? Leg dat in de school eens uit, in de hoogste klas. Je zegt daar b.v.: ‘Dat màg jullie, maar ik zal er 'n voorwaarde aan verbinden’. ‘Menheer’, vraagt 'n jongen, ‘wat is dat, 'n voorwaarde?’ Wat zul je dan zeggen?[1)]

Wie was hier nu niet goed? De onderwijzer die er 'n voorwaarde aan verbond en toch die voorwaarde niet noemde, of de jongen die de voorwaarde vernam en er toch naar vroeg? Of de examinator die het hele geval fantazeerde?

Is de noodzakelikheid om bij 'n uitdrukking zelf 'n geval te fantazeren, ook niet gefantazeerd?

Dat dergelike stijloefeningen gezochtheid aankweken en als examenopgaven de risico zeer doen toenemen, is *geen* fantazie.

Maar waarom dan met die examenopgaven doorgegaan? Is 'n opstel of parafraze niet voldoende?

‘'n Goeie richting’, zei me eens iemand, ‘heeft in de lager-onderwijswereld 25 jaar nodig om algemeen te worden’.

Zou 'n *zeer* goeie tweemaal 25 jaar nodig hebben?

Dan maar weer gehoopt!

NASCHRIFT. In de 1ste inspectie kregen 5 April jl. de kandidaat-onderwijzers als schriftelike taalopgave alleen 'n opstel. Bravo!

Maar ik weet dat dezelfde geest, die de nu gelukkig verdwenen examenopgaven eenmaal schiep, nog rondwaart. O.a. zijn er examinatoren die met spijt de ‘flinke zinnen’ over losse woorden en uitdrukkingen hebben zien vertrekken. Diezelfde geest nu, die meer naar 't kleed dan naar de man zag, zal de beoordeling der opstellen beïnvloeden; en tegen die geest is 't, dat de kritiek van dit stukje zich keert, onverschillig in welke gedaante hij zich vertoont.

J. VAN BOSKOOP.

1) *Mondelinge Examens, Nederl. Taal en Lezen* door M.R. DIJKMAN. Bij J.B. Wolters, Groningen.

Taalsport.

In *De Katholieke School* van 15 Des. werden vragen gesteld als volgt:

Is in: 'Het zou me spijten, indien ge heengingt', de bijzin 'n onderwerpszin of 'n bijw. bijzin v. voorwaarde?

Uit deze vraag en uit vele antwoorden die inkwamen, is veel te leren geweest. O.a. dat één fout in de taalstudie nog algemeen is: Men meent steeds naar één enkele, definitieve benoeming te moeten streven. A zei: ''t Is beslist 'n onderwerpszin'. B zei: 'Neen, u heeft 't mis, 't is 'n bijz. v. voorw.'

Men ziet: de taalkundigen zeiden waar 't op stond. Dat pleit voor hun karakter, dat niet van weifelen houdt, maar 'n daad wil, zo spoedig mogelik. Maar 't pleit niet voor hun inzicht in 't wezen van de taal, die vol schakeringen en overgangen tussen die schakeringen zit, zodat 'n voorzichtige, ja 'n weifelende hand nodig is, waar 't op sortering aankomt.

Men spreekt niet ten onrechte van taalsport: Met dezelfde durf en behendigheid waarmee 'n bal naar de goal wordt gemikt, schoppen onze kwekelingen 'n woord in 't respektieve vakje. De taalkundige schoppers die hun in die kunst voorgaan, voeren op ons terrein nog altijd 't hoge woord. Niet alleen bij polemiek in 'n schoolblad. Men leze b.v. in de 50 Stenografische Verslagen blz. 51 van M.R. DIJKMAN[1)], met welk 'n benijdenswaardig aplomb de ene opleider de andere opzij duwt, om zìjn schop raak te kunnen geven.

Men schijnt niet eens te weten, dat dikwels 'n goede benoeming juist tweeledig mòet zijn. In 't gegeven geval b.v. vindt de eerste zin z'n onderwerp terug in en door de tweede zin. Dat blijkt uit 't voorlopige *het* dat om wille van de gebruikelike konstruktie zolang 't eigenlike onderwerp vervangt. Maar dat 'heengaan', als onderwerp van de eerste zin, is maar verondersteld. Zoals nu 't onderwerpkarakter duidelik z'n uitdrukking vindt in *het*, is 't hypoteties karakter uitgedrukt in *indien*. Wie dat heeft ingezien, begrijpt dat in dergelike gevallen niet pardoes valt te schoppen, maar te overwegen, en daarna, met de nodige reserve, 'n tweeledig antwoord te geven.

Ik geef toe, dat zulke analysen niet opvoeden tot mannen van de daad. Maar behoort die opvoeding wel tot de taak van de taalonderwijzer? Wie meent van wel, moet 't goed vinden, dat we door invoering van de Vereenvoudigde Spelling veel saaie hersenarbeid onnodig maken. Ook kan ie goed vinden dat we de tijd die daardoor vrij komt, doorbrengen op 'n sportterrein, speciaal voor de kwekelingen aangebracht.

1) Wolters, Groningen.

Misschien dat 'm dan ook na verloop van tijd blijkt, dat de opvoeding tot daden geen taalsport meer nodig heeft.

J.V.B.

Op een vergadering van taalleraren te Utrecht (22 April) heeft de heer W. ZUYDAM, leraar aan de H.B.S. te Gouda, een inleiding gegeven over: *Het onderwijs in de eigen taal het natuurlik centrum van alle Taalonderwijs*. Daarbij werden meer in 't biezonder de volgende stellingen behandeld:

1. In het Taal-onderwijs, aan H.B.S. en Gymnasium, behoort het 'Moedertaal-onderwijs' een centrale stelling in te nemen.
2. Het 'Moedertaal-onderwijs' heeft een andere bedoeling, een andere leerstof, een andere methode dan het vreemde-talen-onderwijs. Het is een van de principiële fouten van het oude, nog steeds gehandhaafde 'Moedertaal-onderwijs', dat tussen vreemde taal en eigen taal geen wezenlik verschil wordt gemaakt.
3. In een goed stelsel van taal-onderwijs zal het 'Moedertaal-onderwijs' in algemene zin de eigenlike t a a l s c h o o l zijn. Het vreemde-talen-onderwijs heeft er belang bij dat aan de eigen taal door de leerlingen geleerd worde, w a t t a a l i s en h o e t a a l i s.
4. Het 'Moedertaal-onderwijs' moet niet zijn h u l p v a k voor de vreemde talen. Alleen bij volkomen zelfstandigheid, alleen wanneer het zich uit eigen natuurlike beginselen ontwikkelt, zal het een, het vreemde-talen-onderwijs in alles ten goede komende propaedeuse zijn.
5. In de eerste plaats het Gymnasium heeft behoefte aan een modern 'Moedertaal-onderwijs'. Dat in het Gymnasiale stelsel geen plaats is voor een vruchtdragend 'Moedertaal-onderwijs', alleen met dit feit reeds is het oude Gymnasium als Taalschool een wetenschappelik onverdedigbaar instituut.
6. In een 'Moedertaal-onderwijs', dat de eigenlike Taalschool zal zijn, k a n n o c h d e S p e l l i n g, n o c h d e G r a m m a t i c a quantité négligeable zijn. 'Moedertaal-onderwijs' is ook niet: poëtiseren en aesthetiseren.

Het admissie-examen voor de H.B.S. en gymnasium: Opleiding of dressuur?

Onlangs vroeg een Fries schoolhoofd mij om inlichtingen Hij moest

een heldere jongen van ongeveer twaalf jaar opleiden voor het admissie-examen van een H.B.S., en wilde nu weten welke werkjes hem, als ‘voorstander van een fris taalonderwijs’, daarbij het best te pas zouden komen. Deze vraag bracht mij in verlegenheid. Niet alleen omdat zulke ‘werkjes’ niet bestaan, maar ook omdat ik hem antwoorden moest: onderzoek eerst hoe en door wie dat admissie-examen afgenomen wordt. Dat examen wordt soms zo afgenomen, *dat een goede taal-opleiding onmogelik, en dressuur noodzakelik wordt*.

Een twaalfjarig meisje in Den Haag verzekerde mij dat taal het moeielikste en het naarste vak was dat er bestond. ‘Daarbij moest je lange zinnen uit elkaar halen, en dan stukje voor stukje in de lijdende vorm overbrengen. En dan werd het toch zulke nonsens!’ - Mijn nieuwsgierigheid was opgewekt. Ik vroeg of ik dat oefenboekje eens zien mocht. Het bleek te zijn *Mijn repetitieboekje* door J.W. VAN MAMEREN 5de bundel). De samensteller was niet de schuldige, want de bedoelde oefeningen waren.... admissie-examen-opgaven voor het Haagse gymnasium. De bladzijde die ik opsloeg bevatte een opgave van 1908. Ik ging ijverig aan 't werk. Ziehier wat ik in mijn rol van jeugdig examinandus, - op z'n De Vries en te Winkels natuurlik - voortbracht:

‘Door een koopman in Milaan, door wien de vrije tijd, welke hem door zijn bezigheden gelaten werd, allerliefst aan de jacht besteed werd, werd eens een prachtige kraanvogel geschoten. Toen die door den kok gebraden werd, werd door het toeval zijn vrijster langs de keuken gevoerd.... Door hen werd hun tweede poot uitgestoken en door de zwerm werd klapwiekend een goed heenkomen gezocht. ‘Uw ongelijk worde door jou bekend, schelm!’ enz.

Nog een staaltje uit een opgave van anno 1909!

‘Zijn (of De?) vijanden vervolgden eens Mohammed en door hem werd de wijk in een grot genomen. Kort daarna werd door een spin haar web gemaakt voor den ingang. Toen door Mohammeds vervolgers de grot bereikt werd en het web gezien werd, werd dit door hen een bewijs gevonden dat door hen in die grot hun vijand niet behoefde gezocht te worden’.... enz.

Was de examinanda niet wijzer dan de examinator, toen ze van ‘nonsens’ sprak? Het kinderlik instinkt besefte dat taal geen algebraïese formule is. Moeten wij dat aan een wetenschappelik gevormd docent nog duidelik maken? Of is hij het slachtoffer van de oude onderwijssleur geweest?

Het is ons niet bekend wie voor zulke opgaven verantwoordelik is Met des te meer vrijmoedigheid kunnen wij er op wijzen dat zulk bedrijf allesbehalve onschuldig is. Men zal misschien zulke kunsten-

makerijen verdedigen als nuttige hersengymnastiek, als geschikte voorbereiding voor Latijnse zinsontleding. 't Is een gemakkelik middel om, fouten tellende, uit een groot aantal kandidaten de nauwkeurigste en scherpzinnigste uit te zoeken. Maar daarvoor bestaan ook andere middelen: de taalkundige behoeft de wiskundige het werk niet uit de handen te nemen. Bovendien mag niet vergeten worden hoe zulke dressuur het natuurlik taalgevoel verkracht. Het dubbele noodlottige gevolg van zulk averechts examineren is, dat het taalonderwijs op de lagere opleidingschool op verkeerde wegen blijft, of, als het de betere kant uit wil, gewelddadig teruggedreven wordt, en dat de H.B.S. en het Gymnasium taalkundig-misvormde leerlingen krijgt, die in het eerste jaar hun energie moeten besteden om af te leren wat er met zoveel moeite ingepompt is. Tenzij ze in handen vallen van een leraar, die er zijn eer in stelt, stijlboekjes-virtuosen te kweken.

Gelukkig zijn er veel jongere docenten, die zich aan opgaven als de gebrandmerkte Haagse niet meer schuldig zullen maken. Toch is een waarschuwing niet overbodig. De inrichting van het admissie-examen heeft een terugwerkende kracht op de lagere school, en dient dus een punt van zorgvuldige overweging te zijn. Wij hebben er groot belang bij, leerlingen te krijgen die werkelik taal-kundig opgeleid, en niet gedresseerd zijn. De tegenwoordige toestand van het taalonderwijs op de lagere school stemt nog niet optimisties. Maar er zijn tekenen van kentering. Raadgeving of steun van de docenten, die op de grondslagen van de lagere school voort zullen bouwen, kunnen van grote invloed zijn. Een geleidelike verbetering is wenselik en mogelik, maar daartoe is noodzakelik:

1° dat er gestreefd wordt naar *aanraking en overleg tussen de opleidende onderwijzers en de leraren*, 2° dat *admissie-examen, zo veel mogelik, wordt afgeschaft*, 3° dat overal waar die afschaffing niet mogelik is, *het admissie-examen zo wordt ingericht, dat het de vrije ontwikkeling van een goed en fris taalonderwijs op de lagere school niet belemmert, en liefst in de hand werkt*.

Een volledige enquête over deze kwestie zou ongetwijfeld tal van misstanden aan den dag brengen, en weinige middelen ter verbetering opleveren. Voor een brede gedachtenwisseling zou in dit tijdschrift geen plaats zijn. Wel konden wij ons aanbevolen voor de mededeling van vruchtbare gedachten of raadgevingen van belanghebbende zijde. Wellicht kunnen we daarvan in deze rubriek voor onze lezers een samenvattende uiteenzetting geven.

C.D.V.

Boekbeoordelingen.

Freie Aufsätze für die Volksschule, 285 Schüler-arbeiten und 200 Aufsatzthemen, Mit einer methodischen Einleiting und eimen ausfürlichen Literaturverzeichnis von Max Reiniger. 2e Auflage. - Julius Beltz. Langensalza 1910. - Preis 2 Mark.

Kinderopstellen, de meeste uit de middelklasse, enkele uit de hoogste. Alleen de grove fouten zijn verbeterd. De stof is genomen uit de omgeving van 't kind zelf; de bewerking is zelfstandig. Elk opstel draagt dus de stempel van het individuële kinderlike opmerken en weergeven. Maar de plaatselike voorwaarden zijn overal anders, en daarom kunnen dezelfde onderwerpen ook overal, zonder gevaar van ‘naschrijven’ onder de aandacht gebracht worden. De rij van opstellen, hier afgedrukt wil tot bewijs strekken, welk een waarde dergelike oefeningen hebben voor de taal- en geestes-verrijking van de leerlingen. Tevens zijn ze een afdoend blijk, dat vrije opstellen inderdaad door leerlingen van middelklassen gemaakt kunnen worden. Het boekje heeft dan ook opgang gemaakt. Vier maanden na de eerste oplaag kwam deze, zeer vermeerderde druk in 't licht. Blijkbaar heeft het het zijne gedaan om de. Duitse scholen in stad en land, tot eigen werkzaamheid aan te zetten. Trouwens, het valt in de beweging van de tijd.

Om deze beweging aan de lezer te leren kennen, heeft de auteur in een met zorg bewerkte I n l e i d i n g zijn standpunt uiteengezet en ze getoetst aan de uitspraken van anderen, die of van een tegenovergesteld gevoelen waren, of gedeeltelik meegingen, òf ook wel verder gegaan zijn. In de eerste plaats wordt de oude methode aan kritiek onderworpen. ‘De keus van de stof beantwoordde niet aan de ‘kinderlike aanschouwings- en levenskringen; daardoor was de stof voor de kinderen onverschillig; ze greep het gemoed en de fantasie niet aan; daarbij werden, vooral bij de meer begaafde leerlingen, de woorden van 't opstel, door de wijze van opbouw (door vragen) de woorden van de leraar zelf; het zelfde schema voor allen gaf de grootste eenvormigheid; terwijl, wat nog 't werk van 't kind zelf zou

kunnen zijn, bij de correctie, onder de rode inkt verdween.' Voor deze gebondenheid wenst de schrijver de 'vrijheid'. Maar was is het 'vrije opstel'? Want de meningen hierin verschillen. Hij zelf noemt 'vrije opstellen', die waarin vrijheid wordt toegestaan ten aanzien van het onderwerp, de stof en de vorm, of wel ten opzichte van de stof òf van de vorm alleen. Dus ook die onderwerpen, welke door de onderwijzer gegeven worden, maar waarin hij aan de leerlingen òf de stof, òf de vorm tot eigen vinding geeft.[1)] Hij gaat dan ook niet mee met het radikalisme van O. ANTHES, SCHARRELMANN en GANSBERG. Integendeel, hij is b.v. zeer gesteld, - noemt ze zelfs onontbeerlik als geestesgymnastiek, - op de onvrije weergeving van behandelde onderwerpen in 't gewone schoolonderricht. Maar, wil hij, ze moeten op den achtergrond gehouden worden. Bovendien zijn deze voor meer gevorderde leerlingen. De 'vrije' schriftelike oefeningen echter moeten van jongs af, met steeds de stof uit de onmiddellike omgeving te grijpen, gehouden worden, hoe langer hoe meer moeten ze op de voorgrond treden; in de hoogste klassen zijn het *de* oefeningen geworden; met minder dan één per dag wil hij het zelf niet doen.

Wij moeten, ofschoon wij menen met SCHARRELMANN's inzichten het verst te komen, wat de individuele aanleg van elk mensenkind betreft, onze lezers evenwel aanstonds wijzen op het werk, dat REINIGER's leerlingen in de 285 *Schülerarbeiten* geleverd hebben. Wie zo iets kan tonen, is zeker van zijn sukses. En wij ook, zouden met een ander werkprogramma, dan de inrichting van onze tegenwoordige scholen toelaat, ons beijveren, - hierin door de ervaring gesteund, - dat de dagelikse oefeningen van de leerlingen, om zich in een vrij epistel te uiten, het hanteren van hun taal op een vaardige wijze vergemakkelikt, hun gedachten verscherpt, en hun blik, ja, 't hele leven van opmerken en doorvoelen, op een voor hen weldadige wijze verruimt. Zulk onderricht moet inderdaad zegenend werken.

Behartigingswaarde opmerkingen nog volgen over de goede keus van de stof (uit het onderwijs, het leven en de natuur), over de zorgvuldige formulering van 't onderwerp [zie onze bespreking van SCHARRELMANN's werk in De N. Taalgids II, blz. 186] over de voorbereiding en over de korrektie. Wat dit laatste punt betreft, houdt

1) Hierin is de 'vrijheid' wel wat 'gebonden'. T.w. wanneer de stof en de rangorde van de stof gegeven worden, of wel, wanneer, de vorm, - die toch zeker zonder 'inhoud' onmogelik te bespreken is, gegeven wordt, is de zelfstandige praestatie van de leerling al zeer beperkt.

MAX REINIGER, korrektie voor zeer belangrijk. ‘Hoe zal anders het kind lezen wat juist of verkeerd is?’ Maar hij wil verschonend te werk gaan, en alleen het onoverkomelik noodzakelike aanstrepen. ‘De onderwijzer mag in geen geval zijn eigen manier van zeggen aan 't kind opdringen.’[1] ‘Voelt het kind het minder fraaie van een uitdrukking niet, dan laat men het tijd, tot het zijn taalgevoel nog verder gevoerd heeft.’ ‘Wat geeft het de vrijheid van bewerking, wanneer de korrektie weer machteloos neerdrukt, wat zo jeugdig de bloemknop ontsproot?’ ‘Ook als de kinderlike moedertaal met de ingeschakelde wijsheid van de meester bijeengenomen wordt, ontstaat er een onorganies mengelmoes, dat ergerliker is dan *geen* korrektie.’ Ook wil de auteur de opstellen niet in klad verbeteren: ‘netschrift mag geen schoonschrift zijn.’ Maar 't netschrift wordt niet nagekeken. Dan volgt de bespreking van de meest voorkomende fouten. Dit kan dan de aanleiding worden voor oefeningen in 't zuiver schrijven. In elk geval moet de grammatica rekening houden met de behoeften van de leerlingen. ‘Taaloefeningen in aansluiting met de dagelikse opstellen zijn veel vruchtbaarder dan de tijdrovende oefeningen, thuishorende in de gedrukte taalboekjes.’ De spellingzaken zijn niet zo eenvoudig, vult de schrijver aan. ‘Wegens het gecompliceerde er van kunnen we een leergang niet missen.’ Maar hierin moet veel aan 't inzicht van de onderwijzer worden overgelaten. Natuurlik moet aan veel voorkomende spelfouten bijzondere aandacht worden geschonken.

Onder het vele opmerkelike nog dit:

Wat voor taal moet het kind schrijven, de litteraire taal of zijn ‘Kindesmundart’?

Ziehier het antwoord: ‘Jeder selbständige Schüleraufsatz musz ein treues Abbild der Kindesmundart sein,’.... ‘weil die gemeindeutsche Schriftsprache nicht über derartig aus ummittelbarer Empfindung herausgeschaffene eigenartig bedeutsame, lebhafte Redewendungen und Darstellungsformen verfügt wie die Volkssprache’ (Dr. Richter). GERHARD HAUPTMANN sagt: ‘Die Mundart verdirbt die Poesie? - Der Quell verdirbt das wasser!’ - Alles, was das Kind in seiner ‘sprache schreibt, hat den Charakter des Persönlichen. Freilich, die peinliche Korrektheit, die das Ziel der alten Schule war, wird im freien Aufsatz nicht zu finden sein. Mancher mag das für einem Nachteil halten; er ist m.E. angesichts der vielen Vorteile, die der selbständige Aufsatz hat, leicht zu verschmerzen. Selbständige, nicht

1) Verg. ook: ‘Uit het kinderleven’ door SELMAN en ZOETHOUT. (Nieuwe Taalgids IV, 218).

ganz korrekte Aufsätze sind auf alle Fälle wertvoller als korrekte, unselbständige.'

Dit zijn uitspraken, die hier te lande ook reeds zijn vernomen.

Doch veel meer en met vrij wat meer inzicht, stuurt ginds de regering in dezen, naar een verbeterd taalonderwijs heen.

J.K.

De Reien van Vondel. Met talrijke Esthetische aanteekeningen. Verzameld en ingeleid door A.T.A. Heyting. Amsterdam D. Coene.

Dit werk is als een vervolg bedoeld op 'Vondel's lyriek' door dezelfde schrijver. KLOOS schreef in zijn beoordeling van deze 'Lyriek': 'Waarom heeft de heer VAN ELRING niet gegeven van de koren der treurspelen, waarvan vele tot het allerschoonste behooren, wat VONDEL als lyrisch dichter, schreef?' En 't antwoord is deze tweede, en zéér lijvige 'Bloemlezing'.

In de 'Inleiding' ontwikkelt de verzamelaar de overwegingen, die hem tot zijn gekozen volgorde leidden. Hij neemt eerst De Trilogie der Zonde (Lucifer, Adam, Noach), daarna de 'Jozef-trilogie' (Jozef is de meest zuivere prototype van Jezus; verkocht door zijn broeders zal hij ze later redden en verheffen) bestaande uit 'Dothan', 'Egypte' en 't vertaalde werk van DE GROOT (Jozef in 't Hof); verder de Christus-tiepen Samson en Jeptha, de treurspelen gegroepeerd om David, Salomo's val, Jeruzalem's verwoesting, de martelaarsstukken Peter en Pauwels, en St. Ursel, en ten slotte de Grieksche, de nationale en de internationale (deze zijn de 'Maria Stuart' en de 'Zungchin'. De 'Leeuwendalers' sluiten de rij.

De Toelichtingen betreffen de maten, de voeten, de toon, de stemming, meestal in verband met de inhoud der spelen.

Een gewaagde onderneming (en niet alleen bij de heer HEYTING) lijkt ons het scanderen van reizangen, als:

> O Galaäd
> Die 't voorhoofd kroont met palmen,
> En, op zegegalmen
> De maagden voert ten rei:
> Voor Levi's stad:
> (1e Reizang, Jephta).

Immers, naar onze mening, kan men niet alle geboren klank-cadanzen, de maat van de gebruikelike 'versvoet' aanmeten. Verzen als deze, zijn zeker wel als muziek ontstaan. En ieder zal ze weer op zijne wijs in eigen toonhoogte en toonduur, niet minder, moeten benaderen.

J.K.

Wolff en Deken. Historie van den heer Willem Leevend. Een veertigtal brieven met inleiding en aanteekeningen, uitgegeven door Dr. C. Lecoutere, hoogleeraar te Leuven.
Leuven. Drukkerij Charles Peeters. 1910. (Prijs 2 fr.)

Uit het 'Voorbericht'.

.... *Sara Burgerhart* gaat door voor het meesterstuk van de twee vriendinnen; maar de *Willem Leevend*, waar haar talent tot volle ontwikkeling en rijpheid is gekomen, mag er gerust naast geplaatst worden. Die roman is echter te lang om er eene bloemlezing van te beproeven, die den lezer zou toelaten den heelen gang der geschiedenis te volgen. Doch het scheen mogelijk er een aantal brieven uit bijeen te brengen, die op zich zelve een tamelijk goed gesloten geheel uitmaken: Daatjes levensomstandigheden tot na haar huwelijk met den 'eerzamen' Bram Rijzig. Wat met betrekking daartoe en tot juist inzicht in de feiten en personen noodig bleek, heb ik opgenomen, al geef ik gaarne toe, dat de keus der brieven eenigszins anders kon uitvallen. - - -

De aanteekeningen heb ik achteraan geplaatst, eerst bijeen groepeerende al wat de taal en taalvormen betreft. Daarna volgen, over de verschillende brieven, een aantal opmerkingen, welke tot doel hebben enkele moeielijke plaatsen in den tekst op te helderen en vooral de menigvuldige toespelingen op toenmalige toestanden, feiten enz. duidelijk te maken. - Alle zoogenaamde 'letterkundige' aant. werden opzettelijk weggelaten om een leeraar het werk niet uit de handen te nemen. Men zal hier dus geen enkel woord aantreffen, noch over de fijne karakterteekening, noch over den stijl, zoo rijk en afwisselend, noch over de geestige ironie in Alida's brieven, noch over honderd dergelijke zaken. Na den tekst begrepen te hebben, moet de leerling, door eigen arbeiden en door zelf nadenken, tot het waardeeren en genieten er van in aesthetisch opzicht geraken, natuurlijk onder de leiding van den leeraar. En een letterkundig genot moet het lezen van WOLFF en DEKEN worden. Er straalt een machtige opvoedende kracht uit van die zeldzaam begaafde schrijfsters: - - -

De *Inleiding* geeft verder rekenschap van de wijze van uitgeven.

Volgen de 45 Brieven, met korte Toelichtingen. En daarna de aantekeningen met een woordenlijst.

De keuze van het bovengenoemde 40-tal Brieven, waarbij van een bloemlezing, die een gang van het hele verhaal zou kunnen geven, werd afgezien, vinden we zeer gerechtigd. Daatje, hare omgeving, en niet minder hare correspondenten, blijven de meest interessante

momenten van de roman. Wat niet wegneemt, dat bij de verzamelaar ook secundaire correspondenties opgenomen zijn. Het middelpunt echter blijft, en terecht, Daatje. In haar zijn de wijze van karaktertekening der schrijfsters, trouwens al het typiese en kultuur-historie van 't ganse verhaal heel goed aan de novelle zelf te verbinden. Het boekje maakt dan ook een gunstige indruk.

De aantekeningen zijn beknopt en ter zake.

Onder 't vluchtig doorlopen, misten we op blz. 142 c. de merkwaardige datief *zijner zinnen* (II, 63).

J.K.

Onze Letterkunde. Overzicht der Nederlandsche Letterkunde met bloemlezing door Dr. J. van der Valk. Deel II: *Republiek*. Deel III: *Koninkrijk*. (Rotterdam - J.M. Bredée - 1908-1910). Pr. per deel ƒ 2.40.

In de bespreking van het eerste deel (*De Nieuwe Taalgids* II, 263) wezen we op de verdiensten van deze ruim-gekozen bloemlezing en op het onbevredigende van het eigenlike 'overzicht'. Dit oordeel geldt in hoofdzaak ook voor het tweede deel.

De 16de eeuw komt veel beter dan in enige bloemlezing tot zijn recht, door refereinen, martelaarsliederen en geuzenpoëzie. De vroegrenaissance is vertegenwoordigd door een keuze uit VAN DER NOOT en VAN MANDER. MARNIX wordt ruim bedeeld; SPIEGHEL en ROEMER VISSCHER niet verwaarloosd. De hoofdfiguren uit de 'gouden eeuw' krijgen hun behoorlik deel. De keuze van de bijpersonen houdt rekening met de gewijzigde waardering, en hecht niet te veel aan de traditionele namen. Voor de 18de eeuw blijft een vierde van dit deel over, waarvan aan de prozaïsten, VAN EFFEN en WOLFF en DEKEN de helft toegewezen wordt.

Het 'Overzicht' staat, los van de bloemlezing, op drie plaatsen (blz. 1-22, 121-144, 380-383). Daarop is een Kalvinisties stempel gedrukt. De Renaissance wordt verworpen, de Reformatie verheven. Alleen de vermenging, in de figuur van MARNIX, vindt genade: 'De zonen der hervorming hebben de schoonheid als de uitstraling van Gods heerlijkheid, de kunst als eene buitengemeene gave Gods, den kunstenaar ter beoefening geschonken, begrepen en geschat. Zij hebben den banvloek der ernstiger katholieken over de klassieken geen gehoor gegeven' (blz. 4). Zulke machtspreuken zijn niet altijd

met de historiese werkelikheid te rijmen. Ook de stelling dat in de Renaissance ‘de aesthetiek de ethiek verdrong’ is in zijn algemeenheid betwistbaar. Had niet de Renaissance, ook hier te lande, een eigen ethiek? De ingenomenheid met CATS, ‘de opvoeder van ons volk, ethisch en aesthetisch’ behoeft niet te leiden tot een partijdige karakteristiek van HOOFT als parvenu, ‘als man van kom-op zijn kom-af ontveinzend’ (blz. 122), van VONDEL als ‘verstandsman’ (blz. 127), tot geringschatting van BRANDT's verdraagzaamheid (blz. 143). Tegenover de uitvoerigheid van het vorige, zijn de drie bladzijden over ‘de eeuw der dichtgenootschappen’ te mager uitgevallen. Die tijd zat dan ook ‘onder den druk van het rationalisme’. Geldt dat niet van WILLEM VAN HAREN, om zijn *Friso* ‘door BILDERDIJK geprezen’?

Het derde deel staat literair-histories beneden het tweede. Nieuw, maar moeielik houdbaar is de stelling, dat ‘de romantiek bij ons ingeluid wordt door JACOBUS BELLAMY’ (blz. 4): uit de volgende bladzijden blijkt immers dat FEITH en VAN ALPHEN hem vóórgingen. Op zijn minst zonderling is het, de lezer tot dit drietal te voeren langs de weg van de ‘Romantische Schule’ in Duitsland. NOVALIS en BELLAMY kijken elkaar op deze bladzijden verbaasd aan!

In dit deel getuigt de indeling van weinig overleg. Waar het onderwerp de schrijver interesseert, laat hij zich gaan. Over de kinderdichtjes van VAN ALPHEN schrijft hij 7 bladzijden; voor STARING zijn niet meer dan 5 regels beschikbaar. De slecht overwogen kompositie blijkt vooral daaruit, dat na 1830 de opzet veranderd wordt: er worden uitvoerige proeven in het overzicht ingelast. Op blz. 152 schijnt een afzonderlike verhandeling te beginnen over de ‘kanselwelsprekendheid’: wij maken kennis met STEENMEYER, PIERSON - met een zijsprong naar *Hellas*, van 1891! - DES AMORIE VAN DER HOEVEN, A. KUYPER - met een kijkje in de *Oude Wereldzee* van 1909! - J. VAN ANDEL en W.H. GISPEN, om dan langs historiografen, natuurgeleerden en journalisten, via MULTATULI, die in een weinig verzorgde bladzijde ‘afgemaakt’ wordt, terug te keren naar.... DA COSTA. Dan gaan we langs DE GENESTET naar.... TOLLENS. En als we na PIET PAALTJES met de Vlamingen tot RODENBACH kennis gemaakt hebben, houdt onverwacht, op blz. 204, het overzicht op, en komen we met proeven uit het proza van GEEL tot een hernieuwde ‘bloemlezing’. De Inhoudsopgave stuurt ons dan ook van het kastje naar de muur. Aan de bloemlezing uit de periode 1830-80 is ook veel te weinig zorg besteed. GEWIN is b.v. opgenomen, maar KNEPPELHOUT en AERNOUT DROST zijn vergeten. De keuze uit POTGIETER

gaat maar tot 1840. Van BUSKEN HUET is alleen een stukje novelle opgenomen. Raadselachtig blijft waarom STEENMEYER en VAN ANDEL een plaats kregen onder de prozaïsten.

Met het laatste hoofdstuk (*Na* 1880) heeft de schrijver verlegen gezeten, waarschijnlik omdat hij bij een geproportioneerde behandeling met zijn uitgever in botsing gekomen zou zijn. Deze 80 bladz., in de inhoud niet nader ingedeeld, zijn dan ook geheel onvoldoende om een denkbeeld van dit tijdperk te geven. Meermalen schijnt het toeval, de toeschietelikheid van een uitgever, of de geestverwantschap beslist te hebben, hoeveel plaats aan een auteur ingeruimd werd. Waarschijnlik zou de schrijver niet zo onkrities geweest zijn, als hij een vrije keuze en voldoende ruimte gehad had. Meer willen wij er niet van zeggen. De schrijver kan over dit derde deel moeielik zelf tevreden zijn. Als geheel, en in menig onderdeel is het ongetwijfeld mislukt. Bij lezers, die in 'Onze Letterkunde' ingeleid willen worden, en die niet over hulpmiddelen beschikken om de samensteller te kontroleren, zal deze behandeling van de 19de eeuw meer verwarring dan nut stichten. Daarentegen kunnen wij het tweede deel, evenals het eerste, om de rijke inhoud, aanbevelen als een nuttig hulpmiddel bij de studie van onze letterkunde, al zal men voor het overzicht en het verband, een handboek daarnaast niet kunnen missen.

C.D.V.

Van den Vos Reynaerde. *Tekst* door F. Buitenrust Hettema en J.W. Muller. - *Inleiding, Aanteekeningen, Glossarium* door F. Buitenrust Hettema (*Zwolsche Herdrukken*). N°. 18-20 (Zwolle - W.E.J. Tjeenk Willink - 1903-1910) (Pr. ƒ0,95, geb. ƒ1,20).

Middelnederlandse filologie zonder tekstkritiek is ondenkbaar. Wij kennen onze Middeleeuwse geschriften hoogst zelden in autografen, meestal in afschriften die één of twee eeuwen jonger dan de originelen kunnen zijn. Wij weten dat de afschrijvers onwillekeurige of opzettelike wijzigingen aanbrachten, zich richtende naar eigen inzicht of naar de behoeften van hun lezers. Bij de moderne, kritiese lezer zal dus telkens de vraag opkomen: wat zou er in het origineel gestaan hebben?

In de tekstkritiek bestaat een radikale en een konservatieve stroming. De radikale uitgever plaatst zich eigenlik op het vrije standpunt van de Middeleeuwse afschrijver: hij maakt, steunende op

de handschriften een afschrift, of liever een ‘omschrift’, naar eigen inzicht. Daarbij tracht hij het oorspronkelike werk te rekonstrueren. Hij laat zich leiden door een grondige studie van de taal en de letterkundige techniek in dat tijdperk. Hij is in staat om zijn inzichten tegen over vakgenoten te rechtvaardigen.

Dit alles lijkt minder gevaarlik dan het in werkelikheid is. Bij de opkomst van de Middelnederlandse filologie dreigden de gevaren van twee kanten. De eerste beoefenaars kwamen uit de klassieke school van PEERLKAMP en COBET. Zij hadden geleerd, zich bij hun tekstkritiek te richten naar een norm van ‘goed’ Latijn en van ‘goed’, Atties, Grieks. Onwillekeurig zochten ze nu ook naar een normaal Middelnederlands, een normale spelling, een normale grammatika, een normale versleer. Wat buiten de norm viel diende uit de teksten verwijderd te worden. Daardoor zagen ze niet, dat de Middeleeuwen een dergelijke uniformiteit niet gekend en niet gewild hebben, dat de genormaliseerde teksten het eigenaardig-Middeleeuwse vaak verduisterden, en een grondiger kennis belemmerden.

Van de andere kant werkte de romantiese restauratie-zucht, die de Middeleeuwse kunst in zuivere schoonheid voor den dag wilde brengen. De ‘gezuiverde’ teksten zijn te vergelijken met de ‘gerestaureerde’ Middeleeuwse gebouwen. Maar de echte kenners gaven weldra de voorkeur aan de geschonden schoonheid boven het zonderlinge mengsel van Middeleeuwse kunstopvatting en negentiende-eeuwse smaak. Gelukkig kon een M.E. tekst niet, gelijk een bouwwerk voorgoed bedorven worden. Zolang de handschriften niet vernietigd waren, kon men de kritiese uitgave ter zijde schuiven.

Grondiger kennis van het Middelnederlands leidde langzamerhand in konservatiever richting. Woorden, grammatikale vormen, konstrukties, die men als onbestaanbaar vernuftig had geëmendeerd, werden door nieuwe vondsten gerechtvaardigd. In het *Middelnederlandsch Woordenboek* en in de tekstuitgaven van VERDAM kan men duidelik zien, hoe de vrijmoedig-radikale tekstkritiek plaats maakte voor behoedzaamheid. De ervaring had geleerd bij elke ‘onbegrijpelike’ plaats allereerst te vragen: ligt het niet-verstaan misschien aan onze gebrekkige kennis?

Intussen was er een ultra-konservatieve tegenstroming ontstaan. Alle pogingen om het origineel te benaderen - zeiden deze konservatieven - moesten leiden tot tekstverknoeiïng. Een tekstuitgave dient de lezer zo nauwkeurig mogelik de overlevering van het *beste* handschrift te doen kennen. Eigenlik is dus een fotografiese repro-

ductie het ideaal, maar om de tekst voor een groter publiek, dat niet met M.E. schrift vertrouwd is, toegankelik te maken, dient men moderne druktypen te kiezen. Dat ontslaat de uitgever niet van de plicht om alle afkortingen, leestekens, verschrijvingen en verbeteringen onder de aandacht van de lezer te brengen.

Dit konservatisme heeft heilzaam gewerkt: wij danken er diplomatiese uitgaven aan, die voorbeelden zijn van nauwkeurigheid, als VAN MIERLO's *Hadewijch*-uitgave en DE VREESE's *Velthem*-tekst. Wij hebben er ook deze nieuwe, uiterst-nauwkeurige *Reinaert*-uitgave, naar het Comburgse handschrift aan te danken, die aan de studie van deze overlevering voorgoed een vaste bodem gegeven heeft. Toch zijn er kleine koncessies aan het tekstkritiese beginsel gedaan, doordat hier en daar 'verbeterde' lezingen in de tekst werden opgenomen, met vermelding van de handschriftelike lezing in een voetnoot. Beter zou het geweest zijn, deze inkonsekwentie te vermijden, en de nieuwe lezingen òf in de noten, òf later in aantekeningen te geven. Nu wordt de schijn gewekt, alsof het uitgegeven Comburgse handschrift met de aangebrachte verbeteringen - waarvan de eerste uitgever er, blijkens de *Aantekeningen*, nog een aantal wenst te schrappen - toch als benadering van een oer-tekst bedoeld is.

Aan die schijn is de eerste uitgever niet onschuldig. Uit HETTEMA's kommentaar blijkt nl. dat ook de ultra-konservatieve richting in de tekstkritiek niet zonder gevaren is. De eerbiediging van de handschriftelike overlevering kan omslaan in overschatting. Daarvan is zelfs een zo kritiese geest als BUITENRUST HETTEMA het slachtoffer geworden. De tekst van het Comburgse handschrift is voor hem *de* overlevering, die hij met jaloerse liefde tegen aanranders verdedigt. 'De piëteit, die elk past, tegenover de auteur' (blz. CXLIV) is bij hem overgegaan op een afschrijver die vier of vijf geslachten later leefde. Dat brengt hem zelfs tot de gewaagde veronderstelling dat het handschrift rechtstreeks afgeschreven is naar ''t klad-stuk van Willem-zelf' (blz. CXXXVII). Het hoofdargument voor de stelling dat dit handschrift met 'buitengewone nauwkeurigheid' de oertekst weergeeft, zoekt HETTEMA in het zeer geringe aantal fouten. Maar berust dit niet op een foutieve redenering? Wij moeten op tweeërlei 'fouten' verdacht zijn, als we achter een afschrift het origineel zoeken: de vergissingen, en de opzettelike veranderingen. HETTEMA zelf wijst immers op de mogelikheid dat een verstandig afschrijver 'naar eigen zin en wil een keus deed' uit verschillende overgeleverde - of eigen - lezingen?[1)] Een handschrift kan dus

1) *Inleiding*, blz. CXXIX en CXLIII.

‘heel weinig fouten’ vertonen, en toch, naast een origineel gelegd, tal van ‘fouten’ blijken te hebben. Dat zo'n ‘foutieve’ lezing de oorspronkelike in waarde kan evenaren en zelfs overtreffen, doet hier niet ter zake.

HETTEMA's hypothese is een vooropgezette mening, en geen uitvloeisel van een onbevooroordeelde tekstvergelijking.[1] Het origineel dateert van ± 1265. Het gezag van een afschrift van ± 1400 mag niet a priori vaststaan. Vóór 1889 berustte de tekstkritiek alleen op BOUDEWIJN's Latijnse vertaling van ± 1272, waaraan om de hoge ouderdom terecht veel waarde gehecht werd, en op de veel jongere omwerking (*Reinaert* II). Maar in 1889 werden de Darmstadtse fragmenten, in 1908 een geheel nieuw handschrift van ± 1400 gevonden. Vroegere emendaties, op grond van de Latijnse tekst gemaakt, werden verrassend bevestigd.[2] Het goed recht, maar ook de grenzen van een verstandige tekstkritiek kunnen niet beter aangetoond worden dan door zulke vondsten.

Het goed recht van tekstkritiek is iets anders als het goed recht van een kritiese tekst. Het laatste kan op wetenschappelike gronden ontkend worden; het eerste kan in een standaard-uitgave niet miskend worden zonder het wetenschappelik gehalte te schaden. HETTEMA heeft van zijn standpunt[3] volkomen gelijk, wanneer hij aan zijn exegese ten grondslag wenst te leggen een diplomatiese uitgave van het beste handschrift. Konsekwent zou dan geweest zijn: een parallel-tekst te

1) Ook het argument dat de tekst in zuiver dertiende-eeuws Vlaams geschreven is, weegt voor mij niet zwaar, zolang de uitgever geen criteria aan de hand doet, om 14de eeuws- van 13de eeuws Vlaams te onderscheiden.
2) HETTEMA veronderstelt, dat de afschrijver van *f* in dit geval de nieuwe lezing uit de Latijnse vertaling gehaald heeft. Dit is mogelik, maar niet waarschijnlik. Dan zou trouwens een vroegere afschrijver *l* reeds geraadpleegd moeten hebben, want soms stemmen *e* en *f* beide met *l* overeen. Maar ligt het dan niet veel meer voor de hand, de alleenstaande lezing van *a* als de onoorspronkelike te beschouwen? Waarom moet de afschrijver van *a* de verpersoonlike accuratesse, die van *f* (of van het ‘voorschrift’) een Middeleeuwse tekst-criticus geweest zijn?
3) Alleen wordt hij onbillik, wanneer hij de samenstelling van een kritiese tekst gelijk stelt met het maken van een ‘bloemlezing van mooie tekst, die in taal, metriek rijm met 't ander werk van de auteur en van zijn tijdgenoten hoort overeen te stemmen, en die moet voldoen aan wat zij, de critici noemen, smaak, stijl, logika en “gezond verstand” - of een wat zij als zodanig hebben gemixtuurd uit M.E. schrijvers.’ Dat gold voor JONCKBLOET. Maar is het, toegepast op de nu-levende voorstanders van kritiese uitgaven, geheel vrij van overdrijving?

geven naar het nieuwe handschrift. Zo deed bv. BONEBAKKER - als ultra-konservatief uitgever en tekstverklaarder HETTEMA's voorganger - met de *Brandaen*-teksten. Kon HETTEMA niet wachten op de tekst van DEGERING om de afwijkende lezingen als *Bijlage* te geven? Zag hij er tegen op, zijn kommentaar om te werken en aan te vullen? Er is een duidelike aanwijzing dat de hoofdoorzaak ligt in de gekenschetste vasthoudendheid: ook de Darmstadter fragmenten worden wel vermeld, maar de inhoud wordt geheel genegeerd. Daaruit is dus de geringschatting van het nieuwe handschrift in de *Inleiding* te verklaren. Moedwillig verzwijgt hij *alle*, zelfs de merkwaardigste varianten, die soms een nieuw licht werpen op foutieve lezingen in het Comb. hs., die zinstorende hiaten aanvullen, of een betere verklaring aan de hand doen. Op zich zelf is HETTEMA's uitlegkundig beginsel juist: ‘zelfs 'n zgn. gewrongene verklaring is te prefereren, boven een mooie heldere uitleg - van een konjektuur, door een nu-geleerde’ (blz. CXLV). Maar wanneer die konjektuur nu tevens de lezing is van een handschrift, even oud als het Comburgse? Is het dan nog verdedigbaar de gewrongen verklaring als de enig mogelike te geven?

Met het voorop stellen van deze bezwaren bedoelden wij allerminst de zeer biezondere verdiensten van deze uitgave te verkleinen. Tot nu toe werden ze o.i. onvoldoende gewaardeerd. Als proeve van nauwgezette, scherpzinnige en veelzijdige exegese zijn deze *Inleiding* en *Aantekeningen*, - een vrucht van jarenlange, liefdevolle studie - voorbeeldig. De schrijver heeft inderdaad èn tot de Geleerdheid èn tot de Wetenschap veel bijgedragen. Met de vlijt van een Duitser en de nauwgezetheid van een statisticus is de stijl van de *Reinaert* tot in kleinigheden onderzocht, de litteratuur volledig doorgewerkt, de kommentaar met wetenswaardigheden van wijd en zijd bijeengebracht, verrijkt. Maar tegelijk blijkt de uitlegger een een fljn opmerker, een man van brede ontwikkeling, een echt wetenschappelik leermeester, die met zijn lezers zoekt, wikt en weegt, die krities *leert* studeren.

De rijke inhoud van de *Inleiding*, die 155 dicht bedrukte bladzijden telt, kunnen we niet uitvoerig bespreken. Voorop gaat een letterkundige karakteristiek. De lezers van *Taal en Letteren* (XIV) zullen hier HETTEMA's originele opvatting van Reinaert, als ‘wreker van het Recht’ terugvinden, die voor mij meer vernuftig dan overtuigend is. De held van dit verhaal huichelt en liegt te brutaal, is te cyniesongelovig om zo geïdealiseerd te worden. Maar de kritiese uitlegger

eist niet dat wij het in alle opzichten met hem eens zullen zijn. Hij is ongetwijfeld de aangewezen gids om ons de fijne trekjes van ‘ironie in alle tonen’ te doen opmerken en waarderen. Menige opmerking zal nieuw zijn, ook voor hen die de Reinaert herhaaldelik lazen. Een zo meesterlike exegese kan dan ook alleen gegeven worden door iemand die zich in het gedicht geheel ingeleefd heeft.

Het gedetailleerde onderzoek van taal en stijl heeft vooral ten doel de idividuele dichtereigenaardigheid, de dichterplastiek te doen uitkomen. In 't biezonder wijzen we op de bestudering van het rhytme (XVII) in verband, of liever in botsing met de metriek. Nieuw is ook het hoofdstukje over de ‘klankvolging’ (XII), maar wij staan scepties tegenover de gevolgtrekking dat hier een individuele dichtereigenaardigheid opgespoord is, zolang niet vergelijkend andere teksten in hetzelfde dialekt zijn nagegaan. Verder wordt gehandeld over de plaats van ontstaan, in verband met de genoemde namen, over de auteur - waarbij ARNOUT zo veel mogelik ter zijde geschoven wordt, om WILLEM alle eer te laten - over de originelen en de bewerking, over de handschriften en hun verhouding, over de vroegere uitgaven van deze tekst. Wie de *Inleiding* doorwerkt, zal zien dat er nog veel meer in staat dan deze opsomming doet vermoeden.

De *Aantekeningen*, die overal van grote kennis en belezenheid getuigen, stellen vooral twee punten in een nieuw licht: hoe vertrouwd de dichter van de *Reinaert* was met de M.E. rechtsopvattingen, en hoe nauwkeurig hij het dierenleven bespied had. Het eerste werd bij MARTIN in enkele aantekeningen aangeduid, maar is hier volledig en gedokumenteerd uitgewerkt. Het tweede was ternauwernood opgemerkt, en wordt verrassend met aanhalingen uit BREHM gestaafd. Een enkele maal wordt de uitlegger een inlegger, b.v. bij 1584, waar hij in de mishandeling van Bruun, die door de dorpsjeugd met stenen gegooid wordt, een oud-Germaanse rechtspleging wil zien, alsof onze straatjongens niet dageliks naar dezelfde voor-de-hand-liggende aanvalsmiddelen grijpen! Zo lijken mij de toespelingen, die H. in vs. 1578 en vs. 2863 zoekt, te gezocht, omdat een eenvoudige verklaring voor de hand ligt. Bij vs. 3157 is m.i.: het citaat uit BREHM niet in staat om de lezing *haghen* van *a* te redden tegen het gezag van de beide andere handschriften (*gaghel*), die de steun van *I* hebben. In de lijsten van *Eigennamen* aan het slot mist men weer ongaarne de varianten van *f*.

Het *Glossarium* is met grote zorg bewerkt. Vooral als men het een tijd lang gebruikt, ziet men hoe voortreffelik de schrijver er meestal in geslaagd is, een nauwkeurig equivalent te vinden, en

tegenover de opvattingen van zijn voorgangers zelfstandig te blijven.[1)]

Als geheel is dus deze uitgave een belangrijke aanwinst voor onze M.E. taalstudie. De beginner vindt er een voorbeeld voor nauwkeurige en veelzijdige exegese; de vakgenoot zal dankbaar zijn voor veel nuttige lering, maar vooral voor het verband dat hier, helderder dan ooit te voren, aangetoond is tussen de litteratuur en het leven, die uit en door elkaar verklaard dienen te worden.

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (Mei-Junie.)

De Gids. Junie. F. BUITENRUST HETTEMA zet de betekenis uiteen van *Coster's eerste Nederduytsche Academie*. Hij wijst er nog eens op, dat het verschil met de oude Kamer niet te vinden is in een afwijkende kunstrichting. Het hoofddoel was: Amsterdam een inrichting voor hoger onderwijs te geven ‘in antithese met de Universiteit in Leiden’. De Leidse universiteit was doordrongen van het Calvinistiese beginsel: de theologie stond vooraan. De Academie konstateerde ‘de meerderheid van de Wetenschap boven 't Geloof’. Vandaar de tegenwerking van de Calvinistiese predikanten. Toen deze ‘eerste Vrije Universiteit’ mislukt was, werd de ‘Illustre Schole’ de rechtstreekse voortzetting. Vergeefs trachtte Leiden, gesteund door de Zwitserse republieken, de oprichting te verhinderen. Het onderwijsprogram, maar vooral de professorenkeuze, bewijst dat de tegenstanders goed gezien hadden, en dat de nieuwe school voorbestemd was om met de Remonstrantse kweekschool te versmelten. Het verzet tegen het toneelspel van de Academie ging niet zozeer tegen het toneel als zodanig, maar tegen ‘de geest die uitging van de opvoeringen’. Toen de Academie na het uittreden van COSTER niets als een toneelclub geworden was, kon de samensmelting met de oude Kamer plaats hebben. ‘De idee die COSTER belichamen wou in zijn Academie, ging in het Athenaeum over.’

1) Enkele malen zou ik aan een andere verklaring de voorkeur geven. Is *dor* in vs 3023 niet te verklaren: als in weerwil van? *Ghemackelic* (vs. 3026) is m.i. eer: met een zekere (komiese) waardigheid, alsof het zijn dageliks werk was. *Haesten* (vs. 2006) zou ik liever trans. opvallen: verhaasten. Bij *lachter* ontbreekt vs. 2837.

De Beweging. Mei. In het vervolg van zijn artikel *Opstandigheid en Dichtkunst* gaat Is. P. DE VOOYS na ‘wat het groote, diepgaande verschil was tusschen SHELLEY en de nieuwere nederlandsche dichters.’ Zij zagen in SHELLEY wel ‘den hoogen voorganger in schoone verbeelding en klank, maar niet in de intellectuele schoonheid.’ Juist dat ‘teekende de beperktheid van hun toekomstvermogen.’ Daardoor was de zelfbewustheid ‘het eenige waarop zij hun dichterlijk bestaan begonnen te bouwen.’ ‘Zoodra de zelfkritiek volgde op de kritiek tegen 't kunstlooze leven, was de eenheid der opstandige beweging verbroken.’ Het is een ergerlike dwaling, het uiteengaan van de tachtigers toe te schrijven aan persoonlike ruzies, ijdeltuiterijen en klubgeest. Die dwaling werd verspreid door ‘hetzelfde geletterde en kunstlievende publiek, dat in '80 zoo deerlijk toegetakeld werd.’ De scheiding was noodzakelik. Sommigen zijn binnengegaan in de gastvrije zalen der maatschappelijke erkenning. ‘De beste der opstandigen’ zochten nieuwe wegen en een nieuw dichterschap. Dit zal nader aangetoond worden in de jongste drama's van H. ROLAND HOLST (*De Opstandelingen*) en ALBERT VERWEY (*Cola Rienzi*). - ALBERT VERWEY geeft in de rubriek *Boeken, Menschen en Stroomingen* een belangrijke karakteristiek van *Vondel's Jephta*, tegenover de opvatting van KOOPMANS, in zijn inleiding op de nieuwe uitgave (*Bibl. van Ned. Lett.* N°. 1). VERWEY meent dat KOOPMANS de werken van VONDEL te eenzijdig ziet als uiting van één geestesaanleg, waardoor onvoldoende uitkomt hoe ‘een drama-dichter in zijn verbeeldingen zichzelf vertoont.’ Niet Ifis - zoals KOOPMANS meent - maar Jephta is de hoofdpersoon. Jephta's omkeer, die KOOPMANS ‘psychologies van een te zwakke natuur’ acht, vindt VERWEY ‘zielkundig zoo sterk mogelijk verdedigbaar’: ‘Een gewetensdrang die, tegen alle menschelijk gevoel in, volhardt totdat de schuwbaarste van alle daden verricht is, zou niet in een mensch, maar in een steen moeten wonen, als hij na die daad niet terugweek en omsloeg in zijn tegendeel.’ Ten slotte toont hij aan dat VONDEL zich in dit stuk, uit kunstenaarsbehoefte, strenge grenzen stelde: ‘*Jephta* is dáárom een meesterstuk, omdat het honderdvoudig de kunst van de begrenzing toont.’ - In een boekbeoordeling (*Vereenvoudigde Spelling*) kiest VERWEY partij tegen de argumenterende letterkundigen. Hij is overtuigd ‘dat hier sprake is van aanvankelijk onberedeneerde tegenzin, door 't ongewone gewekt, en achteraf met meer of minder scherpzinnigheid vergoelijkt.’ De zwakte van de bestrijders ‘ligt in hun oppervlakkigheid.’ ‘En waar zij - zooals tot nu toe onder hen gebruikelijk is - dat gebrek bemantelen met het schijntalent van de fraaie fraze, of - nog erger - met een

aangenomen houding van meerderheid, daar is het natuurlijk dat de tegenpartij hen niet ernstig neemt.' Zwak is het gedeelte van VERWEY's betoog, waar hij als kompromis een kunstmatige nieuwe geslachtsregeling - zij het dan ook als geleidelike overgang tot de konsekwentie van de vereenvoudigers - als de beste oplossing aanbeveelt.

Junie. J. PRINSEN J.LZ. schrijft een artikel *Over den Invloed der Fransche Renaissance op de Engelsche*, naar aanleiding van LEE's boek, 'dat ons doet verlangen naar een gelijk boek over de Hollandsche letterkunde.' - In een *Tooneelkritiek* wijst E.v.G. aan, welke zwakke zijden van het drama *De Opstandelingen* bij de opvoering aan het licht kwamen. Omdat de schrijfster aan de Russiese revolutie 'niet anders deel had dan door meegevoel en bespiegelingen die de berichten in haar opwekten, had zij voor haar drama ook geen anderen inhoud dan berichten, bespiegelingen en meegevoel. En die allen, niet in de taal van de doorleefde dadelijkheid, maar van de dadenlooze denkkracht en opgewondenheid. Maar dadelijkheid is het eene en het eenige dat op het tooneel noodig is, de zelf-doorleefde dadelijkheid van handeling en woord.'

Groot-Nederland. Mei. J. KOOPMANS geeft het eerste gedeelte van een studie over *Adriaan Loosjes' Hillegonda Buisman*, een tegenhanger van zijn vroeger opstel over *Maurits Lijnslager*[1)]. Hier wordt 'de ideale vertegenwoordigster van de 17de-eeuwse Burgervrouw, omschanst door de grote figuren op 't gebied van de letteren' voorgehouden aan 'het nageslacht van omstreeks 1810, gezonken in de diepte, maar levende in hope van herrijzing.' Het is een 'deugdelik opgebouwd monument van Hollandse vrouwelikheid', maar tevens een merkwaardig dokument voor de opvoedings-idealen en de Aufklärungs-denkbeelden van de schrijver. - FRANS COENEN prijst de opvoering van *De Opstandelingen* door H. ROLAND HOLST. - WALCH vervolgt het *Poëzie-overzicht* over de tweede helft van 1910. - H. VAN DER WAL beoordeelt het *Proza* van J. EVERTS.

Junie. In het tweede deel van de studie over *Hillegonda Buisman* worden de verlichtings-denkbeelden in dit boek nader aangewezen: het anti-Katholicisme, het anti-dogmatisme, de afkeer van de 'fijnen' en van een heerszuchtige orthodoxie, de nuchtere kritiek op alle 'mystiekerij'. Hillegonda blijft de 'tiepedraagster'. Voor haar gaat 'de godsdienst des harten' boven kerkgeloof. Uit haar mond horen we de 'geloofsbelijdenis van de Aufklärung': een aanprijzing van

1) *De Beweging*, 1905.

‘die eenvoudige waarheden, welke van de bolster van Godgeleerde verschilstukken ontdaan, geschikt zijn, om boven alle andere middelen, de mens, in welke stand ook, in tijd en eeuwigheid gelukkig te maken’. De historiese zin wordt in deze historiese roman het meest beledigd, wanneer deze oppervlakkig-denkende en rationalistiese roman-figuren in vertrouwelike aanraking gebracht worden met de renaissancekunst van HOOFT en VONDEL. En waar HOOFT persoonlik optreedt, wordt hij een karikatuur. Alleen ‘de CATS van HILLETJE’ is de werkelike CATS. Uit dat boek beseft men hoe het CATS gegeven is geworden ‘de natie in alle opeenvolgende geslachten te verrijken’. In zekere zin ‘is Hillegonda een voortzetting van CATS' volksboeken’. - J. WALCH vervolgt zijn *Poëzie-overzicht over de tweede helft van* 1910.

De Nieuwe Gids. Mei-Junie. H. DE BOER bespreekt dichtbundels van JULES SOHÜRMANN (*Uit de Stilte*) en van J. REYNEKE VAN STUWE (*Stemmingen*). - W. KLOOS bespreekt novellen van H.H.J. MAAS.

De Tijdspiegel. Mei. W.H.W. DE KOCK houdt tegenover Dr. MEYER, die zijn *Nieuwe-Gids*-artikel (Julie 1910) aanviel, vol dat *De Heldendaad van Lebak* geen heldendaad was.

Junie. S. KALFF bespreekt *Oude Middelburgsche notulen*, nl. een ‘letterkundige curiositeit’: de ongedrukte hekelende ‘notulen’ van 1676-1684, in ‘spotagtig rijm’ opgesteld door de Zeeuwse pensionaris MICHIEL MICHIELSEN.

Elseviers Maandschrift. Junie. H. ROBBERS bespreekt het werk van enige jongere Vlamingen: FRANS VERSCHOREN, die het voetspoor van STREUVELS volgt, en F.V. TOUISSANT VAN BOELAERE en ANDRÉ DE RIDDER, die meer bewondering hebben voor KAREL VAN DE WOESTIJNE, en hun ‘woordkunst’ als een kasplant kultiveren.

Ons Tijdschrift. Mei. In de rubriek *Van boeken* worden door V. besproken de uitvoerige *Beets*-biografie door G. VAN RIJN (I) en de studie *Multatuli en de Romantiek* door J. PRINSEN J.Lz.

Den Gulden Winckel. No. 4. JOHAN KONING eert de ‘Meester’ van de Vlamingen in een artikel: *Cyriel Buysse gehuldigd*. - S. ESSER behandelt de *Shakespeare-vertalers* EDW. B. KOSTER en JAC. VAN LOOY: de eerste komt er, ondanks de scherpe kritiek, goed af; de tweede wordt kortweg veroordeeld.

No. 5. ATY BRUNT publiceert *Een gesprek met Willem Schürmann*, -

SIMON B. STOKVIS beoordeelt in de rubriek *Tooneel* o.a. *Beschuit met muisjes*, van HERM. HEYERMANS.

No. 6. A.S. KOK vindt in het boekje van P.M. WESTRA *Over Multatuli als auteur, in het bijzonder als navolger van Alphonse Karr* stof voor een artikeltje: *Auteur en Navolger*. - GERARD VAN ECKEREN bespreekt VAN DEYSSEL's boek *Uit het leven van Frank Rozelaar*. - ANDRÉ DE RIDDER beoordeelt de roman *Het Rollende Leven* door GUSTAAF VERMEERSCH: hij noemt dit boek 'monumentaal', maar toch een 'mislukking' en geen vooruitgang bij zijn vroegere werken. - De *lexicographische mededeelingen* betreffen L. SIMONS en J.A. SIMONS-MEES.

Oud-Holland. XXIX, afl. 2. G.D. HOOGEWERF wijst op de miskenning van *De dichter Johannes Stalpaert van der Wielen*. De oorzaak zocht hij in het overheersen van een 'Standaard'-litteratuur gedurende de 17de en 18de eeuw, geschreven en gelezen door een beperkte kring van personen. Deze litteratuur werd 'tot nog zeer kort voor dezen door de conventie als *de* letterkunde beschouwd.'

De schr. behandelt beknopt het leven van deze Katholieke priester, en bespreekt daarna zijn voornaamste werken. Eerst zijn berijmde 'heiligenlevens in epischen trant': het *Hemelrijck*, de *Evangelische Schat*, beide van 1621, *Het Vrouwelick Cieraet van Sint Agnes versmaedt* (1622), waarvan de verhaaltrant en de versvorm boven die van CATS te stellen zijn, en de *Roomsche Reys* (1624).

STALPAERT bleef vooral bekend door zijn lofzangen, meestal op bekende wijzen gedicht, en in 1628 volledig uitgegeven ('*t Gulden jaer ons Heeren Jesu Christi*). Vier jaren na zijn dood (1634) verscheen een nalezing van liederen op heiligedagen. In de 18de eeuw verscheen van deze herhaaldelik gedrukte liederen een verknoeide omwerking. Het derde en 'misschien het belangrijkste werk' is getiteld *Extractum Catholicum, tegen alle gebreken en verwarde harsenen* (1631), polemiese liederen, tegen de Protestanten gericht. De schr. vergelijkt deze hoogstaande polemiek met die van ANNA BIJNS en van MARNIX. Het Middeleeuwse, volksaardige karakter van deze dichter brengt hen er toe, een parallel te trekken tussen STALPAERT en een andere priesterdichter, GUIDO GEZELLE, die immers 'aan *gansch* Nederland dierbaar' is.

Museum. Mei. A. BEETS bespreekt uitvoerig het *Leven van Vondel* door LEENDERTZ. - J. VALKHOFF schrijft een aankondiging van *La Vie du langage* door DAUZAT, waaruit ook voor onze taal veel te

leren is; de schrijver staat geheel op een modern taalstandpunt.

Junie. *Franck's Etymologisch Woordenboek*, opnieuw bewerkt door N. VAN WIJK, wordt door C.C. UHLENBECK besproken en geprezen. De stand der etymologie is in dit boek met grote kennis en naar waarheid beschreven. Maar de criticus betreurt dat de etymologie zich nog niet een eenigszins exacte methode heeft weten eigen te maken, dat waar de historie ons begeeft, wij nog niet weten, waarheen ons te wenden of waar een steunpunt te zoeken. Z.i. zal de etymologiese wetenschap nieuwe wegen te zoeken hebben: ‘dieper moeten indringen in de oudere stadiën der mentaliteit, ruimer om-zich-heen-zien in ethnologie en folklore.’

Volkskunde 5-6. A. SCHOONJANS spreekt over *Melk en zuivel in de volkstaal*. - A. DE COCK behandelt in een voortgezette reeks *Spreekwoorden, zegswijzen en uitdrukkingen op volksgeloof berustend*, de ‘Vogelen’. - EM. VAN HEURCK vervolgt het geïllustreerde uittreksel uit zijn boek over *De Vlaamsche Kinderprenten*. - J. GOOSSENAERT geeft *Volkswijsheid over het weer*, ter aanvulling van wat A. BEETS in 1908 daarover mededeelde. *De Boekbeoordeeling* handelt o.a. over KÜHNAU's *Schlesische Sagen*.

Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde XXX, afl. 3. N. VAN WIJK wijdt een uitvoerige studie aan *Een oudwestnederfrankies oē-dialekt*. Zijn konklusie luidt, dat ‘het tegenwoordige vokalisme niet alleen van 't Zeeuws en de Zuid-Hollandse *oē*-dialekten, maar ook van 't overige Zuid-Hollands, 't Zuid-Noordhollands, bijna 't hele Utrechtse taalgebied, 't Noord- West- Veluws, 't Nederbetuws en 't Westvlaams zich laat verklaren, wanneer voor dit hele gebied voor een vroegere periode *oē* als representant van de zogenaamde westgermaanse *ā* (*oē*) aannemen.’ Deze allerwestelikste strook van het Frankiese gebied komt ongeveer overeen met het gebied waar die Franken-stam woonde die op de Romeinse wereldkaarten *Franci* genoemd wordt. - A. GREEBE deelt nog een en ander mede over *Het auteurschap van den vermakelijken avonturier*. - LEON. WILLEMS AZ. publiceert een nieuwe reeks *Reinardiana*. Een onderzoek naar de datum van den *Reynardus Vulpes* leidde tot uitkomst, dat ‘we de vervaardiging tusschen einde 1267-1274 mogen stellen.’ Daarna onderzoekt hij *de datums van beide volksboeken van Reinaert de Vos* (1564): de omwerking stelt hij ± 1550. Het 17de-eeuwse volksboek is waarschijnlik van 1614. Aardig is de vondst van *eene nog onbekende Nederlandsche Bewerking van den Reinaert*, nl. een zelfstandige berijmde bewerking van 1651-52, door SEGER

VAN DORT, waaruit hier een proefje wordt gegeven. Het laatste onderzoek geldt *de taal van het Darmstadtsche Reinaert-fragment*, die treffende overeenkomst vertoont met de *Wrake*-fragmenten. Volgens de schrijver is de oorsprong te zoeken in Opper-Gelderland, tegen de Limburgse grens. Ten slotte verbetert hij een plaats in de *Reinardus Vulpes* (vs. 67). - M. SCHÖNFELD toont aan dat *Rubben* (waarvan het patronymicum *Rubens* afgeleid werd) een vleinaam bij *Ruprecht* is.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. WILLEM DE VREESE geeft een uitvoerig verslag van een belangrijke ontdekking. Te Sint-Petersburg vond hij *Een eigenhandig handschrift van Vondel*, nl. de volledige vertaling van TASSO's *Jeruzalem Verlost*. Op VAN LENNEP's gezag meende men lange tijd dat TESSELSCHADE de verloren Tasso-vertaling gemaakt had. In 1894 werd te Londen een handschrift gevonden, dat men voor het origineel hield. Dit bleek nu een afschrift te zijn van het eigenhandige manuskript, waarvan de lotgevallen door DE VREESE nauwkeurig zijn nagespoord. Een onderzoek naar de datum van deze vertaling leidt tot de gevolgtrekking dat die 'bewerkt zal zijn vóór die van Virgilius, in de jaren die onmiddellik aan 1640 voorafgingen of volgden.' Ten slotte wijst de schr. op de letterkundige en taalkundige betekenis van deze nieuwe tekst. Als *Bijlage* wordt een kleine proeve gegeven. Enige mooie facsimile's in lichtdruk illustreren deze studie.

School en Leven. No. 41-43. Onder het opschrift *Studie der levende taal* behandelt A.W. STELWAGEN een groot aantal 'Roomsche woorden van algemeen gebruik', bedoeld als aanvulling van zijn *Roomsche Woorden*.

Opvoeding en Onderwijs. No. 9. FR. CHR. KOPS besluit zijn uitvoerige studie over *De reizangen uit Vondel's Jozef in Dothan*.

No. 10. FR. S. ROMROUTS ontwikkelt de *Beginselen* die moeten gelden voor *Het stellen bij* 12-16-*jarigen*, geheel in de geest van ons tijdschrift. Dat blijkt uit de samenvatting in de volgende stellingen: '1°. Ieder schrijve de taal die in hem is, zoals hij die beschaafd spreekt. 2°. Men zij goed overtuigd, dat het niet de kunst is alle zaken *anders* te schrijven, als men ze zegt. 3°. Het streven moet zijn de meest *juiste*, meest *volkomen* gedachte zo *natuurlik* en *eenvoudig* mogelik te uiten. 4°. Wie niets te zeggen heeft, zwijge; anders is hij gedwongen tot veinzerij en diefstal.'

C.D.V.

Taalstudie en taalonderwijs volgens de methode van Bally.

Ch. Bally, *Précis de Stylistique*, Genève, Eggimann et Cie. 1905. Ch. Bally, *Traité de Stylistique française*, met *Exercices d'application*. 2 dln. Heidelberg, Winter, 1909.

Zoals de datums bewijzen, zijn dit geen werken van de allerlaatste tijd. De gelegenheid heeft dus niet ontbroken om ze nader te leren kennen, ze voor zichzelf of met zijn leerlingen door te werken. Ik heb dat gedaan, en mijn eerste indruk is bevestigd: meer dan ooit ben ik overtuigd dat allen die taal, vooral zij die vreemde talen hebben te onderwijzen, goed zullen doen ze te bestuderen.

De vorm waarin BALLY zijn denkbeelden mededeelt, is niet altijd gelukkig. Enerzijds brengt de behoefte om zo helder en zo volledig mogelik te zijn hem niet zelden tot herhalingen en een zekere breedsprakigheid; aan de andere kant - en ook dit is een gevolg van het feit dat hij iets nieuws aan het onderwijs gaf - moest hij nieuwe namen voor de ongewone begrippen invoeren, en deze te leren gebruiken eist een zekere krachtsinspanning van de lezer. Inderdaad, de werken van BALLY geven iets geheel anders dan de gangbare taalboeken voor de school; al is hij zelf in de leer geweest bij de grote linguïsten van onze tijd, hij is de eerste die de nieuwe opvattingen heeft doorgedacht tot in de gevolgen die zij voor het onderwijs moesten hebben, die ze pasklaar heeft gemaakt voor een publiek dat niet behoort tot de enge kring der taalgeleerden die zich op de hoogte houden van de taalkundige studies.

Ik wil, in de volgende bladzijden, de theorieën van BALLY in grote trekken schetsen en ze in verband brengen met de beoefening van het Frans in ons land. Maar reeds dadelik wil ik op de voorgrond stellen dat de eerste beginselen van het taalonderricht buiten beschouwing blijven. ‘Je suppose, zegt BALLY, mes élèves arrivés à ce moment de leurs études où un premier enseignement (souvent mal compris) devrait leur permettre d'entrer dans l'esprit et la vie de la laugue’.

I.

A. Taak van de stylistiek.

1. VERBAND TUSSEN DE TAAL EN DE ZIEL. De naam ‘stylistiek’ lijkt mij niet gelukkig gekozen. Hij zou doen veronderstellen dat wij hier te doen hebben met praktiese wenken voor het verkrijgen van een goede stijl, zoals het nuttige werkje van LANSON, *Conseils sur l'art d'écrire*, er bevat. Verre van daar. Met ‘stijl’ wil de ‘stylistiek’ niets te maken hebben. Want wat waarde geeft aan de stijl, nl. het individuele van de taalsuitdrukking, laat haar koud, en ook de esthetiese uitwerkingen van de stijleffekten blijven buiten haar studiekring. Zij zoekt op te sporen de spontane, de onbewuste taalvorming, ja, zij beschouwt het als verderfelik de taal te bestuderen door de litteratuur heen, zoals men twintig eeuwen lang heeft gedaan. Haar materie is: DE LEER VAN DE TAAL ALS UITDRUKKING VAN HET VERSTANDS- EN GEVOELSLEVEN VAN DE MENS. Zij beschouwt de uitdrukkingswijze (fait d'expression, ‘uitdrukkingseenheid’) als onafscheidelik verbonden met het uitgedrukte (fait de pensée, ‘begripseenheid’); het verband tussen deze beide verliest zij nooit uit het oog; de uitdrukking is voor haar nooit iets anders dan het symbool van een gedachte- of gevoelsinhoud.

Daar dat wat wij spreken niets is dan klanken, die eerst ‘taal’ worden wanneer men ze beschouwt als tekens der gedachte, kan men zeggen dat door deze definitie wordt uitgesproken dat ‘stylistiek’ niet is, zoals BALLY het voorstelt, een onderdeel van de studie ener taal, maar veeleer een methode, en wel een noodzakelike onmisbare methode van taalstudie. In het tweede deel van dit opstel kom ik hierop terug.

Uitgangspunt voor de taalbeschouwing is dus het begrip en de daaraan beantwoordende uitdrukking. Ook al bestaat deze laatste uit meer dan één woord (bijv. *die ondeugd van een jongen*) of uit een deel van een woord (bijv. in *terugkomen*, waarin twee begrippen, nl. het ‘komen’ en de ‘terugkeer’ worden uitgedrukt), toch vormt zij voor de stylistiek een eenheid.

Het komt er dus, als men een uitdrukkingskomplex, bijv. een zin, wil begrijpen, in de eerste plaats op aan hem te splitsen in uitdrukkingseenheden. BALLY noemt dat délimiter le contour des faits d'expression; men zou ook kunnen spreken van ‘begripsontleding’. Terecht zijn een lang hoofdstuk van het *Traité* en talrijke oefeningen hieraan gewijd. Immers, nergens misschien heeft de oudere taalopvatting meer kwaad gedaan dan door het op de voorgrond brengen van het ‘woord’, dat zij als de eenheid beschouwde;

‘l'illusion du mot’ is de oorzaak van veel misverstand geweest.

Zoals wij zagen, zijn er verschillende gevallen mogelik: 1. het woord valt samen met een begripseenheid (bijv. *tafel, deugd, lelik*); 2. het woord bevat meer dan één begripseenheid (*terugkomen*); 3. verschillende woorden te zamen drukken één begripseenheid uit (*manier van werken*). Als men zich hiervan niet rekenschap geeft, dan staat men bloot aan de volgende gevaren, die vooral bij het leren van een vreemde taal moeten worden vermeden omdat zij het begrijpen ervan in de weg staan. Òf men verwart 1 met 2, d.i. men meent dat een woord dat afgeleid of samengesteld is, meer dan één begrip bevat, terwijl het een eenheid vormt; vergelijk *ontdekken*, ‘découvrir’ (één begrip), en *ontdekken*, ‘openen’, waarin de meesten instinktief twee begrippen zullen herkennen, nl. ‘dekken’ en de ‘ontkenning’. Instinktief. Want in de stylistiese taalbeschouwing komt het er niet op aan of i n d e r t i j d de delen van een woord als afzonderlik gevoeld zijn, maar of men ze nog spontaan als verschillend herkent. En dat is wel een der grootste overwinningen van de stylistiek, dat er rekening wordt gehouden met het feit dat men niet door redenering tot een betere kennis van taalverschijnselen kan komen, maar, evenals in de psychologie, door zelfervaring, door zichzelf af te vragen welke associaties van gedachten en gevoelens een uitdrukking in ons bewustzijn opwekt. En dan is het bijv. zeker, dat bij *onthouden, ontdekken*, ‘découvrir’, niemand meer aan *houden* en aan *dekken* zal denken; welnu, dan zijn dat dus niet meer samengestelde woorden voor degenen die ze gebruiken, en de vreemdeling die ze bestudeert zou ze foutief leren als hij ze met *houden* en *dekken* in verband bracht. En dit zou hij zeker doen, als het hem niet werd belet. Want wij hebben nu eenmaal die instinktieve drang tot etymologiseren die, bij het leren van een vreemde taal, niet wordt tegengehouden, zoals in de moedertaal waarin onze taalvorming onbewust is; een vreemde taal leert men bewust, men moet, in het begin altans, steeds nadenken over de woorden en vormen die men gebruikt en zo zou men er als vanzelf toe komen associaties te scheppen die voor de landsman zelf niet meer bestaan. Daardoor zou men niet in staat zijn de vreemde taal ‘na te voelen’, d.i. van de woorden en zinnen dezelfde indruk te krijgen als de landsman. In de moedertaal zelf zal het etymologies instinkt nooit sterk genoeg zijn om een verkeerde opvatting van het woord te kunnen bewerken. Daarentegen kan het daar leiden tot wat men noemt de ‘volksetymologie’, een verschijnsel dat voor de stylistiek hoogst belangrijk is: men verstaat daaronder dat een woord, tengevolge van het begrip dat het uitdrukt of is gaan uitdrukken, in etymologies

verband wordt gebracht met een term waarop het in vorm gelijkt doch waarmede het, in historiese zin, niets te maken heeft; vele Fransen, bij het gebruiken van *jour ouvrable*, denken bij dit adjektief als vanzelf aan *ouvrir*, dat een geheel ander woord is; het is voor hen alsof *jour ouvrable* wil zeggen: 'een dag waarop de winkels open zijn'. Welnu, deze soort etymologie is voor de stylistiek van hoog belang omdat zij, in dit geval bijv., een vreemdeling leert welke betekenis de Fransman aan het genoemde bijvoegelik naamwoord hecht.

Even gevaarlik als het kan zijn een woord te ontleden in de delen waaruit het oorspronkelik is samengesteld, even gevaarlik is het de eenheid van vele woordgroepen te miskennen. Er zijn er die onafscheidelik verbonden zijn, die één begrip uitdrukken (*tout de suite*), andere die bestaan uit woorden die gewoonlik samen worden gevoegd (*gravement malade*, maar *grièvement blessé*) en die in het Frans talrijker zijn dan bijv. in het Nederlands. Men begrijpt dat, bij het leren van een vreemde taal, de meer of minder nauwe samenhang van woorden van groot belang is, daar men, ook hier, alleen dan de gedachten en gewaarwordingen die de woorden bij de landsman opwekken, kan 'navoelen'.

Op de 'begripsontleding' volgt de identification des faits d'expression, of de 'begripsbepaling'. Men zoekt een antwoord op de vraag: welke gedachten of welke gevoelens de uitdrukkingseenheden opwekken bij hem die ze hoort. Maar om het belang hiervan te doen uitkomen, moeten wij de nadruk leggen op de verhouding van het verstands- tot het gevoelsleven zoals dat in de taal tot uitdrukking komt.

2. DE TAAL ALS TOLK VAN DE GEDACHTE EN VAN HET GEVOEL. De taal dient vooreerst om aan onze gedachten uiting te geven, zij is het teken van het intellektuele deel van ons geestesleven. Wanneer wij een feit konstateren of ontkennen, drukken wij denkbeelden uit (bijv. *De aarde draait*); ook wanneer wij een oordeel uitspreken zonder ons persoonlik te mengen in de verschijnselen die wij bevestigen (bijv. *De regen is vruchtbaar*), in één woord wanneer wij ons eigen gemoedsleven uitschakelen bij hetgeen wij zeggen.

Doch dit is slechts hoogst zelden het geval, want wij kunnen ons bijna nooit losmaken van onze persoon; objektieve werkelikheid drukken wij zo goed als nooit uit; bijna alles wat wij spreken is 'gekleurd' door onze aandoeningen, onze verlangens, onze neigingen, onze aandriften. Men kan dus zeggen dat de taal boven alles ons gevoelsleven weergeeft.

De vroegere grammatici hebben dat niet ingezien; zij beschouwden de taal als een produkt der logika, en wanneer de taalfeiten met deze in strijd waren, d.i. wanneer de taal 'onlogies' was, meenden zij dat dit de schuld was van hen die spraken; zij zagen 'fouten' waar wij tegenwoordig verklaringen zoeken. Want wij delen niet meer hun eenzijdige opvattingen; een zin als *Jij hier*? is voor ons niet meer een ellips van *Ben jij hier*?; wij geven ons rekenschap dat deze beknopte wijze van uitdrukking hier een bepaalde bedoeling heeft, een nuance uitdrukt. In plaats van aan de taal wetten voor te schrijven en te zeggen: 'Zó moet men spreken', luisteren wij zorgvuldig *hoe* de mensen spreken en trachten de uitdrukking zo nauwkeurig mogelik in verband te brengen met het uitgedrukte.

In de zin van daareven: *Jij hier*? voelen wij de verbazing van degeen die spreekt en wij vullen spontaan, ook al horen wij de zin niet, de toon en het gebaar van verrassing aan waarop die woorden gezegd zijn. De gevoelsnuance is hier dus 'de verbazing'. Nu zou men ook hetzelfde hebben kunnen weergeven met de woorden: *Ik ben verbaasd je hier te zien*, en door deze wijze van uitdrukken zou het gevoelselement niet door woorden èn toon èn gehoor zijn gemanifesteerd, maar enkel door woorden; het gevoel zou zijn omgezet in gedachten en de zin zou, volgens de oude grammatici, 'korrekt' zijn, d.i. logies, volledig: men zou hier de intellektuele uitdrukking hebben van wat in *Jij hier*? vooral gevoelsuitdrukking had. Maar die volledige uitdrukking zou alleen dan uitsluitend intellektueel zijn, als men noch door intonatie noch door gebaar of houding te kennen gaf dat men werkelik zelf in die hele zaak belang stelde, dus als men die zin uitsprak met een onbewegelik gelaat, op vaste toon, zoals men bijv. zou zeggen *Tweemaal twee is vier*. Deze afwezigheid van emotie zal bij een zin als de daareven aangehaalde buitengewoon zeldzaam zijn.

De identification des faits d'expression nu dient in de eerste plaats om die 'subjektieve gevoelschakeringen', die 'gevoelswaarde', die BALLY caractères affectifs noemt, te bepalen, en om daardoor de middelen te leren kennen die dienen om deze tot stand te brengen, de moyens d'expression. Hiertoe behoren, behalve de woorden zelf: de toon, het gebaar, de konstruktie.

Zo geeft de stylistiek ons een juiste kennis van het wezen der taal, die immers onafscheidelik verbonden is met de persoon van de spreker. Zij is het symbool van zijn gedachten maar meer nog van zijn aandoeningen; lust- en onlustgewaarwordingen geven aan zijn taaluitdrukking een prijzende of afkeurende nuance, onbewuste ver-

gelijking van hetgeen buiten hem is met andere dingen die ook buiten hem zijn brengt hem tot ‘versterkingen’ of ‘verzwakkingen’ van zijn taal. En zo kan men zeggen dat eerst door de ‘stylistiek’ een zin zijn ware betekenis aan ons openbaart.

Ik noem nog een biezonderheid, die als tegenhanger kan dienen tot het misbruik der etymologie waarvan hierboven bij de ‘begripsontleding’ sprake was, nl. het ‘navoelen’ van de in een vreemde taal gebruikte b e e l d e n . Voor een vreemdeling, die vanzelf analyties te werk gaat, zullen die allicht ‘levender’ zijn dan voor de landsman. Daardoor zou hij er evenwel een kracht aan toekennen die zij in werkelikheid niet bezitten. De stylistiek nu leert hem onderscheid te maken tussen ‘verbleekte’ beelden die de gevoelswaarde van het begrip niet verhogen, en die welke door hun ongewoonheid, hun frisheid aan het gezegde relief geven.

Maar de taal is niet alleen het teken van ons verstands- en ons gemoedsleven, zij is niet alleen s u b j e k t i e f , zij houdt niet alleen verband met degeen die spreekt en met de ‘caractères affectifs’ van diens taal, maar zij is ook het middel om de spreker in verbinding te stellen tot de buitenwereld; zij is ook een s o c i a a l verschijnsel.

3. DE TAAL ALS MIDDEL VAN GEMEENSCHAP MET DE MAATSCHAPPIJ. Men kan zelden spreken zonder tot iemand het woord te richten of zonder aan iemand te denken. Alleen het zuivere, abstrakte denken van de man van wetenschap kan zich aan die voorwaarde van bestaan onttrekken. Nu wordt de taaluitdrukking voor een gewichtig deel bepaald door degeen tot wie wij spreken; zij hangt af van zijn maatschappelike positie, van de graad van onze gemeenzaamheid met hem. Deze instinktieve overwegingen voegen zich bij onze persoonlike indrukken, en maken dat wij òf in onze taal een zekere terughouding in acht nemen, òf ons vrij laten gaan. Tot een meerdere zullen wij zeggen: *Zoudt u mij als 't u belieft dit boek willen geven*? Tot een vriend: *Toe, geef me dat boek*, en tussen die beide uitersten liggen verschillende trappen. Welnu, de gevoelswaarde van al die zinnen kan volkomen dezelfde zijn, d.i. we kunnen, bij al die uitdrukkingen, met geheel gelijke kracht begeren het boek te bezitten; en het verschil van uitdrukking heeft uitsluitend een s o c i a l e oorzaak.

Ook deze sociale betekeniswaarde van het gesprokene tracht de stylistiek te bepalen. Dat is dus een tweede taak van de ‘begripsbepaling’, naast het vaststellen der gevoelswaarde. BALLY kenschetst

die sociale taalbedoeling als effets par évocation, een onduidelike naam voor wat ik zou willen noemen ‘maatschappelike schakeringen’.

Deze zijn even belangrijk als de eerste. Niet minder dan van onze stemming zal de taalvorm afhangen van de omgeving waartoe men behoort of waarin men zich bevindt. Alle volken hebben een hogere en een lagere spreektaal, waartussen oneindig veel nuances van taal bestaan.

B. Methode van de stylistiek.

Hoe kunnen nu die gevoelschakeringen en die maatschappelike nuancen worden opgespoord? Volgens BALLY: door vergelijking. Woorden en uitdrukkingen kunnen slechts *gevoeld* en *begrepen* worden door een onophoudelike en onbewuste vergelijking onder elkaar. Als bijv. een term op ons de indruk van liefkozing maakt, dan is dat alleen omdat er in de taal een algemener woord voor hetzelfde begrip bestaat: ons *zusje* klinkt lief, omdat de term *zuster* daarnaast in ons onderbewustzijn voorkomt. Daarentegen heeft het Ital. *fratello*, dat ook oorspronkelik een verkleinwoord is, alle gevoelswaarde verloren, omdat *frate* niet meer in de betekenis van ‘broer’ wordt gebruikt, d.i. niet meer in het onderbewustzijn der Italiaanssprekenden met die betekenis bestaat. Zo zal een woord op ons de indruk van ‘gemeenzaam’ maken, als er daarnaast een term is die hetzelfde begrip uitdrukt zonder die schakering van familiariteit; inderdaad, er is bijv. in de klanken zelf van *smijten* niets dat oorzaak kan zijn dat dit werkwoord alleen in gemeenzame taal wordt gebruikt; wij voelen het als zodanig slechts hierdoor dat wij het onbewust vergelijken met *werpen*.

De stylistiek, die ons bewust wil maken van de wijze waarop wij onbewust spreken, moet dus zoeken naar een ‘gemene maat’ waarmede de woorden en uitdrukkingen zijn te vergelijken, te ‘meten’ zou men kunnen zeggen.

Voor de betekenisbepaling en de vaststelling van de gevoelsnuance is die gemene maat de term die het begrip uitdrukt op de meest kleurloze, de meest ‘intellektuele’, de meest ‘logiese’ wijze; voor de maatschappelike schakeringen is het de ‘algemene taal’.

a. Betekenis en gevoelswaarde. Om de term te bepalen die als maatstaf gebruikt kan worden moet men, onder al de woorden die een bepaald begrip, als wij er over nadenken, bij ons oproept, dat kiezen waaraan geen enkele, of een zo gering mogelike bijgedachte is verbonden. Zo zal *gooien* ons doen denken aan *werpen, smijten*,

slingeren; er kan geen aarzeling zijn of *werpen* is hier de algemene term, en dit werkwoord moet dus dienst doen om de betekenis der andere onder woorden te brengen. *Gooien* zal zich alleen onderscheiden door het gemeenzame (zie onder *b*), *smijten* zal bovendien het karakter hebben van 'woestheid, zorgeloosheid', *slingeren* voegt bij *werpen* een denkbeeld van 'veraf'.

b. In een serie woorden voor hetzelfde begrip zullen er zijn die ons 'gewoner' lijken dan de andere; zo heeft *werpen* voor ons iets biezonders; wij noemen dat 'iets stijfs'; *gooien* behoort veel meer tot de taal die wij dageliks spreken. Wat zou het zonderling klinken als wij bij het spreken *gauw* vervingen door *snel* of door *spoedig*; wij gevoelen dat deze laatste woorden in een zin als *Doe dat nu eens gauw*, alleen dàn op hun plaats zouden zijn als wij schrijven of als wij 'deftig' spreken, maar in de taal van het dageliks leven maken zij een zonderling effekt. Zo zijn er ook zinswendingen die ons 'natuurlik' voorkomen, andere niet; *de dokter die zijn zoon eksamen heeft gedaan*, en niet *de dokter wiens zoon*, enz. Er bestaat in één woord een taalvorm die gebruikt wordt door alle mensen van beschaving, en, zoals DR. K. HOLTVAST het uitdrukt in zijn *Beknopte Nederlandsche Spraakkunst*: 'Wie de beschaafde taal niet kan spreken, gevoelt dat als een gemis, zoodra hij in aanraking komt met personen uit andere kringen'. Zó zeker is het dat die 'algemene beschaafde taal' een realiteit is. Die taal streeft ernaar - hetgeen haar hoofdbestemming is - om middel van gemeenschap te zijn tussen alle ontwikkelden; zij wil noch kan kleurloos zijn, zoals de 'intellektuele' taal, want zij is de natuurlike uiting der mensen, dus in de eerste plaats gevoelsuiting; zij is evenmin hetzelfde als de omgangstaal, hoewel zij daarmede vaak samenvalt, maar die zuivere gevoelsuitdrukking is. Hij die een vreemde taal spreekt moet trachten zich die algemene taal eigen te maken, die noch te 'deftig' noch te 'gemeenzaam' is, en hij beschikt over een buitengewoon goed middel om haar te leren onderscheiden; want de taal waarin de mensen van 't vreemde land tot hem spreken is juist die algemene taal; onder elkander gebruiken zij de omgangstaal, die zij 'normaliseren' als zij met vreemdelingen spreken, tegenover wie zij de gewoonste, de algemeenste, de best begrepen termen bezigen.

Hoe in de praktijk deze denkbeelden kunnen worden toegepast, heeft BALLY ons laten zien in de *Exercices d'application*, die het *Traité* aanvullen en die als het ware zijn methode rechtvaardigen. Ik kan getuigen dat zij werkelik uitnemend zijn; natuurlik stuit men in het gebruik op oefeningen of opgaven die minder goed geslaagd zijn,

maar er is zulk een ruime keus dat men die eenvoudig kan weglaten. Meer nog dan mijn eigen indruk vertrouw ik die van mijn leerlingen, die met grote opgewektheid aan het werk hebben deelgenomen; vaak heb ik op hun gezichten die aangename verrassing opgemerkt die toonde dat hun een licht opging; met meer of minder bewustheid hebben allen gevoeld dat dit de manier was om taal, en vooral om een vreemde taal te bestuderen.

En omtrent dit laatste wil ik er nog eens op wijzen, dat BALLY - zowel in het *Precis* (p. 14) als in het *Traité* (§ 22, 27, 28) - de nadruk legt op het feit dat, vooral bij het leren ener andere taal dan de onze, de stylistiese methode de enig juiste is, en dat veel misstanden in het onderwijs der vreemde talen aan het niet-toepassen ervan te wijten zijn. Dit is begrijpelik. Wat wij instinktief, spontaan gevoelen bij een woord, een zin van onze moedertaal, moeten wij kunstmatig leren ‘navoelen’ bij een vreemde taal. Hier is het dus noodzakeliker dan ooit dat wij ons bewust worden van de gevoelswaarde en de sociale schakeringen; wij moeten de uitdrukkingen daarvan ‘leren denken en gevoelen’. Als men de sociale nuances verwaarloost, dan loopt men gevaar in een deftige omgeving platte woorden te gebruiken[1)], en als men met de gevoelswaarde geen rekening houdt, kan men eenvoudig niet begrijpen, niet volledig begrijpen, wat gezegd wordt. De moedertaal alleen kan ons leren dat tussen de uitdrukking enerzijds en het gevoel of de gedachte anderzijds een onverbrekelik verband bestaat, zij alleen kan ons op het spoor brengen van de methode, maar haar toepassing vindt deze vooral in het bestuderen van een vreemde taal. En op haar beurt zal dan de studie der moedertaal veel nut trekken uit de vergelijking van de stylistiese eigenaardigheden der vreemde taal met haar eigene. Nog te weinig is hieraan gedaan.

1) Ik wees hierop in de *Gids* van 1910, n°. 8, p. 268. En nog zeer onlangs, in de daareven verschenen 1e aflevering van de pas opgerichte *Revue de Phonétique*, onder redaktie van l'Abbé ROUSSELOT en HUBERT PERNOT - waarop ik met grote nadruk de aandacht der lezers van dit tijdschrift vestig - waarschuwde de eerste tegen een gewilde navolging der gemeenzame taal: ‘Mais à Paris méme il y a plusieurs usages. Il est évident que le seul à imiter est celui de la bonne société.... L'étranger, ne possédant pas l'art d'atténuer ce qu'il peut y avoir de choquant dans des façons trop familières, loin de nous ‘épater’, comme il l'espère, ne réussit qu'à nous faire rire de sa naïveté et de son inexpérience’.

II.

Welke invloed zal en moet de toepassing der stylistiese methode hebben op de studie der vreemde talen?

Laat ik beginnen met er aan te herinneren, wat ik reeds gezegd heb, dat de nieuwe taalinzichten reeds veel in het onderwijs, in ons land altans, hebben gewijzigd. De werken van BALLY zullen dus niet overal nieuws brengen, maar zij zullen dit hoog nut hebben van tot konsekwentere toepassing der grondbeginselen te leiden en zullen een leiddraad geven.

A. Algemene gevolgen.

1. SCHRIJFTAAL EN SPREEKTAAL. Norm voor taalstudie is de gesproken taal, ziedaar een waarheid die tegenwoordig niet meer bewezen hoeft te worden voor taalgeleerden, maar die in de scholen nog niet is doorgedrongen. De gesproken taal is de spontane uiting van ons zieleleven, in haar evolueren de taalvormen en de taalbetekenissen. De schrijftaal is een ‘maatschappelike schakering’ van de gesproken taal en wordt alleen door de kontrasten die zij er mede vormt als geschreven taal gevoeld. Degenen die in het publiek optreden weten het wel: als zij hun rede opschrijven om haar voor te lezen, zullen zij een andere taal gebruiken dan wanneer zij haar alleen maar voor zichzelf op schrift brengen om haar daarna van buiten te leren en dus hij het publiek de indruk te vestigen dat zij ‘spreken’. In het laatste geval zullen zij ook wel eens ‘deftige’ taal gebruiken, met ongewonere woorden dan in de dagelikse omgang, hun zinnen zullen samengestelder zijn; maar hoeveel losser nog zijn die zinnen, hoeveel alledaagser de woorden, dan als zij werkelik schrijven en woordelik voorlezen wat geschreven staat; in dit laatste geval zal de uitdrukking zo ‘intellektueel’ mogelik zijn.

Het is waar, alle geschreven taal is niet schrijftaal; in brieven aan bekenden zal men bij voorkeur dichter bij de omgangstaal blijven; dit spreekt vanzelf; immers tegenover een vriend kan men zijn gevoel de loop laten. Maar met een kring van lezers die men niet kent, is dan alleen kontakt mogelik als men zo onpersoonlik mogelik blijft. Want als uw vriend een brief van u leest, kan hij gemakkelik de toon raden waarop de zin door u zou zijn gezegd en het gebaar aanvullen dat u gemeenzaam is; doch voor vreemden schrijvende is het nodig dat gij uitsluitend w o o r d e n als uitdrukkingsmiddel bezigt; de zinnen zullen dus, wat de grammatici noemen, ‘vollediger’ moeten zijn.

En het verst van de gesproken taal staat de ‘litteraire’ taal, die tot nu toe bijna uitsluitend gebruikt is om vreemde talen te leren, en die haar kracht juist zoekt hierin dat zij zich zo veel mogelik van de gesproken taal verwijdert, ook al schijnt het soms dat zij er toe nadert: een schilderij zal nooit een fotografie zijn.

2. HISTORIESE EN STYLISTIESE TAALSTUDIE. Tussen deze beide bestaat een onoverbrugbare scheiding: studie van een levende taal is òf histories òf stylisties, zij kan niet tegelijk het één en het ander zijn. Want de stylistiek bestudeert het verband tussen uitdrukking en gedachte of gevoel op een bepaald tijdstip, en het is haar onverschillig of dit verband vroeger anders is geweest; ja, historiese overwegingen kunnen een gevaar voor haar zijn, daar zij er ons toe kunnen brengen in de tegenwoordige taal ten onrechte verband te leggen tussen zekere woorden en zekere gedachten uit verschillende tijden. Ongetwijfeld zijn een groot deel der fouten in ons taalonderwijs door een onnut, ja schadelik gebruik van de taalgeschiedenis te verklaren.

3. VERBAND WAARIN DE WOORDEN VOORKOMEN. Alleen door de zin, de omgeving waarin een woord voorkomt, is het vaak mogelik zijn juiste betekenis te leren kennen, dus men moet steeds die samenhang in het oog houden. Trouwens, de tijd waarin men lijstjes van woorden liet van buiten leren, is bij ons altans - ik herhaal dat ik hier niet spreek van het beginonderwijs, waar deze methode terecht nog wordt toegepast - lang voorbij.

B. Biezondere toepassingen.

Ik heb er reeds op gewezen dat BALLY de stylistiek van andere onderdelen der studie ener vreemde taal onderscheidt: vormleer, idioom, spraakkunst, klankleer. Volgens hem staat zij *naast* deze vakken. Vergis ik mij niet, dan is zij niet een afzonderlike studie, maar is, zoals wij haar boven leerden kennen, een methode die op al deze vakken kan worden toegepast.

1. Niet het minst is dit het geval met de v o r m l e e r , die ik in de eerste plaats met de stylistiek in verband wil brengen. Gelukkig kan ik getuigen dat bij ons reeds sedert enkele jaren, onafhankelik van BALLY, de stylistiese behandeling van dit deel der taalbeoefening is toegepast. Het is dan ook al te dwaas, aan kandidaten voor de A-akte, die geen Latijn behoeven te kennen, de afleidingen van

suffixen en prefixen te vragen, te spreken over ‘geleerde’ en ‘populaire’ woordvormen, enz. Alleen die vóór- en achtervoegsels waarvan de betekenis tans nog gevoeld wordt, verdienen bij de praktiese studie van de vreemde taal te worden opgenomen. Achterwege moet blijven al wat naar etymologie zweemt, zo bijv. het verband tussen *é* en *at, age* en *atique*; daarentegen mag *ateur* als een variant van *eur* worden beschouwd, omdat deze suffixen geheel dezelfde betekenis hebben en door een ieder vanzelf als identiek worden gevoeld. Onder de deminutieven is voor *eille* geen plaats meer in de stylistiese vormleer, wèl voor *ille*; niet zozeer de vraag of er nog nieuwe woorden met een suffix of prefix worden gevormd, maar of zij die spreken instinktief de kracht er van gevoelen en ze met het stamwoord in verband brengen, beslist over de opportuniteit van het opnemen ervan in de niethistoriese vormleer.

2. Van alle onderdelen der taalstudie is wat wij op het eksamen het i d i o o m noemen wel het allernauwst met de stylistiek verbonden. Wij vatten onder die term samen de lexikologie, de synonymiek en de semantiek.

In de eerste plaats dan, wij zagen het, moeten de woorden in hun verband geleerd worden; men moet zich wachten de studie van een vreemde taal nog onnatuurliker te maken dan zij uitteraard reeds is; de zelfervaring leert bovendien, dunkt mij, dat van veel vreemde woorden die wij kennen het aanleren onbewust is geweest. Ook tegen de studies van w o o r d f a m i l i e s heeft BALLY terecht groot bezwaar. Gerangschikt volgens de gemeenschappelike stam, kunnen zij verkeerde denkbeelden opwekken omtrent de werkelike band die in de levende taal tussen de woorden der familie nog bestaat. Tussen *fin, finance, définir* wordt in het Frans geen verband meer gevoeld; alleen de historicus kan ze samenvoegen. De stylistiek stelt niet één groep samen uit woorden die dezelfde etymologie hebben, maar wèl uit woorden die verwantschap in betekenis vertonen. Om het voorbeeld van daareven weer op te nemen: *ouvrable* in *un jour ouvrable* zou, volgens de stylistiek, met *ouvrir* kunnen worden verbonden, *souffreteux* met *souffrir* (hoewel het daarmede niets te maken heeft volgens de etymologie), *hébéter* met *bête*.

En nu de synoniemen, de door onderwijzers hoog geprezen en door leerlingen veel gesmade synoniemen. ‘La recherche des caractères, soit *intellectuels*, soit *affectifs*, des faits d'expression n'est qu'une vaste étude de synonymie, dans le sens le plus large du terme’, verklaart BALLY, en na hetgeen wij hierboven hebben gezegd over de, op ver-

gelijking gebaseerde, methode van de stylistiek, zal deze zin allen duidelik zijn. Taalstudie is vooral synoniemiek.

Ik zou kunnen volstaan, wat dit onderwerp betreft, met te verwijzen naar het voortreffelik opstel van DR. DE VOOYS, in de tweede jaargang van dit tijdschrift, getiteld: *Kritiek van de gangbare synoniemenbehandeling.* Zijn beschouwingen komen met die van BALLY volkomen overeen: geen etymologie, geen verwaarlozing van de gevoelswaarde en de 'taalsfeer' (wat Bally, zoals wij zagen, 'effets d'évocation' noemt), geen kunstmatige onderscheidingen gemaakt met het doel om de taal te 'volmaken', geen of weinig algemene formules.

Wèl een bewijs dat de denkbeelden van BALLY als het ware in de lucht zitten: men leze het uitvoerig hoofdstuk over de synoniemen in het *Précis*. Ook daar wordt gewaarschuwd tegen de verklaring ervan door middel van de etymologie of de samenstelling der woorden, zoals in alle woordenboeken der synoniemen nog geschiedt, bijv. bij BOURGUIGNON en BERGEROL (zie o.a. *affront, présenter*); zij vergeten dat een woord niet altijd zijn oorspronkelike betekenis bewaart en dat de etymologie van een term, zo zij niet spontaan in de geest van de spreker opkomt, van geen waarde is om de zin ervan te leren kennen. In verband met deze fout staat een andere, eveneens zeer algemene, nl. deze dat men zich, om een woord te verklaren, beroept op schrijvers en grammatici van vroegere tijd (zie bijv. het titelblad van het zoeven genoemde woordenboekje); daartegenover stelt BALLY de volgende regel: 'de ware methode om synoniemen te bestuderen bestaat hierin dat men nagaat hoe zij in de tegenwoordige beschaafde taal gebruikt worden'. Volgens de woordenboeken zou het schijnen alsof, na de klassieke periode, het Frans niet meer had geëvolueerd; daarom voegt BALLY bij zijn formule nog deze woorden: 'en in de werken die zijn geschreven na de tijd waarin de litteraire taal (van Frankrijk) is gevormd'. Een derde fout, waarop ook reeds door DR. DE VOOYS de vinger is gelegd: het is alsof tussen de synoniemen maar één enkel soort verschil bestaat, nl. *specifiek* verschil, dat alleen betrekking heeft op reëele, essentiële begripsverscheidenheid; men vergeet rekening te houden met de gevoelschakeringen en de maatschappelike nuances. Zo zoeken BOURGUIGNON en BERGEROL tussen *effrayant* en *effroyable* een begripsverschil op te sporen, dat niet bestaat, omdat het enige wat de eerste van de tweede term onderscheidt is dat het zwakker is van betekenis, dat het minder zegt (LITTRÉ zocht nog het verschil in het onderscheid der suffixen). En, om een voorbeeld van synoniemen te geven die alleen door maatschappelike nuances verschillen, vergelijke men *décès* (administratieve term), *mort* (woord

van de algemene taal) en *fin* (term der hogere spreektaal en der schrijftaal).

BALLY doet nog uitkomen hoe verkeerd het is de verschillen tussen synoniemen als iets vaststaands en onveranderliks te beschouwen. Een woord kan, volgens het verband waarin het voorkomt, in geheel verschillende groepen thuishoren, en het verschil tussen twee woorden van eenzelfde groep is niet altijd hetzelfde. De studie der synoniemen moet dus bestaan in een serie van vergelijkingen volgens de teksten of de zinnen. En voor veel synoniemen is het onmogelik een samenvattende formule te vinden van hun gemeenschappelike betekenis. DR. DE VOOYS zegt: 'Ook de eis om het gemeenschappelike kenmerk van een synoniemenreeks en de onderlinge verschillen kort en kernachtig te formuleren is niet zo onschuldig'.

3. Gaan wij tans na hoe de studie der s p r a a k k u n s t er uit ziet als zij volgens de methode der stylistiek wordt behandeld. Ook op dit punt kan ik verklaren dat de Franse eksamenkommissies, die ik zoveel jaren aan het werk heb gezien, hoe langer hoe meer de oude dwalingen hebben opgegeven. Zo worden sinds langs de grammatikale vragen aan bepaalde zinnen vastgeknoopt[1]; zo vormen niet meer uitsluitend 'intellektuele' of 'logiese' konstrukties onderwerp van dit deel van het eksamen en zo worden niet meer de voorbeelden alleen aan de litteraire taal ontleend; en gelukkig is de tijd lang voorbij dat de eksaminator belangstelde - of scheen te stellen - in kwesties van naamgeving, alsof de juistheid van de benaming van een zinsdeel het inzicht in taalverschijnselen en de kennis van de taal veel kon bevorderen.

In die goede richting moet worden voortgegaan en ook het schoolonderwijs moet worden medegetrokken. Ook daar moet hoe langer zo meer hoofdzakelik op de levende taalvormen de nadruk gelegd worden. Het lijkt mij bijv. een grove misstand - een foute opvatting die wel onuitroeibaar schijnt te zijn - dat op de scholen en voor het lageronderwijseksamen, zo uitvoerig over de 'Passé défini' wordt gehandeld, een tijd die uitsluitend in de litteraire taal voorkomt en waarvan het gebruik dus van prakties nut is; eigenlik alleen voor toekomstige romanschrijvers in het Frans, een beroep dat door de leerlingen onzer scholen en door onze onderwijzers of leraren niet zo licht zal worden gekozen; theoretiese kennis van dit gebruik is slechts nodig voor de beoefenaars der Franse letterkunde. En als in de ver-

1) Zie *Nieuwe Taalgids*, III, 310.

haaltjes die de schoolboeken bevatten werkwoordsvormen in de ‘Passé défini’ voor mochten komen, waarom kan de leraar of onderwijzer dan niet eenvoudig zeggen: ‘dat zijn nu vormen die alleen door schrijvers gebruikt worden’ en deze gelegenheid aangrijpen om, met behulp van parallellen uit het Nederlands, de leerlingen opmerkzaam te maken op het verschil tussen de beschaafde spreektaal en de litteraire taal? Men moest veeleer de jeugdige beoefenaars van het Frans verhinderen van deze tijd gebruik te maken als zij schrijven; immers, dan zouden zij geen gevaar lopen zich belachelik te maken door hem te gebruiken in brieven, jazelfs in het gesprek, hetgeen tans al te vaak voorkomt.

Het is wel moeielik om zich geheel en al los te maken van vroegere opvattingen. Zo wordt op de scholen nog vaak van ellipsen gesproken[1)], alsof in de taal niet alles ellips was. Om het gebruik van een tegenwoordig deelwoord te verklaren, hoort men helaas nog dikwijls, ‘dat het een afkorting is van een adjektieve zin’, waaruit een leerling noodzakelijk moet konkluderen dat een volledige zin dus eigenlik het primitieve en het ‘betere’ is. En toch ‘la langue parlée a sa logique, mais c'est la logique du sentiment’.

Dan, als men zinnen tot punt van uitgang van grammatikale oefeningen neemt, komt het er op aan dit uitgangspunt niet los te laten; want het begrip of de aandoening, niet de woordvorm, moet steeds voorop blijven staan. Eigenlik is het zonderling te zeggen dat *quoique* gevolgd wordt door de ‘subjonctif’, want dit is een los gezegde zonder verband met de taal; hoofdzaak is hier dat *quoique* gevolgd door een ‘subjonctif’, een koncessieve betekenis heeft.

4. In de k l a n k l e e r , volgens de methode der stylistiek, zal niet hoofdzakelik de vorming der klanken zelf ter sprake komen; ook hier zal het verband tussen taal en begrip of gevoel de beoefenaar aanleiding moeten geven om de nadruk te leggen op de verschillen van aksent, van duur en van uitspraak, waardoor de aandoeningen van de spreker aan het licht komen. Wij hebben reeds gezien dat, onder de uitdrukkingsmiddelen, de toon waarop een woord of een zin wordt gezegd een gewichtige plaats inneemt. Men ga eens na

1) Zie vooral J. VAN GINNEKEN, *Ellipsomanie*, in *Nieuwe Taalgids*. IV, 192. Ongelukkig heeft BALLY deze naam gehouden (zie o.a. *Précis*, p. 152) en geeft daardoor aanleiding tot verwarring. Zijn opvatting van het begrip is natuurlik juist: ‘on voit donc que ce qu'on appelle une ellipse n'en est pas une au point de vue psychologique’.

welke verschillende gevoelswaarden door de vraagtoon kunnen worden aangeduid: spijt, ongeduld, enz.; en welke onmisbare aanwijzingen voor de ‘maatschappelike nuance’, bijv. de snelheid of langzaamheid van het spreken, de ‘verzorgde’ of ‘slappe’ uitspraak kunnen geven.

Het bovenstaande is, zoals ik reeds heb gezegd, slechts bedoeld als een middel om de taalleraars op te wekken tot lezing en bestudering der werken van BALLY. Ik heb mij opzettelik tot de hoofdlijnen zijner methode beperkt en eindig dit overzicht met de wens dat zij in onze taalboeken en in ons onderwijs weldra zal worden toegepast.

Groningen.
J.J. SALVERDA DE GRAVE.

Over een vers van Guido Gezelle.

Aan de vriendelikheid van Mej. Dr. ALEIDA NYLAND danken we de volgende mededeling:

STIJN STREUVELS antwoordde op de vraag, gedaan in de *Nieuwe Taalgids*, 5de jrg. blz. 15, naar aanleiding van een dichtje van GEZELLE, ‘Liederen, Eerdichten et Reliqua’, blz. 44 het volgende:

‘GEZELLE heeft dat versje gezien (niet te Gent), maar te.... Poperinghe op den gevel van een huis onder een kapelletje - hij kende het ook misschien wel vroeger, want het is hier vrij algemeen gekend bij bejaarde lieden. GEZELLE heeft niets anders gedaan tenzij - op aanvraag van Pastor BUSSCHAERT, die er een liedje van wilde maken (en ook gemaakt heeft) - er eenige strophen bij gedicht en *latertijd* 't geheel in zijn bundel L.E. et R. opgenomen.’

Amsterdam.
N.

Een oude en toch nieuwe waarheid.

‘Dasz es eine Zeit gab, wo die Dichterseele nicht schrieb, sondern sprach und “noch schreibend lebende Sprache tönete”, wo man nicht las sondern hörte, haben erst die HAMANN und HERDER wieder verkündigt; dasz jeder rechte Deutsche eine selbsteigene, lebendige Grammatik über allen Sprachmeisterregeln sei, sollte JACOB GRIMM erst betonen’.

ERICH SCHMIDT. *Lessing* II, 685.

Een zestiend' eeuwse taal voor literair verkeer.

Nog altijd doet de schematiese voorstelling opgeld dat, wie kennis maken wil met onze oude en oudste literatuur in engere zin, voor de Middeleeuwen vrijwel uitsluitend Vlaamse en Brabantse geschriften te verwerken krijgt, die in de 16de eeuw plaats maken voor Hollandse, terwijl zich in onze gouden eeuw uit die beide elementen een literaire verkeerstaal ontwikkelt, die in de komende tijden (18de en 19de eeuw) voertuig zal worden van de gedachten van elk Noordnederlander die zijn landgenoten wat te zeggen heeft, onverschillig of hij zelf van Groningsen bloede, uit Zeeland of van waar ook geboren is - kleine verschillen buiten rekening gelaten.

In zijn artikel *Bibliografiese mededelingen over de dietse vertalingen der Imitatio Christi*[1], wees Dr. De VOOYS er al op dat deze voorstelling herziening behoeft. Immers, een belangrijk voorspel van de 16de eeuw wordt over 't hoofd gezien: de Sassiese taal van de moderne devotie, die aan weerszijden van onze tegenwoordige grenzen verstaan werd. Juist in de stichtelike literatuur is een levendig geestelik verkeer geweest tussen die gewesten omstreeks 1500. Daarvan kunnen tal van handschriften getuigen o.a. in de bibliotheken van Düsseldorf, Wolfenbüttel, Münster e.a. ‘De geschiedschrijvers van onze letterkunde spreken wel van Duitse invloeden op Holland gedurende het Beierse tijdperk, maar de veel merkwaardiger invloed van de Nederlandse mystiek op Duitsland lieten zij onvermeld, omdat zij de stichtelike literatuur buitensloten’ (blz. 370).

Buitensluiting van s t i c h t e l i k e literatuur is niet 't enige waarover te klagen is.

Dat er Groningse, Overijselse, Gelderse enz. dialekten bestaan, een kind weet 't, maar gedrukt onder de ogen van 't publiek gebracht worden die dialekten nù niet anders dan in, meestal humoristiese novellen-bundels die de opzettelike bedoeling hebben bewoners van een bepaalde streek nader, ook in hun taal, te typeren. Maar een ernstig

1) *De Katholiek*, CXXI (1902), 357-372.

vertoog over ernstige materie te schrijven in een bepaalde streekspraak - uitgezonderd natuurlik in die gans aparte *taal*, 't Fries - zal niet licht bij iemand opkomen.

Welnu, de beoefenaar van de Nederlandse letteren in engere zin - haast had ik gezegd, met een hedendaagse term: van de fraaie letteren; maar die naam is toch wel niet toepasselik op veel wat in vroeger eeuwen gepubliceerd werd, al nemen bloemlezingen, die natuurlik van alle tijden een specimen willen geven, dan ook wel stukken op die voor onze hedendaagse kritiese smaak zeker niet meer tot de belletrie te rekenen zijn - de beoefenaar van de Nederlandse letteren kan in de waan verkeren, door z'n handboek in die mening versterkt, dat ook in vroèger tijden nooit iets in Gronings of Overijsels of Gelders is geschreven, tenminste niets dat kennisneming waard is. Maar dan miskent hij, in z'n onwetendheid, behalve, zoals reeds gezegd is, van massa's theologiese geschriften, ook de belangrijkheid van historieboeken, rechtsbronnen, processen, dagboeken, die, nu alleen door de vakman geraadpleegd, nu ja, niet belangrijker maar evenmin minder belangrijk zijn dan veel wat onze grotere en kleinere bloemlezingen trouw, van een vast repertoire, in groter of kleiner fragmenten opnemen.

Ik denk er niet aan om HOOFT's 'Nederlandsche Historiën' literair op één lijn te stellen met b.v. de zo kersvers verschenen kroniek van de Groninger ABEL EPPENS. Maar als we HOOFT's boek - en dat doen we - behalve om z'n literaire waarde oòk lezen omdat 't de moeite waard is te weten hoe iemand de historie beoordeelt van de tijd die hij geheel of ten dele beleeft, dan is HOOFT niet belangrijker dan ABEL EPPENS, de nuchtere Groninger, die omstreeks 1580 de geschiedenis beschreef van de opstand tegen Spanje, meer in 't biezonder in zijn eigen gewest; en dan verdienen boeken als dat van de laatste, in z'n eigenaardig Gronings dialekt, de belangstelling van meerderen dan van die enkele vakmensen.

Ik wil in de volgende bladzijden trachten aan te tonen dat dat dialekt - 't memoreren van ABEL EPPENS' naam en boek heeft me al gebracht waar ik wezen wil - dat ik nu maar met de makkelike term Overlands of Oosters, d.i. dan ten slotte in hoofdzaak Sassies, zal bestempelen, in 't midden van de 16de eeuw in de kringen van vele gelovigen - en wie vallen er eigenlik in die tijd buiten die kringen? - een belangrijke rol heeft gespeeld; dat dat Overlands door velen wier eigen taal het, door geboorte, niet was, is gekozen als voertuig van hun gedachten, omdat zij zodoende met hun geschriften een veel groter publiek konden bereiken dan wanneer zij zich be-

dienden van enige andere taal. Een ontdekking is dit niet: Prof. PIJPER wees hierop reeds in 1883 in zijn proefschrift over JAN UTENHOVE; in de inleiding tot de werken van enkele zeer bekende 16de eeuwse hervormers, opnieuw uitgegeven in de *Bibliotheca reformatoria neerlandica*, deed Prof. CRAMER 'tzelfde. Maar een opzettelik onderzoek werd aan die zaak nog niet gewijd.

Een definitieve behandeling wil ook dit opstel niet brengen; daarvoor is 't bovendien hier de plaats niet. Maar de zaak is belangrijk genoeg om er nogmaals de aandacht op te vestigen en belangstelling voor te wekken.

Twee, overbekende, historiese feiten moeten even gememoreerd worden: 1o. dat, tot omstreeks 1560 - 't is juist de grootste eerste helft van de 16de eeuw waarop ik wijzen wil - de blik van de hervormers en hervormingsgezinden nog vrijwel alleen op Duitsland is gericht: vandaar komen nog de mannen die 't nieuwe licht brengen, zelf, zo 't mogelik is, en anders door geschriften; en 2o. dat de Nederlandse vluchtelingen hoofdzakelik over de oostergrenzen hun heil zoeken en hun kerken stichten in Oost-Friesland, later ook zuideliker, de gehele Rijn langs tot aan Straatsburg. Het is, na 1530, een onophoudelik komen en gaan van Nederlanders, van Neder- en Opperduitsers binnen een streek die de Nederlanden omvat en, in ruwe trekken, Wezer en Rijn tot oostelike grenzen heeft.

Dat zich, bij een dergelik verkeer, in tijden en streken waarin nog geen sprake is van een algemene omgangstaal en 't kennen van een vreemde nog maar 't deel is van heel enkelen, een sterk sprekende behoefte doet gevoelen aan een gemeenschappelike taal die, zij 't dan ook hier en daar met enige moeite, toch vrijwel verstaan wordt, is duidelik. Een Hoogduits dialekt kan dat niet zijn: dat staat te ver van 't Nederlands af, een West- of Zuid-Nederlands dialekt om omgekeerde reden evenmin. Maar 't Nederduits d.w. hier dan zeggen, 't Sassies, de taal die gesproken wordt in ons land in Groningen, Drente, Overijsel en Gelderland, en, over de grenzen, in Oost-Friesland, Hannover, Westfalen en een klein gedeelte van de tegenwoordige Rijnprovincie (natuurlik onderling weer met kleine verschillen) kan helpen. Niet zò ver staat dat Nederduits af van Hollands en Vlaams of 't kan in Noord- en Zuid-Nederland, al is 't met wat moeite, verstaan worden; niet zoveel ook verschilt 't van Hoogduits (dat van 't Nederduits gescheiden wordt door een lijn die ongeveer van Keulen over Kassel en Maagdenburg naar Frankfort a.O. loopt) of ook de Hoogduitsers kunnen geschriften in die taal wel genieten.

Dit vereist nader bewijs dat 't best geleverd wordt door 't afschrij-

ven van enkele regels uit geschriften van verschillende oostelike streken afkomstig. Wat 't vierdubbele voordeel biedt dat ik tegelijk alles aantoon wat hierboven beweerd is (afwijking van Hollands en Vlaams-Brabants; niet zò of 't kan toch begrepen worden; overeenkomst met Hoogduits; onderlinge verschillen).

Eerst, opklimmend van Zuid naar Noord, een paar Gelderse getuigen.

In een oud ‘schuttenboeck’ van de schutterij te Huissen komt 't in later tijd geboekte verhaal voor van de aanslag op die stad in 1502[1]. Daaruit dit fragment: ‘Ende hij tooch... 's nachts over, in meynonge onse vrunden, die tegen Huissen omtrent Pottings-huys aver lagen (te verslaen)... Und onse vrunden vingen van den Gelderschen aver III^{c}.’

De rentmeester van de bannerij van Bronkhorst schrijft aan WOLTER DE RODE VAN HEKEREN TOT OVERLAER over de tocht van ALVA's troepen naar Jemmingen[2]: ‘Oeck heb ich vernamen na thijdonge. In den irsten byn ich up Hacforden gewest und den jonckeren off scholt van Zutphen hefft my bericht, dat Sijn L. alle gelech dussen dach ann unser Gen. Fr. avergeschreven hefft... De kryesluyden bynnen verfolget und dair umher und all doetgeslaegen... der bynnen 20 rutter uth Doetkem gereden um [dat hus] tho besien... Oeck heb ich dorch unser Gn. Fr. befell up dat fer bestuert tho Bronckhorst und van den bellden in der kapellen dergelicken.’

In het richtboek van de stad Hattem komt op 't jaar 1588 in een pardon 't volgende voor:[3] ‘Is baven desen int gerichte erschennen JOHANNA REMMELS dochter midt GERRIDT TIOHELER, oeren in deser vaken gekoeren und thogelaten mumber, und heft mede den vorscreven borgen ter gerechter waerborgschap gesteltt, und vermitz desen stellende eine handtschrift, haldende op JENNEKEN IN DEN RENSSEN van viftigh golden gulden, onderteikend doer WILLEM VAN LAER. Sulcher gestallt woeferne obgenante borghen inn ennighen schaden ferner’ enz.

Burgemeester, schepenen en raad van de stad Elburg schrijven 7 Des. 1557 aan 't stadsbestuur van Keulen: ‘Wairup uwer strengicheit, vest-und wisheit wy gueder meynongen niet verhalden muegen, woe dat wy sulkx, als die schelung der obgeruerten jairmarkten an enige steden to verbliven net mechtich sinnen, diewiele die straff und bruecken up die ongehoorsamen und weigerigen unser jairmarkten

1) *Bijdr. en Meded. van Gelre II*, blz. 325/326.
2) *Bijdr. en Meded. van Gelre II*, blz. 327/328.
3) *Bijdr. en Meded. van Gelre II*, blz. 359/361.

staende und verordent den here van den lande van Gelre tostendich und gehorich sinnen, will uns derhalven' enz.

Van JACOB SOROER, een te Deventer in 1534 gevangen genomen Wederdoper wordt gezegd, dat hij[1] 'van den gedeputierden voir den Burgemeister in der tyd aengesproeken dat hy ontemlicke woirden gesproeken solde hebben op dat werdige sacrament der bichte en anders, nae inholt etlicker tuychnisse in onses stadt boick geteykent, zyne onscholt ten irsten dair voir erboeden [hefft], dan dair nae avertuget nae luydt onses stadtboicks, en die dieners utgesant um hem vast te maken voirvluchtig geworden [is].'

Uit de annalen van de memorie van SINTE CUNERA te Kampen:[2] 'Int jaer ons heren dusent vyfhondert ende xlij hebbent de olde memoriemeysters pilgrum JANSS und BERENT VAN WERDEN ouergeleuert die nye memoriemeysters, to weten ANDRES TYMMERMAN unde GHERYT IN DEN RAEM, een frye altaer.... und dat sullen de olde memoriemeysters soe overleueren, opdat de memorie best in eeren bliue, und oock daeromme, dat die nye memoriemeysters bet in oer verstant moegen coemen,' enz.

In de mark Woolde onder Hengelo had in 1571 een markengericht plaats 'ter instantien der gemeenen bueren van Woelder Marke tegens JAN TEN SELENVELDE, verwerer.'[3].... 'Soo sich JAN voirg. averst onderstonde sich to misbruycken oder jemandts to nae dede.... tegens den kleinen soo woll als den groetsten, soo sal JAN voirg. tot gesinnent des voirg. marckenrichters geholden syn, bynnen drye sonnen up te breecken unde daervan te ruyme, huis, hoff mit alle dat lant verlaetende sonder eenich wedderseggen, waarvoor JAN und TONNYS voirg. borge geworden, by alsoo dat soo woll die marckenrichter als die gemeene bueren met der gantzen marcken des alweeg buten schade bliven sullen.'

De Ommelander edelman JOHAN RENGERS schrijft ± 1585:[4] 'HERMEN WIJFERING, jnder tijt olderman to groningen, gebeden Ju vndergesc. bij pene een marck goldes, dat gij alsulcken torff, als gij van den heren compaignie torff vercofft, in horen veen gekofft afffuert vnd alnoch bij w staende hebben, vnuerkofft vnd vnuerfuert laten, besz. ter tijt deselue torff in handen der compaigne edder horen darto

1) *Overijsselsche Almanak voor oudheid en letteren*, 1838, blz. 148-149.
2) *Overijsselsche Almanak voor oudheid en letteren*, 1841, blz. 95.
3) *Overijss. Almanak*, 1838, blz. 178-179.
4) *Werken van den Ommelander edelman Johan Rengers van ten Post*, uitgegeven door Mr. H.O. FEITH, Groningen 1852, Deel II, blz. 176.

verordenten factoren CORNELIES FUNCK vulgedaen vnde betalt sullen hebben' enz.

En ten slotte, voor we de grenzen overgaan, nog enkele losse woorden en zingedeelten, ontleend aan de kroniek van de straks reeds genoemde ABEL EPPENS, tijd- en landgenoot van JOHAN RENGERS:[1]... dan sal Roem (Rome) gaen we Babylon ergaen is (blz. 44);... daeromme sick up den 23 Maii sick namakende myt een haestigen und stolten gemoet (blz. 196);... gy van den Dam comen all telagen (blz. 102); TAXIUS EWSUM sulven geleidede (blz. 301)... nu hadde ick mijn kinderen daer und dreff nene koephandel (blz. 302);... des solden sie ten besten duyden daeromme ick niet hadde to geven; vole muchte ick neit missen, weinich weer neit angenaem (blz. 302)... tom diel veryaget (blz. 311); woe RENGERS sy na ALANSONIO affgeveerdiget, ys tvoeren gesecht. Dusse hebben haeren anganck hadt bij den Prince (blz. 368);... soe lange die borge die religioen levede und nene sectarie tolatende was, sampt die heren enz. (blz. 371).

Met m'n eerste voorbeeld van over de grenzen overschrijd ik tegelijkertijd even in achterwaartse richting de mijzelf gestelde tijdgrens, door een proloog op te nemen geschreven voor een Overlandse vertaling van de *Imitatio Christi*. Het stuk is voor mijn doel te merkwaardig om het achterwege te laten.[2]

Deme almechtighen gode to eren, allen cristenen gelovigen luden to beteringhe unde to troeste. is een boeck van enen geisteliken verstendigen manne vergaddert in den latyne. Unde want dit latyn de ghemeynen lude nicht alle en verstaen. so hebe ic deme solven unser aller schepper unde gesuntmaker to eren den sympelen luden unde my solven to beteringhe unde umme myner sonderlingher vrende begherte willen. up des ghenen troest de nemande up de lenghe de sick up eme redelike verlet unghetroestet en latet. my angenomen dat solve boeck in dudesche to setten. den synne up vele eynden meer dan der formen der woerde te volghen. Unde een ytlick mensche mach hijr inne vynden dat eme denet Unde we sick gherne beterde de neme alle daghe een deel des bokes vor sick unde betrachte dat wal. unde richte sick myt andachticheit unde vlyte daer na. Unde dyt boeck is genomet van der navolghinge cristi unde versmanisse aller ydeler sake der werlt.[2]

1) *De kroniek van Abel Eppens tho Equart*, uitgegeven door Jhr. Mr. J.A. FEITH en Dr. H. BRUGMANS, Deel I. Amsterdam 1911.

2) Ik citeer naar het in *De Katholiek* CXXI, blz. 371 door Dr. DE VOOYS gepubliceerde afschrift van het in de Universiteitsbibliotheek te Münster berustende Hs. (Paul. Bibl. N°. 207).

2) Ik citeer naar het in *De Katholiek* CXXI, blz. 371 door Dr. DE VOOYS gepubliceerde afschrift van het in de Universiteitsbibliotheek te Münster berustende Hs. (Paul. Bibl. N°. 207).

In 1542 verschijnt een Hoogduitse Kerkenordening voor Brunswijk en Lüneburg. De predikanten verzetten zich, de superintendent ziet zich genoodzaakt een Nederduitse vertaling 't licht te doen zien en zegt nu in 't woord vooraf:... so hebbe ik, iuw unde iuwen Parkinderen, de sunder Twivel ock gerne öhrer Moder Sprake lever wenn eine frömde hören, to gude mit dem Drücker HENNINGGO RUDENO gehandelt, dat he de genömede Ordeninge in sassischer Sprake noch einmal upgelegt unde gedruecket heft. So gy denn nu nene Entschueldinge, darmede gy iuwe Nalaticheit länger smuecken kuendt, meer hebbet.[1)]

Een Maagdeburger raadsheer GEORG TORQUATUS heeft (± 1530) zijn biografie geschreven in een wonderlik mengelmoes van Neder- en Hoogduits; 't eerste was hem natuur en deed hem b.v. schrijven: ‘ick hebbe de Schole besocht’, 't tweede leer, die hem b.v. de uitdrukking in de pen gaf: ‘ich lebe dir mit Mund, Herz und That’.[2)]

In Rostock wordt, 1542, een Hoogduits boekje vertaald, omdat de oorspronkelike uitgave ‘der Sprake halven dem gemeinen Mann unverständig, na Vermöge mit Hülpe etliker guden Fründe in düsse sassische Sprake’.

Hoe ‘dusse sassische Sprake’ in Mecklenburg er uit zag, tonen ten slotte de volgende verzen van JOH. LAUREMBERG, door mij ontleend aan 't bovengenoemde, reeds een paar maal geciteerde werk van Prof. KLUGE:[3)] ‘Unse sprake blift altid beständig und fest; als se ersten was, evenso is se ock lest. Juwe [dat is tot de Hoogduitsers gezegd] verändert sich alle föftig Jahr; dat können de Schriften bewisen klar: Einer kann mit groeter Moey kuem dre Regen lesen van der Spraek, de domals is im Gebruek gewesen: se is so lappisch und so verbrüdisch, dat man schier nicht weet, of it welsch is edder düdisch; men de Sprake in ganz Neddersaxenland blift unverrückt und heft bestand’.

De uitgestrektheid van 't Nedersassies taalgebied, de grote overeenkomst tussen de verschillende dialekten onderling op dit gebied en de betrekkelik kleine verschillen, de grotere afwijking daarentegen van Hollands en Vlaams lijken mij voldoende aangetoond.

Maar, al is er ook vóór de Hervorming wel eens wat geschreven in dat Sassies, toch blijft nog te beantwoorden de vraag: toen de Hervorming begon en z'n weg baande door heel Nederduitsland, is toen 't Nederduits als meest praktiese taal voor hun doel door de

1) FR. KLUGE, *Von Luther bis Lessing*, 2e Auflage, 99.
2) A.w. blz. 94.
3) Ald. blz. 109.

Hervormers *ontdekt* of *bestond* ze al als kultuurtaal en hebben de Hervormers er alleen een groter uitgebreidheid aan gegeven, er een breder terrein voor opgeëist; anders gezegd: werd een braakliggend veld voor en door 't literaire verkeer ontgonnen of een reeds, hoewel dan misschien bescheiden bebouwde akker meer gekultiveerd?

't Laatste was 't geval. Wel moeilik zijn de bewijzen daarvoor te leveren door onze eigen gewesten. Veel literair leven was daar niet. Enkele kronieken, als die van ABEL EPPENS, van SICKO BENNINGE, van EGGHERIC BENINGA, van JOHAN RENGERS en nog een paar andere wellicht, dat is alles waarop we wijzen kunnen waarin een eigen geluid gehoord wordt. Daarnaast staat de milder vloeiende en niet te versmaden bron van de kanselarij. De gehele Gelderse kanselarij, zoals we die kennen uit NIJHOFF's *Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland*, uit de *Bijdragen en Mededeelingen van Gelre*, de Overijselse, te vinden b.v. in de 20 jaargangen van de *Overijsselsche Almanak voor oudheid en letteren*, in de uitgaven van de *Vereeniging tot beoefening van Overijselsch Recht en Geschiedenis* en de Groningse kanselarij (zie b.v. SCHWARTZENBERG: *Groot Placaat en Charterboek van Vriesland*) bedienen zich van dat Nederduits waarvan straks voorbeelden gegeven zijn.

Maar veel rijker oogst bieden de niet-Nederlandse Nederduitse gewesten. Ik beroep me weer op 't reeds meermalen aangehaalde boekje van Prof. KLUGE: *Von Luther bis Lessing*. Als KLUGE eerst verteld heeft (blz. 94) dat in 't begin van de 16de eeuw in de hogere maatschappelike kringen in sommige steden van Nederduitsland 't Hoogduits langzamerhand 't Platduits gaat vervangen en hoe dat tengevolge heeft dat er dan eerst begrijpelikerwijs een wonderlik mengelmoes ontstaat, gaat hij voort (blz. 96): ‘Maar in druk vindt men dat mengelmoes nergens; gedrukte boeken vertonen steeds tot aan LUTHER's tijd toe zonder uitzondering een vrij korrekt Nederduits, al ontbreken daarin dan ook nooit aan 't Hoogduits ontleende woorden. Een rijke literatuur is uit die tijd bewaard gebleven. Hoe ingeworteld dat dialekt was, blijkt 't best hieruit dat Hoogduitse boeken slechts in Nederduitse vertaling ingang konden vinden en verspreid werden in Nederduitsland. En dat was niet alleen 't geval vóórdat LUTHER optrad, neen, nog ongeveer 50 jaar na 't begin van de Reformatie treffen we Nederduitse vertalingen van Hoogduitse originelen aan. LUTHER's Nieuwe Testament is sedert 1522 in 15 Nederduitse vertalingen verschenen. Ook EMSER's N.T. werd in 't Nederduits gedrukt. TAULER's *Sermones* verschenen in 1522 in 'n Nederduitse vertaling te Halberstadt, nogmaals te Frankfort in 1565’ enz.

Men ziet 't, 't Nederduits, beter: de Nederduitse dialekten waren er al, ook literair gesproken, als verkeerstalen binnen bepaalde streekgrenzen voordat de Hervorming eenheid zag en bracht en zich, prakties, voor haar doel van de machtige hulp verzekerde.

Nog één ding moet ik onder 't oog zien. Straks is gesproken van de Gelderse, Overijselse en Groningse kanselarijen. 't Is mogelik dat bij iemand de vraag opkomt: 'Kunnen we dan niet te doen hebben met een, door de Hervormers gekozen kunsttaal waarvoor de kanselarijen 't model gegeyen hadden?'

A priori voor de 16de eeuw 't bestaan van een, van de gewone omgangstaal afwijkende, aparte, op zich zelf staande kanselarij-[1] of kunsttaal ontkennend, meen ik voor die negatie ook wel bewijzen te kunnen bijbrengen al moeten ze, 't spreekt vanzelf, weer uit de literatuur geput worden.

Allereerst een brief, een brandbrief uit 't jaar 1560, door een paar verarmde landlieden gericht tot de bewerker van hun ongeluk, een Gelders edelman. De brief is volkomen natuurlik van taal en stijl - d.w.z. natuurlik door die stijlloosheid, die altijd aangetroffen wordt bij mensen wier dageliks handwerk niet is 't hanteren van de pen. Met titulatuur houden de schrijvers zich niet op; maar raak en kras zeggen zij in hun onbeholpen taal, wat zij van hun man verlangen[2].

Beschaafder is de Groninger EGBERT CLANT uit Stedum. In 't opschrift van zijn brief aan een zekere MELLO BRORSUMA blijft 't 'erntveste vnd erbare' niet achterwege. Maar overigens doet de inhoud van dit schrijven, door diepe verontwaardiging in de pen gegeven omdat de steller zich achter z'n rug vals beschuldigd voelt, geen ogenblik twijfelen of we hebben hier met levende echte volkstaal te doen[3].

Meer overtuigend dan deze beide brieven zijn wellicht voor sommigen de volgende gevallen.

Te Arnhem had, 28 Des. 1566, een getuigenverhoor plaats.[4] De

1) Natuurlik ontken ik voor die tijd niet 't bestaan van een kanselarij-*stijl*, die voornamelik gebaseerd is op titulatuur-eigenaardigheden! 't Is merkwaardig om te zien - en ik verwijs in dit verband naar de tweede alinea op blz. 114 van deze jaargang van *De Nieuwe Taalgids* - hoe gewoon van taal en stijl vele van de kanselarij en van partikuliere personen uitgegane stukken, brieven enz. worden, zodra men ze ontdoet van die malle opschriften, titels en onderschriften.
2) Door Dr. J.S. van Veen gepubliceerd in de *Bijdr. en Meded. van Gelre* X.
3) *Werken van Joh. Rengers van ten Post*, uitgeg. door Mr. H.O. Feith, II 314/17.
4) Afgedrukt in *Bijdr. en Meded. v. Gelre* XI, 435/37.

verklaringen van beschuldigde, de raadsheer in het Hof v. Gelderland AMELIS VAN MYNDEN en getuigen, WYLHELM MUYS en GERYDT DIE KREMER (die toevoeging bij de naam van de laatste is van betekenis) zijn naar het schijnt woordelik opgenomen. Dat woordelike luidt dan - één voorbeeld - aldus: ‘Ich haep, ghy en kent my in gener quaeder feiten. Hebt ghy u reckenschap dairup gemaeckt, dat wyll u fielen. Wairumb beschuldicht ghy ons? Het solde u konst siin thoe bewysenn’, zegt GHERYDT DIE KREMER, die van Zutfen is.

Een Deventer sekretaris heeft uitvoerig beschreven hoe in 1496 bisschop Frederik van Baden in Deventer gehuldigd is. Bij die gelegenheid sprak, op verzoek van Schepenen en Raad ridder WILLEM VAN BUCKHORST de bisschop aldus aan:[1)]
‘Hoechgebaeren Furst, gnedige lieve Heer! Schepenen en Rait uwer Gen. Stat van Deventer hijr tegenwoerdich begheren oitmoedelike dat uwe Genade hen doen willen gelyck uwe ff. Gnade voervaderen hen gedaen hebben. Als dat uwe ff. Gnade die rechterhant op die burst liggen willen en laven hen by oere oelde privilegien gewoenten en rechtigheden te laten... Sy willen desgelyken myt hantastingen laven guede ondersaten te wesen.’

Met deze vier voorbeelden meen ik te mogen volstaan. Ik hoop er in geslaagd te zijn achtereenvolgens te hebben aangetoond, zij 't in luchtige omtrekken, hoe groot 't gebied was waarbinnen de Nederduitse dialekten verstaan konden worden; dat die dialekten tot literaire doeleinden al vaker waren aangewend; en eindelik, dat we toch te doen hebben met de echte volkstaal, al bedient ook de kanselarij zich daarvan, natuurlik na ze van de nodige en behoorlike versiersels voorzien te hebben.

Die taal nu is welbewust en met opzet gekozen voor en gebruikt in de geschriften van velen die een zo groot mogelike kring van hoorders wilden bereiken.

Met opzet gekozen voor en in de geschriften van velen; ook doòr die velen? M.a.w. zouden de auteurs altijd zelf gekozen hebben, of zouden de belangen van drukkers en boekhandelaars hierbij ook dikwels een grote rol gespeeld hebben? 't Antwoord moet ik schuldig blijven, maar voorzichtigheidshalve diende de vraag toch gesteld te worden. Om in deze meer licht te brengen zal het van belang zijn naar handschriften te zoeken. Een vergelijking van manuskripten met de daarnaar gedrukte boeken kan veel aan 't licht brengen.

Omgekeerd zal ook meermalen een uitgever 't werk van een ook

1) *Overijss. Almanak voor Oudh. en Lett.* 1841, blz. 240.

in Holland veel gelezen Oosters auteur, om daar 't debiet nog te vergroten, hebben verhollandst of laten verhollandsen. Dat kan b.v. het geval geweest zijn met het werk van HENDRIK JANSEN, een ± 1525 te Barneveld geboren linnenwever die oorspronkelik tot de door HENDRIK NICLAES gestichte anabaptistiese sekte van het 'Huis der Liefden' behoorde en onder 't pseudoniem HIËL, d.i. 'het eenwesighe Leven Godts' schreef. Op zijn liedboekje: *Geestelicke Lieder om in Droeffenisse ende Blyschap te singen* is indertijd reeds de aandacht gevestigd door Dr. DE VOOYS[1]. Die wees ook op HIËL's taal, o.a. op het herhaaldelik in dat liedboek voorkomende *unde* voor *ende*, op 't Sassiese *sick* enz. Maar nu is 't eigenaardig dat in een ander boekje van diezelfde auteur: *Van de verborghen Eewicheit Christi*, nooit *unde*, maar altijd *ende* staat. Een van beide zal toch maar door HIËL zelf geschreven zijn. Overigens is ook in deze bundel 't Oosters onmiskenbaar: zonder uitzondering de derde naamval mannel. enkelv. met *m: dem mensche; die de eene Mensch dem anderen vertellet* enz.; uitdrukkingen als *beeldische wize* en vooral 't sassiese *sick*.

JOANNIS ANASTASIUS VELUANUS[2], geboren omstreeks 1520 of wat vroeger in de Veluwse gemeente Garderen, werd in 1544 pastoor in zijn geboorteplaats. Daar begon hij de Protestantse leerstellingen te bestuderen, met dit gevolg dat hij na zes jaar pastoor te zijn geweest in hechtenis werd genomen en een ellendige gevangenschap doorbracht op 't kasteel in Hattem. Onder borgtocht en belofte van in Leuven te gaan studeren eindelik ontslagen, ontkwam hij waarschijnlik naar Straatsburg. Met de naam van die plaats tenminste en met de datum 12 April 1554 ondertekent hij 't bekende geschrift waarom 't mij hier te doen is: *Der Leken Wechwyser*, in 't Overlands, zijn eigen taal dus, geschreven.

Het is natuurlik mogelik dat hij toen nog geen andere talen kende, 't niet waagde om in Vlaams of Hollands te schrijven, terwijl Hoogduits voor z'n doel niet verstrekkend genoeg was. Maar ik geloof hier toch wel aan opzet te mogen denken, als ik let op de ondertekening 'Straatsburg'[3] en op een plaats in een brief van ANASTASIUS uit

1) *Taal en Letteren*, XIV, blz. 321-325.
2) De hier gekozen volgorde van auteurs en geschriften is niet willekeurig, maar bedoelt een climax te geven.
3) Al ondertekende Anastasius 't voorbericht met Straatsburg daarom hoeft hij 't er noch geschreven, noch werkelik uitgegeven te hebben, wat twijfelachtig schijnt. Behalve om zijn vervolgers op een dwaalspoor te brengen kan hij met die ondertekening en dus met 't schijnbaar laten verschijnen van 't boekje in de Rijnstad ook bedoeld hebben 't geven van een soort burgerrecht aan zijn geschrift in die streek, 't willen laten doorgaan voor een daar thuis behorend boek, om zo 't debiet, waarvan hij in zijn geboorteland misschien zeker was, ook buiten de grenzen daarvan te vergroten.
Wat ik hier over 't leven van Anastasius, over z'n geschriften enz. meedeel is ontleend aan *Bibliotheca reformatoria neerlandica* IV bewerkt door Dr. F. Pijper.

Bacharach in 1558 aan Cassander gericht, waarin hij spreekt van zijn ‘libellum Belgicum’ geschreven tot vermaning van de *kleine man* (ad aliquam rudis populi commonefactionem). Voor de volksklasse was zijn boek dus geschreven, en door de volksklasse is het gelezen en herlezen. (Maar in Holland toch niet in deze uitgave. Ten minste in 1555 reeds verscheen een nieuwe bewerking, waarin de tekst ‘uit het Geldersche in het Hollandsche taaleigen overgebracht’[1)] was. En in deze vertolking is het boek blijven voortbestaan en beleefde nog tal van drukken).

Een heel andere bedoeling had hij met z'n in 1561 verschenen *Bekantenisz von dem waren leib Christi*, waarin hij de Duitse Jezuïeten bestreed en 't gebruiken van de Hoogduitse taal dus vanzelf was aangewezen.

Dat ook voor 't onder de schuilnaam Adamus Christianus geschreven boek: *Vom Nachtmal Christi* 't gebruiken van 't Hoogduits plausibeler was dan enig Nederduits dialekt, lijkt me door de mededeling dat de strijd over 't avondmaal hoofdzakelik onder de Hoogduits sprekende bevolking gevoerd werd, en dat in 't eind van 't boek de theologen te Wittenberg, Marburg en Leipzig worden toegesproken, in voldoende duidelik licht te staan.

In 't vijfde deel van de *Bibliotheca reformatoria neerlandica* (uitgeg. door Dr. S. CRAMER) komen twee geschriften voor, door de uitgever op grond van vele gegevens toegeschreven aan één auteur HENDRIK ROL, geboren te Grave. 't Eerste *Die slotel van dat secreet des nachtmaels* is geschreven in 't gewone Frankiese dialekt, 't tweede: *Eyne ware Bedijnckijnge, hoe dat hoochweirdich lichaam Christi van unsen unweirdigen lichaam to underscheiden jsz, doer Vrage unde Antwoorde* openbaart in z'n titel al z'n taal. Volstrekt niet onmogelik lijkt 't mij dat de *Slotel*, opgesteld tussen 1531 en 1533 toen ROL predikant was in 't Gulikse, niet in 't Overlands werd geschreven, omdat hij, ROL, geboren in een stad die nog tot 't zuiver Oostfrankiese gebied gerekend moet worden die taal nog niet machtig was. Na 1533 de *Ware Bedijnckijnge* schrijvend en inmiddels 't Gulikse voor

1) A.w. blz. 118.

Munster verwisseld hebbend, kan hij daar, midden in 't Westfaalse land, zich de taal hebben eigen gemaakt - wat 't meest voor de hand ligt - of hebben ingezien dat hij, wilde een groot publiek met zijn woorden bereikt worden, goed deed zijn in z'n eigen taal geschreven werk door een deskundige te laten omzetten in 't Overlands, om het daarna in die vertaling 't licht te doen zien.

Sterker bewijzen bieden mij de bladzijden door Prof. CRAMER gewijd aan de geschriften van MELCHIOR HOFFMAN 'den vader van het Nederlandsch Anabaptisme'[1]. HOFFMAN, in Zwaben geboren, bontwerker van z'n beroep, werd later predikant te Dorpat en koninklik Deens prediker in Kiel. Een tijd ook heeft hij in de Nederlanden doorgebracht.

Zijn *Ordonnantie* is het eerste geschrift 'dat in ons land of in Oost-Friesland is gedrukt, toen hij, na reeds in 1529 kort in het noorden te hebben vertoefd, daar in 1530 eenige maanden werkzaam was. Het zag in het 'Oostersch', het Nederduitsch of Saksisch, het licht. Of HOFFMAN op zijne zwerftochten zich deze taal zoo eigen heeft gemaakt, dat hij zelf het boekje daarin heeft kunnen opstellen (hij schrijft anders altijd hoogduitsch, zijne moedertaal), laat zich niet uitmaken. Indien niet, dan heeft een zijner volgers het zeker onmiddellijk uit zijn concept in het oostersch vertaald; gelijk zijne nederlandsche boekjes ongetwijfeld vertalingen uit het Duitsch zijn: immers het is moeilijk aan te nemen, dat hij bij een verblijf in het noorden, dat zoo kort heeft geduurd, zich goed in onze taal zou hebben leeren uitdrukken.'[2]

Het werk waarvoor Prof. CRAMER de inleiding schreef waaraan deze woorden zijn ontleend, is een Hollandse vertaling van het Overlandse origineel van 1530; met zoveel woorden vermeldt dat de Amsterdamse uitgever van de herdruk: 'Soo hebbe ick my voorghenomen, dit selve Boecxken, vvt het Oostersche, in de Nederlandsche tale te verteren ende over te setten.' (Voorreden, blz. 3).

Van HOFFMAN's tweede geschrift, *Verclaringe van den geuangenen ende vrien wil*, dagtekenend uit de jaren 1530 of 1531, toen hij in ons land vertoefde, is alleen een Hollandse vertaling naar 't Duitse origineel of koncept of naar een mondelinge voordracht over. Prof. CRAMER meent[3] dat 't boekje op Hollandse, niet b.v. op Oostfriese lezers berekend was. Dat is mogelik en dan is de taal ervan verklaard en gemotiveerd. Maar wat belet te geloven dat ook dit boekje in

1) *Bibl. reform. neerl.* V. 125-314.
2) A.w. blz. 133/34.
3) A.w. blz. 174.

Overlandse bewerking bestaan heeft en òf daaruit òf uit 't origineel weer is overgezet - gelijk zo herhaaldelik gebeurd is met werken van HOFFMAN en anderen - ten behoeve van die gelovigen die een werk toch dan eerst konden proeven en smaken als zij 't in hun eigen taal voor zich hadden? Die gissing is zoo boud niet als men ziet dat dat inderdaad 't geval is geweest bij een derde geschrift waarin HOFFMAN's denkbeelden zijn neergelegd naast die van z'n bestrijders.

Op 11, 12 en 13 Junie 1533 werd te Straatsburg een dispuut gevoerd tussen BUTZER en de andere predikanten der stad enerzijds en SCHWENCKFELD, HOFFMAN e.a. anderzijds.[1] 'Spoedig na den afloop is door BUTZER een verslag van HOFFMAN's betoogen en van zijne eigene bestrijding daarvan ter perse gelegd'. Dat geschrift verscheen, in 't Hoogduits, in 1533. Nog in 't zelfde jaar zag een Nederlandse vertaling het licht onder de titel *Die handelinge van der openbaerder disputacie... te Straesburch* enz., maar er verscheen ook een Overlandse te Munster waarvan 't opschrift luidde: *Hanndelinge in dem opentliken gespreke to Straszburg iungest im Synodo gehandelt, tegen Melchior Hoffman, dorch de prediker darsuluest, van veer vernemliken stucken Christlyker leer unde holdinge, sampt getruwen dargeuen, ock der grunden, dar up Hoffman syne erdommen settet.*[2]

Dat de werken van HENDRIK NICLAES, de stichter van het 'Huis der Liefde' in het Westfaals geschreven zijn, zou niets biezonders hebben als men weet dat de man (in 1501 of 1502) te Münster geboren werd, ware het niet dat zijn levensomstandigheden en zijn relaties hem tot een alles behalve engbegrensd Münsterlander maakten. Men oordele zelf of er niet alle recht is te spreken van een met opzet zich bedienen van de Overlandse taal bij de kosmopoliet, die tussen 1530 en 1540 in Amsterdam woonde, tussen 1540 en 1560 in Embden, in 1552 of 1553 in Engeland, daarna te Kampen, eindelik ± 1579 in Keulen (waar hij in 1580 of 1581 stierf), in diezelfde jaren bovendien herhaaldelik voor zijn zaken in Holland en Brabant (en Frankrijk) was en die z'n boeken liet drukken bij PLANTIJN in Antwerpen, bij VAN BORNE te Deventer, bij VAN HASSELT in Kampen, bij de BOHMBERGERS in Keulen.[3]

Ook van zijn taal een enkel specimen.

'Liedern edder Gesangen, am dach gegeuen, vm desto mehr alle

1) A.w. blz. 201.
2) *Bibl. reform. neerl.* V. 211/212.
3) Deze biezonderheden zijn ontleend aan een artikel van Miss C. FELL SMITH in de *Dictionary of national biography*, Vol. XIV (1909), 427-431.

jonge Jöget thogewilliger to de Gehorsamheit der Forderinge des Denstes der Lieften tho betrecken, vp dath se alle die de Waerheit lieuen, de hillige vnde godtsälige Vorstandenisse, die vth idt Herte der Lieften vnde der Barmherticheit fletet vortrüwen.... Overst de grotste Düsternisse vnde errende Blindtheit, daer de Minsch aldermeest mede befangē is, is desse, dath he sick suluē so stoltelick eine Wetenschap annimpt.'[1)]

Van de Hervormingsprediker, PIETER HASAERT, Westvlaming van geboorte, een zwerveling en banneling als geen ander haast, die behalve in zijn vaderland, ook in Engeland, in de noordelike Nederlanden, in Oost-Friesland en de Rijnprovincie gepredikt heeft, in 1579 leraar was te Sluis en in 1598 te Naaldwijk overleed, vind ik in het *Nederl. Archief voor Kerkgeschiedenis* (Nieuwe Serie, Deel VIII, blz. 202-204) een brief afgedrukt, afkomstig uit het archief der evangelisch-reformierte Kirche te Embden, met dit, voor de Westvlaamse steller wel eigenaardige opschrift: 'An Eerwerdeghe godvruchteghe Dienaeren der ghemeente Christi Jesu *tho* Embden'. Westvlaams zijn evenmin de vele *zolde*'s in dit epistel, waarnaast slechts tweemaal *zoude* voorkomt, en ook niet *untfanghen* en *unser*.

Andere Hervormers, wier werken in 't Overlands verschenen ga ik nu verder stilzwijgend voorbij. Alleen hierop moet ik nog wijzen. Een man als ADAM PASTOR b.v., die te Dorpen in Westfalen geboren werd, kan - ik laat nu hier opzet eens geheel buiten beschouwing - om die reden al of alleen in 't Sassies geschreven hebben. Maar nu is 't heel niet onmogelik dat deze, hier dus misschien toevallige omstandigheid mede oorzaak is geweest dat anderen, zich geroepen voelend de leerstellingen van PASTOR te bestrijden, daarvoor dezelfde taal kozen als de man gedaan had tegen wie zij meenden te moeten opkomen. Dat kwam meer voor. Zo zond DIRK PHILIPS een geschrift in 't licht *Van der Geistelike Restitution* gericht tegen de *Restitution* van BERNARD ROTHMANN. Een paar woorden er uit zijn al voldoende om de taal te doen kennen: 'Dar na so kamet dat figurlike Ryck DAUIDTS des soens ISAI, de dar was de kleinste manck syner broeders vnde de herder der schapen synes vaders, de van der herde edder cudde genamen, vnde thom koning ouer Israel van dem propheet SAMUEL gesaluet ysz' enz. 'Nochtans vergat DIRK zijn Nederduitsch niet, dat hij in Friesland geleerd had. Want hij vertaalde met eigen

1) Uit de Vörrede van: *Comoedia*, Ein gedicht des Spels van Sinnen, dorch H.N. am dach gegeven, vn̄ van Em oppet nye öuerseen vn̄ vorbetert. Anno 1575 ter Haarlemse stadsbibliotheek.

hand zijn boek in 't Hollandsch, wat daaruit blijkt, dat hij zich bij de vertaling belangrijke wijzigingen in den tekst veroorlooft, wat een bloot vertaler niet zou doen'.[1)]

Eindelik kom ik tot de werken van MENNO SIMONS.[2)]

Groot in aantal bieden zij meer gelegenheid tot dokumentatie dan de werken van vroeger genoemden, al moet even gememoreerd dat natuurlik weer de uiterste voorzichtigheid betracht moet worden bij 't 'aantonen', omdat we niet weten hoeveel latere uitgevers van MENNO's werken daarin ten behoeve van een dikwels ander publiek dan waarvoor ze aanvankelik bestemd waren, veranderd hebben. Om één voorbeeld te noemen: de grote folio-uitgave van 1681 van MENNO's gezamenlike werken is geheel ont-Overlands-t. Maar ook in oudere drukken van zijn werken staat men vaak voor 't raadsel dat geschriften, waarin men de Sassiese taal zou verwachten in een zo goed als zuiver Frankies gesteld zijn. En als een geval als dit voorkomt dat 't tot de toen te Embden verblijvende JOHANNIS à LASCO gerichte *Een corte ende clare Belijdinghe vander Menschwerdinge ons liefs Heeren Jesu Christi* (1544) in 't Frankies geschreven is, maar *Eyne klare, vnwedersprekelike Bekentenisse vnde anwijsinge vth den gront vn kraft der heyligen scrift voruatet* enz., MENNO's verdediging tegen de *Defensio* van dezelfde JOHANNIS à LASCO in 't Oosters, dan vraagt men wat van dat verschillend taalgebruik de reden kan zijn en is wel zeer geneigd bij één van beide geschriften aan ingrijpen van drukker-

1) *Doopsgezinde Bijdragen*, 45ste jaargang, blz. 107/108.

2) Een zeer belangrijk artikel, 'MENNO's Taal', dat mij uitnemende diensten heeft bewezen, werd in de 45ste jaargang van de *Doopsgezinde Bijdragen* gepubliceerd door nu wijlen Ds. G.E. FRERICHS. Juist omdat dit opstel voor een nauwkeurige bestudering van MENNO's taal wegwijzend mag heten, is 't zo dubbel jammer dat Ds. FRERICHS in de praemissen zondigde, wat hem, als niet vakman zeker niet zwaar mag worden aangerekend, maar waardoor natuurlik de hele bouw van 't werk scheef werd opgezet. Voor Ds. FRERICHS was er in MENNO's tijd (en waarschijnlik ook in z'n eigen tijd) in Nederland maar één 'behoorlike' taal, waarvan men zich kon en moest bedienen: de taal van de Zuidelike Nederlanden en van Holland. Al wat daarbuiten viel was minderwaardig dialekt. En nu is vrijwel z'n hele betoog er op ingericht MENNO te verschonen voor de door hem gebruikte - natuurlik door FRERICHS niet te ontkennen - Oosterse taal en er op te wijzen hoeveel er toch in die geschriften nog school dat goed Hollands was. Jammer genoeg heeft Ds. FRERICHS geen oog gehad voor 't opzettelike gebruik van 't Oosters in vele van MENNO's schrifturen, en daardoor dat gebruik en 't daarnaast voorkomen van 't Frankies in andere van zijn schriften aan verkeerde oorzaken toegeschreven.

uitgever te denken. Wenselik is 't dus, ons te bepalen bij die geschriften waarin 't originele van de daarin aangewende taal vast of vrij vast staat.

Dan is daar allereerst zijn *Gantz duidelijck ende klaer bewijs uyt die H. Schrifture, dat Jesus Christus is de rechte belovede David in den Geest... tegens de grouwelijcke ende grootste blasphemie van Jan van Leyden* enz. Is het wonder dat dit geschrift van 1535, gericht tegen twee Nedersassiese geschriften van ROTHMANN en tegen het optreden van JAN VAN LEYDEN te Munster, gesteld zijn in de taal die in de omstreken van Munster 't best verstaan werd?

Dat het beroemde *Fundamentboek*, dat eigenlik uit drie verschillende geschriften bestaat in 1539 verscheen in 't Overlands, is wederom niet vreemd als men weet dat MENNO in die jaren in Groningerland omzwierf. *Een schoon onderwijs ende leere hoe alle vrome Olders haer kinderen schuldich ende gheholden zijn de regieren* enz. daarentegen is, op zeer enkele Overlandismen na (de twee in de titel behoren tot die zeer enkele) Hollands. Maar als 't waar is dat MENNO dit boekje schreef in 1541[1] toen hij naar Holland vertrokken was, dan is de taal ervan daardoor en daarmee weer verklaard.

In dezelfde bundel van de Doopsgezinde Bibliotheek waarin 't *Fundamentboek* voorkomt, is ook gebonden een brief van MENNO aan de broeders te Franeker aldus beginnend: ‘Vvt grooter noot ende droeffenisse mijne herten schrijve ick u An. 55, dat my eenen brief behandet is van vijf broeders goedes geruchts onderteeckent’ enz. Op enkele uitzonderingen na komen hierin geen Overlandse woorden voor. Geen wonder: Franeker behoort niet tot 't Sassiese taalgebied. Fries had MENNO kunnen schrijven; maar 't kan zijn dat de broeders te Franeker niet uitsluitend Friezen waren en dat hij toch door allen wilde verstaan worden. Dan lag 't Hollands voor de hand. Dat was gebruik. Stukken, die door anderen dan Friezen gelezen moesten worden werden in 't Hollands geschreven, ook naar 't buitenland.[2]

1) Zie FRERICHS a.w. blz. 106. Daar wordt niet gezegd waarom 't boekje als in 1541 geschreven beschouwd wordt. Als Ds. FRERICHS maar niet de omgekeerde methode gevolgd heeft, en, ziende dat de taal van dat geschrift over de opvoeding Hollands was, gedacht heeft: dan zal MENNO 't wel geschreven hebben tijdens z'n verblijf in Holland.

2) In de *Hand. en Meded. v.h. Hist. Gen.* XIX vind ik b.v. op blz. 387 vlgg. zo'n brief van 't stadsbestuur van Bolsward aan dat van Keulen (1558). Volkomen zuiver, geheel vreemd aan Sassiese invloed is zo'n stuk natuurlik niet. Niemand verwacht dat. Maar woorden als ‘afholdinge’ e.d. zijn toch uitzondering, geen regel.

Sprak ik van MENNO's Hollandse geschriften dan moet men dat woord toch nergens zo opvatten als zou in die de auteur, gewend in 't Overlands te schrijven en te denken, zich niet verraden; *ghi* met de meervoudsvorm (*ghi sullen* b.v.) is herhaaldelik een stille verklikker. Maar *Eē claer onderwysinghe wt des Heeren woort van die gheestelicke verrysenisse ende nieuwe Geboorte* is volkomen zuiver. Nooit *ghi* met de meervoudsvorm van de 3de pers., geen bijbelcitaten naar een Nederduitse vertaling. Ik vond alleen op de voorlaatste bladzij: ‘onse envoldighe gave’. Zouden we hier te doen hebben met MENNO's eigen werk? Kan 't boekje zijn uit z'n Hollandse periode (1541-1543)? Of hebben we voor ons de omwerking van een drukker-uitgever?[1)]

Aan het taalgebruik in al de hiervoor genoemde werken van MENNO, van MELCHIOR HOFFMAN, VAN ROL, van HENDRIK NICLAES e.a. lag een uitsluitend praktiese bedoeling ten grondslag. Van wetenschappelike taalbeschouwing is bij hun geen sprake. Om de inhoud van het werk was 't hun en hun lezers ook, te doen. Om de taal als zodanig bekommerden zij zich niet.

Anders was dit bij JAN UTENHOVE, wiens vertaling van het Nieuwe Testament wij ten slotte zullen bezien. Hij, UTENHOVE, heeft getracht praktijk en wetenschap hand aan hand te doen gaan door 't scheppen van een kunsttaal. Door haar oorsprong al veroordeeld heeft deze zich natuurlik niet kunnen staande houden, en was oorzaak dat UTENHOVE's Nieuwe Testament weinig vlot van de hand ging en, met een hedendaagse term, een strop werd voor de uitgever. Heftig aangevallen, is UTENHOVE's schepping weldra bezweken. Voor ons, die meer weten van 't leven der taal dan men in de 16de eeuw deed, baart 't geen ogenblik verwondering dat een hybridies kunstprodukt, dat allen alles wou zijn, niet kon blijven bestaan. Maar histories beschouwd is de poging, door de drang der tijdsomstandigheden alleszins gemotiveerd en verklaarbaar, belangrijk genoeg geweest om ze in dat licht nogmaals te bezien.

Hoe is UTENHOVE op 't denkbeeld gekomen? Z'n leven geeft daarop 't antwoord.[2)]

1) Ik gebruikte voor mijn onderzoek naar Menno's taal de rijke verzameling van ondste drukken van zijn werken uit de bibliotheek van de Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam.

2) Al m'n gegevens hiervoor ontleen ik aan Prof. Pijper's boek: *Jan Utenhove*. Niettegenstaande Prof. Pijper zich maar in 't voorbijgaan met U.'s taal kon bezighouden heeft hij toch wel degelik oog gehad voor 't zeer eigenaardige daarvan en tot nauwkeuriger bestudering krachtig opgewekt; een opwekking die tot nog toe zonder resultaat gebleven is.

Geboren Gentenaar, van huis uit Oost-Vlaming dus, zag misschien geen enkel land hem zo weinig als juist zijn geboorteland. Al vroeg begint hij te zwerven, bezoekt achtereenvolgens Aken, Bonn, Keulen, Straatsburg - waar hij enige tijd woont en met CASSANDER omgaat - en vertrekt vandaar naar Engeland (1548). Uit Engeland trekt hij naar Zürich en naar Genève, is vervolgens weer korte tijd in Straatsburg (1549) om vandaar door Frankrijk naar Engeland te gaan waar hij tot 1553 blijft en er in die tussentijd de Nederlandse gemeente helpt grondvesten. In al die plaatsen bezoekt UTENHOVE natuurlik de vluchtelingen-kerken en heeft omgang met de lidmaten daarvan - een veeltalig mengelmoes. ‘Nederlanders’ zegt Prof. PIJPER[1] sprekend van de 5000 Nederlanders die zich al in Desember 1548 in Londen bevonden, ‘moet hier wel in den allerruimsten zin worden genomen. Ik versta er onder de bewoners van het onderste stroomgebied van Yperle, Schelde, Maas, Rijn, Eems en Weser.’

Is het wonder dat in 't brein van UTENHOVE 't plan rijpt te trachten een middel te vinden al die ‘Nederlanders’ voor hun geestelike hehoeften te helpen met één gemeenschappelike taal waarvoor al de dialekten hem wat verschaffen maar ook opofferen moeten?

Een begin van uitvoering geeft hij er al aan in zijn Geloofsbelijdenis en zijn Grote Catechismus. In de voorrede van dit laatste werk zegt hij zich dikwels buiten zijn eigen taal te begeven (die door het misbruik in hoge mate geschonden is), zowel opdat hij ze tot haar oorsprong mag terugbrengen, voor zover hem dat mogelik is, maar ook, opdat hij door de gemeente die uit menigerlei landen vergaderd is, beter verstaan mag worden.[2]

Op de eenmaal ingeslagen weg gaat hij voort bij de bewerking van zijn, daardoor haast berucht geworden, Nieuwe Testament, dat bij uit 't Grieks vertaalde tussen 1553 en 1556, de jaren in Embden doorgebracht. Toen hij de voorrede schreef was hij al (met à Lasco) op weg naar Polen; die is dan ook gedateerd: Frankfort 1 Oktober 1556. Op gelijke wijs als hij 't gedaan had in de inleiding van zijn Catechismus verantwoordt hij zich ook hier over zijn taalgebruik.

En welk beginsel lag dan aan dat gebruik ten grondslag? Niet 't invoeren van allerlei Overlandse woorden en Overlandse vormen van ook in 't westen bekende woorden - al komen er zo voor, en al is 't woordje ‘auer’ dat honderde malen aangetroffen wordt daaronder 't meest bekend, misschien wel omdat dat 't heftigst bevochten is. Neen, zijn nieuwigheden zijn hoofdzakelik: 1°. 't eigenaardige

1) A.w. blz. 55.
2) Pijper, A.w. blz. 126.

spellingsysteem, waarover men struikelde en dat z'n werk impopulair maakte, 2°. een ganselik gerekonstrueerd, geheel op Hoogduitse leest geschoeid deklinatie-systeem en 3°. de invoering van een stel 'handige' woorden die, zo ze al in 't Nederduits voorkwamen, daarin toch zeker uit 't Hoogduits waren overgenomen.

Enkele citaten mogen dit duidelik maken.[1)]

Joh. 20 : 15 Urauw, wat weçnst[2)] du? Wen zouckst du?

Handel. 8 : 37 End hiet den waghen still holden: en zy daelden beyde hénaf in het water.... 38. Doe zy auer haerop quamen wt dem water, greçp de Gheçst des Heçrē Philippum hénwegh.... 39 Philippus auer ward vonden in Azoto, eñ reyszde om̄haer eñ euaāgelizeerde allen steden.

Hand. 9 : 17.... op dem wegh, daer du haer quamst.

Hand. 10 : 10 Hy ward auer hōgherigh, end wolde wat anbijten, de wijle auer zy hem wat bereydden, viel ouer hem eçn entzetting des ghemoeds.

1 Cor. 13. Vveñ ick mit menschen end mit Enghelen tonghen sprake.

Rom. 8 : 24 Hope auer die ghezīē werdt, is gheen hope: Want hoe zolde iemand hopen dat hy ziet?

En uit de in de noot genoemde lijsteen paar tekenachtige woorden met hun verklaring:

Am is zo veel als, an eenem of dem. *Auer*, op hooghduydsch Aber, op Oostersch Auerst, op Latijn autem, vero porro etc.: wyszt an eçn achteruolgh eçner rede, of oock eçn halue teghenrede. In welckes plaetse in den nedersten landen (mer) ghebruyckt werdt. *Om zusz*, om niets. *Omhaer*, is, rond om̄, om̄ eñ om̄, hier end daer. *Uoorhén* is te voren. *Schaffnaer*, eçn voerzorgher im huyze die alle dinghen daerin beschicken moet enz.

Dit taal- en spellingstelsel paste UTENHOVE ook toe op zijn Psalmuitgaven. De lijdensgeschiedenis die hij daardoor zijn eigen werk berok-

1) Ik gebruikte 't mooie eksemplaar van dit N.T. dat 't eigendom is van de Maatsch. d. Nederl. Letterk.
Plaatsgebrek belet mij zo veel aan te halen als ik wel wilde. Niet alleen bevat de 'Voorrede' veel merkwaardigs, maar de lijst op de beide laatste bladzijden, behelzend 'Een korte verklaring zommigher wordekens in deze Testamente die niet an allen oorden des Nederlands euen ghelijck van dem ghemeynen mañ verstaen werden, ten nutte der eçnuoldighen hiertoe ghedaen', is leerzaam en waard in z'n geheel te worden afgeschreven.

2) Ik volg het voorbeeld van Prof. PIJPER door de *e* met cédille, die op de tegenwoordige drukkerijen niet meer voorkomt, in mijn transscriptie van UTENHOVE's N.T. te vervangen door *c* met cédille.

kende kan ik hier niet uitvoerig gaan meedelen. Wie wil, leze die na in het boek van Prof. PIJPER. De goede bedoelingen van UTENHOVE zijn door zijn tijdgenoten ten enemale ontkend of miskend, o.a. ook door DATHENUS.[1)] De uitgever voelde zich in de beurs getast en bracht op eigen gelegenheid veranderingen aan. Een en ander met dit gevolg dat UTENHOVE's werk deels door andere, vaak slechtere vertalingen vervangen werd, deels zo gewijzigd dat 't bezwaarlik meer voor zijn arbeid kon doorgaan.

Maar voor de nazaat behoudt zijn poging waarde omdat ze een uit kultuur-histories oogpunt merkwaardig verschijnsel geweest is.

Èn over dat Overlands èn over UTENHOVE's taal is hier 't eerste en zeker ook niet 't laatste woord gezegd. Ik hoop dat mijn vluchtige opmerkingen dit resultaat mogen hebben dat de aandacht gevestigd blijft op een terrein dat nog zo goed als braak ligt, maar een nader en meer nauwkeurig onderzoek overwaard is.

J.A. VOR DER HAKE.

H a a r l e m .

Vondel's Jephta.

.... Dat VONDEL juist in *dit* werk zich tot taak stelde te voldoen aan *alle* eischen die den dichter van zijn tijd van buiten af konden gesteld worden, dit heeft voor mij nog een andere beteekenis dan eerbied voor schoolregels of volgzaamheid of zelfs dan de eerzucht van een zeventiende-eeuwsch kunstenaar.....

Maar als een dichter zich zooveel grenzen stelt, gelooft ge dan niet dat zijn *gemoed* hem daartoe gedrongen heeft?

Het maakt volstrekt niets uit aan *welke* grenzen hij de voorkeur geeft. Dat is juist zijn kunst, dat hij binnen grenzen groot kan zijn. Jammer daarom niet over Aristoteles, als had die VONDEL kwaad gedaan. Wie grenzen aanneemt behoeft ze en begrijpt er de verdienste van. VONDEL behoefde grenzen: hij, die in zijn leven er nu toe geraakt was zich te voegen naar alle wanden - en toch bleef hij VONDEL -, hij moest wel verlangen te toonen - hij, maat-kunstenaar van den aanvang, - hoe men binnen de engste begrenzing de vrijheid van zijn ziel behield.

ALBERT VERWEY, in *De Beweging*, Mei 1911.

1) Pijper, A.w. blz. 225.

Laakbare eenzijdigheid.
Karakteranalyse naar aanleiding van de schriftelike taalopgaven van 't onderwijzersexamen in 1911.

Wie de verschillende hierboven genoemde taalopgaven vergelijkt, wordt een verrassend verschil gewaar. In de eerste Inspektie (Brab., Limb. en Gelderl.) hebben de drie kommissies alle 't zelfde klein programmetje; in de tweede Inspektie (Holl., Zeel. en Utr.) bespeurt men 'n bewonderenswaardige wedijver tussen de zes kommissies als tussen uitgevers met de grootste en bontste prospektussen. In de eerste Inspektie enkel 'n opstel, in twee uren, over onderwerpen zo algemeen-menselik, dat men in de tegenwoordige toestanden tevreden kan zijn; in de tweede Inspektie diktees, parafrasen, taalkundige benoemingen en 'n opstel waar dan nog maar 1¼ uur voor overschiet, over onderwerpen waaronder ook ‘De Huisklok’, ‘Wegwijzers’ en ‘Wie wel doet enz.’[1)]

We zien hier door de praktijk, twee verschillende richtingen scherp tegenover elkaar: Een fikse aanloop in de nieuwe richting (eerste Insp.), 'n bedenkelike sprong teruguit in de oude (tweede Insp.); snelle geavanceerdheid in 't Zuiden, reaktionair konservatisme in 't Noorden. In de lijst van de gangbare ideeën omtrent verlichting en donkerheid lijkt 't 'n karikatuur: de brabantse muts in 'n vliegmachine, de reuzehoed in 'n trekschuit.

Zo iets dwingt tot analyse, ook om 't prakties voordeel: 't scherpe kontrast moet de aandacht trekken van de autoriteiten en ze voor de drang naar 'n eenheidsprogram gevoeliger maken. Niet dat we dat op 't ogenblik gewenst zouden achten, maar er gaan sinds lang geruchten. Maar als er dan eenheid gekomen is, zal dan Holland brabants of zal Brabant hollands geworden zijn? Want eenheid vraagt hier zelfverlochening van een der beide partijen: 't verschil is te principiëel om te transigeren.

1) Dit laatste is 'n bedenkelik onderwerp, als men weet, dat in 't verslag van 'n examenkommissie aldaar voor enige jaren werd afgekeurd, dat de zin van 't spreekwoord in 'n verhaal was verklaard. 't Had 'n beschouwing moeten zijn, dus hier 'n liefdadigheidspreek.

In elk geval zullen we goed doen onze kwekelingen op beide gevallen voorbereid te houden en ondertussen kunnen we 't karakter van de aanstaande bondgenoot eens analyseren.

Als behorend tot de eerste Insp. vraag ik dus: ‘Wat zijn die hollandse deskundigen voor taalmensen?’ Aan hunne werken zult ge ze kennen. We nemen de laatste examenopgaven en beginnen met de spellingoefeningen.

In spellingoefeningen is wel wat goeds. Ze zorgen voor spelling-vastheid. Maar dat niet alleen. Immers, - en hier trachten we direkt de overdreven liefde voor die oefeningen te verklaren - onze aktieve natuur vindt daarin materiaal, onze energie afleiding, onze behoefte aan tucht bevrediging. Menigeen vindt dat alles ook op ander terrein, o.a. op 't exercitieveld bij de kazerne, op 't sportterrein. In ledige uren toch hoopt de ongebruikte energie zich op, die dan afgeleid wordt langs gestrekte rekrutebenen in militaire pas, of langs strakgespannen beenspieren die volgens internationale regels de bal in de goal schoppen. Zo wordt de jeugdige energie ook afgeleid langs penhouders, potloden, griffels, die volgens gangbare spelregels honderde letters in effen reeksen plaatsen. Speloefeningen zijn dan ook lang niet saai voor veel jongemensen zo min als voor de leraar die op dat punt jong gebleven is. Als ie dikteert: ‘Ten spijt van alle gunstige almanak-profetieën’[1] dan voelt ie z'n attentie aangenaam gekitteld: ‘Pas op’, denkt ie, ‘op die *ie* valt de klemtoon; zouen ze daar allemaal wel aan denken en twee *e*'s schrijven?’ En als ie voortdikteert: ‘was d*e* winter een*e* eindel*oo*ze reeks van zonl*oo*ze dagen’, dan geniet ie 'nzelfde prikkel vier keer.[2] En de leerlingen? Of ze op hun qui-vive zijn! Er is spanning in en vóór de banken. Vooral tegen de examens is zo'n animo geld waard. De foutecijfers, na afloop, werken als 'n loterijlijst: hier zuchtjes, daar handgewrijf, kortom er zijn emoties ontstaan, heerlike opgewondenheidjes in d'r effen leventje.

Vooral de klassikale behandeling van 'n kakografie op 't zwarte bord drijft de opgewondenheid tot de passie van 'n ouderwetse strooiavond: kinderen, evenals grote mensen, grijpen graag, en hier zijn de fouten als gezaaid. Zo ook associeert zich aan 't idee ‘taalles’

1) Examen Haarlem.
2) Van een in alle hoeken des lands om z'n taal en examenboekjes bekend kweekschoolleraar vertelde me 'n oud-leerling, dat ie 't kwalik nam als men 'n diktee te voren uit z'n gedrukt bundeltje instudeerde, vooral als dat aanleiding gaf tot weinig fouten.

dat van speelse kitteling, van animo, van vangen en grijpen, van qui-vive. Maar zo ook krijgt de taalles voor de nuchtere buiten- staander 'n bedenkelik karakter: ‘de bijzaak zou wel eens hoofdzaak kunnen worden’, denkt ie.

Had ik wel 't recht de zaak zo voor te stellen?

In de vorige jaargang[1] is er al op gewezen dat hollandse deskundigen vervielen in ‘letterdienst’, d.i. de spelling beoefenden òm de spelling. In de examen-opgaven van dit jaar zien we 't weer. Is die spelling dan op zichzelf zo'n begeerlik goed? 't Zou onzinnig zijn zo iets van 'n redelik wezen te veronderstellen. Er mòet dus aan die spelling iets vastzitten dat wèl als 'n algemeen-menselik goed onwillekeurig gewaardeerd wordt door 'n hele kategorie van personen, van 'n ander slag misschien dan ik of de lezer. En tot die kategorie behoren dan de hollandse deskundigen. Als dat ‘goed’ gaven we reeds aan: energie-afleiding. We willen hier nog verder in biezonderheden treden en als uitgangspunt nemen enige citaten uit 'n artikel, dat handelt over de twee bekende karaktergroepen: de maatschappeliken, de sociabelen, enerzijds - de meer eenzelvigen, de individualisten, anderzijds.

> Zo is er dan een groep menschen die opgaan in handel en nijverheid, die beweeglijk zwoegen; die willen geldmaken, en.... leven, licht en lustig.
> Een andere groep, die 's menschen innerlijk bekijkt; 't uiterlijke alleen in zooverre 't een openbaring is van 't innerlijke en den weg wijst naar het donkere gebied van het gemoedsleven.
> Inderdaad, als de opvoeder toeziet, dan vindt hij er onder zijn leerlingen die zich gemakkelijk in 't leven bewegen. Heel licht zullen zulke jongens opgroeien tot bruikbare leden der samenleving; weinig last zullen ze bezorgen aan hun omgeving; en nog minder de omgeving aan hen. Deze jongens, de sociabelen,[2] zijn van aanleg erop aangewezen te komen onder de betoovering van de in het begin genoemde drukke, geldmakende, zich uitlevende groep van menschen....
> Maar er zijn er onder de jongeren ook die zich in zichzelf terugtrekken, de individualisten. Zoo we de wetenschappelijke menschen en den kunstenaar der toekomst moesten aanwijzen, zouden we ze onder deze soort te zoeken hebben, gelijk de menschen der praktijk in de eerste soort zullen te vinden zijn.[3]

De verdere tegenstellingen kan de lezer desnoods zelf uitwerken.

1) Blz. 248 en 315.
2) Ik veranderde ‘socialen’ in ‘sociabelen’ (M.R.D.).
3) De Maasbode, 4 Maart j.l.: *Heldenkarakters en moderne tijd*.

Men ziet, hier zijn uitersten gegeven, abstrakties. Feitelik hebben we allen iets van beide kategorieën: in zeker opzicht zijn we allen zakelui, dienaars der konventie, en de echte zakelui zijn ook tot op zekere hoogte ook in minder stoffelik opzicht ontwikkeld. Tot op zekere hoogte. Want al tamelik vroeg begint alle hersenenergie zich bij hen te koncentreren om 't vraagstuk van de stoffelike welstand, de groei in andere zin schijnt voor 't hele verdere leven gestaakt. En nemen ze dan nog iets van de andere kategorie over, dan vergroeit dat toch slecht met hun persoonlikheid.

Hier is geen verwijt bedoeld. Beide groepen hebben recht van bestaan: ze vullen elkaar aan in de maatschappij, als in 't huisgezin de man en de vrouw. Maar - ieder werke op eigen terrein. En lere toch van den ander; want anders zou men ten slotte de eerste groep kunnen symboliseren in 'n bijekorf, waar 't domme instinkt 'n bewonderenswaardige eendracht bewerkt, en de tweede groep in de denker die, los van de aarde en van de mensen, zo in zich zelf verdiept daarheenging, dat ie pardoes in 'n keldergat duikelde.

De hollandse deskundigen behoren niet tot de laatste kategorie. Of ze uit d'r ogen kijken! Maar dat anderen struikelen, vallen, dat is in hun voordeel. En al zien ze dat voordeel niet direkt in, 'n mens groeit nu eenmaal in 'n anders leed, zo gaat 't in de grote wereldstrijd. 't Is niet netjes dat te tonen, maar 't blijft 'n behoefte 't nu en dan stil te genieten. Marktlui, winkeliers, passen in 't groot en in 't klein de leuze toe dat des enen dood des anderen brood is: men houdt geheim, men maakt wijs, men overtroeft, en onderhoudt door al die kleine suksessen de levenslust. Verreweg de meeste mensen zijn zo.

Geheel tegengesteld gaat 't bij de andere kategorie. Die is 't om de waarheid te doen, en hoe juister ze hun eigen waarnemingen en ervaringen vertolken, hoe meer ze genieten. In de ogen der eersten is dat 'n soort naïveteit, maar men begrijpt dat de wetenschap, die waarheid is, vooral toch met die naïveteit gediend is.

Ook volgt daaruit dat voor de dienst der wetenschap maar weinig personen deugen. En als er 'n periode intreedt, dat de mensheid behoefte voelt aan meer ware kennis en dan honderden en honderden aanstelt om te onderwijzen, dat er dan 'n massa in de school terecht komen, die 'n veel beter figuur zouden maken in de grotere helft der maatschappij, in de handel, in 't ambacht, dat is ook te begrijpen. De gevolgen blijven dan ook niet uit. Voor hun, evenzeer als voor andere mensen, is 't nodig, in hun werkkring hun aanleg, hun energie te gebruiken. Maar nu krijgt men iets zeer raars te zien: De school

wordt 'n markt, waar de een (de leraar) de ander (de leerling) overtroeft, aanhoudend laat zien dat ie iets weet dat de ander niet weet. De spelling o.a. wordt 'n middel om den ander voortdurend beet te nemen, en als er twee spellingen zijn, 'n moeilike en 'n makkelike, dan is de eerste het middel om de konkurrentie 't best vol te houden[1]. En dan nog vindt de behoefte om den ander te verschalken 't meest bevrediging, als veel moeilikheden in 'n klein bestek worden bijeengebracht; elke zin wordt dan slechts 'n reeks moeilikheden met 'n gezochte syntaktiese band[2]. Nog moeiliker wordt 't, als men die gevaarlike zinnen verenigt tot 'n geheel dat door z'n lyries of epies karakter de gedachte van den ander zo in beslag neemt, dat ie in de hinderlagen heel geen erg heeft[3].

Komt er naast 'n oudere vorm een nieuwere te staan en zijn reeds de meeste mensen niet meer aan de oudere gewend, dan keurt men alleen die oudere goed: te lichter brengt men den andere van streek[4]. Vooral als die algemeen wordende vormverandering 't gevolg is van betekeniswijziging, dan begint niet alleen de onbewuste techniek van de taal maar zelfs 't gezond verstand de nieuwe vorm op te dringen; maar dan noemt men die nieuwe vorm ‘dom’ en zich zelf ‘bijdehand’[5].

Zo onderhoudt men de levenslust.

Maar dat is 't niet alleen; ze zijn uiteraard behoudsgezind. Handel en nijverheid, men weet 't, is konservatief: 't komt daar vooral op daden aan, en daden tieren 't weligst in de bodem der gewoonten: Daardoor zijn voor handel en nijverheid in de wieg gelegde personen ouderwets in hun taalbegrippen, ouderwets in hun taalmethode, ouderwets in hun literatuur.

Waar anderen de natuurlike taalverandering aanvaarden, en nu verschillende phasen van 'n zelfde vorm naast elkaar plaatsen om begrip aan te brengen van dat taalleven, willen de eersten geen phasen zien en dulden voor alle gevallen slechts dezelfde vorm, de

1) o.a. te Rotterdam. Sinds de Regering alleen de spelling DE VR. en TE W. toeliet, bedoelen we enkel lof, omdat Rotterdam 't hierbij liet, in tegenstelling tot al de ander hollandse kommissies.
2) 's-Gravenhage.
3) 's-Gravenhage, Haarlem, Amsterdam, Utrecht.
4) In 't haarlemse diktee alleen waren drie meervoudsdatieven met 'n *n* bijeengezocht. Deze praktijk is uitvoerig gemotiveerd door hun woordvoerder SCHUMANN, prokuratiehouder te R'dam.
5) als kakografie te 's-Gravenhage: ‘toen door de onverwachte tijding van zijn ega's overlijden *alle feestelijke plannen den bodem werden ingeslagen*’ (aldus de *Vacature* van 7 April).

oude. Zo plaatst 's-Gravenhage op één lijn: *alle feestelijke plannen werden den bodem ingeslagen* en *de schepelingen zonken den moed in de schoenen*.

En hun literatuur![1] Wie 't ouderwets karakter nog niet heeft gemerkt aan m'n *Mondelinge Examens*, bezie de stoffen voor opstellen. Ze laten hun leerlingen nog precies 'tzelfde doen zoals ze zelf van d'r jeugd af aan gewoon waren, over *De Huisklok* en zo[2], met voor afwisseling 'n aktueel onderwerp.

Ook in andere opzichten doet dat opstellen maken hun karakter kennen. Niemand behalve auteurs hoeft in z'n leven opstellen en zeker geen parafrasen te maken, misschien weleens 'n toespraak of 'n verslag. Maar als die dingen dan toch mòeten onderwezen worden, dan is 't waarschijnlik om de indirekte waarde: ze geven nl. vaardigheid in 't gebruik der schrijfvormen, en verder willen we aannemen, dat bij 't goede schrijven leren geestesgroei en geestestucht bevorderd worden, doordat wat in de leerling sluimert dan helder wakker wordt en bij de uiting tegelijk kompositiefouten moeten vermeden worden. Maar op geestesgroei en dergelike dingen hebben zakelui weinig kijk, en daarom weten ze met dat stellen ook geen raad; en zoals ieder die in 'n zeker vak niet thuis is, verwarren ze licht middel en doel: 't opstel is er bij hun òm 't opstel, de parafrase òm de parafrase, zoals ze ook de spelling beoefenden òm de spelling. Opstel en parafrase worden twee aparte kunstjes. Terwijl 't Zuiden ze beide opvat als middelen tot 'nzelfde doel en ze dan ook afwisselend als examenopgaven gebruikt, beschouwen de noordelike deskundigen ze als twee aparte doeleinden, die ook 'n apart examen eisen.

Maar nog 'n andere trek openbaart zich hier. Amerikaans-praktiese mensen weten ontleende mooie woorden en uitdrukkingen handig aan te wenden, terecht overtuigd dat zo iets de massa imponeert en dus een der middelen is die tot fortuin leiden. In 't oog van dezulken heeft dan ook 't opstel als 'n opeenstapeling van minder alledaagse gedachtetjes in minder alledaagse woorden steeds veel waarde. Hoe minder 't onderwerp waar 't over gaat in 't werkelik leven ter sprake komt, bv. *De huisklok*, hoe ongewoner, dus hoe mooier. Dat gebrek aan natuurlik gevoel voor dingen die buiten hun gemoedsleven liggen,

1) En hun eigen boeken over literatuur! 'Lui buiten ons vak zijn stom van griezelende verbazing als ze zo'n boek van ons maar even inkijken.' (*Taal en Schoolmeester* - Baarn).
2) Zie hierover *Over het Oude en het Nieuwe Taalonderwijs* door J.H.V.D. BOSCH in *Taal en Letteren* V, 188 e.v.

verklaart ook de vreemde taal van de spellingsopgaven, bv. Amsterdam: ‘Voor wien naar den zomer hakend hem zoekt en hem als 't ware tegemoet loopt met open armen, heeft deze maand ondanks hare gehate afwisseling van sneeuw, storm en regen onloochenbaar hare aantrekkelijkheden en zijn de lenteboden niet schaarsch.’

Men ziet, die taal loopt als 'n automaat zoo stijf; dat komt omdat alle leven zich heeft teruggetrokken in de spelling van *wien, gehate, schaars*, enz. Erger nog wordt 't, als niet alleen 't ritme maar ook de gedachte er uit is. Zo vindt men onder de bovengenoemde ‘onloochenbare *aantrekkelijkheden*’ genoemd: ‘*Schoone dagen met vroolijke glanzenden zonneschijn en* verraderlijk *zoele luchtjes, haren frisschen voorjaarsadem*’. Wat doet ‘verraderlijk’ hier? Maar voor de ortografiese zakeman was ‘verraderlik’ zo'n echt woord om den ander er in te laten lopen, en wie 'n kuil graaft voor 'n ander....[1)]

Meer doorlopend vreemd doet 't artistiekerig uiterlik van die spellingopgaven.

't Diktee o.a. te Amsterdam lijkt 'n natuurbeschrijving buiten de natuur, van iemand die over geurige bloempjes sprak maar tegelijk naar muffe letters keek, van iemand die de lezer wil lokken in 'n lentetuin niet om 'm daar te doen genieten maar om 'm bij de eerste voetstap de beste te laten trappen in een van de vele uitgezette voetangels[2)]. Vernuft kan men aan de samenstelling van zo'n bedrieglik stuk proza niet ontzeggen. Maar 't lijkt 'tzelfde vernuft als dat uit kronikums en toosten spreekt: aktuele biezonderheden worden daar in de lijst gezet van traditionele feestwoorden. ‘Knap’, zeggen de disgenoten, ‘dat ie dat allemaal zo aardig te pas weet te brengen’. De vernuftige wordt gewild; men zou hem 'n deskundige in gelegenheidstaal kunnen noemen. En voor de jaarlikse gelegenheid van 'n examen zouden we ook wel zo iets dulden. Maar - de onnatuur van toosten, die niet tegenstaat als de wíjsheíd toch gedeeltelik in de kan is, wordt onuitstaanbaar in de praktijk van 't dageliks schoolleven. En, werkelik, dergelike diktees worden schering en inslag; we kennen de invloed der examen-opgaven. Utrecht had ook zo'n literariese zomerkap over z'n diktee getrokken. Haarlem liet

1) 't Woordeboek van hun geestverwant KOENEN omschrijft *koninklik* door *van of als 'n koning*, maar *verraderlik* niet door *van of als 'n verrader* maar door *met of door verraad*. Welke spelling is nu 't ‘domst’, *verraderlik* of *verradelik*?

2) vgl. ‘paarde*n*bloemen, die vergeefs pogen enz.’. ‘Crocn*ss*en, die de g*e*le en paarse kopjes naar elkander n*ei*gen’.

liet zich tot gelegenheidstaal opwinden door de gewilde gedachte aan 'n doorbraak. Hoe toch de spelling iemand bezielen kan!

Na spelling en stijl valt nog iets te zeggen omtrent taalkundige benoeming (Amsterdam en Middelburg). Men zou zo vragen: ‘Kan daartoe 't mondeling examen niet dienen? Er kwam dan meer tijd vrij voor 't opstel.’ Maar in die voorliefde voor de benoeming kent men vooral 't taalonderwijs der zakemensen. Ook hier dezelfde logiese fout: de termen om de termen. De andere gebruiken de termen alleen om elkaar bij taalkundige besprekingen te verstaan; ze zoeken achter de taal de mens.[1)] Maar zakemensen zoeken niet de mens maar de zaken en de naam van de zaken, en dan begint de ruilhandel: de leerling heeft 'n boek vol woorden, de meester 'n boek vol termen. Om wille van de vlugheid heeft men tal van akkoordjes getroffen, die echter de talrijke overgangen tussen de kategorieën negeren en daardoor omtrent de natuur van de taal 'n heel verkeerd begrip aankweken. Amsterdam hecht o.a. waarde aan de akkoordjes omtrent de benoeming van *wat*, een der vele *w*-woorden die dikwels 't midden houden tussen ‘vragend’ en ‘onbepaald’; Middelburg doet 't zelfde omtrent ‘*w*anneer, *w*ie’ en ‘*w*aar’; en de derde Inspektie deed 'tzelfde betrekkelik 't vnw. *het*, waar ook de overgangen tussen ‘persoonlik’ en ‘onbepaald’ legio zijn. De fout van deze examenopgaven bestaat vooral daarin, dat ze, door de gebruikelike taalkundige benoeming als model-arbeid voor te houden, 't nieuwere taalinzicht 'n beletsel stellen.

We zouden zo door kunnen gaan, maar willen alleen nog maar terugwijzen op 't rampzalig tekort dat er in ons onderwijs door de onhandigheid der sociabelen met artistieke en wijsgerige dingen, ontstaan is. Onze schoolgebouwen worden steeds mooier, maar wat men in die gebouwen zelf presteert, is zo ordinair, zo smaakloos en oppervlakkig, dat 't voor de andersaangelegden 'n wanhopige toestand wordt. Want dat is 't fatale: door ons examensysteem zijn dezen gedwongen precies te handelen als de sociabele meerderheid, ook als die volgens hun begrip en smaak examenopgaven maken.

‘Laakbare eenzijdigheid’ schreven we daaromtrent boven dit opstel. Ze zien dat niet in. ‘Wat 'n lastige mensen zijn dat toch!’ zuchten ze; ‘eerst zestien jaren lang *Taal en Letteren*, nu weer *De N. Taalgids*!’ En de ouderen onderen denken nog met 'n rilling aan dat *Pleidooi* in '93.

1) Men overwege daaromtrent 't ideaal van Dr. V. GINNEKEN in ‘Proeve van Nederlandsche Spraakkunst’ in deze jaargang.

'n Heel andere geest sprak uit de examenopgave in de eerste Inspektie. Die leek ons 'n verstandige poging tot 'n kompromis tussen de nieuwere eisen en de traditie, en vooral - beide karakter-kategorieën konden zich roeren.[1)]

Vanwaar dat verschil?

Hoe aanlokkelik 'n poging tot 'n verklaring is, om niet in te veel veronderstellingen te vervallen moeten we kort zijn.

Van veel belang is 't hier, wat voor persoonlikheden in 'n inspektie op de voorgrond treden of geplaatst worden. Maar hun persoonlike neigingen moeten dan toch in de algemene opinie 'n niet al te onvruchtbare bodem vinden. En dan zouden we hier, behalve op 'n verschil in volksaard, vooral op 't volgende willen wijzen. In de steden, vooral in 'n stederijke streek als Holland, ontwikkelen zich de sociabelen sterk, in aantal en in persoonlike kracht, vooral onder 't betrekkelik groot getal afhankeliken. Bij 't opnemen mijner *Mondelinge Examens* trof me ook vooral in Holland die manier van examineren waaruit de zucht spreekt om te imponeren door rapheid en weetjesmeerderheid. Wel zijn er in 't Zuiden deskundigen, die de hollandse taalbroeders zeer nauw verwant zijn, maar hun getal is betrekkelik kleiner. Als dit nog niet blijkt uit de schriftelike examenopgaven, dan spreken toch feiten als de volgende:

Om vormen als *z'n* of *zijn* of *zijnen* bekommert men zich hier niet, zolang 't louter *schrijf*vormen zijn; in Holland worden nog steeds al die buigingsuitgangen in de examenopgaven verordonneerd.[2)] Om de uitspraak *lezən* of *lezə* bekommert men zich in 't Zuiden evenmin, terwijl hollandse deskundigen in hun eenzijdigheid de laatste uitspraak met 'n overbluffende term ‘plat’[3)] noemen.

‘Eenzijdigheid’! ‘Overbluffend’! Hier proeft men weer 't water uit dezelfde bron.

De bron van hun karakter.

M.R. DIJKMAN.

1) Dit geldt dus de *schriftelike* examens aldaar.
2) Behalve in R'dam.
3) Zouden de deskundigen niet eens in 't naburige Den Haag willen informeren, hoeveel van die platte taal aan 't hof gesproken wordt?

Over woordafleiding.

Naar aanleiding van T. Pluim, Keur van Nederlandsche woordafleidingen ten dienste van kweek- en normaalscholen, candidaat-hoofdonderwijzers, gymnasia en H.B. scholen. - *Purmerend*, J. Muusses (Prijs *ƒ* 1,25, geb. *ƒ* 1,50).

Een ‘keur van Nederlandsche woordafleidingen’, anders gezegd een bloemlezing van etymologieën, een ‘keuze uit den rijken voorraad’ en die ‘zoo eenvoudig mogelijk’ behandeld: dat kan een subliem boek zijn, mits de samensteller een bekwaam man en een man van smaak is. Over de smaak des heren PLUIM zal ik niet uitweiden, aangezien smaak iets zo uitermate subjektiefs is; laat ik echter niet verzuimen er op te wijzen, hoe hij telkens de aandachtige lezer door snaakse opmerkingen aan het lachen weet te krijgen, zo wanneer hij s.v. *sok* aan dit Nederlandse woord of het Latijnse *soccus* (welk van beide hij bedoelt, dat is niet duidelik) de betekenis ‘halve laars, bij uitbreiding: halve kous’ toekent of wanneer hij een *spitsboef* als een ‘puntige, fijne, sluwe boef’ verklaart. Zulke komiese intermezzo's komen telkens en telkens voor, zo vaak, dat het woord intermezzo eigenlik geheel misplaatst is. Het is, dunkt mij, een bewijs van goede smaak, dat de schrijver bij een zo barre tocht als de lektuur van een etymologies woordeboek pleegt te zijn, zorgt voor enige vervroliking van de geest.

Trouwens, bij de eerste blik die we in dit boek slaan krijgen we al de indruk, dat het niet dor en droog is. Horen we slechts, op welk een suggestief-optimistiese toon de heer PLUIM zijn ‘Voorbericht’ begint, dat inhoudrijke en verrassende ‘voorbericht’, waaruit ik reeds een paar woorden aanhaalde: ‘Nu in de laatste jaren de taalwetenschap over de afkomst der meeste woorden zulk een helder licht heeft verspreid, meende ik goed te doen, de voornaamste uitkomsten dezer wetenschap onder het bereik van onze studeerende jongelui te brengen.’ Welk een taal! Welk een heerlik nieuw geluid! Hoe anders dan zoveel anderen spreken! Hoe vaak toch horen we jammerklachten, dat er nog maar altijd geen goede methode voor etymologies onderzoek is gevonden; hoe vaak worden we bij het lezen in etymologiese woordeboeken en monografieën getroffen door het

onzekere en fantastiese in de kombinaties; zeer veel van wat wordt vermoed is mogelik, maar betrekkelik weinig is waarschijnlik, nog minder is zo goed als zeker. En als een nieuwe beweging zich baan gaat breken, zoals de ‘Wörter-und-Sachen’-beweging van MERINGER, dan kunnen we niet anders dan konstateren, dat deze ook al niet veel nieuws geeft. Knappe etymologen, met een nuchter gezondverstand, die hun waar onder het etiket ‘Wörter und Sachen’ of ‘Sachen und Wörter’ aan de man brengen, leveren mooi werk, maar dat doen ze ook zonder dat etiket, en de minder klare en minder nuchtere geesten redeneren onder de nieuwe leus even dol als onder een andere of onder helemaal geen leus. - Maar laat ons niet afdwalen: ik wilde alleen maar konstateren, dat de stand van de etymologiese wetenschap menige onderzoeker pessimisties stemt en dat 's heren PLUIM's optimisme ons aangenaam aandoet, zoals alle optimisme dat te doen gewoon is. Maar de zin die ik citeerde is niet alleen optimisties, hij is bovendien geschreven met het grote zelfvertrouwen, dat de grootmeesters der wetenschap tot sieraad strekt. Een man die zo spreekt, zou men zeggen, moet meer dan voor zijn taak berekend zijn, moet hoog boven die taak staan. En die indruk krijgen we nog sterker, wanneer we in de volgende zin lezen, dat ‘de verwante woorden in de andere talen niet [zijn] opgegeven, tenzij dit om bepaalde redenen noodig was.’ Die verwante woorden, m.a.w. het bewijsmateriaal weglaten, dat mag toch alleen de heros der wetenschap, de koning onder de geleerden, wiens uitspraken onwederroepelike wet zijn voor allen.

Zo zijn we vanzelf van de smaak van de heer PLUIM op zijn bekwaamheid gekomen. En nu gaan we dus de lof van die bekwaamheid uitbazuinen? Neen, wis en waarachtig niet! Nu komt de verrassing: nu ga ik aan mijn lezers meedelen, dat de heer PLUIM absoluut geen heros der wetenschap is en dat zijn boek zeer slecht is, altans volgens mijn mening. Dit genre van verrassingen leerde ik van niemand anders dan de heer PLUIM zelf. Immers deze gebruikt die veelbelovende aanhef over ‘de taalwetenschap’, derzelver ‘voornaamste uitkomsten’, ‘een keuze uit den rijken voorraad’ enz. slechts om daarna goediglik voort te gaan - maar voor de hooggespannen belangstelling van de lezer is het een koude douche! -: ‘Als handleiding gebruikte ik het welbekende “Etymologisches Wörterbuch” van Prof. FR. KLUGE, waarvan ik nog juist den pas verschenen 8sten druk kon raadplegen.’ [N.B. de 8ste druk! De 7de is net verschenen, 11 jaar na de zesde! Een grap van de heer PLUIM, die 8ste druk?] Verder gebruikte hij ‘een enkele maal’ VERCOULLIE en 't grote Neder-

landse woordeboek, blijkbaar ook FRANCK, maar dat zegt hij niet uitdrukkelik, hij memoreert alleen dat FRANCK existeert en ‘thans herdrukt wordt’. Is dus de heer PLUIM slechts een naprater van enige weinige handboeken? En is dan alles van dat ‘helder licht’ en die ‘voornaamste uitkomsten’, waarvan alinea 1 gewaagde, opsnijerij? Helaas ja! En in sterker mate dan iemand zou verwachten! Mijn eigen studieën hebben me de laatste jaren met menig etymologies woordeboek in aanraking gebracht, maar iets dergelijks als dit boekje had ik nog nooit gezien; het is een dom boek en alinea 1 maakt het tot een pedant boek daarbij. Wanneer ‘onze studeerende jongelui’ daaruit hun wijsheid moeten putten, dan studeren ze zeker van de wal de sloot in. In menig geval zullen de snuggeren onder hen, ook al missen ze alle vakkennis, wel begrijpen, dat ze een verkeerde gids gekozen hebben. Zo bijvoorbeeld, wanneer ze *heem* afgeleid vinden van de Sanskrit wortel *ksi*. Zonder kennis van het Sanskrit zullen ze niet snappen, dat een wortel *ksi* niet bestaat (lees *ksi*), maar dat een Nederlands woord van een Sanskrit wortel komt, dat zullen ze toch wel niet aksepteren, - tenzij ze zo verbluft staan van 't sang-froid, waarmee met quasi-kennis-van-zaken over ‘wortels’ wordt gesproken, dat ze niet verder nadenken en het geloven zonder te begrijpen. Daar echter, waar de nonsensikaliteit niet achter geleerde woorden zich verbergt, loopt hij nog meer in de kijker, die ongelukkige heer PLUIM; bijv.: ‘*L a a i e* in: *lichter l a a i e* bet. vlam, van denzelfden stam als *licht*, z.d.w.; verkorting van *lagen*, ook wel voor *laaien*: “'t Verteerend vuur, 't welk eeuwig *laagt* en brandt”’: dat noemt men in rond Hollands ‘onzin’ en de meest welwillende en argeloze lezer van dit boekje zal het noch voor wijsheid noch voor waarheid houden. - ‘*Oever* schijnt een samenstelling te zijn van *uit* en *vaart*, de plaats van uitvaart’. De studerende jongelingschap zal hier wellicht aan een soort van geestigheid denken en menen dat we er bij moeten voegen: ‘maar schijn bedriegt’. Evenwel als we de dwaze toevoeging lezen: ‘*Oe* is 't Got. *uz* = uit, en *ver* van *varen*’, - en als we dan KLUGE s.v. *ufer* opslaan, dan ontdekken we dat de heer PLUIM zich toch heus niet van een ‘elliptiese’ uitdrukking heeft bediend, te kompleteren door het bedrieglike van de schijn, maar dat hij eenvoudig onhandig en slecht KLUGE's artikel heeft uitgebuit. Gesteld dat hij KLUGE's mening beter weergaf, dan zou hem nog slechts één verwijt treffen: van de ‘voornaamste uitkomsten’ der wetenschap niet voldoende op de hoogte te zijn; immers KLUGE's etymologie wordt door weinigen geaksepteerd en terecht brengt men *oever* bijna algemeen bij gr. *ἤπειρος*. - Trouwens, de heer PLUIM is helemaal niet op de

hoogte van de ‘voornaamste uitkomsten’ van de wetenschap: daarop wijs ik met nadruk, om de niet vak-kundige lezers te waarschuwen, die anders eens zouden kunnen menen, dat de eerste alinea van 't boek waarheid bevat en dat de heer PLUIM inderdaad de resultaten van de wetenschap kent en poogt mee te delen. Zelfs het Tijdschrift voor Nederl. taal- en letterkunde heeft hij niet naar behoren geraadpleegd en zelfs die resultaten van de ‘Wortforschung’, die ieder serieus neerlandikus van buiten kent, ook al geeft hij zich niet voor een etymoloog uit, zijn de heer PLUIM onbekend gebleven. Over *tooneel* en *houweel* dist hij de oude soep op, die sedert 1899 (Tschr. 18, 219 v.v.) voor alle anderen had afgedaan; dat over *verstek* voor bijna twee decennia een interessant artikel verschenen is (Tschr. 11, 33 v.v.) ignoreert hij eveneens.

En zo zou ik lang voort kunnen gaan, ik zou dan na vellen vol van dergelijke opmerkingen via etymologieën als ‘*Noch* is feitelijk *ne-ook*’ en ‘*Nog* houdt men voor samengesteld uit *nu ook*’ kunnen opklimmen tot de voorhistoriese tijden, toen dgl. etymologieën nog niet bestonden, doordat men helemaal niet aan woordafleiding deed; en dan zouden wij er over kunnen gaan filosoferen, of de jongelingschap van die voorhistoriese perioden, verstoken van etymologies onderricht, misschien toch nog kans had op een betere taalkundige scholing dan diegenen onder onze tijdgenoten, die de heer PLUIM tot hun leermeester nemen. Maar ik doe dat niet. Reeds lang genoeg heb ik mij met de ‘keur’-kollektie van deze heer bezig gehouden. Gaarne raad ik diegenen, die zich niet gauw ergeren of boos maken, aan er nader kennis mee te maken: voor hen is het een amusante lektuur.

De ‘Keur van Nederlandsche woordafleidingen’ van de heer PLUIM te Baarn is een amusant boek en dat roemden we als een goede eigenschap. Maar het is niet het enige goede, dat er aan dit boek is: ook het feit zelf, dat een dergelijke populair bedoelde etymologiese handleiding verschijnt, is goed, het is nuttig in zoverre, dat het ons de vraag doet stellen: wat moeten eigenlik meer ontwikkelde leken, onderwijzers en eventueel leerlingen van gymnasia en Hogere Burgerscholen van woordafleiding weten?

Zo gesteld is die vraag moeilik te beantwoorden, vooral aangezien de kwantiteit belangrijk uiteen zal lopen. Een schooljongen, die toch al zoveel heterogene dingen moet leren en voor elk van zijn vakken heel weinig tijd disponibel heeft, zal met een heel klein beetje kunnen

volstaan, terwijl een belangstellende volwassene, die tijd en werklust heeft, verlangt veel uitvoeriger te worden onderricht. Wij doen dus beter onze vraag zo te formuleren: Wat is de beste studierichting voor een niet-vakman, die iets van woordafleiding wil leren? Met welke onderdelen van het onderwerp moet hij zich in de eerste plaats bezig houden?

Naar aanleiding van deze vraag wens ik enige opmerkingen te maken, zonder te pretenderen, in de verste verte het onderwerp uit te putten.

De afleiding van vanouds Germaanse woorden uit Oergermaanse en zo mogelik Indogermaanse grondvormen, de afleiding van wortels of bases, dat zijn zaken, die m.i. het allerlaatst in aanmerking komen. Men moet al heel wat van taalwetenschap weten, voor men een enigszins helder inzicht er in heeft, welke verschillende betekenissen er alzo aan woorden als ‘wortel’, ‘basis’ gehecht worden; om een voorbeeld te geven: wij kunnen zeer goed, als we de woordgroep van *kring, kronkelen* beschouwen, van een oergerm. ‘basis’ *kreng*/*k*-, *krang*/*k*-, *krung*/*k*- spreken; daarmee willen we niet zeggen, dat in het Oergerm. *kreng*-, -*k*- enz. als losse woorden bestaan hebben, maar we bedoelen eenvoudig, dat er toen een aantal woorden bestonden met onderling verwante betekenissen, met de konsonanten *kr. ng, kr. nk*, ablautende vokalen en verschillende uitgangen, welke woorden voor het taalgevoel een gemeenschappelik element *kr. ng, kr. nk* met vokaal-ablaut bevatten. Een leek kan zich dat inprenten, maar menigeen zal telkens toch weer iets verkeerds in de benaming ‘Germaanse basis’ voelen. Nog moeiliker is het, wanneer we tot het Indogermaans opklimmen. Dan hebben we om te begrijpen wat een ‘wortel’ *bhū*- of *bhewā*- is, een vrij grote kennis van het idg. ablautsysteem nodig. Weinigen zullen misschien de flater begaan van evenals de heer PLUIM *heem* van een Sanskrit wortel *ksi* en *eischen* van een Sanskrit wortel *is* [sic] af te leiden, maar tussen dergelijke bêtises en een bevredigend inzicht ligt ruimte voor de talrijkste misvattingen. Met te groter nadruk waarschuw ik tegen die Indogermaanse woordafleidingen, aangezien ik meen, dat menig dosent ze gaarne af en toe te pas brengt en dan niet alleen met de afkeurenswaardige bedoeling om met eigen wijsheid te pronken en zijn leerlingen te overbluffen, maar omdat hij denkt, dat ze het interessant zullen vinden of zelfs er nut van hebben. Het laatste is dunkt me zeer onwaarschijnlik: zeg aan een schooljongen, dat Sanskrit, Grieks, Nederlands enz. onderling verwant zijn: het is goed dat hij dat weet, maar bijna elk voorbeeld, dat die verwantschap moet toelichten, vereist zoveel verklaring van ‘einzelsprach-

liche' klankveranderingen, dat het weinig indruk zal maken; is de leraar in 't oog van zijn leerlingen een man van gezag, dan zullen ze zijn wijsheid aksepteren en misschien heel mooi vinden, desnoods zelf eens, waarschijnlik reeds gemodifiseerd en ten dele onjuist, aan anderen oververtellen, maar als de autoriteit van de dosent niet alle krieties gevoel heeft uitgedoofd, zullen ze òf met moeilike vragen aankomen, die de knapste dosent soms verlegen doen staan, òf al dat woordverklaren voor hokus-pokus houden - zoals die schooljongen, die beweerde, Latijn *paucus* en Eng. *few* op een veel korter manier met elkaar te kunnen kombineren, dan de leraar 't hem en zijn vrienden voordeed, nml.: *paucus: pokus, hokus: pokus: few*. Alleen in dat ene geval, dat de dosent zijn leerlingen door te etymologizeren prikkelt tot verstandige vragen, is dit etymologizeren te exkuzeren, maar ik geloof, dat zulk een verstandig dosent zeker niet met moeilike woordafleidingen zal beginnen, voor hij door andere middelen er voor gezorgd heeft, dat de leerlingen een goed taalkundig inzicht hebben, - zodat 't ook in dit geval waar blijft, dat Indogermaanse etymologie en taalverwantschap hogerop onderwerpen zijn, die eerst bij meergevorderden in aanmerking komen om behandeld te worden.

Hiermee hangt samen, dat de goede vorm van een handboek voor leken niet een etymologies woordeboek is, waarin uit de aard van de zaak de rekonstruktie van oervormen en de vergelijking met woorden uit allerlei aan de leek onbekende talen een belangrijke plaats inneemt, en dat nog wel zonder dat de gehele stof overzichtelik gerangschikt is. Veel beter is een boek, in hoofdstukken ingedeeld, die ieder een afzonderlike kwestie van woordafleiding behandelen. Een zo'n hoofdstuk zou ons dan bijv. kunnen oriënteren over de verhouding van de algemeen-beschaafde taal, wat woordgebruik en klankvorm der woorden aangaat, tot de volkstaal der verschillende streken, een ander over ontlening uit vreemde talen (de schrijver van zo'n hoofdstuk zou veel hebben aan SALVERDA DE GRAVE's 'Franse woorden'), een derde over de invloed van bepaalde genres van litteratuur (mystiek, bijbelvertalingen enz.) op de woordschat van beschaafde taal en van volkstaal, een vierde over betekenisleer, een zeer uitvoerig onderwerp: bedenken we slechts, dat het zowel over gevoelswoorden in de ruimste zin van het woord[1] als over 'Wörter und Sachen'[2]

1) Vgl. VAN GINNEKEN, Studiën 74, 425 v.v., ook het artikel van dezelfde Leuv. bijdr. 9, 265 v.v.
2) Vgl. KLUYVER, *N. Taalgids* 4, 171 v.v. Over 't onderwerp 'Wörter und Sachen' is natuurlik veel meer positiefs te beweren, wanneer we de zaken en hun benamingen, zoals die bij een kultuurvolk van onze dagen voorkomen, beschouwen, dan wanneer we, zoals MERINGER, tot de oer-indogermaanse periode opklimmen.

moet handelen, om van allerlei andere onderdelen van 't onderwerp niet te spreken. En zo zou ik nog onderwerpen voor andere hoofdstukken kunnen opsommen, maar dat vind ik niet nodig. Uit de hier meegedeelde blijkt reeds te over, hoe nauw de ‘Wortforschung’ met andere onderdelen van de philologiese wetenschap samenhangt. Het ene ‘Wortforschungs’-onderwerp brengt ons op het terrein van taalen volksgeschiedenis (zo bijv. de verhouding van de algemene taal tot de volksdialekten), een ander op dat der kultuurgeschiedenis (de ‘Wörter und Sachen’-kwestie), een derde op dat van de taalpsychologie (de gevoelswoorden). En om een leek of beginner in de ‘Wortforschung’ in te wijden, zal 't nodig zijn, dit in verband met meedelingen over velerlei andere branches der wetenschap te doen. Het komt me dan ook voor, dat een ‘handleiding voor woordonderzoek’ of iets dergelijks niet gemakkelik te schrijven is en dat dat ook niet gewenst is; veel meer nut zal gesticht worden door een boek, dat over woordafleiding in verband met allerlei andere problemen handelt, door een populaire ‘inleiding in de geschiedenis der Nederlandse taal’, die daarbij over kwesties van algemene taalkunde oriënteert. Maar zo'n boek is moeilik te schrijven: 1. omdat er veel kennis en vooral veel wetenschappelik inzicht voor nodig is, 2. omdat er over zoveel onderwerpen nog maar al te weinig voorstudieën bestaan. Het ligt nu niet op mijn weg om een schema voor zo'n boek te ontwerpen - ik zou het trouwens er zeer onbevredigend afbrengen, als ik het beproefde - ik wil slechts ieder aanmoedigen om er toe mede te werken, dat zo'n boek in de toekomst mogelik wordt: iedere detailonderzoeking, betrekking hebbende op het kleinste onderdeel van de Nederlandse taalhistorie (dit woord in de ruimste zin genomen) voorziet in een dringende behoefte, en hoe talrijker dergelijke onderzoekingen worden, des te beter en des te volledíger beeld van de ontwikkeling der Nederlandse taal zal de toekomstige schrijver van een ‘Inleiding’ als ik hierboven bedoelde kunnen geven.

Misschien zal iemand, dit lezende, menen, dat ik van mijn- onderwerp ben afgedwaald en dat ik hier niet meer denk aan een populair boek, maar aan een wetenschappelik werk, louter voor vakmensen bestemd. Dat is echter niet het geval: een vak-boek is ook nu mogelik, het is dat te allen tijde: mits de schrijver voor zijn lezers de vele lakunen in zijn kennis of liever in de voorlopig mogelike

kennis maar niet verbergt; een populair boek echter, dat niet te diep op kwestieuze punten mag ingaan, doch zoveel mogelik moet vertellen hoe het is en niet er over uitweiden, hoe het wel zou kunnen wezen, wordt òf weinig betrouwbaar òf vervelend en verward, wanneer het op een al te fragmentaries weten gebaseerd is.

Den Haag.

N. VAN WIJK.

Boekbeoordelingen.

Der Untergang des Niederländischen Volksliedes von Herman Felix Wirth (Haag - Martinus Nijhoff - 1911). Prijs ƒ 5. -, geb. ƒ 6.-

Een studie vol jeugdig-onstuimig radikalisme, aanlokkelik door frisse onbevangenheid, maar tot tegenspraak prikkelend door de aanmatigende beslistheid van uitspraken, die niet voortkomen uit gerijpte studie, maar uitvloeisels zijn van een vooropgezette tendenz. Zo zou men dit boek van de jonge Nederlandse privaat-docent aan de Berlijnse Universiteit kunnen karakteriseren. Het is dus een gevaarlik boek voor de onervaren en onkritiese lezer, die in bewondering voor de breedheid van opzet, de oppervlakkigheid voorbijziet; een nuttig boek voor de krities geschoolde, die de nieuwe gezichtspunten waarderend, en met de schrijver in stilte disputerend, zijn eigen inzicht ziet verhelderen, en zich de leemten in eigen kennis beter bewust wordt.

Het thema van deze studie vindt men in een aanhaling uit HOFFMANN VON FALLERSLEBEN (blz. 285): ‘Wie ganz anders bätte sich die Nationalliteratur dort zu Lande gestaltet, wenn die altniederländische volkstümliche Poesie als Muster und leitender Grundsatz betrachtet worden wäre, wenn *sie* die poetischen Geister angeregt und belebt hätte!’ De hopeloze worsteling van het Volkslied tegen de vijandige machten: de kloosterkultuur, de didaktiek, de renaissance en het Calvinisme krijgt voor hem een grootse tragiese achtergrond: de ondergang van een hele litteratuur, die in haar jeugd tot iets groots bestemd scheen, het dood-lopen van een kultuur ‘die im Humanismus stecken geblieben war.’ In deze gedachtegang wordt het naieve volkslied geidealiseerd als *de* kunst. Alle kultuur die zich van de volkskultuur afscheidt, is min of meer onecht. Het begrip ‘volk’ wordt beperkt tot de landbewoners, en nog enger tot de landbouwers. De eenzelvige ‘Grasbauer’ werd een prooi van het Calvinisme. De

stedelike arbeiders en handwerkers blijven grotendeels buiten beschouwing, al hadden ze weinig deel aan de ‘humanistisch-bürgerliche Kultur’, die de steden kenmerkte. De koopmans-aristokratie wordt kortweg een stand van parvenu's genoemd. Hun kultuur moest aan innerlike voosheid lijden, omdat ze zich van de gezonde voedingsbodem, de ‘bodenständige’ Volkskultuur losmaakten. Of die geringschatting ook een OLDENBARNEVELDT, een HUGO DE GROOT, een JAN DE WIT geldt, blijft in 't duister. Maar JACOB CATS is slechts een calvinistiese ‘money-maker,’ ‘ein Streber übler Art’ (blz. 158); HOOFT een ‘Bourgeoisgentilhomme’ (blz. 161), HUYGENS een ‘Ritter’-Poetaster (blz. 143). Wanneer dus het verderf begint met de renaissancekultuur, die de overheersende stand voorgoed scheidt van de brede volksklasse, dan kan ook de zeventiende eeuw geen hoogtepunt, geen ‘gouden eeuw’ geweest zijn. Die mening is een ‘legende.’ Het was een tijd van volle geldzakken en lege harten, van stedelike modekunst (blz. 135). De ware gouden eeuw is de 16de, toen het volksaardige element nog zo krachtig zich deed gelden. De 17de en 18de eeuw zijn veeleer één tijdperk van geestelike achteruitgang en zedelike ontaarding[1)].

De kern van waarheid gaat hier schuil in een onhistoriese bolster van overdrijving. Allerlei vragen dringen zich op. Was de 16de eeuw geen tijd van overheersende *stads*-kultuur, van de gesmade rederijkers? Moet dan de ‘gouden eeuw’ niet vóór de renaissance-invloed gezocht worden? Hoe is het mogelik dat diezelfde slechte 17de eeuw in schilderkunst en wetenschap wèl een hoogtepunt was? Leefde in die tijd niet een groot dichter als VONDEL? (zie blz. 169). De historie is hier ontwricht door de vooropgezette tendenz. De schrijver neemt het volkskarakter niet zoals het *is*, maar zoals het zou *moeten* zijn. Er is voor hem een *echte* volksaard, afkerig van alle didaktiek, vol reine levensblijheid, met een naieve, anti-kerkelike natuurgodsdienst. Alle andere eigenschappen zijn toe te schrijven aan schadelike invloeden van buiten. Van de overheersende didaktiese richting in onze Middeleeuwse letteren krijgt MAERLANT de schuld. Geen termen zijn sterk genoeg om de ‘verderfelike invloed’ van CATS op het volkskarakter te kenmerken: hij was ‘ein langsamer, schleichender Krebsschaden’

1) Zie blz. 142: ‘Zwei Jahrhunderte lang bietet die städtische Kultur dies verlogene Bild’. Daarom meent de schrijver tegen onze ‘gouden eeuw’ getuigenissen te kunnen gebruiken van 1738 en 1778 (blz. 138-139, noten), terwijl hij omgekeerd bij de 18de eeuw een gedicht van 1640 aanhaalt (blz. 259).

(blz. 172). Hoe is dat overschatten van de enkelingen te rijmen met het vooropschuiven van de ‘kulturelle Vorbedingungen’? (blz. 22-37). Is het te verwonderen dat we telkens op innerlike tegenspraak stuiten? Het sterkste staaltje is dit: op blz. 110 wordt met instemming PIRENNE's opvatting aangehaald, dat het Calvinisme een voedingsbodem vond in het grootbedrijf der Hollandse en Zeeuwse havensteden; op blz. 124 beweert WIRTH, op eigen gelegenheid, dat het Calvinisme ‘ihre natürliche Voraussetzung fand in dem Grasbauern’[1]. Het Calvinisme is voor het volkslied vernietigend, als een nachtvorst in de lente (blz. 101). Maar is het Geuzenlied en het martelaarslied geen echt volkslied?[2] Dat er in de 17de eeuw stichtelike lyriek geweest is (CAMPHUYSEN, LODENSTEIN, SLUYTER, STALPAERT VAN DER WIELEN), die weinig met de stedelike ‘Höhenkunst’ te maken had, bemerkt de lezer van dit boek nergens. Moesten zulke veel gezongen liederen niet, als tegenwicht van de besproken liedboeken, ter karakterisering van de volkssmaak besproken zijn?

Zozeer wordt de ondergang van het volkslied geweten aan vijandige invloeden, dat WIRTH ten slotte oorzaak en gevolg verwart, in de stelling dat het volk ‘allmählich der grössten Verrohung anheimfiel, *weil die alte Volkskunst erstickt wurde*’ (blz. 173). Daarmee hangt ten nauwste samen het geneesmiddel, waarvan hij herleving van de volkskunst hoopt: ‘Nur der einzelne kann da helfen, indem er Neues schafft und es dem Volke gibt’ (blz. 302): bevruchting door de oude volkskunst is daarbij noodzakelik. De kunst van SPEENHOFF is hem een nieuw levensteken, naast die van RÉNÉ DE CLERQ. Had zijn onderzoek in het verleden hem geleerd dat in een volksklasse onder sterke oekonomiese druk geen volkskunst opbloeien kan, ondanks alle pogingen van hogerhand, dan zou zijn konklusie geweest zijn: een levenskrachtig volkslied, het lied van strijd of van levensblijheid spruit voort uit een krachtig gemeenschapsleven. Niet de inspiratie van het naieve Middeleeuwse lied, uit een zo andere kultuur afkomstig, maar nieuwe gemeenschappelijke idealen, zowel in strijd, als feest en spel,

1) Op blz. 143 wordt gezegd dat de grasboer weinig toegankelik was voor volkskunst; op blz. 172 wordt verondersteld dat de grasboeren die HUYGENS geringschat, veel poëtiese volksliederen kenden.

2) De afkeer van het orthodoxe Protestantisme maakt de schrijver meermalen onbillik, o.a. in zijn ongemotiveerde uitval tegen GROEN VAN PRINSTERER (blz. 297). Aan de psalmberijmers wordt verweten dat ze gewelddadig de melodieën scheidden van de tekst (blz. 107). Alsof van de geprezen M.E. geestelike liederen niet hetzelfde geschiedde!

zullen een nieuw volkslied doen ontstaan. Vorm en wezen van dat toekomstlied kan geen historiese studie ons leren kennen.

De voortreffelikste eigenschap van deze studie is, dat het lied als lied beschouwd wordt: het verband tussen melodie en tekst wordt aangetoond op grond van uitvoerige muziek-historiese onderzoekingen. Alleen daarom reeds zou dit boek een aanwinst zijn voor onze kennis van het Nederlandse lied. Een krities oordeel moeten we aan musici overlaten, maar zeker is dat voor alle litteratoren dit gedeelte, met smaak en oordeel geschreven, belangrijk en leerzaam is.

Uit het grote aantal onderzochte liedboeken vindt men op allerlei plaatsen aardige citaten en nieuwe biezonderheden, al behoudt de schrijver zich voor, een groot deel van zijn resultaten in een later boek te verwerken. In een ‘Anhang’ geeft hij een keuze uit zijn merkwaardigste vondsten, o.a. uit de ontdekte dichter JAN JZ. VAN ASTEN, die hij ‘als Lyriker BREDERO ganz ebenbürtig’ acht (blz. 189). De aangehaalde gedichten wekken echter twijfel aan de juistheid van deze waardeschatting. Verder wordt de bundel *Thirsis Minnewit* naar voren gebracht, als ‘ein verirrter Sonnenstrahl’ in een duistere tijd. Treffend wordt uit de latere liedboeken de ontaarding van de patriciërskultuur aangetoond.

Het goede en nieuwe in dit boek zou veel beter uitgekomen zijn, als de schrijver zich had weten te beperken. Nu jaagt hij een dubbel doel na: een gedetailleerde ontwikkelingsgeschiedenis van ons volkslied, die voor Nederlanders in het Nederlands geschreven zou moeten worden, en een Nederlandse litteratuur-geschiedenis, in grote lijnen, voor Duitsers geschetst. Het eerste lag binnen zijn bereik; het tweede vereist grondiger studie en meer bezonken kennis[1)]. In zijn ijver

1) Ten bewijze nog enkele kanttekeningen. Gewaagde stellingen vindt men o.a. op blz. 90 (invloed van rederijkersspel op wederdopersdaden), blz. 100 (de macht van het openbaringsgeloof in de 16de eeuw vernietigd), blz. 141 (de Ned. patriciërs komen verradjaht uit Indië terug. Chinese invloeden op onze kultuur!), blz. 213 (onze 18de-eeuwse kultuur ‘vollatändig international’), blz. 215 (het Ned. volk het zanglustigste der wereld). Misplaatst is de aanhaling uit VONDEL (op blz. 171), die geen aanbeveling van rijmelarij, maar aansporing tot techniese oefening bevat. Evenzo DE GENESTET's ‘preektoon’ (blz. 297). Verder kleinere onnauwkeurigheden: Het kerelslied kan moeielik een *volkslied* genoemd worden (blz. 49). VAN MANDER, die Doopsgezind was (blz. 122), stichtte geen ‘Dichterkreis’ te Amsterdam (blz. 123), maar te Haarlem (Tot zijn schade liet WIRTH het mooie proefschrift van JACOBSEN ongelezen). DE DECKER was geen emigrant (blz. 123); ROEMER VISSCHER geen renaissance-dichter (blz. 156). Met de ‘Optrek’ van blz. 182 is een ‘optrecker’ bedoeld.

om scheve voorstellingen omtrent een geheel-originele Nederlandse kultuur recht te zetten, geeft WIRTH zulke onbesuisde rukken, dat ze naar de andere kant nog schever komen te staan dan te voren. De Nederlander die het buitenland omtrent onze letterkunde wil voorlichten, neemt zware verplichtingen op zich. 'All-deutsche' neigingen (*Vorwort* XII) mogen hem niet blind maken voor al wat de Nederlandse kultuur aan de Zuidelike buren te danken heeft. Na rijper en onbevangener studie zal Dr. WIRTH ongetwijfeld de gebreken gaan zien van dit boek, waarvan innerlik en uiterlik gezegd kan worden dat het door een zwaarwichtig materiaal dikker lijkt dan het in werkelikheid is.

C.D.V.

Van Nyeuvont, Loosheit ende Practike: hoe sij vrou lortse verheffen, met inleiding, aanteekeningen en woordenlijst uitgegeven door Dr. E. Neurdenburg.
Duyfkens ende Willemynkens Pelgrimage tot haren beminden binnen ierusalem, met sinspelende beelden wtghegheven door Boetius a Bolswert, met inleiding, aanteekeningen en woordenlijst opnieuw uitgegeven door Dr. H.J.A. Ruys.
(*Utrechtsche Bijdragen voor Letterkunde en Geschiedenis* I en II - A. Oosthoek - 1910).

Deze beide Utrechtse proefschriften, degelik van inhoud en smaakvol van uiterlik, openen een reeks Bijdragen, die onder leiding van Utrechtse hoogleraren verschijnt. Het zeer merkwaardige boekje, dat Mej. NEURDENBURG in fac-simile uitgaf, dagtekent van ± 1500 en is maar in één exemplaar bekend. Het is een satire op het bedrog, in de vorm van een moraliteit. Nyeuvont bedenkt het plan om met Loosheyt ('bedrieglikheid') en Practijke ('listige streek') van 'vrouwe Lortse' (bedrog) een heilige te maken, en haar beeld door 'cassenaers' aan het volk te doen vertonen. Meest Elck ('iedereen') loopt in de strik, en eert knielend de nieuwe heilige. In de verte herinnert deze opzet aan ERASMUS' 'Laus Stultitiae' (blz. 25). Overtuigend toont de uitgeefster aan, dat wij hier te doen hebben met een hekeling van de 'questierders van den aflaat' (blz. 28), die op zich zelf volstrekt

niet als anti-katholiek te beschouwen is, gelijk CAMPBELL meende (blz. 27). Dat blijkt uit een vergelijking met de satiriese geschriften en uitlatingen van tijdgenoten. De uitvoerige *Inleiding* plaatst het boekje in de tijdsomgeving, en licht het van alle kanten toe[1)]. In het biezonder wijzen we op het aardige hoofdstukje over de 'Zot en zijn marot', die in deze satire zulk een eigenaardige rol spelen.

Op de tekst volgen brede verklarende *Aantekeningen*, waaruit veel te leren is. Opnieuw blijkt, dat de volkstaal van omstreeks 1500 vele, soms onoplosbare moeielikheden oplevert, maar verdienstelik-nauwkeurige proeven van verklaring als deze kunnen menige leemte aanvullen. Deze uitgave is dus een aansporing tot voortgezet onderzoek[2)]. De Woordenlijst kan daarbij goede diensten bewijzen.

De uitvoeriger tekst, die Mej. RUYS opnieuw uitgaf en toelichtte, is allesbehalve zeldzaam: het is een zeer populair zeventiendo-eeuws devotie-boekje uit Zuid-Nederland, dat in een onverdiende vergetelheid geraakte. Aan de herdruk werd de oudste uitgave, van 1627, ten grondslag gelegd. De aardige plaatjes werden alle gereproduceerd. Het zwaartepunt van deze uitgave ligt in de zeer brede *Inleiding* (blz. 1-136), want de taalkundige toelichting van deze jongere tekst leverde veel minder moeielikheden op dan Mej. NEURDENBURG te overwinnen had. Daarom is deze proeve van eenvoudig Zuid-Nederlands proza uit de 17de eeuw - ter bestudering naast het gelijktijdige Noord-Nederlandse! - evenwel niet minder merkwaardig. Uit dat oogpunt zou het van belang geweest zijn, de Woordenlijst zo volledig mogelik te maken. Bij het sporadies naslaan bleek mij dat er nogal wat ontbrak, en dat fijnere betekenis-nuancen bij nog bestaande woorden soms verwaarloosd waren[3)].

1) Wie deze tekst wil bestuderen, vindt belangrijke opmerkingen en aanvullingen bij deze *Inleiding* in de bespreking van JOS. ENDEPOLS (*Van Onzen Tijd*, 2 April 1911).
2) De gissing dat *trapkens onttellen* (= bedriegen) een 'theologische term' zou zijn, lijkt mij onwaarschijnlik. Kan met 'trapkens' misschien bedoeld zijn wat wij bij stemmingen 'turven' noemen? Dan zou de uitdrukking, naast 'een screve ontscriven' opgehelderd zijn. Maar werd er bij het rekenen in de M.E. geturfd? - De betekenis 'verknoeien', die de schr. op blz. 105 niet aan *bederven* durft toekennen, komt op blz. 112 voor, in een aanhaling uit de *Veeld. Geneucht. Dichten*.
3) Ten bewijze tekende ik aan: *aerdigh* (189, 193), *de beest* (85), *beyaerden* (279), *dienaersse* (278), *dienstmaerte* (188), *als een glas* (74), *grootsheydt* (57, 279), *niet een haverstroo* (74), *jonghers* (82), *lesschen* (79), *morssebel* (60), *peysen* (69, 84), *pronckaert* (60), *smettinghe* (191), *sottebol* (59, 60), *uytveegsel* (69), *vileyn* (84, 86), *wipsteerten* (68). Daaronder zijn verscheiden woorden die nog Zuid-Nederlands zijn, maar die m.i. hier niet gemist mogen worden. Ook de Noord-Nederl. varianten van de Amsterdamse uitgave P. verdienden een plaats in 't glossarium, b.v. *blusschen* naast *lesschen, tierelieren* naast *lierelieren, struyckelen* naast *strunckelen*.

In de Inleiding eerst wordt het motief van de ‘geestelike pelgrimage’ nagegaan, van de Middeleeuwen tot BUNYAN's beroemd boekje. Het tweede hoofdstuk geeft de ‘inhoud’ en een waardering. Waar de schr. de karaktertekening van de zusters Duyfken en Willemynken, de bekeerde en de onbekeerde, weegt en te licht bevindt (blz. 37), ziet ze te veel over 't hoofd dat dergelijke allegorieën moeielik vlees worden en uiteraard vaag blijven: de maatstaf van een karakterroman is hier misplaatst. Bovendien kan BOETIUS bij zijn ‘zusters’ ook aan de goede en zondige neigingen in dezelfde mens gedacht: Willemynken is immers ‘ons aller maeghschap’? Goed is de karakteristiek van het boekje, de stijl en de taal, in verband met de tijd (blz. 40 vlg.): het volkseigene en het Middeleeuwse in voorstelling en verhaaltrant, maar daarnaast, in de parallelie, in sierende tautologieën,[1)] een opzettelik mooi-doen dat aan de Jezuïeten-stijl van die tijd herinnert. Verder wordt aangewezen hoe het ‘veelkleurige volksleven’ zich in dit boekje weerspiegelt.

Hoofdstuk III (*De Schrijver*) behandelt de vraag of BOETIUS A BOLSWERT, de graveur van de plaatjes, ook de schrijver van de tekst is. Dr. RUYS is geneigd tot een bevestigend antwoord, vooral op inwendige gronden. De levensloop en het artistieke werk van deze graveur, zijn vertrouwdheid met de devotie-boekjes van geleerde Jezuïeten (SUCQUET, HUGO), zijn lidmaatschap van een sodaliteit, die zich toelegde op verspreiding van godsdienstige lektuur, pleiten er voor.

Na een bibliografie (IV) komt een onbeduidende berijming ter sprake, door PROSPER DE VYNCK in 1640 vervaardigd (V). De opgang blijkt verder uit de *Franse en Duitse vertalingen* (VI). Het laatste hoofdstukje (VII) handelt over de *oorspronkelike prenten* en de *kinderprenten* bij deze allegorie. Als geheel kan ook deze uitgave zeer geslaagd genoemd worden. Wij hopen dat redaktie en uitgever in staat gesteld zullen worden, om deze reeks geregeld voort te zetten.

C.D.V.

1) Het opzettelike van deze tautologieën (blz. 46) kan aangetoond worden door DUYFKEN's verklaring dat de moedertaal ‘soo ryck ende vloedigh is, dat sy dickwils eenen sin met dry oft vier verscheyden woorden kan te kennen gheven’ (aangehaald op blz. 52).

Middelnederlandsch Handwoordenboek bewerkt door J. Verdam ('s Gravenhage - Martinus Nijhoff - 1911). Prijs geb. ƒ10. -

Met grote ingenomenheid kondigen wij deze nieuwe uitgave aan. De onvermoeibare vlijt van de schrijver van het *Middelnederlandsch Woordenboek* stelde ons nu in het bezit van een zo volledig mogelik, beknopt *Handwoordenboek*, in één handig deel. De bewerker had het oog op geschiedkundigen, archiefambtenaren en juristen, maar ook beginnende studenten, onderwijzers en andere belangstellenden in onze Middeleeuwse letteren. Voor die allen is het beknopte woordenboek, door de meest bevoegde hand samengesteld, een welkome en betrouwbare gids. In de eerste jaren zullen alle beoefenaars van het Middelnederlands er hun voordeel mee doen, om een dubbele reden: zolang het grote woordenboek niet voltooid is, zullen ze hier de laatste letters (*t-w*) kunnen raadplegen, terwijl in het eerste gedeelte de verbeteringen en de nieuwe vondsten die eerst later in het supplement een plaats zullen vinden, nu al in het *Handwoordenboek* verwerkt zijn.

Het grote *Woordenboek* verliest door deze nieuwe uitgave niets van zijn waarde: het blijft even onmisbaar voor ieder die het Middelnederlands wetenschappelik bestudeert. Immers, het is vaak nog meer van belang, te weten in welke bronnen en in welk verband een woord voorkomt, dan wat het betekent. Het kostbare materiaal, door VERDAM bijeengebracht, stelt ieder in staat, de juistheid van de opgegeven betekenissen, en vooral van de betekenisontwikkeling te kontroleren. Maar diezelfde wetenschappelike breedheid van opzet en de onvermijdelike kostbaarheid van het omvangrijke werk, maakte voor praktiese doeleinden deze beknopte uitgave nuttig en nodig. De schrijver ziet in de verschijning van dit boek, waaraan de firma NIJHOFF de stoot gaf, een verblijdend getuigenis van de toenemende belangstelling in onze Middeleeuwse taal. Maar omgekeerd herinnert dit boek ons opnieuw aan de grote verplichtingen die alle beoefenaars van het Middelnederlands hebben aan VERDAM, die met zijn verdienstelike lexicografiese arbeid die belangstelling zo krachtig steunde en in de hand werkte. De ondernemende uitgever zorgde voor een uitstekende uitvoering en een mooie, sterke band.

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (Julie-Augustus.)

De Gids. Julie. J.N. VAN HALL schrijft een paar bladzijden over *P.A. de Genestet, bij de herdenking van zijn sterfdag*. Hij beroept zich op het oordeel van BUSKEN HUET en ALLARD PIERSON tegenover de onverdiende geringschatting van deze dichter na 1880: DE GENESTET behoort tot de kleine meesters der Nederlandsche letterkunde, die verdienen, ook door latere geslachten in eere te worden gehouden.

De Beweging. Julie. In de rubriek *Boeken, Menschen en Stroomingen* geeft ALBERT VERWEY een belangrijke en waarderende bespreking van VAN DEYSSEL's jongste publicatie, *Uit het leven van Frank Rozelaar*. Verder beoordeelt hij het proefschrift van Dr. DE KOE over *Van Alphen's Literair-aesthetische theorieën*. Een zwak punt in deze studie noemt hij, dat de schrijfster ‘als partijgangster is opgetreden van de eene groep denkbeelden wier strijd met een andere zij te schetsen had.’ Daardoor zag zij zulk een groep denkbeelden niet genoeg ‘als historisch verschijnsel’.

Aug. ALBERT VERWEY bespreekt uitvoerig, onder het opschrift *Hedendaagsche Dichters* de bundel *Liederen en Balladen* van AART VAN DER LEEUW.

Groot-Nederland. Julie. F. BUITENRUST HETTEMA vindt in de bekende VAN LENNEP-biografie aanleiding tot een artikel *Over Jacob van Lennep*. Hij bespreekt VAN LENNEP's huiselik leven, de waarschijnlik niet intieme verhouding tot zijn vrouw - meer op te maken uit het zwijgen dan uit de mededelingen van de biograaf -, zijn vrienden en kennissen, zijn afkeer van deftigheid, zijn ‘schijnbaar open, in werkelikheid gesloten karakter’, zijn zelfbeheersing, ondanks de zogenaamde ‘excessen’, de ironiese houding van deze ‘geestesaristokraat’ tegenover leven en maatschappij, zijn gematigdheid in het godsdienstige en het staatkundige, zijn grote maatschappelike invloed en verdienste.

Aug. Het vervolg van dit artikel draagt het karakter van een

apologie. Met ingenomenheid wordt VAN LENNEP's veelzijdigheid geschetst, en zijn werk, zo ‘vol nederlandse zin, vol humor’, geprezen, al erkent de schr. dat ‘het populaire niet 't zelfde is als 't beste’, en dat VAN LENNEP ‘geen baanbreker’ was. De biografie van de kleinzoon noemt hij ‘een goed mooi boek’, al is het niet bevredigend. Hij zou veel meer verlangd hebben: uit brieven en dagboek en ‘veel meer de gegevens verwerkt’. Nu is het niet hèt boek, dat de gehele JACOB VAN LENNEP geeft. - De *Vlaamsche Kroniek*, door EDMOND VAN OFFEL, behandelt o.a. STIJN STREUVELS (*Najaar*) en ANDRÉ DE RIDDER (*Gesprekken met den wijzen Jongeling*). - W.G. VAN NOUHUYS bespreekt *Drie Dichtbundels*, n.l. van M.H. WERKMAN, WILLEM KALMA en P.C. BOUTENS.

De Nieuwe Gids. Julie. In de *Literaire Kroniek* prijst W. KLOOS het laatste werk van G. VAN HULZEN: *Liefde's Tusschenspel*.

Aug. W. KLOOS zegt in de *Lit. Kron.* zijn oordeel over de betekenis van RHIJNVIS FEITH, naar aanleiding van TEN BRUGGENCATE's proefschrift.

Ons Tijdschrift. Julie. J. JAC. THOMSON schrijft een opstel, *Een belangrijk gedicht*, over *Judith* van MAURITS UYLDERT, dat in *De Beweging* (Febr. 1911) verschenen is. - GEERTEN GOSSAERT bespreekt de dichtbundel *Door mijn open venster* van J. GRESHOFF, die voor hem niet de *zanger*, maar de *zegger* is, ‘een ander, moderner type van den dichter’. In dit opzicht staat GRESHOFF b.v. tegenover VAN DE WOESTIJNE.

Den Gulden Winckel. Julie. A. GREEBE geeft in een artikeltje over *Jacob Winkler Prins* leerrijke nieuwe levensbiezonderheden van deze dichter.

Aug. Uit de nalatenschap van F. BEZEMER wordt een stukje gepubliceerd over *De oudste Volksliedjes van 't Nut*, die zeer karakteristiek zijn voor het verlichtings-tijdperk. - J. GRESHOFF bespreekt de *Verzen* van de Vlaamse dichter JAN VAN NIJLEN.

Van onzen Tijd. No. 41, 43, 45. H.J. ALLARD S.J. wijdt een artikel, met proeven toegelicht, aan *Pater Adriaan Poirters van Oisterwijk*.

Leuvensche Bijdragen IX, afl. 3. Het grootste deel van deze aflevering wordt ingenomen door een breed opgezet, belangrijk artikel van J. VAN GINNEKEN: *Het gevoel in taal en woordkunst*, bestemd als

voorlichting van een wetenschappelike Katholieke kring, die over dit onderwerp gezamenlik materiaal zal gaan verzamelen en publiceren. Het geeft dus tevens een werkplan, de litteratuur over het onderwerp, en schematiese tekeningen ter opheldering. - Onder *Boekennieuws* bespreekt L. GROOTAERS de *Untersuchungen über Lautbildung* van ERNST A. MEYER; D.A. STRACKE de *Reinaert*-uitgave van F. BUITENRUST HETTEMA.

Volkskunde. Afl. 7-8. De aflevering opent met '*Oude Kempische liederen*', uit den volksmond opgeschreven en voorzien van eene begeleiding voor klavier door THEOFIEL PEETERS. - G.J. BOEKENOOGEN vervolgt zijn artikel: *Waar de kinderen vandaan komen*. - De redakteur A. DE COCK geeft een vervolg van de *Spreekwoorden, zegswijzen en uitdrukkingen op volksgeloof berustend*, over de *Vogels*, en begint een nieuw artikel over *De Macht der kinderlijke onschuld in de sagenwereld*.

Museum. Julie. K.H. DE RAAF bespreekt een studie over *Elckerlijk - Everyman: The question of Priority* waarin twee Amerikaanse geleerden, F. WOOD en J.M. MANLY, de partij van LOGEMAN kiezende, de oorspronkelikheid van de Nederlandse tekst betogen. De beoordelaar blijft bij een 'non liquet'. - J.H. KERN beoordeelt uitvoerig de *Emsländische Grammatik* van H. SCHÖNHOFF. De beschrijving van de tongvallen is beter dan de verklaringen. In het biezonder blijkt dat de schr. een onvoldoende kennis heeft van het zo naburige Nederlands.

School en Leven. No. 47. C.G. KAAKEBEEN bespreekt het zesde deel van KALFF's *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*.

Opvoeding en Onderwijs. No. 14, 15. FR. S. ROMBOUTS vervolgt zijn artikel over *Het stellen bij* 12-16 *jarigen*, waarin hij leerzaam en onderhoudend propaganda maakt voor een beter taalonderwijs. Hij behandelt o.a. de 'invloeden', ten goede en ten kwade, van de lektuur in en buiten de klasse, en neemt de gangbare spraakkunstopvattingen en het spelling-konservatisme onderhanden. Het laatste gedeelte handelt over het standpunt dat de onderwijzer moet innemen tegenover het dialekt van zijn leerlingen, en over de noodzakelikheid van een meer fonetiese interpunktie.

C.D.V.

De kataloog van een taalmuseum.

Ik wou het vandaag over het o n t l e d e n hebben. Want juist bij de zinsontleding hebben wij gelegenheid ons eigen zieleleven op allerlei nog bijna-niet-gekende, en toch allermerkwaardigste feiten te betrappen; en juist in de zinsontleding heeft zich het leege logische schematisme der spraakkunstige tooverformules in welige produktie van reusachtige spinnewebben een mystiek-sybillijnschen tempel gebouwd.

En nu lust het mij den ragebol daar eens duchtig doorheen te halen, niet uit vernielzieke beeldstormerij, maar in wrekende piëteit voor de werkelijke dingen.

Wat is ontleden?

Ontleden is: een samenstel uiteen leggen in zijn konstitutieve elementen, en dier onderlinge verhouding bepalen.

Als wij nu een stuk taal willen ontleden, kunnen wij dus twee wegen inslaan.

1°. Wij ontleden den geuiten zielsinhoud.

2°. Wij ontleden den grammatischen uitingsvorm.

Beide wegen zijn goed en leiden tot een rustpunt voor den zoekenden geest.

- Maar dat is een waarheid als een koe, hoor ik u zeggen, dat staat immers in elke spraakkunst. Elke jongen van tien jaar kan toch redekundig en taalkundig ontleden dat het klapt! De taalkundige ontleding bewerkt den grammatischen vorm, de redekundige ontleding behandelt den inhoud.

Was het maar waar!

Wil ik u eens zeggen, waarin onze traditioneele taal en redekundige ontleding bestaat?

Ken je TERWEY op je duimpje, en je staat voor niets meer stil! Van elk woord weet je aanstonds te zeggen in welk van de hokjes het thuis hoort. Want de taal is een museum. Zeide MATHIAS DE VRIES dat niet? Nou, die had het wel eigenlijk over z'n woordenboek. Maar dat maakt weinig verschil. Ken je een taal, dan ken je ook het woordenboek, en ken je het woordenboek, dan ken je de taal. Goed. Dat museum nu heeft een 25 afdeelingen. Elke afdeeling heeft 7 of 13 planken. En elke plank is afgeschoten in 4 of 6 of 17 hokjes. Nu waren TERWEY en DEN HERTOG custos in dat museum. De eerste

vooral heeft er een mooien kataloog van uitgegeven, die zonder twijfel of scherts heel logisch in mekaar zit, daar valt niets op af te dingen. En heb je dien kataloog nu goed van buiten geleerd - wat voor iemand met wat geheugen nu niet zoo'n ijselijkheid is - dan weet je alles wat in boeken staat aanstonds te determineeren nummer zooveel van plank zooveel in afdeeling zus of zoo, net als de custos TERWEY het in z'n museum geordend heeft. Alles, zeg ik, want Fransch, Duitsch, Engelsch, Latijn of Grieksch, je kunt het nu allemaal ontleden. Is dat niet mooi?

Maar van de levende Nederlandsche taal weet je niets. Je hebt chemisch ontleed net als de alchemisten, die alle stoffen reduceerden tot een telkens wisselende mengeling van water, vuur, aarde en lucht.

En bovendien heb je eigenlijk geen levende bloem of plant in je handen gehad, maar een verdroogde, die nog zoowel wàt den vorm had uit haar levenstijd, maar waaruit een heele reeks van de allervoornaamste stoffen, als daar is water b.v. ten eenenmale waren verdwenen, om van het levensprinciep zelf nu nog maar te zwijgen.

En nòg wordt elken dag die mummikataloog op alle scholen als onmisbare levenswijsheid ingeprent, op kweekscholen zelfs, hoe droog het ook zij, voor voedend levenssap letter voor letter geslikt[1)]; nòg worden gedurende meerdere maanden in het jaar alle toekomstige onderwijzers voor custos in dit mikrokosmos-museum geëxamineerd.

Dat kan zoo toch niet langer blijven.

I. redekundige ontleding.

Als wij ontleden, moeten wij eerst weten wat wij ontleden. Welnu, bij de traditioneele redekundige ontleding weet men dat niet.

Want als men voor subject en gezegde als kenmerk neemt den persoonsvorm van het w.w. en het daarmee kongrueerende naamwoord, dan is men plotseling midden in de taalkundige ontleding gesprongen. Men heeft den vorm ontleed, en niet de rede, den inhoud.

Verder is het ook nogal van belang te weten, hoevèr wij eigenlijk ontleden moeten. Want al langer hoe meer blijkt, dat alle elementen, in de psychologie niet minder dan in de chemie, toch weer samengestelde produkten zijn, maar tot het oer-element doordringen blijft nog lang een mooi ideaal voor geleerden, en kan toch, zoo ooit! voorloopig zeker geen pedagogische taak voor den schooltijd worden. Maar te scheiden tusschen hetgeen wij weten of achterhalen kunnen

1) Ik sprak laatst een leeraar van een kweekschool. 'Weet u wel, hoe erg het is met dat tegenwoordig taalonderwijs? Als een jongen gaat "*denken*" over grammatica dan is-ie verloren!'

en wàt wij niet weten en dus ook niet doceeren kunnen, dàt is een plicht, waaraan onze taalkataloogbewerkers zelden of nooit schijnen gedacht te hebben. Zij wisten al het weetbare en het onweetbare. En van hun standpunt wederom zeer juist. Want hun doel was eigenlijk niet: iets te begrijpen, maar alles een plaats te geven in het museum. Niet 'weet wat je noemt' was hun leuze, maar: 'zet neer wat je ter hand hebt, vind voor alles een plaats! Weet overal een etiket op te plakken.' - Welnu, in de redekundige ontleding van den geuiten zielsinhoud is het laatste element, dat wij degelijk kennen, en aan ieder verstandig kind aan kunnen wijzen: het kleinste volbewuste beteekenisdeel.

O zeker, de zielkunde vermoedt met recht, dat zoo'n bewuste beteekenis weer samengesteld is uit velerlei: een begrip, vele onderbewuste vage herinneringen en absoluut onbewust geassocieerde prikkels; maar dat is een kluifje voor de physiologische psychologie.

Zeker, soms kan zelfs de taalvorm, die wijst naar een explicieter opvatting van vroegere geslachten een zeer geschikt middel zijn om het eerste ontstaan van dit begrip te illustreeren. Maar dit is geen ontleden meer van den tegenwoordigen bewusten zielsinhoud, dat is ontwikkelingsgeschiedenis van den menschelijken geest, of volker-psychologie.

Maar bij ontleding van *onze rede* stooten wij dus op die kleinste volbewuste beteekenisdeelen als laatste term.

Wat zijn nu die kleinste volbewuste beteekeniselementen? In mijne *Principes* heb ik er meermalen[1)] op gewezen, dat, hoewel samenstellingen, konstrukties en eenvoudige zinnen aan één gelijktijdige akt van ons bewustzijn, beantwoorden, niettemin die ééne akt nog zeer goed verschillende elementen kan bevatten.[2)]

Een goed voorbeeld van één- en tweeledigheid vind ik bij VAN WIJK: De Nederl. Taal [2] blz. 187. *Zoo'n beleediging kun je niet meer goed-*

1) § 364, § 371, § 740 en vlgd. In m'n *Grondbeginselen* (Leuvensche Bijdragen VII) misschien nog duidelijker: § 323, § 330, § 690 en vlgd.

2) CH. BALLY heeft de laatste helft dezer gedachte, gelijk men in het klare opstel van SALVERDA DE GRAVE kon lezen, verder uitgewerkt; maar het is jammer dat zijn voor die kleinste elementen gekozen naam van *unités de pensée* duidelijk bewijst, dat hij de eerste helft mijner gedachte niet naar waarde heeft geschat, (trouwens BALLY's gaven lijken mij überhaupt scherper in 't opsporen en 't onderscheiden van elementen, dan in 't navoelen en 't aanwijzen van de grammatisch-psychologische verhouding tusschen die elementen onderling). Want zoo hebben wij één term voor twee zeer verschillende feiten. Ongetwijfeld zijn die elementen eenheden, omdat ze optelbaar zijn. Maar ook de beteekenis van een samenstelling constructie of enkelvoudigen zin is een eenheid, en wel in veel praegnanter zin, juist òmdat zij uit meerdere elementen zijn opgebouwd. Wat BALLY dus *unités de pensée* noemt blijf ik *primaire eenheid*, volbewust element of beteekenisdeel noemen; en waar BALLY niet of slechts terloops als *aggrégat* over spreekt 'de samenvatting van meerdere zulke elementen in één gelijktijdige bewustzijnsakte' heet bij mij na als voor: *sekundaire eenheid waarvan de meerledigheid nog gevoeld wordt*.

maken en *Hij is een slecht mensch; ik zou hem zoo graag weer goed maken*. In het eerste zinnetje is *goedmaken* duidelijk éénledig en beteekent *herstellen*; in het tweede beteekent het: *maken* dat *hij goed wordt*, dus even onmiskenbaar twéédelig.

Daaruit volgt nu aanstonds:

1°. dat er vele samenstellingen en zelfs afleidingen zijn, die bij redekundige ontleding even goed ontleed moeten worden als een enkelvoudige zin; en daarbij vinden we een heele reeks nieuwe grammatische verhoudingen en bovendien nog vele nieuwe vormen voor bekende grammatische verhoudingen;

2°. dat er vele woord-komplexen zijn, die niet redekundig ontleed kunnen of mogen worden. En zoodoende ontlasten wij ons van een heele reeks onzinnige termen.

Zien wij maar even naar de samenstellingen.

Vooreerst kent het Nederlandsch bij woorden voor lichaamsdeelen een instrumentaalverhouding, uitgedrukt door de inkorporatie van het substantief tusschen den stam en den uitgang van het werkwoord: *klappertanden, knarsetanden, kwispelstaarten, schuimbekken*, enz. Zie hierover nader Museum Juli 1910 kolom 375-76.

Op de tweede plaats heeft ons werkwoord een soort infinitief - nu eens Modus finalis of Doelwijze, dan Modus localis of Wijze van plaats (in breeden zin) - uitgedrukt door den stam gevoegd voor een substantief, dat het middel tot dat doel, of de plaats der werking aangeeft: *vliegmachien, leesboek, werkmethode, debatteermanie, ligplaats, mangelkamer, studeervertrek, regentijd* enz.

Ten derde is het toch bekend genoeg dat de ontkenning behalve door het voorvoegsel *on-* ook en dikwijls sterker door het achtervoegsel *-loos* wordt uitgedrukt: *ontelbaar* en *talloos, van onwaarde* en *waardeloos, ontrouw* en *trouweloos, ongestoord* en *stoorloos, onbewust* en *bewusteloos*.

Ten vierde wordt de lijdende vorm uitgedrukt door den stam van het werkwoord, gevoegd voor *-baar* dat op zijne beurt een potentialis-betrekking aangeeft: *voelbaar, verneembaar, meetbaar, leesbaar*, enz.

Ik bemerk evenwel nog uitdrukkelijk dat niet al dit soort van samenstellingen en afleidingen altijd tweeledig zijn: Zoo versta ik althans in een gewonen kontekst: *ringelooren, blauwbekken, klapwieken, kortwieken, plukharen, reikhalzen; eetlepel, blaasbalg, hanglamp, richtsnoer, zoogdier* beslist éénledig. Dat hierbij evenwel persoonlijk verschil kan optreden spreekt vanzelf. En dit is geen bezwaar. Integendeel, het bewijst juist, dat wij zoo ten minste een echten, d.w.z. een individueelen zielsinhoud aan 't ontleden zijn. Maar verder hangt de één- of meerledigheid ook bij één en denzelfden persoon van den kontekst af. In *Hij radbraakt z'n Hollandsch*, voel ik het w.w. éénledig als *verhaspelen*. Maar in '*Al de opstandelingen werden gevierendeeld of geradbraakt* voel ik de werkwoorden duidelijk tweeledig. In het algemeen kan men zeggen dat het overdrachtelijk gebruik de éénledigheid bevordert.

Laten wij nu eens eenige woordkomplexen wat nader bekijken.

Ten eerste kan ik bij de impersonalia als: *het regent, het sneeuwt, het spookt, het is tijd* onmogelijk iets tweeledigs in mijn beaming eener onmiddellijk waargenomen realiteit ontdekken. En ik meen tamelijk wel zeker te zijn, dat het bij geen mijner lezers anders is. Hier is dus alle verdere ontleding een hersenschim. Evenzoo bij: *het warm hebben, het afleggen, het er van nemen, het er op aanleggen, 'm raken, 'm peren, 'm staan hebben, er van door gaan, ze achter de mouw hebben, zich bevinden, zich begeven*. Allemaal werkwoordelijke begrippen, even eenledig als *gloeien, zakken, boemelen, streven, smullen, zat zijn, vluchten, huichelen, verblijven, gaan*.

De looze onder- en voorwerpen zijn dus niets dan een looze vondst van onzen museumbewaker, die per ongeluk eenige gebroken scherven voor afzonderlijke primitieve nijverheidsprodukten, misschien wel voor eolithen aanzag, en er dus toch een logisch plaatsje voor moest vinden ergens op een van z'n 327 planken.

Even onontleedbaar zijn natuurlijk nog de uitdrukkingen: *z'n gang gaan, op dreef komen, van leer trekken, het betaald zetten, hem mores leeren, hem diets maken, op haren en snaren zetten*, enz.

Maar ten tweede - en dit is van heel wat breeder en dieper beteekenis - óók: *geloof ik, meen ik, zegt men*, als tusschenzinnetjes (zie b.v. blz. 282 regel 9) beteekenen voor mij eenvoudig *waarschijnlijk*, zijn dus beslist éénledig. Verder kan ik ook *zeg-je, gaat-ie, willen we? zou ik*? al evenmin in twee volbewuste elementen ontleden. En zelfs: *ik weet, je moet, je slaapt, dat zál, ze staan, die gaat er van door*, staan mij zonder éénigen naad of scheiding als toch duidelijk omgrensde weetvlakjes in den geest. Voor het Fransch getuigde onlangs FRITZ

STROHMEYER juist hetzelfde van alle flexievormen van het werkwoord en hun kongrueerend pronomen.[1)]

Aanstonds tweeledig wordt daarentegen zoo'n zinnetje, wanneer het voornaamwoord den nadruk krijgt. Een aangekleed voorbeeldje zal ons dat duidelijk maken.

Grieksche klas. Zomermiddag. Behandeld wordt Lysias. Het stuk dat ze vertalen schijnt de jongens niet erg te boeien. Op eens merkt de leeraar, dat een zijner beste leerlingen, die anders altijd oplet als haantjedevoorste zoowaar aan 't dutten is geraakt. “Wat is dat” zegt-ie, X.... slááp jij?’ Maar vlak daarvoor had hij tot een luien suffer gezegd: ‘Slaap-je of ben je wakker?’

In 't eerste geval voelt iedereen de tweeledigheid van zelf. 't Is een werkwoordelijk begrip, in casu met onprettigen gevoelstoon, dat de leeraar tot z'n groote verwondering aan het idee van z'n sympathieksten leerling moet *vastknoopen*. Vastknoopen doet men twee dingen. Dát is een onderwerp en een gezegde! Maar in het tweede geval is er van een bewuste verbinding geen sprake. Er wordt eenvoudig een realiteit gekonstateerd waarin werking en werker zijn opgesloten maar niet volbewust worden onderscheiden, al kunnen ze bij logisch nadenken vaneen gesneden worden.

Nu, alleen wat praktisch in het reëele bewustzijn als tweeledig gevoeld wordt, en niet wat theoretisch nog kan doorgesneden worden, mogen we redekundig ontleden; deze zinnetjes dus niet. Weg dus met onderwerpen en gezegdes bij proklitisch of enklitisch vervoegde werkwoorden.

Na dezen algemeenen blik op de elementen, waarin de redekundige ontleding de taaluiting moet uiteenleggen, kunnen wij nu met hoop op nieuwe klaarheid trachten een paar der belangrijkste verhoudingen, waarin die elementen tot elkander staan, nader te onderzoeken.

Wij kiezen daartoe, kan het anders? het onderwerp en het gezegde.

Onderwerp is een foutieve vertaling van het Latijnsche woord *subjectum* uit een tijd toen men niet bedacht of zelfs niet wist misschien, dat *subjectum* zelf weer een vertaling was van het Grieksche

1) FRITZ STROHMEYER: Der Stil der französischen Sprache, Berlin 1910 blz. IX: ‘So sind die beiden Aussagen *il ordonna* und *le roi ordonna* nicht parallel. Da das tonlose *il* nur eine Art Flexionsform des Verbums bildet und also nie ein selbständiger Subjektsbegriff sein kann, so stellt *il ordonna* einen einzigen, *le roi ordonna* dagegen zwei Begriffe dar.’ En als ik mij een klein beetje op Latijnsch taalgevoel zou mogen laten voorstaan - een katholiek priester leest aan Brevier en Mis gemiddeld anderhalf uur Latijn per dag - dan wil ik hier wel even zeggen, dat de Latijnsche vormen *scio, vadit, volumus, stant, agis, ait* mij niets eenlediger aandoen dan hunne Nederlandsche aequivalenten.

ὑποχείμενον. Niet *onderwerp* maar *onderlaag* is dus eigenlijk het oorspronkelijke en ook het eenig juiste begrip.

Een zin was in het oog der Grieksche grammatici een standbeeld, dat voor het oog van den spreker wordt opgebouwd. Eerst wordt het onderstuk gelegd met toepasselijke inscripties of emblemen erin en dan wordt het eigenlijke standbeeld er boven op gezet.

Welnu, deze beschouwing is psychologisch diep en schitterend van opvallende waarheid.

Zeker een zin is een Gesamtvorstellung in Wundtschen zin; maar die Gesamtvorstellung rijst niet altijd bij tooverslag in onzen geest maar wordt gebouwd.

De Franschman WEILER heeft het in 1840 reeds zoo goed gezien: er is een aanvangsnotie en een eindnotie het eigenlijk bedoelde in elken bewust-tweeledigen zin. Heel de theorie van het psychologisch onderwerp en gezegde bij de latere Duitsche taalgeleerden is niets dan een gedeeltelijk foutieve uitwerking dezer grondgedachte. WEGENER en V.D. GARELENTZ zijn er niet mee in het reine gekomen. Ik twijfel zelfs of HERMANN PAUL zijne theorie zonder tegenspraak op één bladzij tekst zou kunnen toepassen. SÜTTERLIN is hierover sober en kort, maar klaar en juist. (Bibliographie in *Principes* blz. 529-30).

Gaan we maar eens wat voorbeelden na.

1°. *Vrijheid blijheid. Zoo gewonnen zoo geronnen. Zooveel hoofden zooveel zinnen. Hoe langer hoe beter. Vroeg rijp vroeg rot. Uit het oog uit het hart. Heden groot morgen dood. Daer seer daer hand, daer lief daer ogen. Wie niet waagt wie niet wint. Wat niet weet wat niet deert*.

2°. *Die pruimen hoeveel*? (kooper tot een fruitvrouw). *Zoo'n zin wanneer hoor je die? Wijze menschen hoeveel zijn er die in de wereld? Kruisbloemen waaraan ken-je die? 'n Rijtuigverhuurder, ga die maar zoeken in zoo'n negerij*.[1)]

3°. *Dezen avond om zes uur groot bal champêtre. Verloren zaken: een gouden dasspeld met brillant. Weerberichten: bestendige droogte*.

4°. *Bloemen dat wil hier niet best. Die bloemen* (*dat*) *lijkt wel aardig. Nieuwmodische meubels! bevalt mij niks. Al die menschen! geeft onfrissche lucht. Díe bult, dat bennen winteraardappels. Die akker dat worden allemaal paardebloemen. Half acht eerder gaat er geen trein. Jan die geef ik niks. De wanbetalers die heeft hij een deurwaarder gestuurd. Klaas Bentinck dat ben ik. Goed dat is melk voor hem. Valsch dat is ie. Hij steelt en dat al lang. Dat mes daar kan ik niet mee snijden. Zoo'n eigenwijs man* (*daar*) *valt niet mee te praten. Kinderen*

1) Deze voorbeelden dank ik aan mijn vriend J.J. VERBEETEN.

moet je niet zoo ruw tegen wezen. Werken (*daar*) *heeft hij een hekel aan. Dat mensch haar gebel daar wor-je gek van. Die vent! ik mag hem voor m'n oogen niet zien. Die man, daar heb ik een boek van. Mijn oudste zuster die haar man is ziek. Die theepot daar is 't deksel van weg. Willem daar is niet mee op te schieten. Dat schot daar sprong hij van op. Wat Freerk zegt daar kun je niet op aan. En die oorlog het eeuwige praten daarover verveelt me. Onze koeien wel de helft is ziek. 't Werk klaar daar houdt de baas van. De zoon daar hield de moeder niet van*.

5°. *Jan die roept ons. Jan van hiernaast gaat die trouwen? Zulke dingen die houden geen stand. Geld en goed, dat is nog 't ergste niet. Dat huis, dat koop ik. Voor die herberg daar staat een lindeboom. Gisteren toen was-ie er nog niet. Bij leren en welstand dan komen we. Anders dan kon het wel. De pink op den naad van de broek zoo stapte hij daarheen. Jouw neef! díe* (*alleen*) *kan het doen. Over die visite daar praten we nog nader over. Met dat meisje daar is ze mee naar Sneek gereisd*.

6°. *En loopen, dat hij kon. Waar heb-je dat boek gelegd? - Hierzoo. Is 't niet Broer, dat hij thuis heet? Licht dat hij komt. Misschien dat hij meedoet. Grote miracle dat hi dede. Colosus eest datti heet*.

Welnu laten wij den zielsinhoud dezer zinnetjes eens redekundig ontleden. Uit wat voor denkprocessen in den spreker komt zoo'n zegswijze voort? Daartoe moeten wij deze zinnetjes evenwel eerst in hun volledig psychisch verband zetten. Wij moeten weten wat het voor iemand is die ze gebruikt, en tot wien hij spreekt, wat er vooraf gegaan is, hoe beiden gestemd zijn, waar ze zich bevinden, wanneer het gesprek plaats heeft, m.a.w. de situatie en het psychisch milieu.[1)]

Jantje is ziek. Vader en moeder staan bij z'n bed en kijken op het bleeke gezichtje. - Hij moet iets hebben wat goed voor hem is - zegt vader. Moeder antwoordt: Goed dat is melk voor hem.

In dezen laatsten zin nu is *goed voor hem* de onderlaag, de aan-

1) Alle voorbeelden die wij bij grammatisch onderzoek benuttigen moeten voortdurend en volledig zoo geïllustreerd worden, anders kan er geen spraak zijn van echt begrip en juiste invoeling, laat staan dan van redekundige, d.i. zielkundige ontleding. De meeste zinnetjes onzer schoolgrammatika's zijn echte raadseltjes. Neen b.v. het eerste het beste: *De rozen zijn rood*. Wat mag dat toch wel beteekenen? Alle rozen zijn rood? Er zijn rozen die rood zijn? òf de rozen die ik bedoel zijn rood? Alleen de laatste beteekenis kan ik in een natuurlijk milieu thuis brengen. Maar wie heeft er dat uit verstaan? Bovendien is ook dàn nog een tweevoudige opvatting mogelijk, òf we zochten iets roods in de kamer en dachten toen ineens aan de rozen, en dan is *rozen* gezegde; òf we hadden het reeds over die rozen gehad, maar nog niet over de kleur, en dan is *rozen* onderwerp.

vangsnotie, die zij van vader overneemt. *Dat is melk* is het eigenlijk bedoelde gezegde, de eindnotie. D.w.z. uit het vaag bewuste komplex duikt in de moeder eerst de zoo juist gehoorde en dus nog aktueele notie op, en dan pas in bewuste verbinding daarmee haar eigen gedachte daarover. Het blijkt dus hier, dat bij moeder de beginnotie niet de voornaamste domineerende idee is, maar slechts een aanloop. De hoofdzaak der bedoelde mededeeling ligt in het tweede lid. Het schijnt mij nu, dat al de onder 1°, 2°, 3°, 4°, 5° gegeven voorbeelden in hun vol verband geplaatst, tot dezelfde kategorie zullen blijken te behooren.

In sommige voorbeelden (6°) schijnen echter op 't eerste gezicht de twee psychische verhoudingen

aanvangsnotie: eindnotie,
bijzaak: hoofdzaak

niet samen te vallen. Wanneer wij b.v. al een oogenblik over iets aan 't praten zijn, en er komt dan een nieuw gezichtspunt, dan kan ons dit zoo heelemaal accapareeren, dat het aanstonds over de lippen naar buiten dringt en wij er dan als 't ware automatisch er het reeds te voren besprokene achter voegen: de hoofdzaak schijnt dus aanvangsnotie geworden.

Vader komt thuis en heeft voor z'n dochtertjes verschillende kadeautjes meegebracht. Voor elk een. Maar Marietje mag het eerst kiezen, zij is het braafste geweest. - Wát wil-je hebben - zegt vader, terwijl hij successievelijk een pop, een paar oorbelletjes, een collier, en een nieuw groot prentenboek uitpakt. - Het prentenboek (dat) wil ik hebben - zegt Marietje opeens.

Hier is *het prentenboek* geen aanloop of bijzaak maar hoofdzaak. *Dat wil ik hebben* is bijzaak in Marietjes bewustzijn. Toch schijnt terwijl zij spreekt, *prentenboek* aanvangsnotie en *dat wil ik hebben* eindnotie. Letten wij evenwel goed op, dan blijkt dit valsche schijn. Juist gelijk wij bovenal opmerkten, volgt *dat wil ik hebben* niet bewust maar automatisch.

Dat wil ik hebben lag wel degelijk tot grondslag aan de heele scène: 't was de bodem, waarop alles zich afspeelde. Verder was *het prentenboek* volstrekt niet eerder bewust dan *dat wil ik hebben*. Het kwam alleen eerder over de lippen omdat het zooveel meer psychische energie had, en voor een oogenblik al het andere uit het bewustzijn verdrong. Willen wij dus geen woordenknechten worden, dan moeten wij ook *aanvangsnotie* en *eindnotie* niet zoo maar gelijk stellen met vooropplaatsing en achteraanzetting der woorden. Dikwijls valt de opvolging in het bewustzijn met de woordorde samen, maar dikwijls

gaan ze ook uiteen. Houden we dit in het oog, dan vallen al de bovengenoemde tegenstellingen

aanvangsnotie: eindnotie
bijzaak: hoofdzaak
onderlaag: standbeeld
aanloop: sprong
inleiding: bedoeling
onderwerp: gezegde

altijd samen, en hebben wij een alleszins bevredigende definitie van de onderwerp- en gezegde-verhouding gevonden.

Het is waarschijnlijk opgevallen, dat in al mijn voorbeelden, geloof ik, nog geen enkel zinnetje is voorgekomen, dat de schoolgrammatika juist zoo zou ontleden als ik. Toch zijn er gevallen genoeg waarin ik met de schoolgrammatika overeenstem. Deze moeten evenwel voor het laatst bewaard worden om een dubbele reden. De eerste is pedagogisch.

Als toch de redekundige zinsontleding zielkundige ontleding wil zijn, moeten wij dát beginnen te ontleden, wat voor een kinderhoofd het meest gewone is, en niet met wat kinderen nog maar half verstaan. Welnu, als kinderen op school komen, is hun een zegswijze als: *Mijn oudste broer die is in de Oost* veel gewoner dan de zin: *Mijn oudste broer is in de Oost*. En dit geldt, meen ik, voor al mijn zes rijtjes met voorbeelden. Ik beroep mij daarvoor op de ondervinding. Dr. DE VRIES, aan wien ik bijna al de voorbeelden onder 4° en 5° ontleend heb, betwijfelt dit zonder opgaaf van redenen. Ik verzoek dus ieder belangstellende in die richting z'n ooren eens de kost te geven.

De tweede reden is van wetenschappelijken aard. Want de pedagogische volgorde stemt hier volkomen met de genetisch-historische ontwikkeling overeen. Zoowel psychologisch als historisch is onze normale gesloten schrijftaalkonstruktie met onderwerp en gezegde: *mijn oudste broer is in de Oost* ouder en veronderstelt meer verstandelijke kracht van synthese dan de bijeenstelling van twee open konstrukties: *m'n oudste broer, die is in de Oost*.

In het laatste geval is de naad, de verbinding, de aaneenknooping der beide leden nog veel zichtbaarder; het geheel is nog niet zoo vast aaneengesloten, maar groeit nog voor onze oogen aaneen.

Historisch zou ik het primitieve van dezen zinsvorm uit allerlei Afrikaansche en Amerikaansche talen kunnen bewijzen, maar daartoe is het hier niet de plaats. Ik bepaal mij dus tot de ontwikkeling in het Indogermaansch en wijs erop, dat een Latijnsch of Gotisch zinnetje Et exierunt Pharisaei. Jah urrunnun Fareisaieis. eigenlijk niet juist vertaald wordt met: *en de Farizaëen kwamen uitgeloopen* maar letterlijk

luidt: *en de Farizaëen die kwamen uitgeloopen*. Wil men een levende taal, waar het nog zoo is, dan verwijs ik naar het Spaansch. Welnu, deze zelfde verbaalvormen min of meer in hun klank veranderd, maar overigens in juist dezelfde konstrukties gebruikt, hebben nu in het Fransch en het Duitsch, Nederlandsch of Engelsch niet meer de oude beteekenis van *die kwamen uitgeloopen* maar de nieuwe van *kwamen uitgeloopen*. De laatste is dus in den historischen tijd uit de eerste ontstaan.

Ik behandelde hier alleen de redekundige ontleding van den zielsinhoud in den spreker. In den hoorder ontmoeten wij natuurlijk heel andere processen. Ik weet evenwel niet, of die voor de schoolgrammatika niet te moeilijk zijn. Bovendien hangt de taalstruktuur er niet zoo onmiddellijk mee samen. Daarom ga ik hier daarover heen, om nog even op het noodzakelijk komplement mijner uiteenzetting te wijzen:

II. De taalkundige ontleding.

De taalkundige ontleding behandelt den uiterlijken taalvorm d.w.z. ze legt de rijtjes klanken van een taaluiting in kleinere stukjes uiteen, classificeert ze en onderzoekt de verschillende verhoudingen, waarin die stukjes tot elkander staan.

Aanvankelijk zou men zoo zeggen, dat de laatste elementen hier de woorden moeten zijn.

Maar bij nadere beschouwing kunnen wij toch niemand het recht betwisten in vele woorden nog een stof- en een vormelement of een hoofdzaak en een bijzaak te onderscheiden. De vergelijkende beschouwing van vele woorden leidt hier vanzelf toe, en ik kan niet inzien wat wij tegen deze geleidelijk voortgaande analyse zouden kunnen inbrengen. En daarom geloof ik, dat wij ook alle vormelementen, voorvoegsels, achtervoegsels, uitgangen en zelfs de klinkerverwisselingen van het sterke werkwoord bij de taalkundige ontleding moeten behandelen.

Maar van een verdeeling in woordkategorieën, die op de beteekenis berust, kan hier geen sprake zijn. Wij moeten ons houden aan den vorm. Nu zal het wel blijken dat we bij het classificeeren der woorden naar hun vorm dikwijls ook innige verwantschap in beteekenis ontmoeten, maar daar zien wij hier voorloopig van af, want ook het omgekeerde komt voor. Trouwens dat is geen taalkundige ontleding meer, maar juist het doel eener synthetische spraakkunst, die de resultaten der beide ontledingen systematisch vergelijkt, en als ze tot wetenschap wil worden, oorzakelijk tracht te verklaren.

Maar tot den grammatischen vorm behoort niet alleen het geïsoleerde klankgroepje zelf, maar ook z'n habitueele omgeving. Zoo zou

de beginner meervoudige substantieven op *-en* als *slagen, banken, spelen, kisten*, misschien met de homonieme Infinitieven op ééne lijn stellen, maar zoodra hij op de omgeving, in de konstruktie b.v., op het lidwoord gaat letten, zal hij bemerken twee totaal verschillende vormklassen dooreengeward te hebben.

Psychologisch gezegd bestaat de taalkundige ontleding dus in het opsporen van het meestal onbewust fungeerende associatief verband tusschen onze spreekvoorstellingen van woordstukjes, woorden en konstrukties.

Zoo komen wij al aanstonds aan de rededeelen. Wij bemerken namelijk een groote samenhangende groep van woorden, die bijna altijd voorafgegaan worden door *de, het, een, die* of *dat*, dat zijn de substantieven. Bovendien hebben die zelfde woorden in sommige gevallen een paar karakteristieke uitgangen: *-en, -s. -eren, -ers*. Ten slotte hebben ze eenige bevoorrechte plaatsen: na een prepositie, in het begin van den zin enz. Een tweede groep vertoont veel meer uitgangen: *-t,-en, -de,-te, ende*, bovendien een vaak voorkomend voorvoegsel *ge-*. Er komt dikwijls een klein woordje als *ik, je, hij, ie, ze, zij, het, we, wij, jullie, die* of *dat* vlak ervoor of erachter, en als dit ontbreekt neemt een substantief altijd z'n plaats in. Bovendien staat het in alle enkelvoudige zinnen op de tweede plaats.

Een derde groep heeft twee nieuwe uitgangen *-er* en *-ste*. Bovendien staan deze woorden bijna altijd tusschen *de* of *het* en het substantief in.

Een vierde groep vormen de kleine woordjes, als *ik, je*, enz. boven reeds bij het verbum opgenoemd, deze hebben meestal geen akcent en staan vlak voor of achter het werkwoord. Daarbij hoort een nieuwe reeks *mij, hem, haar, ons, u, jullie, hen, hun*, die als het ware met de eerste reeks paaltje verwisselen; komen de eerste vóór het werkw., dan staan de laatste erachter, en soms omgekeerd. Ze hebben ook meestal geen akcent. Ook na prepositie komen ze voor. Het verschil met de substantieven is dan, dat het akcent op de prepositie valt.

En zoo kunnen wij doorgaan alle woordsoorten met hunne verschillende onderverdeelingen eenvoudig uit den taalvorm af te leiden; en het zou van groot belang zijn voor deze vormelijke taalkategorieën een reeks namen te hebben, die niet met de namen der beteekeniskategorieën samenvielen. Misschien dat we bij algemeene afspraak konden besluiten de Latijnsche namen: substantief, verbum, adjektief, pronomen, subjekt, predikaat, objekt, enz. voor de vormkategorieën en de taalkundige ontleding, en zelfst. naamw., werkw., bijvoegl. nmw., onderwerp, gezegde, voorwerp voor de beteekeniskategorieën en de redekundige ontleding te gaan gebruiken.

Dat zou, om slechts het voornaamste te noemen, alvast dit onschat-

baar voordeel hebben; dat wij *het* in *het regent* als een pronomen en subject dat geen voornaamwoord of onderwerp is, *toe* in *toeë deur* als een adjectief dat geen bijvoegl. nmw., *is* in *Jan is gek* als een verbum dat geen werkwoord, *kleine* in *de groote jongens moet je meer vrij laten dan de kleine* als een substantief dat geen zelfst. nmw., *acht* in *achtgeven* als akkusatief en objekt die geen voorwerp, *van* in *houden van* als een praepositie die geen voorzetsel meer is, zouden kunnen karakteriseeren.

Dàan pas kunnen wij onze leerlingen iets bijbrengen over grammatische funktie, een begrip, dat tot nog toe bijna overal met de woordbeteekenis wordt dooreengehaspeld. Dàn ook pas kunnen de jonge hoofden een idee krijgen van syntaktische analogie. Dàn pas kunnen wij óók in ons onderwijs van stof- en vormgroepen, van isoleering en funktieverschuiving, van opslorping en begripsverdichting gaan spreken, allemaal dingen die onmisbaar zijn voor een goed inzicht in de tegenwoordige taalverschijnselen, waarin de geschiedenis van eeuwen nationaal denken en associeeren gekristallizeerd voor onze oogen ligt.

Dit zal nog duidelijker blijken als wij nu ook even de onderlinge verhoudingen dier vormelementen in vogelvlucht overschouwen. Twee soorten van verhoudingen zijn hier scherp te onderscheiden.

1°. De volgorde der woorden (kohesie);

2°. De keuze der woorden (affiniteit).

1°. De engste verbinding in volgorde is wel die van een uitgang of een afleidingselement met het hoofdwoord. Alleen in het zeldzaam geval van inkorporatie worden deze twee van elkaar gescheiden, of eigenlijk nog niet eens, daar ze toch tot hetzelfde woord blijven behooren.

Dan komen de samenstellingen; òf ze nog twee gedachte-elementen vertegenwoordigen of reeds in ééne onscheidbare woordbeteekenis zijn opgegaan, doet hier niets ter zake. De vormverhouding bepaalt zich tot de kohesie.

Kohesie[1)] is - ik heb het reeds meer gezegd - een begrip, waaraan onze spraakkunst dringend behoefte heeft. Ik bedoel er mee: de aaneenkleving van twee woorden zóó dat ze niet meer kunnen gescheiden worden.

1) In mijne ‘Grondbeginselen’ § 682-691 had ik om het verschil dat in physica en chemie tusschen *adhesie* en *kohesie* wordt in acht genomen, den term *adhesie* gekozen. Bij de bewerking der Fransche vertaling waarin *beaming* met *adhésion* vertaald werd, begon ik evenwel het ongerief van deze dubbelzinnigheid zóó te gevoelen, dat ik van m'n onderdanigheid aan de natuurwetenschap ben teruggekomen, en in mijn ‘Principes’ § 732-741 den meervoor-de-hand-liggenden en ondubbelzinnigen term *cohésion, kohesie* heb ingevoerd.

Vooral als wij verschillende graden van kohesie onderscheiden, wordt deze terminologie zeer vruchtbaar.

Op den hoogsten trap staan dan de samenstellingen, die wij ook in het schrift aaneenschrijven.

Op den laagsten trap staan twee woorden, die elkander juist zoo ver mogelijk op een afstand houden.

Daartusschenin staan een heele reeks staande konstrukties die weer onderling in kohesie verschillen. Men denke slechts aan artikel + substantief waar wel iets kan tusschen geschoven worden, maar wier volgorde zelf nooit kan omgekeerd worden, wat bij subjekt + predikaat wèl het geval is. Ongeveer op denzelfden trap als subjekt + predikaat staan de zoogenaamde scheidbare werkwoorden. Een klein praktisch voorbeeldje, van hoeveel gewicht deze graden van kohesie zijn voor den opbouw onzer volzinnen is de konstruktie: *heel iets anders*.

Ze is een samensmelting van twee primitiever konstrukties: *iets anders* en *heel anders*.

In het oudere Nederlandsch had *iets anders* nog weinig kohesie en men kon het dus met *heel anders* strikt logisch kombineeren tot *iets heel anders*.

Thans is echter *iets anders* sterk in kohesie toegenomen, zoodat nu *heel anders* het moet afleggen; en men meer en meer hoort: *heel iets anders*.

Hetzelfde maar in meer gevallen ziet men in eenige Duitsche dialekten, die

voor hgd. etwas ganz Anderes:	ganz was Anderes.
hgd. ein zu dummes Tier:	zu ein dummes Tier.
hgd. ein sehr schönes Kind:	sehr ein schönes Kind.
hgd. das ist etwas zu Schönes:	zu was Schönes.
hgd. er hat etwas viel Besseres:	viel was Besseres.
hgd. eine so verrückte Beate:	so eine verrückte Beate.[1)]

gebruiken. Het laatste voorbeeld trouwens vinden wij ook weer in het Nederlandsch.

Maar misschien van het allergrootste belang zijn ten slotte de konstrukties met volstrekt géén kohesie, ik zou bijna zeggen: de polenkonstrukties, omdat de twee leden hiervan als gelijknamige polen in de elektriciteit, elkaar zoover mogelijk op een afstand houden.

1) O. Weise: Syntax der Altenburger Mundart, Leipzig 1900 § 294. Zie tal van andere voorbeelden uit de Romaansche talen bij Elise Richter: Zur Entwicklung der romanischen Wortstellung aus der Lateinischen. Halle 1903. Kap. V.

Tot deze konstrukties behooren b.v. die van de onderschikkende voegwoorden met den persoonsvorm van het werkwoord.

Als *ik gisteren avond niet aanstonds na de zitting bij je gekomen* **was**, enz.

Iets minder afstooting, dus een heel klein tikje meer kohesie vertoonen b.v. de konstrukties bestaande uit een voorafgaand hulpwerkwoord en een volgend hoofdwerkwoord.

Was je in 's hemels naam gisteren avond maar stilletjes **weggebleven**. Maar men kan ook zeggen: **Was** *je in 's hemels naam maar stilletjes* **weggebleven** *gisterenavond*.

Ik **heb** *met allen eerbied voor je ondervinding tòch nog* **gedaan** *wat ik het beste oordeelde*, maar ook: *Met allen eerbied voor je ondervinding* **heb** *ik tòch nog* **gedaan** *wat ik het best oordeelde*; hoewel korte lijdende voorwerpen en inhaerente bepalingen toch altijd weer tusschen hulpww. en hoofdww. inkomen.

Ook behooren hiertoe nog min of meer de scheidbare samenstellingen: Waarheen, waarvoor, ervan, enz. **Waar** *moeten jullie allemaal* **heen? Waar** *doe je dat eigenlijk* **voor**. *Ik geef* **er** *voor goed den brui* **van**.

2°. Van heel anderen aard is de verhouding der woordkeus. Hierop heeft weer vooral BALLY de aandacht gevestigd.

Alleen heeft hij mijns inziens aan dit verschijnsel een totaal verkeerde plaats gegeven in zijn systeem, juist weer omdat ook hij inhoud en vorm niet voortdurend scherp heeft onderscheiden. Maar laat ik eerst eenige voorbeelden geven, dat mijne lezers begrijpen waar het over gaat.

We zeggen:	*een zonde bedrijven*,
maar:	*een moord begaan*,
en:	*een diefstal plegen*,
we zeggen:	*iemand schade berokkenen*,
maar:	*iemand voordeel bezorgen*, enz. enz.

Waarom?

Wèl, omdat zich gaandeweg uit de vele mogelijke verbindingen eenige vaste stellen hebben ontwikkeld, die altijd of bijna altijd samen voorkomen.

bedrijven, begaan en *plegen* beteekenen in de drie voorbeeldjes juist hetzelfde, namelijk *doen* met een ongunstige gevoelsschakeering. De keuze tusschen deze drie werkwoorden is dus geen kwestie van inhoud maar van louteren vorm; met de kohesie heeft deze vormverhouding evenwel niets te maken, want de beide leden worden herhaaldelijk van elkaar gescheiden. *Die zonde heb ik in onnadenkendheid bedreven*,

enz. Ik zou deze verhouding *affiniteit* willen noemen. Op deze wijze zijn allerlei woorden aan elkaar verwant, in weer velerlei graden.

Het meeste affiniteit hebben zulke woorden of woordstukjes, die alleen meer met één of twee andere **kunnen** voorkomen; zoo *berokkenen* met *schade, verdriet* of *leed, hoeven* met *niet*; al iets minder de afleidingen van een werkwoordstam op -*baar* en met negatiewoord[1].

Zwakker van affiniteit zijn zulke woorden, die nog wel met allerlei andere kunnen verbonden worden, maar, in een bepaalden vorm van konstruktie, toch met besliste elektiviteit één bepaald woord verlangen, zoo b.v. *een grievend leed*, maar *een tergend verwijt, een vlijmende smart* en *een snijdende kreet*.

En heelemaal niet verwant of liever wildvreemd zijn aan elkaar juist de meest opvallende en vaak ook meest sprekende epitheta van de oorspronkelijke taalkunstenaars: Der klare sterren *wolkenlooze wacht* (Kloos) en de 'trouvailles de langage' van geestige -vertellers.

Welnu, BALLY meent nu, dat de voorbeelden van sterke affiniteit typische overgangsgevallen zijn tusschen konstrukties die nog tweeledig en andere die reeds eenledig gevoeld worden. Ik kan evenwel niet inzien dat deze affiniteit van uiterlijke woorden met de een- of tweeledigheid van ons innerlijk bewustzijn iets heeft uit te staan. Een *tergend verwijt* is voor mij even duidelijk tweeledig als een *wolkenlooze nacht*. Maar ook zelfs *iemand schade berokkenen* is voor mij persoonlijk nog niet op weg om eenledig te worden. O zeker, ik ontken niet, dat de éénwording in het bewustzijn en de affiniteit van de uiterlijke woorden dikwijls samengaan; maar ik houd staande, dat dit twee geheel verschillende psychische processen zijn, die, hoe vaak ze elkander ook ontmoeten parallel loopen of kruisen, toch zelfstandig hun eigen wegen gaan, omdat ze gedreven worden door heel verschillende psychische faktoren.

Ik zou zoo nog lang voort kunnen gaan. Maar waartoe zou het baten? De Nieuwe Taalgids beschikt nog maar over weinig ruimte. En wie het met deze weinige aanduidingen niet begrepen heeft, zal het ook uit een volledige uitwerking niet opdiepen; terwijl zij die voor zulke ideeën gevoelig zijn, met ijverig nadenken ook zelf wel de verdere konklusies trekken kunnen.

N i j m e g e n .
JAC. VAN GINNEKEN.

1) VAN WIJK: De Nederlandsche Taal^2 blz. 200.

Een nieuw werk over Rhijnvis Feith.

Mr. Rhijnvis Feith. Een bijdrage tot de kennis van zijn Werken en zijn Persoonlijkheid, door Dr. H.G. ten Bruggencate. H. Veenman, *Wageningen*, 1911 (Pr. *ƒ* 2.40).

De 18de eeuw heeft de naam de eeuw te zijn van het ‘verstand’. En terecht. De ‘rationalisten’ rekenen het begin van hun aëra van om en om het sterfjaar van Descartes en de geboortejaren van Newton en Locke. Newton stelde de wetten vast, die de bewegingen leiden van het Heelal; Locke grondde de wereld der begrippen op de tastbare feiten en de zinnelike waarneming. Dergelijke gebiedsverruimingen van 't denkend vermogen drongen de inbeelding en 't slaafs geloven verre buiten de conventionele grenzen, en de natuurkundige en wijsgerige wetenschappen werden bij uitstek de middelen in de hand van de mens bevonden, om het wondergeloof terug te dringen en 't onbegrepene, stuk voor stuk, als voor 't verstand bevattelik, voor 't opgeklaarde brein bloot te leggen. Dit besef gaf bevrediging, doch bij die bevrediging een zeer versterkt zelfbewustzijn. Het duistere zou nu eenmaal wijken voor 't licht; wanneer dit geschieden zou, was slechts een kwestie van tijd. Dan ondertussen, hoe wijs en ordelik bleek de Wereldschepper bij de vorming van 't geschapene te werk zijn gegaan! Aan God kwam wèl eerbiedige hulde toe! En mede, hoe loffelik had hij het menselik oordeel met een scherpzinnigheid begiftigd, 't welk het drijfwerk en de levensbewegingen van 't geschapendom kwam te overzien! Ook daarvoor kwam hem ere toe! Wat zag men nu ook het klare doel dier Wereldorde. Hoe begreep men, dat al die tot heden onontdekte harmonieën de bestemming hadden, om samen te smelten tot één loflied voor den Allerhoogste. De Mens zelf, die al die tekens der Almacht herkende, zou tevens zijn Bazuin zijn. ‘Loof den Heer en zijner handen werk’ zong Händel voor. Gods grote gave, de Mens in zijn Rede gegeven, gaf hem tevens de stempel voor 's Hemels apostelschap. Wie Hem begreep, *moest* prediken. Wie 't schone bespeurde, betrachtte het schone, en ging uit om 't kwaad te bestrijden. Een Christen-taak werd het nu, het schone ook anderen te laten zoeken, ook hen 't geschapene te leren kennen, tot eer van God en tot een wandel naar zijn geboden. De dienst der

Rede hield de dienst van *God* en het dienen der *deugd* in zich besloten. In deze triniteit lag de éénheid, welke de nieuwe geesten, aan het oude openbaringsgeloof ontschakeld, aan elkander verbond. Doch, in die drie-éénheid, vielen de accenten, bij de lovende en betrachtende adepten, niet steeds op hetzelfde deel. De aangeboren neigingen en talenten zijn verschillend bescheiden. Sommigen houden zich bij de *Rede*, anderen dwalen hier en ginds; en velen laten schijnbaar de éénheid los. Het uitgestrekte veld laat ongebreideld rennen toe. Niet dan met moeite gelukt het de historie-schrijver, de meest expansieve naturen, zonder schennis van hun stand en gelaat, binnen de omtrek van hun belijdenis- en strekkingskring terug te brengen.

Een uiterst expansieve natuur is RHIJNVIS FEITH. De hoofdtoon, eensdeels weggesmolten in de *liefde*, naar de andere zijde uitschietend naar *de Hemelse zaligheid*, rust in hoofdzaak op de *deugd*; de *rede*, de oorspronkelike dominant in de reeks, laat hij bij voorkeur los. Vandaar, dat zijn *deugd*, de oorspronkelike grondslag miskent. De rationalistiese blijmoedige tevredenheid van het ‘eerste en hoogste schepsel’, houdt bij hem op, blijmoedig te zijn. Het schone en verhevene in de Schepping, dat de verstandelike met dankbaarheid en verering vervult, houdt bij hem op ‘schoon en verheven’ te zijn. ROUSSEAU was gekomen en had geleraard, dat de beschaving de mens bedorven had, - welnu, FEITH aanvaardt gaarne deze ‘ontadeling’ en werpt het, reeds van de zonde geëmancipeerde Godskind, weer in zijn ‘ellende’ terug. Waar nu de ‘deugd’ te zoeken? Als bij ROUSSEAU, in de ‘onbedorven’ samenleving, in de ‘reine natuur’. Doch 't zij verre, dat FEITH zijn nieuwe omgeving zag, als ROUSSEAU dichtte: een tempel Gods in feestgewaad, met een vol orkest van gewijde klanken en een symphoniese kleurenpracht. FEITH's deugdzoekende mannen en vrouwen zoeken de natuur alleen als een draperie van floersen, die stemmingen geven aan het gevoel van *eenzaamheid*. ROUSSEAU jubelt, FEITH treurt. Beide echter komen hierin overeen, dat zij de natuur, buiten 't rationalisties doordringen en bewonderen om,[1)] rechtstreeks en impressionisties, op het natuurschepsel laten inwerken. De schoonheid, de orde, de harmonie bij de een; de schemering, de verlatenheid, de somberheid bij de ander, wekken, ook zonder dat de woorden dit vermogen uit te drukken, door een onmiddellike indruk, de daaraan beantwoordende gevoelens van eeuwigheid en oneindigheid op. Het menselik oor, om zo te zeggen, liggende aan de boezem van de maagdelike schepping, hoort de harteklop van

1) Verg. N i e u w e T a a l g i d s III. *Feith's Natuurgevoel en Kunst*.

het bewegende leven. Door de zuchten en de fluisterende stemmen nu, hoort FEITH de adem der liefde. Niet, wederom, de juichtoon van de feestelik triomferende liefde, maar de verzuchtingen van het onbevredigde verlangen. Door de eenzaamheid uit haar sluimer ontwaakt, groeit de vage neiging onverwoestbaar aan tot een onuitsprekelik heimwee. Die liefde zoekt een vast punt, de aangebedene. En deze aangebedene is een mens, met gelijke wereldverachting, en met gelijke heimwee-stemmingen als de andere. In orde, zou de lezer kunnen zeggen. Neen, het is niet in orde. Want ook deze reinheidzoekster kent de menselike natuur als geneigd tot het perverse, en deelt mede in de vrees, dat door een nauwere vereniging de deugd van haar zuivere adel zal worden vervreemd. Dit besef wekt twijfel en onrust. Zolang de liefde een smachtend verlangen blijft, wordt zij gevoed door haar eigen kracht en is ze een waarborg voor de deugd; geeft ze aan wereldse banaliteiten toe, dan derft ze met haar verhevenheid haar bestendigheid en brengt bij haar ontaarding, tevens haar onvergankelikheid en de zuiverheid der deugd in gevaar. De enige weg, die strijdend en lijdend kan worden ingeslagen, is nu deze, dat elk voor zich, zich de weelde van 't samenwonen met de geliefde zijns harten ontzegt; men scheidt vrijwillig; de deugd blijft intakt, en de liefdesmart tracht zich te lenigen met de hoop op een eindelike vereniging in zaliger oorden, waar in eindeloze volmaking geen scheiding ooit de lust der zielen verstoort.

De overgang is te volgen. De hoofdtoon, die eerst zou moeten vallen op de *deugd*, zoals ze, ethies-maatschappelik toe te passen, in de rationalistiese leerstellingen burgerrecht had verkregen, stond allereerst verplaatst te worden op de *liefde*, als voorwaarde voor een doorgaande neiging ten goede, doch ging, de wereldse verwording van een oorspronkelik zuiver gevoel wantrouwend, onmerkbaar over op die *geëxalteerde zielestemming*, welke, anticiperende op een toekomstige Heilstaat, zich in afsluiting van de steeds versomberde wereld, in Goddelike contemplatie, in het verkeer met hoger aangelegde geesten vermeit.

Deze stemming nu wordt een cultus. De liefde wordt gedistilleerd tot een Platoniese zieleverwantschap, die niet alleen appeleert op een onafzienbare Eeuwigheid, maar zich ook op de voorbeschikking beroept en de kennismaking tot een herkenning herleidt. Feitelik wachtte het minnende hart, in verfijnde aandacht, naar dat merkwaardige ogenblik. Ook deze gevoelsspanning wordt een cultus. JAQUES ROQUE sprak het, met Sterniaanse gemoedelike spot, zelfbewust uit: *L'amour est rien sans sentiment. Et le sentiment est encore moins sans*

amour.[1] Dus werd aan de liefde ondergeschoven het sentiment. En ook deze hoog opgevoerde gevoelsspanning is naast de bovengenoemde verklaarde zielen-exaltatie de specifieke eigenaardigheid, die FEITH in zijn zogenaamde sentimentale litteratuur, deels tot bewondering, deels tot prikkeling van zijn landgenoten, in daarvoor opzettelik gekozen concepties en situaties te aanschouwen geeft.

Een zelfde verfijning erlangt ook nog zijn onsterfelikheidsgeloof. De Heilsstaat der toekomst is gebouwd op het eeuwig reine liefdegevoel. Doordat deze liefdestemming van onbestemde tijden terug naar even onbestemde tijden in de Eeuwigheid wordt voortgedragen, versmaadt de oneindigheid dezer gevoelens de aardse maten van tijd en duur, en de aardse begrippen van bezit, genot, verlies en dood. Integendeel. De dood is een zegen; het graf een toevlucht. De aardse zwerver wandelt met welbehagen in de kilheid van het knekelduister en vindt juist daardoor een strelend voedsel voor een wellustig gemijmer over een troostende zaligheid. Treuren over de dood, terwijl een hereniging zijn wens en de onsterfelikheid zijn bestemming is, mag niet mogelik worden geacht; zo de gelieven treuren, geschiedt het over een leven, waarvan het hun niet vergund is, door een moedwillige dood te scheiden.

Dr. TEN BRUGGENCATE mag er zich op beroemen, dat hij bij 't stellen van zijn taak, om ons de litterair-historiese betekenis van FEITH te leren kennen, deze auteur juist en afdoend in zijn wezen gegrepen heeft. Het hoogst verdienstelike werk draagt de bewijzen van een verstrekkende en diepgaande studie. FEITH's geschriften, zowel de dichtkundige als de staatkundig-wijsgerige en de kunstkritiese, worden achtereenvolgens nagegaan, en in zaakrijke analyses met de auteur in betrekking gebracht; daarna de ganse FEITH, in een sommair overzicht in zijn ideeën, over staat en kunst samengevat, terwijl uitvoerig de invloeden worden nagegaan, die geacht kunnen worden op de Zwolse dichter te hebben gewerkt. Ook een algemeen karakterbeeld van FEITH ontbreekt niet. Een ‘Aanhangsel’ met realia (data, lijst van geschriften, etc.) besluit het werk.

Het uitvoerigst hield de proefschrijver bezig, de karakteristiek van 's dichters arbeid (Dl. I)[2] Daardoor is dit dan ook een merkwaardig overzicht geworden. Onder de bewerking zag de schrijver zich ge-

1) Sentimental Yourney.
2) Dl. II is het gedeelte, waarin de persoon van FEITH en zijn kunsttheorieën worden beschouwd.

noodzaakt dit stuk in drieën te verdelen. De zich langzamerhand wijzigende inzichten van FEITH brachten hem tot deze groepering. Daardoor ontstond in zijn overzicht een chronologiese gang. De éénheid van de geestesrichting ging bij hem boven een genre-indeling. Dit is dan ook, gelet op de intellectuele richting in deze arbeid, het ware gezichtspunt. Dusdoende kreeg de auteur drie hoofdperioden in FEITH's litterair leven, met enigszins verschuifbare grenzen: het eerste van 1777-1787; het tweede tot 1797 en het derde tot 1821. Het eerste decennium leert ons de algemeen bekende FEITH nagaan in zijn *Julia*, zijn *Ferdinand en Constantia*, zijn *Fanny*, zijn *Dagboek* en zijn *Brieven over verscheidene onderwerpen*; de tweede periode levert ons zijn *drama's* (*Thirsa, Jane Gray, Ines de Castro, Mucius Cordus*) en *Het Graf*; in het derde tijdvak beweegt FEITH zich bij voorkeur op maatschappelik-zedelik en stichtelik terrein.

Voor zulk een indeling bestaan alle redenen, wanneer men, de hoofdlijn in FEITH voor een ogenblik uit het oog stellend, zich in de schommelingen van zijn afwijkende details verdiept. Zeer waar is het, wat Dr. T.B. opmerkt, dat na de weemoedsfeer van het eerste 10-tal jaren, de wolken zich in het tweede decennium schijnen te scheuren, en de triestige stemming wat opgeklaarder wordt. De schreiende ogen laten zich drogen, en durven, rondwarende, erkennen dat de wereld nog zo slecht niet is, of er kan nog kans bestaan dat het er beter op wordt. En in de laatste periode gewaagt de sentimentele van een aanstaande verlichting, die eenmaal dagen zal. Op het oog dus, zal de nacht der duisternis nog in een nieuwe dag kunnen verkeren, en zal de ‘ontaarde’ burger, door de rationalistiese zon beschenen, eenmaal als ‘nuttig burger’ dienst kunnen doen. Dr. T.B. heeft zeer wel gedaan, met op deze climax te wijzen, en het is zeer verklaarbaar, dat hij bij de samenstelling van een overzichtelike arbeid als de zijne, met de vorm van zijn werk deze gradatie heeft gevolgd. Doch wij menen er toch op te moeten wijzen, dat te midden van die verschillende zijden, waarop FEITH zich voordoet, de dichter doorgaans, wat zijn inzichten aangaat, dezelfde blijft, en de gewijzigde indrukken, die hij niet nalaat te wekken, veeleer toe te schrijven zijn aan zijn onvastheid van ‘karakter’ dan aan een verandering van zijn wezen. Voegen we hieraan toe, dat we hier bij de term ‘karakter’ allerminst denken aan een vastheid van oordeel en wil, maar aan een ‘gelijkgeaardheid’ van gemoedsstemmingen, die zich zelve in hare harmonieën trachten terug te vinden en haar recht van bestaan pogen te bepleiten. En dit ging bij FEITH zeer moeielik; aangezien hij door 't kweken en onderhouden van sterke gevoels-

indrukken te uitbundig zou worden om waar te kunnen zijn; zoals ook zijn woorden te expansief zijn om van een kunstproces te kunnen spreken, en evenzeer zijn krities-beredenerend goedpraten van te veel zwakheid getuigt, dan dat hierin aan de harmonie van een kunstenaarsziel gedacht kan worden. Vandaar zijn *up* en *downs* in zijn litteraire manifestaties; vandaar de raisonnementen, welke als theorieën zijn kunstprodukten verklaren of vergezellen. Ondanks zijn conciliante concessies aan een hem dwars zittende tijdgeest, blijft hij in de grond een onevenwichtige klager, die onmogelik de wereld kan nemen zoals ze zich voordoet, en slechts zijn rust vindt bij het besef dat de goedgunstige Hemel hem toelaat wissels te trekken op het Beloofde Geluk. Doch de onsterfelikheidsidee, welke aan deze voldoening ten grondslag ligt, is niet van de goedkope soort van 't redenerende Rationalisme. Ze is autokratieser, en vergt, om te kunnen belonen en straffen, in de Rechter-Vader een absoluter heersers-natuur. Zij beroept zich op niets minder dan de naderende Oordeelsdag. Doch hij die het straffend Oordeel opvraagt, kan er ook op worden aangezien, dat hij in het schepsel een *zondige aanleg* onderstelt. Bij FEITH is dit wezenlik zo, ook al moet hem worden toegegeven, dat hij voor de andere helft staat in het Rationalisties geloof, volgens hetwelk aan de mens een verstandelike en naar de volmaaktheid strevende aanleg wordt toegekend. Doch die volmaaktheid wordt slechts in 't hiernamaals in 't uitzicht gesteld, en raakt slechts de betere helft. Vandaar de twee aangezichten. Met het gelaat naar de aarde gekeerd, raakt hij niet uitgepraat over zijn wereldversmading, over de ontaarding van de menselike gevoelens, zelfs van dat der liefde, 't welk, in zinneliker richting getrokken, de reinheid der deugd zou besmetten, en de volmaking tegenhoudt. Vandaar ook anderzijds, met de eindelike volmaking in 't gezicht, zijn vertrouwen in een innerlike progressie[1)], door een cultus van verreiniging, waarbij de Liefde als krachtmeter, bij steeds verdiepte gevoelens, voor telkens zwaarder proef wordt gesteld, en 't Geloof naar 't zoete lokaas verwijst. Genoeg om te doen zien, hoe bij FEITH het tikje rationalistiese vrijheids-geloof eerst waarde krijgt door de wijding van 't Oordeel, en zijn Apocalypsis vaag terugwijst naar de Erfzonde-leer. Onder dit voorbehoud alleen mogen

1) Zonder uitverkiezing nochtans. De zondaar vindt zijn eigen weg. Wie namelik zijn neiging volgt, die hem van de deugd afhoudt, zal *leed* ervaren, en dit ondervonden leed drijft hem weer naar 't pad der deugd.
Voldoende blijkt uit deze en dergelijke uitlatingen, dat FEITH geen positief en krachtig, orthodox of deïsties, Godsgeloof bezit.

wij zijn ‘Verlichtings’-belijdenissen aanvaarden. Ze zijn niet meer dan momentanele, opportunistiese verklaringen. De betrekkelike betekenis er van leert men het beste kennen uit zijn polemiek met KINKER, waarvan de strekking ook in dit proefschrift zakelik is aangetoond, en waarvan de slotsom wel 't beste wordt weergegeven door zijn uitspraak:

> Dus geeft hier 't Christendom, om naar de deugd te streven,
> Dat nooit de wijsbegeerte of Rede hier kan geven.
> Dus zijn Verzoening hier en bijstand van Gods Geest
> Altijd aan Jezus leer tot grondpijlaars geweest.

Een ogenblik nog dient, in dit proefschrift, te worden gereleveerd, Dr. T.B.'s uitgebreid onderzoek naar FEITH's geestverwantschap met buitenlandse schrijvers en kunstkritici. Uit dit overzicht dan blijkt, dat aan FEITH ‘wel wat, maar niet veel eigens is, altans niet in de periode, waarin hij voor de geschiedenis onzer letteren het belangwekkendst is’. Van ROUSSEAU heeft hij het geloof aan de toenemende verbastering der mensheid; aan RICHARDSON herinnert zijn tederheid van ziel, door haar gevoeligheid toegankelik voor verzoekingen; zijn ‘verheven liefde’ aan KLOPSTOCK, het conflict tussen liefde en deugd aan WIELAND. Zijn ‘Dagboek’ doet denken aan LAVATER; zijn Colma en zijn Alpin aan de poëzie van OSSIAN, GOETHE's invloed en die van MILLER worden zo goed als uitgeschakeld; meer dan van iemand anders heeft hij zijn sombere smart van YOUNG, maar vooral van de Franse YOUNG, BACULARD D'ARNAUD, die met zijn drama *Le Comte de Comminge* de jonge FEITH zo gezegd heeft opgevoed. Door hem nu leert FEITH de strijd kennen tussen de liefde en de godsdienst; met diens arbeid als medium wilde ook onze Nederlandse poëet aantonen, ‘jusqu'à quel point la religion aux prises avec l'amour est susceptible de produire un spectacle vraiment pathétique.’ Zo hebben *Comminge* en de volgende kloosterdrama's FEITH de gegevens verschaft voor de *Julia* en *de Hermiet*. Het opgeschroefde in de stemmingen, de wijze van uitdrukking zelfs, toont de auteur aan, doen denken aan D'ARNAUD. Zonder Duitse invloeden te willen miskennen, meent Dr. T.B. er toch op te moeten wijzen, dat d'ARNAUD's grote betekenis voor FEITH en dus voor onze letterkunde tot heden ten onrechte werd voorbij gezien.

De opmerking heeft recht op waardering. Tot heden werd FEITH gewoonlik op Duitse invloeden herleid. Wel zat het ‘sentiment’ in de lucht, bij STERNE, RICHARDSON en YOUNG, bij KLOPSTOCK, MILLER

en WIELAND, doch de buitengewone vertegenwoordiger van de ‘gevoeligheid’ ten onzent werd in hoofdzaak bij WERTHER en SIEGWART in de leer gedacht. Het blijkt nu, dat de Franse D'ARNAUD de voornaamste wegwijzer is geweest.

Natuurlik zou de vraag kunnen opgeworpen worden, of zonder een D'ARNAUD, het Zwolse zondagskind ooit de FEITH zou geworden zijn, die hij inderdaad geworden is. Het antwoord is zoveel te onbestemder, omdat wij in FEITH iemand mogen zien, die een sterke behoefte had aan een houvast. Wij mogen er van verzekerd zijn, dat wij, bij gebrek aan een D'ARNAUD, hem, zij 't dan ook in wat gewijzigder vorm, aan dezelfde smart en somberheid hadden horen offeren. Immers wie de eenzame echo, om dit woord te gebruiken, kon wezen van een D'ARNAUD, zou ongetwijfeld, met zijn luisterend oor, zo 't Franse model gezwegen had, zijn nacht- en grafgedichten toch gezongen hebben in ‘Anklang’ met een YOUNG, of lijdenslevens hebben geschreven in den trant van ‘Werther’ en ‘Siegwart’. Navolging, zeker, is er bij FEITH te vinden; doch men verlieze niet uit het oog, dat het ‘sentiment’ hem doorlopend eigen blijft, en dat hij het 't liefst van alles verdedigt; dat men voorzichtig zij met te getuigen van ‘gebrek aan oorspronkelikheid’ bij gevoelige naturen, die in weke vatbaarheid, niet alleen de druk der inwerkingen zelve vasthouden, maar ook lang en diep het hoe en hoeveel van de wijze en de nawerking der collisie bewaren. Weke naturen nemen eer aan en laten minder los, dan de sterke en gereserveerde geaardheden. Men houde dit ook in rekening bij FEITH, als eenling geschakeld aan de uiteenlopende bewegingen van de nieuwe tijd. Dat hij D'ARNAUD het meest trouw blijft, is minstens natuurlik. Het eigenaardig religieuse element, dat het langste in zijn geschriften stand houdt, dreef hem bovenal naar deze YOUNG-tiepe. *Liefde* en *Godheid* gaf hem in zijn jonge jaren het begin van de tweestrijd; hij kende geen rust, voor de aardse natuur er van geheiligd was door het hemelse: *Liefde in God* werd het voorland van zijn didaktiese lyriek. Dat hij later, evenwichtiger geworden, gemakkeliker tot een vergelijk kwam, is even natuurlik, als de oudere CATS zijn leven mediterend betrachten kon: de stormen hadden uitgewoed: de kalme avond gaf een gemakkeliker vaart, bij de doorbrekende westerzon.

In de I n l e i d i n g beschrijft Dr. TEN BRUGGENCATE met een enkel woord zijn houding tegenover FEITH's werken. Hij zegt daarin, af te willen zien van een aesthetiese, litterair-techniese beschouwing van diens gedichten. ‘Vooreerst, omdat het FEITH in laatsten aanleg niet

om kunst of schoonheid te doen was....' 'De tweede reden is deze: de geschiedenis der letterkunde, waartoe dit geschrift een bijdrage wil zijn, is m.i. een beschrijvende wetenschap, die er zich toe bepalen moet de uitingen van geest en hart in den loop der tijden samenvattend in het licht te stellen'.... En later: 'Er zijn schrijvers wier werken zich staande houden, omdat ze kunst zijn. Wilde de litteratuurgeschiedenis zich alleen daarmede bemoeien, dan zou zij haar terrein niet alleen al te bescheiden inperken, maar dan hield zij feitelijk op zichzelf, dat is: geschiedenis, te zijn. Wil zij dit blijven, dan heeft zij haar taak te zoeken daar, waar geestes- en gemoedsrichtingen invloedrijk en kenmerkend aan den dag zijn gekomen.'

O.i. is de taak van de litteratuurgeschiedenis een meer omvangrijke. Zuivere woordkunst mag, alleen omdat zij niet genoegzaam toelaat het geestes- en gemoedsleven van een dichter of van zijn tijd open te leggen, niet worden buitengesloten. Ook het verbeeldingsleven en de verbeeldingskunst is een manifestatie van menselike vermogens. Clio wendt zich naar elke horizon en vraagt voor elk oordeel Themis' weegschaal. Daarom zij ook ieder, die in haar banen wandelt, liever oprecht dan restrictief. Waar hij zich de gave voelt ontzegd, alle kunst te kunnen waarderen, of ze te kunnen benaderen, bekenne hij zijn tekort, en neme hij zich voor, om datgene dat zich bij zijn talenten aansluit, des te beter te doen. Maar nooit mag de taak van de geschiedschrijvers afhankelik worden gesteld van de grootte van het gezichtsveld, dat de een of andere geroepene voor zich het veiligst meent te kunnen overzien.

FEITH zelf, 't is waar, zou bij een beperkter opvatting van de litteratuurgeschiedenis, weinig verliezen. Hij mocht goede 'taal' schrijven, hij gaf geen ware 'kunst'. Hij behoort tot een groep van tijdgenoten, die niet zozeer bij machte waren, hun stemmingen in woorden te kunnen brengen, als wel voor de wind van hun gemoedsbewegingen, de voor hen liggende woorden in grote wolken opbliezen en tot verwondering van de luisterende massa er de holle ruimten mee vervulden.

J.K.

Tamboers der voorhoede?

G. Leffertstra, Taaloefeningen voor Gymnasiaal, Middelbaar en Voortgezet Lager Onderwijs. Groningen, P. Noordhoff 1911. Prijs ƒ 1,-.

H. de Graaf Jr., Taal- en Stijloefeningen. Een bundel oefeningen voor de laagste klassen van H.B.S., Gymnasia, Kweek- en Normaalscholen. Zutfen, W.J. Thieme & Co., 1910. Prijs ƒ 1,-.
G. de Boer Jzn. en Dr. J.O.S. van Veen, Beknopte Nederlandsche Spraakkunst met Oefeningen, ten gebruike bij het onderwijs in de drie laagste klassen van H.B.S. en Gymnasia, in de laagste klassen der Normaallessen en op inrichtingen van U.L.O. 2 delen. Utrecht, A. Oosthoek, 1911, Prijs ƒ?

Als leraar in Nederlands, Engels, en Geschiedenis ontvang ik vrij wat present-eksemplaren van schooluitgaven. Zodra ik zie dat ze Geschiedenis betreffen leg ik ze terzijde, betreffen ze Engels dan kijk ik ze gewoonlik wel even in. Maar echt belangstellend ben ik alleen als het een boek is voor het onderwijs in de moedertaal. Dan begin ik dadelik met de voorrede, en bekijk de inhoudsopgave, en van het resultaat van dat onderzoek hangt af met welk soort van belangstelling ik verder blader. Maar ongelezen blijft een boek voor het onderwijs in de moedertaal niet.

I.

Voor ik nu mijn oordeel ga uiteenzetten over de boven genoemde boekjes, is het, dunkt me, goed dat duidelik gemaakt wordt wat het doel is van het moedertaal-onderwijs op de Middelbare School. Op die wijs krijgen we een maatstaf voor de beoordeling van de werkjes van de schrijvers die zich aan de leraren komen aanbieden als leidslieden. Want iemand die zijn kollega's een schoolboek aanbiedt verklaart daarmee dat hij zich geroepen voelt als hun leidsman en voorganger op te treden, en moet verwachten als zodanig beoordeeld te worden.

Vraagt men de beschaafde leek wat hij van het aan zijn zoon te geven onderwijs in de moedertaal verlangt, dan zal het antwoord wel luiden: ik wens dat hij leert lezen, schrijven en spreken. En misschien zal het laatste (het spreken) nog niet zelden onvermeld blijven. Ik geloof dat de leraar in het Nederlands met de bepaling (lezen, schrijven, spreken, of in andere orde: spreken, lezen, schrijven) vrede zal hebben, als men de bepaling maar niet behoeft te beschouwen als het hele taalonderwijs omvattend.

Om nu te leren spreken, leren, schrijven moet men het dòen. De taak van de leraar wordt daarbij dus om bij die oefeningen zoveel leiding te geven als wenselik is, en... zoveel hij kan. Want een voornaam vereiste bij de leidsman is dat hijzelf goed spreekt, leest, en schrijft. En de tegenwoordige opleiding van de leraar, voorzover men daarvan kan spreken, doet voor dìt deel van de leraarstaak altans niets; en ik weet ook niet of een toekomstige opleiding wel biezonder veel zal kùnnen doen. De ervaring bij de theologiese studenten, bij wie immers enige opleiding tot spreken bestaat, is mij niet bekend; en de resultaten daar zouden in elk geval slechts voor een klein deel waarde hebben bij de beoordeling van de vraag omtrent de opleiding van leraars.

Maar afgezien van het persoonlike voorbeeld, moet de leraar bij de bedoelde oefeningen leiding geven door zijn leerlingen bekend te maken met de eisen aan goed spreken, lezen, en schrijven te stellen, en met de middelen om aan die eisen te voldoen. De voorbereiding van spreken en lezen valt natuurlik in menig opzicht samen. In de eerste plaats dus moet de leerling zich bewust worden, dat spreken en lezen is het voortbrengen van klanken met een betekenis. Men zal wel het beste doen met het eenvoudigste te beginnen, met de klankleer. Zo merkt de leerling op dat zijn medeleerlingen anders praten dan hijzelf, en komt de vraag naar het beste Nederlands aan de orde. Zo leert hij ook dat dezelfde persoon bij verschillende gelegenheden verschillend spreekt, en behoort te spreken. Maar meer waarde nog dan dit alles heeft de ervaring dat er niet alleen verschil in de enkele klanken bestaat, maar ook in het geheel van de zin; de leerling merkt de waarde van aksent en ritme. Hij merkt dat proza hortend en stotend, maar ook vloeiend en ritmies kan zijn.

Zulke oefening in het waarnemen van de klank van de woorden heeft ook een ander resultaat; de leerling leert taal waarnemen in het algemeen, hij leert opmerken verschil in woordgebruik, bij verschillende sprekers en schrijvers, in verschillende tijden, maar ook in dezelfde tijd. De lektuur van een stuk als *Een brandje* (VAN DEN BOSCH

en MEYER, Leesboek II A) leert hem opmerken dat er meisjestaal is, en jongenstaal; zo leert hij het bestaan van kinder- of jongemensentaal en grotemensentaal, enz. enz. Hij leert opmerken dat veel gepast is op de gepaste tijd, bij een gepaste gelegenheid. Zo leert hij (zonder geleerdheidsvertoon) het juiste in de opmerking dat taal individueel is, en uit de lektuur van schrijvers uit verschillende eeuwen leert hij het veranderlike van taal. En zou men er aan twijfelen of dit onderwijs een goede voorbereiding is voor het onderwijs in de letterkunde, dus in het lezen?

Het inzicht dat taal verandert baant de weg tot een juiste taal-*waardering*. De zo opgeleide zal niet menen dat ‘eigenlik’ juist ìs wat vroeger juist wàs en omgekeerd. Hij zal niet menen dat *erg mooi* slecht Nederlands is, omdat *erg* ‘eigenlik’ (lees: in vroegere tijd) betekent *pijnlik*. Ook de woordenschat wordt uitgebreid door de zorgvuldige waarneming van taal, d.w.z. door lezen vooral. En wil men de leerling de invloed van de bijbel op onze taalschat doen merken, dan neme men een stuk dat die invloed illustreert. Meent iemand dat zo iets niet voldoende is, omdat zo'n stuk toch maar een gering aantal voorbeelden geeft: ik antwoord dat een speciaal voor het doel geprepareerd stuk helemaal niets leert, want de leerling voelt wel dat het ‘gemaakte’ stuk geen Nederlands is, maar koeterwaals. En het is immers niet in de eerste plaats, eigenlik helemaal niet, daarom te doen, dat de leerling enige aan de bijbel ontleende zegswijzen kent; integendeel het is er om te doen hem te leren inzien dat hij zonder bijbelkennis niet behoorlik lezen kan, dat hij dus, om behoorlik te lezen, de bijbel moet kennen, en niet een boekje *over* de bijbel. Bij de bespreking van een gelezen stuk zal soms de aandacht gevestigd worden op de bouw van het stuk. Een niet al te kort leesstuk geeft daar een goede gelegenheid toe. Misschien is het nuttig na te gaan of een stuk anders gebouwd kon zijn, en de vraag te bespreken waarom de schrijver de indeling van de stof gekozen heeft die in het gelezen stuk is gevonden.

Is er nu voor goed spreken, lezen, en schrijven nog meer noodig, afgezien natuurlik van het werkelik doèn van deze dingen? Me dunkt, met het oog op het schrijven alleen dit: herhaling van het op de L.S. geleerde. Dus oefening in de spelling; en die is dunkt me het best en eenvoudigst in de vorm van diktees, die vooraf bestudeerd zijn, zodat de grote meerderheid van de leerlingen nagenoeg geen fouten maakt. Met het oog op de spelling zal ook de zinsontleding, tenminste van de enkelvoudige zin, en de eenvoudigste grammatiese termen aan de leerlingen bekend moeten zijn.

Is er dus, als men wil voldoen aan de wens van de beschaafde leek, plaats voor een *taal*boek, naast het *lees*boek? Het komt me voor dat zo'n taalboek niet noodzakelik is. Wenselik kan men het achten ter wille van het pas genoemde ‘zuivere schrijven’. Misschien ook zou een uitvoeriger boek wenselik zijn ter wille van de leraar die, hetzij hij van de universiteit komt of van het middelbare eksamen, toch niet direkt voorbereid is voor zijn taak. Zo'n taalboek zou de leraar moeten laten zien wat hij in de les zo al heeft te bespreken, en zou de leerling in staat stellen thuis nog eens na te zien wat in de klas onder leiding van de leraar door de leerlingen gevonden is. Zo'n boek zou dus ook de besprekingen in de leesles aanvullen, en ‘vastleggen’. Van eigenlike spraakkunst zou zo'n taalboek voor de M.S. de ontleding van de zin naar zijn klank (klankleer) en naar zijn betekenis (zinsontleding) moeten bevatten. Hetgeen voor de spelling verder nodig is: indeling in woordsoorten en de spelling van de buigingsvormen, zou, op grond van het op de L.S. geleerde, wel voldoende tot zijn recht komen met een okkasionele behandeling bij het diktee.

II.

Zo zou het spraakkunstonderwijs voor de moedertaal tot een minimum beperkt zijn. Maar naast het onderwijs in spreken, lezen, en schrijven, behoort de leraar dunkt me te trachten de leerling enig inzicht te geven in het leven van de taal.

Het is wenselik dat beschaafde mensen daaromtrent iets behoorliks weten. De taal is zo'n voorname faktor in het maatschappelik leven, dat kennis daaromtrent toch wel minstens zo belangrijk mag geacht worden als kennis van aardrijkskunde of geschiedenis.

Sommigen zullen bovendien deze soort van taalkennis noodzakelik achten met het oog op de studie van vreemde talen. Daarbij denken zij, voorzover ik na kan gaan, aan het *direkte* gebruik dat de vreemdetaal-leraar van die kennis kan maken. Vandaar dat ze de te behandelen onderwerpen (en hun volgorde?) trachten te kiezen met het oog op het vreemdetaal-onderwijs. Dat is m.i. verkeerd, en verkeerd zowel voor het onderwijs in de moedertaal als het gebruik dat de vreemdetaal-leraar kan maken van de resultaten van goed moedertaal-onderwijs.

Wil men die onderwerpen behandelen die de vreemdetaal-leraar nodig vindt, en daarbij ook enig resultaat verkrijgen, dan is bovendien eerstens nodig dat de vakgenoten zich over grammatiese begrippen verstaan. En nu is het naar mijn (wel is waar beperkte) ervaring geen grote uitzondering als de leraar in de vreemde taal van spraak-

kunstige begrippen bitter slecht op de hoogte is.[1] Met dat onderling verstaan zal het dus vooreerst zo'n vaart niet lopen. En wanneer het zover ìs, dan geloof ik stellig dat de vreemdetaal-leraar tevreden zal zijn als de kollega voor Nederlands de leerlingen er aan went spraakkunstige feiten aan taalmateriaal waar te nemen. Dan zal het lezen van de vreemde taal meer vruchtdragend worden voor de ontwikkeling van het taalgevoel van de leerlingen, terwijl zonder zulke oefening de leerling maar al te zeer geneigd is de lessen in de vreemde spraakkunst en in het lezen van de vreemde taal als dingen zonder verband op te vatten.

Grondige behandeling van sommige punten is dus voor de ontwikkeling van het taalgevoel vruchtdragender dan een kortere behandeling van de hele spraakkunst. En als men werkelik alles behandelen wil wat bij de vreemde talen ‘te pas komt’, dan is een zeer verkorte, d.w.z. oppervlakkige, behandeling onvermijdelik.

Vraagt men in hoever het spraakkunstonderwijs tot nog toe enig inzicht in taalverschijnselen heeft bevorderd, dan kan het antwoord niet gunstig zijn. Dat behoeft geen betoog; men hoeft slechts te herinneren aan de debatten over de spelling, in en buiten de Kamer. Wat beschaafde leken daarover hebben gesproken of geschreven, zou op elk ander gebied (dat van de theologie uitgezonderd) ongelooflik geacht worden.[2]

Bij de beoordeling van de boven genoemde schoolboekjes dienen we ons dus af te vragen, welke diensten ze kunnen bewijzen bij de oefeningen in het spreken, lezen en schrijven, verder welke bij de lessen tot het aanbrengen van enig inzicht in de taalverschijnselen.

III.

Het boek van LEFFERTSTRA is bedoeld als ‘companion volume’ bij de spraakkunst van Dr. HOLTVAST, al meent de schrijver dat ‘ook zij die een andere moderne methode volgen, hier geschikter leerstof zullen vinden dan in de bestaande oefeningboekjes het geval is.’

1) Voor leraren in het Nederlands komt dat, ook al blijkens de hier besproken boekjes, eveneens voor.
2) Als kuriositeit kan in dit verband vermeld worden dat het gemeentebestuur van Amsterdam (of was het de Kommissie van Toezicht?) het boekje van LEFFERTSTHA op de index geplaatst heeft. Parallel daarmee gaat het verzoek van een direkteur om HOLTVAST niet op de lijst van boeken te zetten (van wege de spelling); tegelijk werd goedgevonden de spraakkunst van VAN WIJK er voor in de plaats te nemen. Sap. Sat.

De oefeningen die hier worden gegeven zijn van drieërlei aard; ze handelen over spelling, over grammatiese terminologie, en geven stof tot taalwaarneming. De eerste honderd bladzijden behandelen in hoofdzaak spelling en grammatiese terminologie. De laatste twintig bladzijden handelen over woordvorming en woordbetekenis, en het slot is een passage uit de *Karel ende Elegast*.

Het komt me vreemd voor dat we vier vijfde van de oefeningen besteed zien aan spelling en grammatiese terminologie. Dat deze oefeningen zo goed als geen waarde hebben noch voor lezen, spreken en schrijven (in de zin van stellen), noch voor het taalinzicht, is duidelik. Zulk een leeuwendeel van de tijd te besteden aan betrekkelik onverschillïge onderwerpen, schijnt me geheel overeenkomstig.... de oude methode, die niet taal onderwees maar spelling en nietwetenswaardigheden over taal. Zover over de *omvang* van dit gedeelte.

Wat nu de *aard* van de oefeningen betreft; ook in dat opzicht kan ik niet inzien dat we op DUIJSER vooruit gegaan zijn. De schrijver meent heel ‘modern’ te zijn met zijn onderscheiding van ‘algemeen beschaafd’ en ‘andere taal’. Maar dat inzicht moet nu aan de leerling bijgebracht worden door.... in een passage uit POTGIETER de werkwoordsvormen met *gij* in te vullen. Als volgt:

Schrijf de juiste werkwoordelijke vormen.

> Gij (hebben) geen tranen meer tot tolken,
> Wat nieuwe gruwel (worden) gepleegd,
> Verstootene uit de rij der volken,
> Schoon ge eens haar rechterstoel (bestijgen),
> Arm Holland van voor vijftig jaren.

En zo voort!

Op bl. 24 vv. wordt geoefend over de meervoudsvorming van de zelfstandige naamwoorden. Tientallen van woorden moeten in het meervoud gezet, daaronder *lyceum, heelal, zotteklap, Max, plebs, heros, epos, aardrijk, Noordpool, wrok, besef, vee*, enz. Dan moet de leerling het verschil aanwijzen tussen *heidens* en *heidenen*, enz., m.a.w. hij moet het uit HOLTVAST geleerde opzeggen.

De schrijver zegt in de voorrede dat hij fonetiese schrijfoefeningen geeft, ‘om van meet af de aandacht er op te vestigen dat taal *klank* en geen *teeken* is.’ De schrijver schijnt onder ‘van meet af aan’ iets anders te verstaan dan, geloof ik, de meesten. Maar afgezien van de plaats van die fonetiese oefeningen, meen ik dat L. de betekenis van klankleer voor de M.S. niet goed inziet. Anders zou hij toch ook de interpunktie niet behandeld hebben bij de samengestelde zin! En dat gebrek aan inzicht blijkt m.i. ook uit de aard van de

fonetiese oefeningen die L. geeft. In de eerste plaats geeft hij onsamenhangende zinnetjes. Waarom geen werkelike taal? Als hij wil laten uitkomen hoe sterk het Nederlands assimileert, drukt hij een rij woorden af: *knijpbril, zetboer*, enz. En de assimilaties worden dan door speciale druk aangewezen. Maar heeft de schrijver niet gemerkt dat in de *voorafgaande* oefeningen al verscheiden gevallen van assimilatie *in de zin* voorkomen, b.v. ‘hoe ku*n j*e nu toc*h z*oo dwaas *z*ijn’ (bl. 50), enz. En op blz. 51 schijnt hij nasalering van vokalen en palatalisering van konsonanten met elkaar te verwarren. Ook zou ik willen vragen waartoe het dient zinnen in spreekmaten te verdelen (bl. 49). De schrijver zelf geeft op blz. 50 een oefening om de zinnen ‘zoo noodig’ in spreekmaten te verdelen. Het is mij, en dus, vrees ik, ook de leerling, een raadsel wanneer dat nu wèl, wanneer niet ‘nodig’ is. Als fonetiese transkriptie op die manier behandeld wordt, begrijp ik niet waartoe het dienen moet.

Om een beeld van L.'s boek te geven moet ik ook nog vermelden de oefeningen over woordvorming. Daar wordt de leerling gevraagd te vertellen wat betekent: *een Nero, een Croesus, je bent een Rembrandt*, enz. Daar krijgt hij een aantal woorden met *-gerei* (*eetgerei* e.a.), *-tuig* (*speeltuig* e.a.) en moet hij er ‘minstens’ zoveel bijzoeken als door een cijfer wordt aangegeven. Daar moet hij adjektieven vormen bij *Florence, Moscou, Mozes, Marx, Marseille; suggestie, instrument, chaos, consul, hygroscoop* (hu!), *periode*, enz. Wie durft zeggen dat leerlingen van de heer L. niet knap zijn? Want, niet waar, wie aan een anders leerlingen zulke vragen voorlegt, weet dat de zijne ze kunnen beantwoorden.

De slotoefeningen behandelen afgeleide woorden. De leerling moet eventjes uitmaken of de volgende woorden algemeen beschaafd zijn (kort: AB) dan wel vaktermen (algebraïes: V.): *acetyleen, barak, morfine, reçu, 'n attaché, salon, serre, spanjolet, aviateur, jockey, jam, ritmeester, crescendo*, enz. enz.; hij moet de vraag beantwoorden: Kan een brunette leelijk zijn? (bl. 118). Hij moet een Hollands equivalent zoeken voor ‘*anecdote, inkonsekwent, stereoscoop, censuur, administratie*’, enz. En dan komen vragen voor repetitie voor herhaling en uitbreiding, b.v.:

‘53. Men zegt wel: “Een taal leeft.” Licht die beeldspraak toe.
54. De term ‘dialect’ wordt verschillend opgevat. Hoe?
55. Is het Friesch een dialect van het Nederlandsch?
56. Welke Indo-Germaansche talen bestaan nog?
57. Waarom moeten boeken als: de bijbel, werken van klassieke schrijvers, enz. steeds opnieuw vertaald worden?’

Als ik nu mijn oordeel over LEFFERTSRA's boek samenvat, kom ik tot deze konklusie: het boek is essentieel door en door oud; wat het aan nieuwe ‘leerstof’ geeft is absoluut verwerpelik. Het is in geen enkel opzicht een hulp bij taalwaarneming. Hoe door en door oud de opvattingen van de schrijver zijn, blijkt overtuigend door een vergelijking van de oefeningen over samenstelling en over interpunktie in dit boek met de behandeling van dezelfde onderwerpen in het Lees- en Taalboek van V.D. BOSCH en MEIJER. Dan ziet men het verschil tussen dode en levende kennis.

Kan het boekje nog nut stichten? Ik geloof het niet. Voor ‘zuiver schrijven’ acht ik beter een boek dat diktees geeft (geen invuloefeningen). En voor al het overige taalonderwijs acht ik beter geen boek dan de bestaande.

IV.

Het boek van de heer DE GRAAF is nog maar een begin. De voorrede kondigt aan dat verdere bundels oefeningen verschijnen zullen als deze bij ‘H.H. Kollega's in den smaak vallen’, spreekt de hoop uit dat ‘H.H. onderwijzers’ hier ‘ook iets van hun gading’ zullen vinden; de schrijver houdt zich aanbevolen voor ‘op- en aanmerkingen van H.H. Kollega's’, en spreekt ‘den wensch uit, dat het boekje een gunstig oordeel en een gul onthaal moge vinden.’

Als iemand mocht menen dat hij nu genoeg weet van het boek en zijn schrijver, zou ik hem willen verzoeken wat geduld te hebben: het boek is nòg kurieuzer dan de voorrede! De schrijver, of verzamelaar, of hoe hij heten mag, heeft een twintigtal teksten, meest versjes, bij elkaar gescharreld, en knoopt aan elk er van twee reeksen vragen vast: 1. spraakkunstige; 2. denk- en stijloefeningen.

Men vraagt zich af waarom hij die teksten niet in zijn leesboek kan vinden. Ik kan maar een reden bedenken: in dat geval had hij het boek niet behoeven te schrijven. Wat nu de keùs van de teksten betreft, in de Vacature (uitgegeven door de firma W.J. Thieme & Co. te Zutfen) lees ik in een beoordeling van het werk (of was het een ingezonden mededeling?) dat de schrijver ‘twintig min of meer bekende stukken uit onze litteratuur’ gekozen heeft. Ik moet bekennen dat tal van stukken voor mij tot de min of onbekende behoren, en geloof te mogen aannemen dat de schrijver van de aangehaalde beoordeling of ingezonden mededeling met ‘onze’ literatuur bedoeld heeft: schoolmeestersliteratuur. In elk geval, de jeugd van de M.S. wordt in dit boek onthaald op verzen van SCHIMMEL, IMMERZEEL,

BEETS, A. BOGAERS (o.a. het beroemde gedicht op de Ganzen), op het roerende Pieter Baas door 'onze' dichter Mr. J.E. BANCK, enz.

En nu de oefeningen. Eerst de 'grammatika'-vragen. Het blijkt dat voor de heer DE GRAAF grammatika zo goed als synoniem is met zinsontleding; een eindeloze reeks van vragen daarover gaat het hele boek door. Maar.... hij maakt het toch ook moeilik voor de jongens. De regel

'Een aalmoes!' Altoos ijdle vraag!

geeft hem aanleiding te vragen welk zins*deel* 'altoos ijdle vraag' is. Nu, het moet een knappe leerling zijn die de vraag oplost: welk deel van een zin deze zin is?

En nu de denk- en stijloefeningen. De S. leest met zijn leerlingen het interessante gedicht 'De Ganzen'. Daarin komt voor 'zijn vroolijk hartgeklop', en daaraan 'knoopt' de S. deze denk- en stijloefening vast: wat is het tegengestelde daarvan? Ook moet de leerling naar aanleiding van het woord *Arabisch* 'eens' (dit woord komt in bijna elke oefening voor, alsof de schrijver zeggen wil: doe het eens als je kan, maar je kan het niet) invullen:

Arabisch is de taal der -----
Turksch is de taal der -----

enz. En daar hij nu toch bezig is aan bijv. nmw. volgt deze oefening:

Zet eens een passend bijv. nw. bij de volgende zelfst. nw.:

een ----- behandeling
een ----- kennismaking,

enz., telkens met vijf streepjes omdat er een bijv. nw. staan moet. En dan volgt:

Nu bij de volgende bijv. nw. een passend zelfst. nw.:

een hondsche ------
een grondig ------

enz. Hier staan telkens *zes* streepjes, omdat een zelfst. nw. voornamer is dan een bijv. nw. Zo ziet men dat ieder krijgt wat hem toekomt.

Een juist idee van de vindingrijkheid van de S. heeft de lezer echter nog niet. In het tedere *Pieter Baas* komt de naam *Zaandam* voor. De lezer zal niet licht raden welke 'denk- en stijloefening' aan dat woord is 'vast te knopen'. De heer DE GR. staat voor niets. Luister maar:

ZAANDAM. Deze stad ligt aan de Zaan; het komt nog al eens voor dat een stad genoemd wordt naar het water, waaraan ze ligt. Zoo spreekt men van de:

Amstelstad - Spaarnestad - Scheldestad - Tiberstad - Seinestad - en bedoelt daarmee?

Ook wordt een stad wel eens genoemd naar het wapen, of naar een ander kenmerk; b.v.:

de Sleutelstad - de Bisschopsstad - de Koekstad.

Welke steden worden daarmee bedoeld?

Dit alles te vinden op blz. 87.

Vraagt men hoe een onzinnig boek als dit nog een uitgever heeft kunnen vinden, dan geloof ik dat ik door het kommerciele inzicht van een kollega in staat gesteld ben dat raadsel op te lossen. Bij een groot aantal oefeningen worden reeksen streepjes gevonden. Ik dacht eerst dat het was om het boek omvangrijk te maken. Maar mijn kollega heeft het anders begrepen. Zie, als die streepjes nu in de klas door de leerlingen worden ingevuld, is het boek voor een ander onbruikbaar geworden. Zo is dus de verkoop van een aantal eksemplaren per jaar aan ten minste één school verzekerd, en zo zijn de eigenlike kosten d.w.z. loon van drukken, papier en inkt voldoende gedekt.... tenzij de inspekteur er een stokje voor mocht steken.

V.

In de voorrede van de Beknopte Spraakkunst van DE BOER en VAN VEEN wordt gezegd: ‘De spraakkunst is een beknopt overzicht van datgene, wat men gewoonlijk in dergelijke werken aantreft.’ Men ziet dat de schrijvers bescheiden genoeg zijn; ik zou willen vragen: waarom dat overal aangetroffene nog eens af te drukken? Maar de opmerking is juist; men vindt hier niets nieuws, wel vindt men alle onzin die in soortgelijke werken voorkomt hier in een klein boekje bijeen.

In de tweede paragraaf hebben de schrijvers zich met vereende krachten weten op te werken tot de hoogte van ‘elliptische of onvolledige (onvolkomen) zinnen.’ Men ziet: keus genoeg, wat *woorden* aangaat. De negende paragraaf vertelt dat de lijdende voorwerpen datgene uitdrukken, ‘wat de door het onderwerp verrichte werking ondergaat of er door ontstaat’. Voorbeeld: *De leerling maakt een opstel*. Dus: door het maken ontstaat een opstel. Ander voorbeeld (bl. 5): *Ik hoor zingen*. Dus: door het horen ontstaat zingen; of ook: Het zingen ondergaat het horen. In het hoofdstuk van de spelling wordt meegedeeld dat het Nederlands zeven klinkers heeft ‘*a-, e-, i-, o-, u-, eu-, oe-***klank**’, en dat de *e* van *het* ‘onvolkomen’ is. Dat het spraakkunstonderwijs het denken bevordert blijkt uit een definitie als van het werkwoord: Werkwoorden zijn woorden die een werking noemen. En daarbij de opmerking: ‘Een *zelfst. nw.* kan ook wel een werking noemen, zoals *stomp, klap, handeling* (**werkingsnamen**).’

Het zal wel niet nodig zijn meer materiaal voor zulke ‘denkoefeningen’ aan te halen. De belangstellende lezer vindt er b.v. op bl. 51 (§ 99) en bladz. 55.

Opmerkelik is een ontdekking van de verbonden heren: op bl. 38 geven ze een lijst van persoonlike voornaamwoorden, en daarbij verklaren ze voor de tweede persoon dat *jij* (*je*) de enkelvondsvormen zijn, *gij* (*ge*), *u, jullie, jullui* die voor het meervoud. Maar bij de werkwoorden is het enkelvoud weer *gij*; dus: *gij* (*jij je*) leerdet, meerv. *gij* (*jelui*) *leerdet* (bl. 54). Uitgezonderd schijnen de hulpwerkwoorden, want in de tegenwoordige tijd van *kunnen* is de tweede persoon enkelvoud *je kunt* (*kan*), en het meervoud *gij kunt* (bl. 59).

Wie nog twijfelen mocht aan het nut van historiese taalstudie voor leraren zal wel overtuigd worden door de nieuwe vennootschap. Op bl. 78 leggen ze netjes uit dat *be* in *beroepen, berijden* ‘eigenlijk’ *bij* is. En in het oefeningboekje (bl. 86) moet de leerling de betekenis opgeven van het voorvoegsel van *bebouwen, bekronen, bekorten*, evenals van *ontberen, ontbijten, herinneren*.

In dat oefeningenboekje is nog veel meer schoons, meer dan ik opnoemen kan. Zo wordt naar aanleiding van de indeling van de zelfst. nw. in konkrete en abstrakte, voorwerps- en andere namen, de volgende oefening gegeven (bl. 35):

Verklaar de volgende woorden en uitdrukkingen; zeg van de schuingedrukte zelfst. nw., of het soort- of eigennamen zijn: 't Levend *diamant* - de Agrippijnsche *zwaan* - het Noorsch *Venetië* - enz.

En op bl. 70 wordt de leerling gevraagd in zinnen te gebruiken: **hij** en **zij** als pers. vnw., bep. aank. vnw., **dat** als aanw. vnw., bep. aank. vnw., betrek. vnw., voegw., enz. Het aantal ‘zinnen’ in die éne oefening gevraagd bedraagt over de veertig!

Het boekje van de heren DE BOER en VAN VEEN is merkwaardig, niet alleen om de achterlikheid van de taal-onkundige schrijvers, maar evenzeer door de bedaarde onverschilligheid waarmee zij de tegenstrijdigste beweringen in het licht hebben durven geven. Als de heer VAN VEEN enige dankbaarheid gevoelt voor zijn leermeesters kan hij hun geen betere dienst bewijzen dan zoveel mogelik alle sporen te verwijderen die tot de ontdekking zouden kunnen leiden van de universiteit die hem de doktorstitel verleend heeft.

De slotsom van mijn onderzoek kan dus niet gunstig luiden. Het boekje van de heer LEFFERTSTRA betekent geen werkelike vooruitgang, en de beide andere zijn staaltjes van de ergste en ergerlikste achterlikheid.

DR. E. KRUISINGA.

Boekbeoordelingen.

Nieuw Taalboek voor de Lagere School, I-VI, door Jos. M. Reynders. Met Handleiding (I^{e} Deel, behoorende bij het 1^{e}, 2^{e} en 3^{e} stukje) en Toelichting bij het Dicteerbord. 1911. Tilburg. Stoomdrukkerij van het R.K. Jongensweeshuis. - F.H.J. Bekker, Amsterdam.

Vóór ons ligt de Handleiding I^{e} Deel. Het Tweede Stuk moet ons nog bereiken. Dit Eerste Deel bevat, behalve 3 vel fondsaanprijzingen van de Uitgever, en een Inhoudsopgaaf, 214 bladzijden, waarvan 100 bestemd zijn voor ‘Eenige bizondere toelichtingen bij de drie eerste deeltjes.’ En daaraan vooraf gaan de 7 vel druks van het Algemeen gedeelte: De Zaak, waarom het te doen is: Het Kijkglas, waardoor we de lijnen en wegen zich samen zien richten naar het beoogde Doel.

Laten we het eerst met elkander eens zijn, dat het invoeren van de methode-boekjes voor de verschillende vakken op de lagere scholen een noodzakelik kwaad is geweest. Vooreerst voelt de schrijver, - verondersteld dat hij een echte schoolman is, - zelf reeds, dat hij zijn geconcentreerde idee zelf niet kunnende verwezenliken met zijn persoonlik inzicht en persoonlik werkplan, tact, speurzin, etc., zijn werkmateriaal verdelen moet over verschillende in lesjes benummerde porties, waarin menheer A of B, voor zijn halfjaarliks of jaarliks aandeel maar zien moet, hoe hij er het leven en de drijfkracht van de oorspronkelike idee inblaast. En wie er zich niet inwerkt, werkt er zich ook niet uit, in die zin, dat hij meester boven de methode blijft, ze beheerst, als een steunpunt, ze weet in te krimpen en weet uit te rekken, ze aan kan passen aan gehandhaafde individualiteit en aan veroverd materiaal. En dan ten derde: waar de onderwijzer niet in zijn werk kan opgaan, en hij zelf in zijn materiaal niet het inhaerente leven geworden is, wordt zijn werk een letterdienst, en houdt hij op in echte zin een goed onderwijzer te zijn. De boekjesvolgers zijn het 'em niet. Maar de man met het bord en het krijtje, die doet het werk. Voor hem mag het boek slechts hulpbron zijn.

De heer REYNDERS, schrijver van het ‘Nieuw Taalboek’, voelt het gevaar van methode-werk. Hij wil dan ook niet alleen voorlichten in zijn ‘methode’, maar hij wil zich zelf, als ‘onderwijzer’ van de methode, geestelik overschenken in zijn collega-onderwijzers. Hij wil er het leven inhouden, in zijn ‘mannen’ en in zijn ‘materiaal’. Daarom gaf hij voor de lessen zelve de ‘boekjes’, voor het ‘inzicht’ en de ‘bezieling’ van de docent de ‘Handleiding’. En deze Handleiding, t.w. het Algemeen Gedeelte, is een stuk werk, dat allereerst onze aandacht verdient.

Om te beginnen, weten wij waarlik niet, wat wij in de eerste plaats moeten aanprijzen. Want zelden lazen wij een ontwikkeling van denkbeelden in zulk een aangename vorm, in zulke heldere en juiste bewoordingen en met zulk een opgeklaard begrip van ‘taal’ en ‘taalonderwijs’. Er zijn er onder zijn collega's, die, in zich zelve kampend voor het nieuwe taalinzicht, in hun vage bewustwording van de nieuwe ideeën, worstelen met het juiste woord, dat het nieuw verkregen beeld moet vertolken. Zulken in de eerste plaats wijzen we op dit kostbare dokument. Maar ook zij, die nog niet tot het nieuwe kwamen, of wel zich veiliger voelen op de oude paden, kunnen uit deze frisse en boeiende bladzijden heel wat winst halen. Het werk is vol juiste opmerkingen en praktiese wenken, die op de ene af andere wijze de school ten goede komen, en het onderwijs, bij besparing van tijd, en met aanwending van de verschafte gegevens, nader bij het beoogde doel zullen brengen. ‘Bezieling’, heeft de schrijver aan de gebruiker van zijn methode willen geven. Welnu, dat is hem gelukt. En wat de boekjes en lesjes betreft, ook daarin heeft hij zich zoeken te kwijten van de taak, om leerstof te geven, die het kind onmiddellik ‘pakt’.

Om op het ‘Algemeen Gedeelte’ terug te komen, - de schrijver wijst er in de inleiding ernstig op, dat de oude manier van onderwijzen het te veel op de ‘moeielikheden’ had toegelegd, in alle verschijnselen moeielikheden wilde zien, of ze zelfs opzettelik opwierp. Vooreerst, meent de schrijver, verdienen de ‘gewone woorden’ veel meer de aandacht, dan de zeldzaam voorkomende, die toch weer vergeten worden; en dan nog hing men te sterk aan de mening, dat de woorden bloot vormen waren, en het schrijven van die woordjes bizondere weetjes, terwijl een overgroot getal woorden van zelf goed geschreven worden, wanneer men ze leert bezigen als aanduidingen van zelf-beluisterde klanken. Op die grond begint de hr. REYNDERS, wanneer hij spreekt over de vier middelen, om geen fouten te schrijven met de ‘beluistering’ der klanken in het eerste, en ook nog zo veel

mogelik, in de volgende leerjaren. Op de ‘beluistering’ volgt de eis van het ‘kunnen-lezen’; de leerling n.l. die kan lezen, overtuigt zich, lezende, dat, wanneer hij ‘*kat-ten*’ moet schrijven, het woord fout is, zoodra hij het met één *t* geschreven voor zich ziet staan. Een derde hulpmiddel is het ‘woordbeeld’, d.w.z. de ‘gezichtsindruk’, die 't scherpst is bij hen, wie dit beeld door *goed lezen* en *nauwkeurig schrijven* zo sterk mogelik is ingeprent. Daarna volgt de ‘redenering’, die de spelling leert verklaren van *handdoek, voedzaam* en de werkwoordelike vormen op *d* en *dt*. De buigings-*n* bij de naamwoorden, ‘de meest onvaste van alle taalvormen’, leert de schrijver niet, altans niet bij het gewoon Lager onderwijs. Ook denkt hij heel mild over de *n* en de *s* als tussenletter, waar ze in 't geheel geen diensten doet (Xe Hoofdstuk).

Al die eenvoud[1)] in het, op deze wijze opgezet, taalonderwijs komt voort uit het door de schrijver erkende beginsel, dat de ‘taal’ is een levend instrument, dat, op het papier, wel een zo nauwkeurig mogelike, aanduiding vraagt, maar zich buiten de aanduiding om, zich in de levende warme wisselwerking tussen leerling en meester, in volheid en diepte ontwikkelt. Om die toenemende rijkdom, onder die levende inwerking is het voortaan te doen. De auteur geeft dus levende taal. Geen saaie oefeningen, geen losse zinnen, of woorden als woorden (zoals in de dictees gebruikelik is) maar taal, waarin de betekenis op de voorgrond treedt en de leerling dadelik met heel zijn belangstelling in de wereld der dingen zelf betrokken wordt. Daartoe voorziet hij zijn boekjes van aantrekkelike leeslesjes, waarin losse woorden en stof voor het behandelen van verschijnselen worden gevonden; verder groepen van getekende voorwerpen, die benoemd moeten worden: invuloefeningen waarbij hier en daar een tekeningetje hulp moet bieden; versjes, die, van buiten geleerd, weer uit het hoofd opgeschreven moeten worden, en verder dictees, die ter benoeming van objecten, als oefeningen ter woordbeluistering zijn bedoeld. De boekjes, aardig geïllustreerd, zien er dan ook smakelik uit. Er is allerliefst werk in. De Katholieke scholen - want voor 't neutrale onderwijs zijn ze door de Roomse geest in enkele verhaaltjes niet geschikt - hebben er een degelike methode door gewonnen, en zijn zo ze het werk algemeen gaan gebruiken, het openbaar onderwijs ontegenzeggelik voor. De heer REYNDERS draagt bovendien door zijn uit-

1) Zo laat de schrijver, en terecht ook de oefeningen voor de meervoudsvorming, de trappen van vergelijking en de verkleiningsuitgangen weg. Occasioneel wordt op enkele afwijkingen gewezen.

stekende leesleerwijze en zijn gewaardeerde leesboekjes bij het katholiek lager onderwijs een goede naam.

Prijzenswaardige wenken vonden wij bij het ‘Dicteeren’ (IVe Hoofdstuk) en in verband daarmee iets ‘over de zelfwerkzaamheid bij onderwijzer en leerling’. Men leert er uit, hoe veel op onze scholen, uit de onmiddellike omgeving van de leerlingen, tot de begripsverrijking en meer nog, tot de verhoging van de individualiteit van leerling en onderwijzer beide, nog dienen kan. Op enkele andere merkwaardige plaatsen, over de verhouding van spelling tot taal, over de oefeningen in dialect, over vrijheden in levende taal, enz. komen we elders terug. Moge de Handleiding door velen ‘ter hand’ genomen worden!

J.K.

Schoolhervorming. N°. 3. Nederlandsche Taal door Jan Ligthart (Hollandia-drukkerij - Baarn - 1911). Prijs ƒ 0.40.

Behalve de officiële titel heeft deze brochure er nog een, door de schrijver zelf gekozen, n.l.: *Vereenvoudiging van het Volksonderwijs in Nederlandse Taalvormen*. Hierin ligt een wenk voor de beoordelaar: de strekking van LIGTHART's betoog is voornamelik negatief. Ons taalonderwijs is met zoveel ballast bevracht, dat het eerst nodige is: een flinke voorraad overboord gooien. De jongste aanvallen, van letterkundige zijde, op de Vereenvoudigde Spelling gaven blijkbaar aanleiding tot dit warme pedagogiese pleidooi, deze aanval op de oude ‘schoolmeesterswereld.’ Taalgroei is geen taalverarming. Een boom wordt niet rijker door de dode takjes en blaadjes er aan vast te spijkeren. We kunnen veilig laten vallen wat valt, en moeten ons niet verbeelden dat dat door mensen wordt ‘afgeschaft’. De naamvalsleer en de traditionele zinsontleding is voor het lager onderwijs inderdaad ballast, een stutsel voor nutteloze schrijfgewoonten. Door de onderhoudende en overtuigende uitwerking van deze gedachten deed LIGTHART een nuttig werk. Hoeveel onderwijzers, en vooral ouders, zijn uit valse piëteit gehecht aan de oude taalwijsheid, die ze zich indertijd met zoveel inspanning verwierven! Wij behoeven dus nauweliks te zeggen dat we menige bladzijde met ingenomenheid lazen. Sympathiek is ons b.v. deze veroordeling van de afzonderlike ‘spraakleraar’:

‘Men klaagt over “slaplippigheid” en verwijt ons volk grote slordig-

heid in 't spreken. Er moeten cursussen worden gegeven, opdat de mooie, volle klanken, waaraan ook onze taal zo rijk is, gehandhaafd blijven. Er moet paal en perk gesteld worden aan de toenemende verslapping der spreektaal, en hiertoe moet een heirleger van spraakleraars het opgroeiend geslacht onder de tucht van hun spraakvormende oefeningen brengen.

Het zou van eenzijdigheid getuigen, deze klachten en verwijten gans en al te verwerpen. Maar - er spreekt een bedenkelike twijfel uit aan de levenskracht onzer natie....

Taal is levensuiting, levensgevolg, levensproduct, en de frisheid en kracht der vruchten wordt bewerkt in de plant die ze voortbrengt. Alles daarom wat het leven van 't volk wekt en sterkt, is daardoor ook van invloed op de taal. Slaplippigheid is een uitvloeisel van slapzieligheid. Men moet haar bestrijden door bezieling. Mechaniese verbetering is het begin van het einde, tenzij het een hulpmiddeltje is in dienst van de levenwekkende kracht der bezieling' (blz. 12-13).

Maar ook tegenover de medestander moeten wij de feilén-tonende vriend zijn. Een eerste bezwaar is de onjuiste terminologie. Terecht schrijft L. (blz. 35): 'Het figuurtje 9 heeft niets met de gelijknamige hoeveelheid te maken en dat ditzelfde figuurtje bij 9378 ineens negenduizend vertegenwoordigt, is alleen maar een gevolg van een afspraakje.' Dat ziet iedereen in. Maar dat het figuurtje *d* alleen volgens een 'afspraakje' iets met de klank *d* te maken heeft, en in *vind* een *t*-klank aanduidt, is volstrekt niet ieder bewust. Taal bestaat voor de meeste mensen uit letters, die 'uitgesproken' worden. Aan dat wanbegrip geeft men voedsel door te spreken van 'zichtbare taal' (blz. 35), 'zuivere reproductie' van taal (blz. 32), bij *hond* wordt 'de slotmedeklinker zacht geschreven' (blz. 38).[1)] Ook de term 'taalvorm' in de zin van schriftelike aanduiding zou ik om de dubbelzinnigheid liever vermijden. *Taal*vormen in eigenlike zin zijn natuurlik niet te vereenvoudigen.

Mogelik zien sommige lezers in deze aanmerking louter woordenzifterij: 'LIGTHART weet immers wel beter!' Intussen, kan de valse terminologie een symptoom zijn dat de oude zuurdeeg nog niet helemaal uitgewerkt heeft. Nawerking van DEN HERTOG zit in de kenschetsing van het dialekt als 'een slecht uitspraakmilieu' (blz. 28), nog aangedikt in de schertsende (?) vergelijking met het 'zieke organisme' van die 'uitspraaklijders' (blz. 29).

1) Op blz. 8 laat LIGTHART zich zelf misleiden door een letter: hij meent dat in *Piet z'n tol, Hendrik z'n mes* een z voorkomt, en stelt *Willem z'n moeder* daarmee op één lijn.

Ernstiger is een andere grief. LIGTHART meent dat de verhouding van klank en teken, het 'waarom' van onze spelling liever niet onder de aandacht van de kinderen gebracht moet worden. Daardoor raken ze maar in de war, en wordt het 'zuiver schrijven' bemoeielikt. Hij staat daarin, naast fr. REYNDERS, tegenover VAN STRIEN. Wie methodies het beste deel gekozen heeft, kan ik niet uitmaken. Maar boven 'zuiver' schrijven staat *goed* schrijven. En dit wordt m.i. geschaad, als men met LIGTHART de konsekwentie trekt: 'Het enige waartoe we ze brengen kunnen is tot het inzicht dat ze wijs doen met niet naar de in hen levende klanken te luisteren en alleen op de zichtbare tekens te letten' (blz. 36) Wordt die les stevig ingeprent, dan kweekt men onderwijzers en leerlingen, die opnieuw in de letters de norm voor de 'uitspraak', d.i. voor de *taal* gaan zien. En dan blijft, ook nà de invoering van de vereenvoudigde spelling, de letterknechterij in volle kracht.

Dit brengt ons op het gewichtigste bezwaar tegen deze brochure: de disharmonie in de dubbele betiteling. Wij onderwijzers, zegt LIGTHART, eisen spellingvereenvoudiging niet in ons eigen belang, 'want geen gemakkeliker onderwijs dan het dresseren tot vormenvastheid: hoe werktuigliker het onderwijs, hoe minder inspanning het van de leiders eist. En een dikke grammatica is een langdurige werktuiglikheid' (blz. 42). Zo is het. Het zijn dikwels juist de gemakzuchtigste onderwijzers die aan het oude vasthouden. Maar in de aangehaalde woorden ligt ook de erkenning opgesloten dat deze brochure een tegenhanger vereist. Hervorming is *meer* dan vereenvoudiging: het is ook nieuwe vorm-geving. Spellingvereenvoudiging kan inderdaad 'een fikse voorjaarschoonmaak zijn, waarbij de verouderde en half versleten kleren eindelijk eens worden opgeruimd.' Maar hoofdzaak is, dat de kasten opnieuw goed voorzien worden. Die vereenvoudiging is een *noodzakelik* middel, maar geen *einddoel*. Wij kennen nu al nieuwespellers die in hun taalonderwijs zo oud mogelik zijn. En met de algemene invoering van de Vereenvoudigde zouden natuurlik niet met één toverslag de begrippen omtrent taal gezuiverd zijn. Het gedwongen vasthouden aan de oude naamvalsleer neemt veel tijd in beslag, maar het belet nog niet *alle* nieuwe ervaring. Mannen met een frisse geest en helder inzicht - en daartoe rekenen we LIGTHART - konden nu al proeven nemen, en overwegen welke waardevolle nieuwe lading de ballast zou moeten vervangen. Kan grammatika, ook op de lagere school niet iets meer, iets beters zijn dan noodhulp voor het 'zuiver schrijven'? Laat LIGTHART b.v. in zijn hoogste klassen, ter afwisseling van de *n*-oefeningen, eens een proeve nemen met de be-

handeling van de persoonlike voornaamwoorden, van de levende taal uit, dan zal hij eens zien hoe ontwikkelend en levenwekkend een goed grammatika-onderwijs kan zijn![1] Laat hij zijn leerlingen tot het inzicht brengen dat *haar*, van een kast gezegd, een *taal*fout is, al 'wil het woordenboek' dat honderd maal (blz. 22).[2] Het ideaal is immers niet bereikt als 'onze gehele grammatica zich bepaalt tot weinige spelregels'? (blz. 38). Moet 'lezen' als apart *vak* naast 'taal' blijven staan? Hoe brengen we de leerling tot schriftelike uiting? Men ziet, er is voor een tegenhanger overvloedig stof. 'Vereenvoudiging van het Volksonderwijs in Nederlandse taalvormen' kan ons een flink eind op de goede weg brengen. Maar hield men daar halt, dan zou de onderwijzerswereld het niet verder brengen dan een *nieuw* 'systeem van taalvormgewoonten tot een tweede natuur van de natie' te maken. LIGTHART noemt dat 'het schoonste loon' voor hun pogingen. Dat is toch zeker bedoeld als bittere ironie?

C.D.V.

Brabantsch Sagenboek door A. de Cock en Is. Teirlinck. Eerste deel: *Mythologische Lagen - Duivelsagen*. Tweede deel: *Legenden of Christelijke Sagen*. (Gent, A. Seffer - 1909, 1911). Prijs 4 fr. per deel.

Dit werk, door de *Koninklijke Vlaamsche Academie* bekroond en uitgegeven, bevat een rijke verzameling, wetenschappelik gerangschikt en toegelicht. Wat JOHANN WILHELM WOLFF begon, in zijn *Niederländische Sagen* (1843) is hier, na jarenlang onderzoek, voor een deel van Zuid-Nederland voltooid. De schrijvers hebben bijeengebracht wat ze in boeken vonden, maar bovendien 'in eigen persoon ons sagengebied doorwandeld', om sagen uit de volksmond op te tekenen. Zodoende kwamen ze tot 756 nummers. Voor de rangschikking raadpleegden ze buitenlandse voorgangers. Voorop gaan de mythologiese sagen, uit de Tover- en Geestenwereld. Dan volgen, als overgang tot de Christelike legenden de *Duivelsagen*, voorafgegaan door een lijst van duivelnamen (blz. 227-240). De Christelike legenden, die een heel deel beslaan, worden verdeeld in *Ons Heerelegenden, Marialegenden*,

1) Dan zal hij ook niet meer laten drukken dat van de 2de persoon het enkelvoud *je*, het meervond *u* is! (blz. 23).

2) Dit is trouwens een onjuiste opvatting. Een dergelijk voorschrift zou alleen gegeven kunnen worden door een regerings-grammatika, die niet bestaat! De Woordenlijst onderscheidt alleen taalkundig mnl. en vr. geslacht.

- het leeuwendeel - en *Heiligenlegenden*. Voor de studie van het volksgeloof, in de oude en de nieuwe tijd, heeft deze verzameling dus grote waarde. Een vierde en laatste groep zal de Historiese Sagen omvatten.

C.D.V.

Kroniek en kritiek.

Over interpunktie. In *De Sollicitant* (14 Sept.) schrijft L.M. MARX een 'Onderwijskundig Opstel': *Iets over leesfouten*. Te prijzen is dat de schrijver wijst op het grote belang van toon, ritme, tempo. Uit zijn praktijk geeft hij wenken om het lezen te doen beantwoorden aan de eis, dat het 'zoveel mogelik gelijke op een natuurlik, beschaafd spreken'. Maar we willen wijzen op één principieel-zwak punt in dit betoog. Stilzwijgend neemt de schrijver aan dat alle leestekens er ook *behoren* te staan, als hij zegt: 'Ofschoon men niet algemeen geldende regelen aangeven kan voor de toonhoogte bij de komma, ziet men toch uit deze citaten, dat in 't algemeen dáár, waar de gedachte afgesloten is, toondaling, ook bij de komma, regel is.'

Niet de *tekens* zijn primair, maar het *ritme*. Bij een auteur voor wie de leestekens inderdaad ritme-aanduiding zijn, kan men zich afvragen: hoe heeft hij, *blijkens zijn tekens*, de zinnen gehoord, en hoe wil hij ze vertolkt hebben door de lezer. Zulke auteurs - en het zijn gewoonlik de beste! - verdienen om hun interpunktie bestudeerd te worden. Tegenover die weinigen staan de velen, die op dit punt zeer slordig zijn. Het oude taalonderwijs, met zijn regels voor redekunstige interpunktie, is daar niet onschuldig aan. Het ritme van zulke schrijvers moet een goed lezer er in brengen, dikwels tègen de interpunktie die de auteur zelf liet drukken. Oudere leerlingen moeten dus verstànd krijgen van interpunktie, zodat ze boven de tekens van hun tekst komen te staan. Ze moeten *slechte* van *goede* komma's weten te onderscheiden. Beginnende lezers dienen op weg geholpen te worden door in het leesboek de teksten zo zorgvuldig mogelik, van het spreken uit, te interpungeren. Het *Lees- en Taalboek*, door VAN DEN BOSCH en MEYER, heeft een uitmuntend voorbeeld gegeven, dat door jongere leesboeken slecht begrepen of onvoldoende nagevolgd is. Wij bevelen de studie van dit *Lees- en Taalboek* alle onderwijzers aan. Als het op onze Normaal- en Kweekscholen met oordeel gebruikt werd, dan zouden er weldra in de onderwijzerswereld helderder inzichten omtrent interpunktie ontstaan dan de regeltjes van TERWEY vermogen te verschaffen.

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (September - Oktober).

De Gids. Sept. Uit een aanstaande biografie van mevrouw BOSBOOM-TOUSSAINT, door J. DYSERINCK, wordt een brief van deze schrijfster overgenomen, die belangrijk is voor haar verhouding tot BUSKEN HUET.

De Beweging. Okt. J. KOOPMANS publiceert het eerste gedeelte van een letterkundige studie: *Van Kist tot Daalberg*. Deze beide romanschrijvers, hoewel tijdgenoten, worden ‘door een scherpe lijn gescheiden.’ ‘KIST, de onvermoeide kennis-en-deugd-vermaner, houdt zich voorzichtig opgesloten in de Nuts-katheder, en geeft er de voorkeur aan, zich te uiten in boekbundels met zedekundige verhandelingen die in de verte herinneren aan de traktaatjesvorm.’ Bij hem zien we ‘de verzwakte stromen van de “Aufklärung” rimpelloos vervloeien in 't dode zand van ons meest vervlakte volksleven.’ Juist uit dat oogpunt is zijn werk kultuur-histories zeer interessant: wij ademen er in de atmosfeer van de tijd. Dat leert ons de fijne ontleding van deze vergeten romanschrijver.

De Nieuwe Gids. Sept. In een artikel *Heldendaad of Dolzinnigheid*? verdedigt W. MEYER opnieuw, tegenover Jhr. DE COCK, Multatuli's ontslagname te Lebak.

Groot-Nederland. Sept. W.G. VAN NOUHUYS beoordeelt de jongste Shakespeare-vertalingen van J. VAN LOOY en van Edw. B. KOSTER. - H. VAN DER WAL bespreekt waarderend de literaire opstellen *Nederlandsche Verskunst* door DAVID MOOLENAAR en HERMAN POORT.

Okt. H. VAN DER WAL bespreekt o.a. *Getijden* door ANNA VAN GOGH - KAULBACH.

Elseviers Maandschrift. Sept. In een geïllustreerd artikel *Overtooneelinrichting* maakt P.H. VAN MOERKERKEN Jr. opnieuw propaganda voor de ‘drie-dimensionale’ inrichting van het décor, in verband met het Griekse en het Middeleeuwse toneel, en met het moderne streven van VERKADE en van ROYAARDS. - H. ROBBERS spreekt over het proza van JACOB GEEL, naar aanleiding van de laatste

herdruk, en over dat van EIGENHUIS (*Groei*), waarin hij achteruitgang konstateert.

Den Gulden Winckel. Sept. D. FULDAUER bespreekt *Zuid-Afrikaansche Geschriften*. GERARD VAN ECKEREN beoordeelt enige verzenbundels o.a. van BOUTENS en A. SALOMONS. - ANDRÉ DE RIDDER bespreekt *De Vroolijke Tocht*, door CYRIEL BUYSSE. - De *Lexicografische Mededeelingen* betreffen FIORE DELLA NEVE en JOH. STEKETEE.

Okt. Behalve het vervolg van BEZEMER's artikel *De oudste Volksliedjes van het Nut*, brengt deze afl. een prijzende beoordeling van de *Emile*-vertaling van Is. QUERIDO, door H. SMEETS, die de vertaler in bescherming neemt tegen de aanval van H.J. STOMP (zie beneden: *De Nieuwe School*).

Van onzen tijd N°. 47-50. H.J.E. ENDEPOLS publiceert een belangrijke studie over *Poirters' Masker van de Wereldt afgetrocken*. Hij prijst dit 'kunsteloos proza,' waarvan de natuurlikheid en echtheid zo scherp staat tegenover het verlatiniseerde schrijven van zijn tijd. 'Zijn stijl is werkelijk een snedig mes gelijk en zijn zinnen staan, wat VONDEL van de verzen verlangt, wakker op hun voeten.' Zijn werk is een schatkamer voor de gesproken taal van de 17de eeuw. Zijn gebreken - de geringe waarde van de berijmde verhalen, de wansmaak - worden door ENDEPOLS niet vergoelikt. Maar ondanks deze blijft zijn werk literair-histories waardevol.

XII, N°. 1. J.F.M. STERCK publiceert *Kleinigheden over Vondel*, n.l. een verbeterde tekst van een gedichtje dat VAN LENNEP (X, 486) niet kon verklaren.

De Tijdspiegel. Sept. JAN GRESHOFF beoordeelt de poëzie van de Vlaming ADOLF HERCKENRATH (*Dichter's Lentetijd*).

Okt. J. SPEELMAN schrijft, onder het opschrift *Tendenzkunst* een artikel over de werken van W.A. PAAP.

Volkskunde. Afl. 9-10. TH. PEETERS vervolgt de *Oude Kempische Liederen*, A. DE COCK de *Spreekwoorden, zegswijzen en uitdrukkingen op volksgeloof berustend* (handelende over de *vogels*), G.J. BOEKENOOGEN zijn mededelingen *Waar de kinderen vandaan komen*. Dezelfde schr. geeft proeven van *Volkshumor in geestelijke zaken*, aansluitende bij vroeger afgedrukte geparodieerde sermoenen.

Tijdschrift voor Ned. Taal en Letterk. XXX, afl. 4. E. HASLINGHUIS behandelt de zelfverwensingen die in de M.E. gewoonlik de inhoud uitmaken van *Het lied van de hel.* - P. BONAVENTURA KRUIT-

WAGEN betoogt uitvoerig de wenselikheid van *Een verzameling van middelnederlandse initia*, die hij voor het herkennen en rangschikken van onbekende teksten van buitengewoon belang acht. - J. HELNSIUS toont aan dat *lakmoes* staat voor *lekmoes*, d.i. pap die men uit laat druipen. - J. VAN DER VALK oefent tekstkritiek uit op *Maerlant's Epitaphium*. - B. FADDEGON formuleert *De regels der afstandsmetathesis*. - R. VAN DER MEULEN wijst op een zeldzaam Mnl. *paerde*, dat een Slavies woord voor: grof linnen blijkt te zijn. - J;A. VOR DER HAKE verklaart de zestiende-eeuwse uitdrukking *Hackemans ghesinneken* (= Jan alleman), die met *hak en mak* (eig. gehakt, mengelmoes), *hakmak* dooreengelopen is. De verklaring van *hakmak* in 't *Ned. Wdb.* acht hij dus niet geheel juist. - W. DE VRIES behandelt een *Abnormale spelling van goed in het Mnl., Mnd. en Ofri.*, n.l. de spelling met *ue*. - J. VAN DER VALK verklaart *viole* (in *Lanc.* 12040) als fles. - J. VERDAM geeft een reeks Mnl. verscheidenheden: 'Nog eens de Eenhoorn', *blinnen* (vgl. *Ts.* XXV), *wempelwite* (*Alex*. V, 106) *ogenschalker* (in het nieuwe *Reinaert*-hs. te herstellen), *clerc van den bloede* (griffier bij een rechterlik kollege voor lijfstraffelike rechtspleging). - P. GEYL spreekt uitvoerig over *De dateering van Vondel's Roskam*, die hij, in tegenstelling met P. LEENDERTZ, op zijn vroegst tot in het voorjaar van 1628 terugbrengt. Deze onderzoeking leidde tot een interessante vondst, n.l. dat VONDEL zeer duidelik zinspeelt op een opzienbarend schandaal bij het Rotterdams Admiraliteitscollege, dat in 1626 aan het licht kwam. De biezonderheden van dit proces geven een historiese achtergrond aan de *Roskam*.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Het *Verslag over den vijfjaarlijkschen wedstrijd in Nederlandsche Letterkunde* (1905-1909), uitgebracht door C. LECOUTERE, bevat een uitvoerig krities overzicht van wat in de periode in Zuid Nederland geschreven is. Gelijk men weet, won STREUVELS met zijn *Vlasschaard* de prijs.

De Nieuwe School. Sept. H.J. STOMP beoordeelt hoogst ongunstig de vertaling of bewerking van ROUSSEAU's *Emile* door Is. QUERIDO. De vertaler, die ROUSSEAU's 'bombast en taaldorheid' wilde wegwerken, geeft in plaats van het klare Frans, slecht en ongenietbaar Nederlands.

Okt. P.J. BOL schrijft over *Stijl*, naar aanleiding van PLUIM's *Keur van Nederlandsche synoniemen*. Hij toont aan dat 'de zoogenaamde *stijloefening* met *stijl* niets heeft uit te staan,' en solt hardhandig met het slachtoffer, dat hem overvloedig materiaal geleverd heeft voor een vinnige en verder reikende kritiek.

Paedagogisch Tijdschrift. Afl. 3. H. DEELMAN bestrijdt in een zelfbewust artikel *Het nieuwe taalonderwijs*. Hij houdt zich aan de beproefde methoden, in 't biezonder voor de stijloefening: ‘Op de lagere school doet men genoeg, als men de kinderen aan allerlei stijlvormen gewent en als zij daar telkens onder de leiding van den onderwijzer tot het samenstellen van goede opstellen worden gebracht.’ ‘De vrije gedachtenuiting, de uiting der gedachten, zooals zij volgens het psychisch mechanisme in de ziel oprijzen, heeft meen ik, voor het leeren stellen geen of heel weinig waarde.’ De laatste zin, waarin het bescheiden ‘meen ik’ niet overbodig is, maakt dit betoog tot een anachronisme.

Afl. 4. G. TH. SELMAN behandelt, uit de praktijk van zijn onderwijs, *Het schrijven van brieven en stemmingsuitingen bij het stelonderwijs*. Hij beschikt over een rijk materiaal van schriftelike kinderuitdrukkingen, dat hij belangstellenden ter inzage aanbiedt. H. VAN STRIEN verdedigt, naar aanleiding van DEELMAN's artikel, het goed recht van *Het nieuwe taalonderwijs*. Een eigenlike polemiek is bij een zo verschillend standpunt onmogelik. Wèl kan aangetoond worden dat de heer DEELMAN schrijft over zaken die hij onvoldoende bestudeerd heeft. Dit betoog is tegelijk voor lezers die uit vooroordeel op het oude standpunt bleven, een aansporing tot studie en nadenken.

Opvoeding en Onderwijs. N°. 17 e.v. FR. S. ROMBOUTS vervolgt zijn artikel over *Het stellen bij* 12-16*jarigen*. Hij kiest daarin de partij van SCHARRELMANN, en vindt het ‘klaar als de dag, dat het onverstandig, neen dwaas is, 'n jongen te willen dwingen 'n paar bladzijden vol te schrijven, over 'n onderwerp dat hem vreemd is.’ Hij gaat uit de ervaringsschat van 12-jarige leerlingen na, waar ze wèl over kunnen schrijven. Een opstel-thema kan ook gevonden worden in vroegere gezamenlike lektuur, door fantasie aangevuld. Daarna komt de schr. tot een scherpe veroordeling van de schema's voor de zonderlingste onderwerpen, zoals de gebruikelike boekjes die geven. Hoe zulke averechtse oefening in het ‘stellen’ werkt, illustreert hij uit zijn eigen kwekeling-ervaring. Het effekt is een verderfelik ‘verbalisme’.

N°. 18-19. Leerzaam en aanbevelenswaardig is het artikel *Spreken en verstaan* door DESIDERIUS, een schrijver die van taalpsychologie grondige studie gemaakt heeft, en die nu, voornamelik aan de hand van WEGENER (*Die Grundfragen des Sprachlebens*) eenvoudig en helder de vraag stelt en beantwoordt:

1°. ‘*Hoe verstaat men*?’ 2°. ‘*Hoe spreekt men*?’

C.D.V.